

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ
ВЕСТНИК ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ФИЛОЛОГИЯ
JOURNAL OF YEREVAN UNIVERSITY
PHILOLOGY

№ 2(47)
2025

«Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն» հանդեսը լույս է տեսնում տարեկան երեք անգամ: Հրատարակվում է 2010 թվականից: Իրավահաջորդն է 1967-2009 թթ. հրատարակված «Բանբեր Երևանի համալսարանի» հանդեսի

Журнал «Вестник Ереванского университета. Филология» выходит три раза в год. Издаётся с 2010 года. Правопреемник издававшегося в 1967-2009 гг. журнала "Вестник Ереванского университета" Three issues of "Journal of Yerevan University. Philology" are published annually. The journal has been published since 2010. It is the successor of "Journal of Yerevan University" published in 1967-2009

ԽՍԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ – РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ – EDITORIAL BOARD

Գլխավոր խմբագիր՝

Главный редактор:

Editor-in-chief:

Ավետիսյան Լևոն (բ.գ.թ., դոց.,
L.avetisyan@ysu.am)

Аветисян Левон (к.фил.н., доц.)

Avetisyan Levon (Ph.D. in Philology,
Associate Professor)

Ավետիսյան Զուրի (բ.գ.դ.,
yuriavetisyan@ysu.am)

Аветисян Юрий (д.фил.н., проф.)

Avetisyan Yuri (Sc.D. in Philology,
Professor)

Գասպարյան Սեդա (բ.գ.դ., պրոֆ., ԳԱԱ
թղթակից անդամ, *sedagasparyan@ysu.am*)

Гаспарян Седда (д.фил.н., проф., член.кор.
НАН РА)

Gasparyan Seda (Sc.D. in Philology,
Professor, NAS RA Corresponding Member)

Զեքիան Պողոս-Լևոն (պ.գ.դ., ԳԱԱ
արտասահմանյան թղթակից
անդամ, պրոֆ., *zkybhs@gmail.com*)

Зекиян Погос-Левон (д.ист.н., иностран-
ный член НАН РА, проф., Италия)

Zekiyan Poghos-Levon (Sc.D. in History,
NAS RA Foreign member, Professor, Italy)

Վատկաթյան Վիկտոր (բ.գ.դ., պրոֆ.,
viktorkatvalyan@mail.ru)

Катвалян Виктор (д.фил.н., проф.)

Katvalyan Victor (Sc.D. in Philology,
Professor)

Շախապետյան Շուշան (բ.գ.թ., ԱՄՆ,
shushankarapetian@gmail.com)

Карапетян Шушан (к.фил.н., США)

Karapetyan Shushan (Ph.D. in Philology, USA)

Մանթեոսյան Վարդան (պ.գ.թ., ԱՄՆ,
varny1@yahoo.com)

Маттеосян Вардан (к.ист.н., США)

Matteosyan Vardan (Ph.D. in History, USA)

Մարտիրոսյան Հրաչ (բ.գ.թ., Նիդերլանդ-
ներ, *hrchmartirosyan@gmail.com*)

Мартиросян Грач (к.фил.н., Нидерланды)

Martirosyan Hrach (Ph.D. in Philology,
Netherlands)

Չոլաքյան Հակոբ (պ.գ.դ., Միջին,
hagopcholakian@hotmail.com)

Чолакян Агоп (д.ист.н., Сирия)

Cholakyan Hakob (Sc.D. in History, Syria)

Պետրոսյան Դավիթ (բ.գ.դ., պրոֆ.,
davidpetrosyan@ysu.am)

Петросян Давид (д.фил.н., проф.)

Petrosyan David (Sc.D. in Philology,
Professor)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ * СОДЕРЖАНИЕ * CONTENTS

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

LITERARY CRITICISM

Աշխեն Զրբաշյան, Աշոտ Մկրյան – Բանասիրական հարցադրումները Տասսոյի «Ազատագրված Երուսաղեմ» պոեմի թարգմանությունների համատեքստում..... 6

Ашхен Джрбашян, Ашот Мкрян – Филологические проблемы в контексте переводов поэмы Тассо «Освобожденный Иерусалим»

Ashkhen Jrbashyan, Ashot Mkryan – Philological Issues in the Context of Translations of Tasso's "Jerusalem Delivered"

Ռուզան Ղազարյան – Ինքնակենսագրական ժանրը և ինքնակենսագրությունը որպես մանկության և պատանեկության թեման բացահայտելու միջոց (անգլ.) 18

Рузан Казарян – Автобиографический жанр и автобиография как форма раскрытия темы детства и юности (на англ.)

Ruzan Ghazaryan – Autobiographical Genre and Autobiography as a Form of Revealing the Theme of Childhood and Adolescence

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

LINGUISTICS

Վարդան Պետրոսյան – Գրաբարյան հայերենի *n* (Ė) և *n* (r) ձայնորդների համաժամանակյա բնութագրերը 31

Вардан Петросян – Синхронические характеристики сонорных *n* (ĭ) и *n* (r) древнеармянского языка

Vardan Petrosyan – Synchronic Descriptions of Old Armenian Sonorants *n* (ĭ) and *n* (r)

Բելլա Խոջումյան – Լեզվի և ազգային մշակույթի փոխադարձ կապը (գուգադրական վերլուծություն)..... 42

Белла Ходжумян – Взаимосвязь языка и национальной культуры (сравнительный анализ)

Bella Khojumyan – Relationships with Language and National Culture (comparative analysis)

Անահիտ Աղիլխանյան, Զարիկ Աղաջանյան – Էկոլեզվաբանությունը գիտական լեզվաշինության և ազգաշահ լեզվաքաղաքականության հիմքում 52

Анаит Адилханян, Зарик Агаджанян – Эколингвистика в основе научного языкового строительства и национально ориентированной языковой политики

Anahit Adilkhanyan, Zarik Aghajanyan – Ecolinguistics at the Core of Scientific Language Construction and Nationally Oriented Language Policy

Նարինե Գասպարյան – Ինքնագովեստի խոսքային ակտի իմաստագործաբանական առանձնահատկությունները 64

Нарине Гаспарян – Семантико-прагматическая характеристика речевого акта самовосхваления

Narine Gasparyan – The Semantic-Pragmatic Characteristics of the Speech Act of Self-praise

Ռուզաննա Կարապետյան – Շարահյուսական բարդության դերը ակադեմիական գրագրության ընկալման հավաստիության համար. միջգիտակարգային վերլուծություն (անգլ.) 76

Рузанна Каранетян – Синтаксическая сложность в восприятии достоверности академического письма: междисциплинарный анализ (на англ.)

Ruzanna Karapetyan – Syntactic Complexity in the Perceived Credibility of Academic Writing: A Cross-Disciplinary Analysis

Ռիտա Սաղաթելյան – Ժամանակակից ֆիթնեսային օտար տերմինների հայերենացման ուղիները 85

Рита Сагателян – Способы армянизации современной иностранной фитнес-терминологии

Rita Saghatelyan – Ways to Adapt Foreign Fitness Terms in Armenian Language

Նարե Շալունց – Առաձների ու ասացվածքների ուսումնասիրման լեզվամշակութային ու լեզվաճանաչողական-գործաբանական հայեցակերպերը 98

Наре Шалунц – Лингвокультурный и лингвокогнитивный-прагматический подходы к изучению пословиц и поговорок

Nare Shalunts – The Linguocultural and Linguocognitive-pragmatic Approaches to Studying Proverbs and Sayings

<i>Մկրտիչ Ս. Մկրտչյան</i> – Ներհականիշությունը հայերենի բառապաշարում.....	113
<i>Мкртыч с. Мкртчян</i> – Энантиосемия в армянской лексике	
<i>Mkrtich s. Mkrtchyan</i> – Enantiosemy in Armenian Vocabulary	

<i>Շարինե Ասատրյան</i> – Լևոն Շանթի «Հին աստվածներ» դրամայի պարատեքստը (ռեմարկներ)	125
<i>Карине Асатрян</i> – Паратекст драмы Левона Шанта «Старые боги» (ремарки)	
<i>Karine Asatryan</i> – The Paratext of Levon Shant’s Drama “Ancient Gods” (Remarks)	

ԺՈՒՌՆԱԼԻՍՏԻԿԱ ЖУРНАЛИСТИКА JOURNALISM

<i>Գոր Աբրահամյան</i> – Հրապարակախոսության փոխակերպումները նոր մեդիայի և թվային հաղորդակցության միջավայրում	144
<i>Гор Абраамян</i> – Преобразования публицистики в среде новых медиа и цифровой коммуникации	
<i>Gor Abrahamyan</i> – Transformations of Publicism in the New Media and Digital Communication Environment	

<i>Հովհաննես Հովակիմյան</i> – Ղարաբաղյան հիմնահարցի արծարծումները Վանո Սիրադեղյանի հրապարակախոսության մեջ	164
<i>Ованнес Овакимян</i> – Освещение карабахской проблемы в публицистике Вано Сирадегяна	
<i>Hovhannes Hovakimyan</i> – Articulations of the Karabakh Issue in Vano Siradeghyan’s Publicist Writings	

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑԱԴՐՈՒՄՆԵՐԸ ՏԱՍՍՈՅԻ
«ԱԶՏԱՍԳՐՎԱԾ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄ» ՊՈԵՄԻ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

ԱՇԽԵՆ ԶՐԲԱՇՅԱՆ , ԱՇՈՏ ՄԿՐՅԱՆ*
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածում քննվում է 1910-ական թթ. սկզբներին Տոբկվատո Տասսոյի «Ազատագրված Երուսաղեմ» պոեմի՝ Մխիթարյանների (Արսեն Ղազիկյանի և Աթանաս Տիրոյանի) կատարած և գրեթե միաժամանակ տպագրած աշխարհաբար երկու թարգմանությունների առնչությամբ ծագած տաղադիտական և թարգմանաբանական բանավեճը: Սկզբնապես այն ծավալվում էր տաղաչափական ձևի ընտրության շուրջ, քանի որ Ղազիկյանն իր թարգմանությունը կատարել էր հայկական վանկային ոտանավորի 11-վանկանի չափով, իսկ Տիրոյանը՝ դեռևս XIX դարակեսից լայնորեն կիրառվող «հայկական չափով»: Մխիթարյան երկու թարգմանիչների միջև ծավալված այս վեճը լուծելու և խելամիտ եզրակացության հանգելու համար խնդրին մասնակից է դառնում մեկ այլ նշանավոր բանասեր՝ Հրանտ Նազարյանցը, որը նամակ է հղում Արսեն Ղազիկյանին և խնդրում շարադրել իր տեսակետները, ապա ստանալով շատ հանգամանակից և ծավալուն պատասխան՝ որոշում է ամբողջովին հրապարակել այն՝ հույս ունենալով, որ հայ բանասիրական միտքը «շահեկան ու հետաքրքրաշարժ» շատ բան կգտնի այնտեղ: Նազարյանցը դրանով ցանկանում էր շատերի ուշադրությունը հրավիրել թարգմանաբանական

* **Աշխեն Զրբաշյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ հայ գրականության պատմության և գրականության տեսության ամբիոնի դոցենտ

Ашкен Дзрбашян – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории армянской литературы и теории литературы ЕГУ

Ashkhen Jrbashyan – PhD in Philology, Associate Professor at YSU Chair of History of Armenian Literature and Literary Theory

Էլ. փոստ՝ ashjrbashyan@ysu.am <https://orcid.org/0000-0002-7493-352X>

Աշոտ Մկրյան – ԵՊՀ հայ գրականության պատմության և գրականության տեսության ամբիոնի ասպիրանտ, ԵՊՀ հումանիտար գիտությունների ամբիոնի դասախոս

Ашот Мкрян – аспирант кафедры истории армянской литературы и теории литературы ЕГУ, преподаватель кафедры гуманитарных наук ЕГК

Ashot Mkryan – PhD Student at YSU Chair of History of Armenian Literature and Literary Theory, Lecturer at YSC Chair of Humanities

Էլ. փոստ՝ ashot.mkryan@ysu.am <https://orcid.org/0009-0007-8881-1818>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 03.04.2025

Գրախոսվել է՝ 09.04.2025

Հաստատվել է՝ 02.06.2025

© The Author(s) 2025

կարևորագույն խնդիրների վրա, մանավանդ որ գեղարվեստական չափաձոյի թարգմանության գործն այդ ժամանակ լայնորեն ծավալվում էր ոչ միայն Մխիթարյան միաբանության շրջանակներում, այլև դրա սահմաններից դուրս: Ղազիկյանի վերլուծություններն արժեքավոր են որպես համակարգված փորձ՝ վեր հանելու թարգմանական գործընթացի առանձնահատկություններն ու թարգմանչական սխալների պատճառները: Այս տեսանկյունից նրա դիտարկումները համահունչ են XX դարի երկրորդ կեսի թարգմանության տեսության նշանավոր ներկայացուցիչների՝ Փիթեր Նյումարկի, Ջոն Քեթֆորդի, Իրժի Լևիի և այլոց մոտեցումներին:

Բանալի բառեր – *Տորկվատո Տաստ, Արսեն Ղազիկյան, Աթանաս Տիրոյան, Հրանտ Նազարյանց, «Ազատագրված Երուսաղեմ», թարգմանություն, վանկական ոտանավոր, «հայկական չափ», թարգմանական համարժեքություն, թարգմանական սխալ, թարգմանական անձնություն*

Ներածություն

1911–1912 թթ. Վենետիկի Սուրբ Ղազար կղզու տպարանում մեկը մյուսի հետևից լույս են տեսնում XVI դարի իտալական վերածննդի նշանավոր բանաստեղծ Տորկվատո Տաստյի «Ազատագրված Երուսաղեմ» պոեմի արևմտահայ աշխարհաբար երկու թարգմանությունները: Առաջինը Արսեն Ղազիկյանի թարգմանությունն է՝ «Երուսաղեմ ազատեալ» վերնագրով, մյուսը՝ Աթանաս Տիրոյանինը՝ «Ազատումն Երուսաղեմի»: Երկու թարգմանիչներն էլ Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամներ էին: Ղազիկյանը թեև տարիքով փոքր էր Տիրոյանից, սակայն այդ շրջանում արդեն հայտնի և շատերի բարձր գնահատականին արժանացած թարգմանիչ էր. հատկապես մեծ ճանաչում ունեին Հովերոսի «Իլիական»-ի (1911) և Վերգիլիոսի «Էնեական»-ի (1910) նրա աշխարհաբար թարգմանությունները:

Այս երկու թարգմանությունների հրատարակումը առիթ է դառնում նաև լեզվաբանական ու թարգմանաբանական մի բանավեճի, որը լավագույնս արտահայտում է այդ տարիներին Մխիթարյանների շրջանում ձևավորվող նոր մտայնությունները, գրաբարի և աշխարհաբարի բնականոն պայքարը, ինչպես նաև հին ու նոր տաղաչափական սկզբունքների և պատկերացումների բնույթը: Ուրվագծվում է մի ներքին մրցակցություն և պայքար այս երկու թարգմանիչների միջև, թե ում գործն է ավելի արժեքավոր ու բնագրին հարագատ, ում թարգմանությունն է ավելի գեղեցիկ հնչում և համապատասխանում իտալական չափին, որ տարբերակն է լավագույնս հաղորդում բնագրի ընդհանուր ոգին ու գաղափարը, և այս համատեքստում արտահայտվում են հետաքրքիր դիտարկումներ ու համոզումներ:

Բանասիրական այլևայլ խնդիրներից բացի՝ բանավեճը ծավալվում էր հատկապես տաղաչափական ձևի ընտրության շուրջ, քանի որ Ղազիկյանն իր

թարգմանությունը կատարել էր հայկական վանկային ոտանավորի 11-վանկանի չափով՝ 4-4-3 կառուցվածքով, իսկ Տիրոյանը՝ դեռևս Բագրատունու հոչակած և շատ բանաստեղծների կիրառած «հայկական չափով»:

1911 թ. իր թարգմանությանը կցած «Երկու խօսք»-ում Արսեն Ղազիկյանն անդրադառնում է հենց այդ խնդրին՝ տաղաչափական ձևի ընտրությանը՝ հիշեցնելով, որ դեռ 1908-ին «Բազմավեպ»-ի համարներից մեկում տպագրելով «Էնեական»-ի թարգմանությունից մի հատված՝ խոստացել էր հանգամանալից անդրադառնալ այն հարցին, թե ինչու է «հայկական չափից» հրաժարվել հոգուտ 11-վանկանի: Ընդ որում, հարկ է նշել, որ այդ տողաչափն իրոք Ղազիկյանի աշխարհաբար թարգմանությունների նախընտրելի ձևն էր. դրանով էր նա թարգմանել ոչ միայն հին հունական և հռոմեական գրականության դասականներին՝ Հոմերոսին ու Վերգիլիոսին, այլև միջնադարյան եվրոպացի բանաստեղծների մի շարք երկեր, այդ թվում՝ Տասսոյի նշանավոր պոեմը. այդ չափը նա հետագայում նույնպես կիրառել է իր թարգմանություններում:

Արսեն Ղազիկյանի համոզմամբ՝ այնպես, ինչպես միջնադարում եվրոպացիները հրաժարվել են անտիկ պոեզիայի վեցոտնյա չափից՝ հեկզամետրից, և սկսել գործածել 11-վանկանի անհանգ տողաչափը, այդպես էլ մենք պետք է հրաժարվենք գրաբարով ստեղծված երկերի դյուցազնական չափերից և որդեգրենք այնպիսի նոր ձևեր, որոնք առավել բնորոշ են աշխարհաբարին: «Հայկական չափը ապրեր է կեանք մը գրաբարի մեջ, – գրում է նա, – ինչպես ապրեր է Յունական եւ Լատինական «վեցոտանի»ն. բայց ո՛չ արդի Յոյները եւ ո՛չ Իտալացիները «վեցոտանի»ն չեն գործածեր...»¹: Ղազիկյանը նաև օրինակներ է բերում, թե ինչպես լատիներենից կամ հին հունարենից կատարված իտալերեն թարգմանությունները XVIII–XIX դդ. կատարվել են 11-վանկանի անհանգ չափով, որն իտալերենում կոչվում է *verso sciolto* և իր հերթին համարժեք է մեր 11-վանկանիին: Համեմատելով իր և Տիրոյանի գրեթե միաժամանակ տպագրված թարգմանությունները՝ Ղազիկյանը գրում է. «Ես նախ երկար քննություններ կատարեցի երկու չափին ալ, համեմատելով երկուքին ալ տուած արդիւնքները. ինծի մետասանտոնեանը լաւագոյն թուեցաւ...»²: Եվ իբրև ապացույց իր խոսքի՝ բերում է երկու թարգմանություններից համապատասխան օրինակներ՝ ցույց տալով իր թարգմանության առավելությունները:

Աթանաս Տիրոյանն իր հերթին «Ազատումն Երուսաղեմի» թարգմանության առաջաբանում («Յառաջաբան թարգմանչին») նշում է իր ընտրած տաղաչափական ձևի առավելությունը Ղազիկյանի 11-վանկանիի նկատմամբ՝ գրելով. «Հայերենի համար իբր յարմարաւոր և պատշաճագոյն չափ ընտրեր եմ՝ դիւցազներգական յատուկ չափը, որ է բուն հայկական կոչուած քառանդամ չափը,

¹ Դորկուատոյ, Դ. (1911): Երուսաղեմ ազատեալ (թարգմանեց Հ. Արսէն Ղազարոս Ղազիկեան Մխիթարեանց): Վենետիկ – Սուրբ Ղազար. Մխիթարեան տպագրութիւն, էջ ԺԶ:

² Նույն տեղում, էջ ԺԷ:

որ.... ճշդագույն կը համապատասխանէ իտալական դիւցազնական կամ մետասանավանկ չափին, որով գրած է Տասսոյ իրեն դիւցազներգութիւնը, վասն զի այս հայկական չափով՝ կարելի է բնագրին ամբողջութիւնն ու շնորհքը պահել՝ առանց յաւելումներու կամ յապաւումներու: Իբր շոշափելի ապացոյց ըսածիս՝ կրնայ ծառայել ներկայ թարգմանութիւնս, որ տող առ տող կը հետեւի իտալական բնագրին....»³:

Միխիթարյան երկու բանասերների միջև ծավալված այս վեճը լուծելու և խելամիտ եզրահանգում անելու համար խնդրին ակամա մասնակից է դառնում մեկ այլ նշանավոր բանասեր՝ Հրանտ Նազարյանցը, որը Կ.Պոլսում ոչ միայն ճանաչված խմբագիր և գրական քննադատ էր, այլև հայերեն, իտալերեն ու ֆրանսերեն բանաստեղծությունների հեղինակ՝ քաջ ծանոթ այդ լեզուներում առկա տաղաչափական խնդիրների նրբություններին: Եվ ահա Նազարյանցը, փորձելով աշխուժացնել բանասիրական մի շատ կարևոր քննարկում և այն ներկայացնել հանրությանը, նամակ է հղում Արսեն Ղազիկյանին «իմանալու համար թէ ի՞նչ էր իր հայեացքը մետասանոտեան չափին եւ Հայկականին՝ յարակից մանրամասունքով», և, ինչպես ինքն է նշում, ստանում է իր փափագածից «աւելի ստուար պատասխան մը», որն ամբողջությամբ հրատարակելու ցանկությունը չի կարողանում հաղթահարել «այն միակ մտածումով որ հայ բանասիրությունը պիտի գտնէր անոր մէջ շատ մը դրուագներ շահեկան ու հետաքրքրաշարժ»⁴:

Իսկապես, վեճը զուտ բանասիրական էր և արդեն երկար տարիներ զբաղեցնում էր շատերի միտքը. խոսքը «հայկական չափ» կոչվող բանաստեղծական ձևի մասին է, դրա կիրառությանը տարբեր ժանրերում, նպատակահարմարությանը գրաբարում և աշխարհաբարում: Սկսած 1847 թվականից, երբ Արսեն Բագրատունին ներկայացնում է քառանդամ «հայկական չափի» վերաբերյալ իր պատկերացումները և շուրջ երկու տասնամյակի ընթացքում դրանով ստեղծում գրական ու թարգմանական հարուստ ժառանգություն («Հայկ դիւցազն» պոեմը, Վիրգիլիոսի, Հոմերոսի, Միլթոնի, Սոֆոկլեսի, Ռասինի, Վոլտերի երկերի թարգմանությունները և այլ գործեր), «հայկական չափը» դառնում է գրաբարով ստեղծագործող շատ բանաստեղծների և թարգմանիչների նախընտրած տաղաչափական ձևը: Շատերը նաև փորձում էին տեսականորեն հիմնավորել, որ այդ չափը լիովին համարժեք է հին հունական և հռոմեական հեկզամետրին⁵:

³ Տոբկուատոյ, Տ. (1912): Ազատումն Երուսաղեմի (թարգմանեց աշխարհաբար հայկական չափով Հ. Աթանաս վ. Տիրոյեան Միխիթարեան ուխտէն): Վենետիկ. տպարան Սուրբ Ղազարու, էջ Է:

⁴ Նազարեանց, Հ. (1912): Դասսօ եւ իր հայ թարգմանիչները. Հ. Արսեն Ղազիկեանի նամակը առ Հրանտ Նազարեանց (նախամուտ Հրանտ Նազարեանցէ): Կ.Պոլիս. տպագրութիւն Օ. Արզուման, էջ 5: Այս գրքից հետագա բոլոր մեջբերումների էջերը կտրվեն տեքստում՝ փակագծերի մեջ:

⁵ Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Զրբաշյան, Ա.** (2022): Տաղաչափության հարցեր: Եր., «Արմավ» հրատարակչություն, էջ 65–88:

«Հայկական չափի» նկատմամբ վերաբերմունքն էական փոփոխություններ է ենթարկվում 1890-ականներին, երբ տաղաչափական այդ ձևով սկսում են նաև աշխարհաբար թարգմանություններ կատարել: Մասնավորապես, մամուլում սուր քննադատության է արժանանում Շեքսպիրի «Մակբեթ» ողբերգության աշխարհաբար թարգմանությունը (1892), որը կատարել էր Ստեփանոս Մալխասյանցը կրկին «հայկական չափով»: «Արարատ» ամսագրի 1895 թ. Գ համարում տպագրած «Մի քանի խօսք մեր աշխարհաբարի տաղաչափության մասին» հոդվածում բանաստեղծ Հովհաննես Հովհաննիսյանը, ի թիվս այլ հարցերի, անդրադառնում է նաև Մալխասյանցի թարգմանությանը՝ եզրակացնելով, որ հայկական չափը հեշտ չէ գործադրել գրական նոր լեզվով. «....որքան որ դա յարմար է գրաբարին, նոյնքան էլ դժուար գործադրելի է աշխարհաբարում, մանաւանդ ռուսահայոցս գրականական լեզուում, ուր ամեն քայլափոխում հեղինակը ստիպուած պիտի լինի մեղանշելու շեշտի պայմանի դէմ....»⁶:

Եվ ահա շուրջ երկու տասնամյակ անց այս վեճը դեռ մնում էր արդիական, և հարկ կար այն թարմացնելու, քանի որ «հայկական չափը» շատերի համար դեռևս միակ ընդունելի ձևն էր համարվում դուցազնական երկերի թարգմանություններում: Այդ կարծիքին չէր, սակայն, Հրանտ Նազարյանցը և, հրապարակելով Ղազիկյանի ծավալուն նամակը, նա կարծես փորձում էր մեկընդմիջտ լուծում տալ այս խնդրին:

Նախ, Նազարյանցը «Դասսօ եւ իր հայ թարգմանիչները» հրատարակությանը կցած «Մուտք»-ում նշում է թարգմանչի համար կարևոր առանձնահատկություններ՝ մինչև թարգմանելը խորապես ճանաչել բնագրի հեղինակին, խորամուխ լինել նրա ոգու, լեզվի, գեղարվեստական առանձնահատկությունների մեջ և հոգ տանել, «որ լեզուն ըլլար անայլալ ցոլացումը բնագրին և պահէր ջինջ ու վճիտ ներդաշնակութիւնը մեր Աշխարհաբարին» (4): Համեմատելով երկու թարգմանությունները՝ նա արտահայտում է իր անթաքույց հիացմունքը Ղազիկյանի «Երուսաղէմ ազատեալ»-ով և դժգոհում Տիրոյանի թարգմանությունից, որին, նրա բնորոշմամբ, «պակսած է ամէն բանէ առաջ տիրացումը իտալերէն լեզուի» (4), և որում կան «բազմաթիւ աղաղակող անճշդութիւններ ու սայթաքումներ» (5): Նազարյանցի եզրակացությունը հետևյալն է. «Գեղարուեստական այդ շքեղ հատորը մե՛ղք որ այսպէս խոտոր կը համեմատէր իր պարունակութեանը հետ» (5):

Մինևոյն ժամանակ, Ղազիկյանի թարգմանությանը և ընդհանրապես նրա կատարած գործին Նազարյանցը տալիս է շատ բարձր գնահատական՝ գրելով. «Յանդուգն քայլ մըն էր արդարեւ գոր Ս. Ղազարու իր մենակեացի խորշին մէջ տքնող վարդապետ մը, ինքնզինքը գրաբարի լուծեն մէկէն ի մէկ թոթափած

⁶ **Յովհաննիսեան, Յ.** (1895): Մի քանի խօսք մեր աշխարհաբարի տաղաչափության մասին: «Արարատ» ամսագիր, համար Գ, էջ 86:

սկսաւ հայացընել եւ լոյս ընծայել եւրոպական գլուխ-գործոցներ որոնցմէ շատերուն գրաբար թարգմանութիւնները ատենօք մեր ժամանակակիցները հազիւ բաղդը ունեցած էին կարդալու....: Եվ եթէ շատերուս համար գրաբարը, – այլեւս դադրած գոյութեան իրատունք ունենալէ, – նկատուէր իր կրակութենէն շիջուցուած ածուխ մը, ապահովաբար այդ ածուխէն էր որ Հ. Ղազիկեան գեղագիտական հրաշալի տարրալուծութեամբ մը կերպարանեց ադամանդացումը քերթողական չափաբերուած Աշխարհաբարին....» (3–4):

Առանձին գրքույկով ամբողջությամբ տպագրելով Ղազիկյանի՝ իրեն ուղղած նամակը, ավելի ճիշտ կլինի ասել՝ բանասիրական քննությունը՝ Նազարյանցը շատերի ուշադրությունն է հրավիրում թարգմանաբանական կարևորագույն խնդիրների վրա, մանավանդ եթե հաշվի առնենք, որ գեղարվեստական չափածոյի թարգմանության գործն այդ շրջանում լայնորեն ծավալվում էր ոչ միայն Մխիթարյան միաբանության շրջանակներում, այլև դրա սահմաններից դուրս, և հայ ընթերցողի սեղանին համարժեք թարգմանություններ դնելն այդ ժամանակ խիստ արդիական խնդիր էր:

Տաղաչափության խնդիրները Արսեն Ղազիկյանի նամակում

Հղում անելով նախորդ տարի հրատարակված իր թարգմանության «Երկու խօսք»-ին և ապա դրանում արտահայտված տեսակետների վերաբերյալ Տիրոյանի հակադարձումներին՝ Ղազիկյանը փորձում է ավելի հիմնավոր ներկայացնել այն դրույթները, որոնք արդեն իսկ շարադրել էր իր նախաբանում: Նախ՝ նա կտրականապես մերժում է «հայկական չափի» և իտալական 11-վանկանիի հարազատությունը, որը Տիրոյանի հիմնական կովանն էր: Այնինչ, Ղազիկյանի խորին համոզմամբ, «հայկական չափը», որ գրաբարում լիովին համապատասխան էր հին հունական և լատինական հեկզամետրին (վեցոտնյա չափին), չի կարող պիտանի լինել նոր լեզուներից կատարված թարգմանությունների համար, քանի որ իրենց բնույթով դրանք հակադիր են: Նա անգամ վկայակոչում է Մխիթարյան ավագ սերնդի ներկայացուցիչներին՝ գրելով. «Մեր ծերունիներէն լսած եմ, որ իրենց խնդրանքին վրայ՝ Բագրատունին ձեռք առեր է Տանդէն թարգմանելու. երկար քննութիւններ է կատարեր, եւ հուսկ ըսեր է. Անկարելի է հայկական չափով թարգմանել....» (9), և անգամ Բագրատունին, որ մշակել էր այդ չափի կարևորագույն սկզբունքները, Դանտեի «Դժոխք»-ի արձանագիրը թարգմանել է 11-վանկանիով, ճիշտ է, մի փոքր այլ՝ 3–4–4 կառուցվածքով: Իսկ XVIII դարի իտալացի դրամատուրգ Վիտտորիո Ալֆիերիի պիեսներից մեկը Բագրատունին թարգմանել է արդեն 11 (4–4–3) չափով, քանի որ դրանք գրված են իտալական, այսպես կոչված, *verso scioltto*-ով՝ անհանգ 11-վանկանիով:

Ընդհանուր առմամբ Ղազիկյանը «հայկական չափին» ժխտողաբար չի վերաբերվում՝ մանավանդ հաշվի առնելով Բագրատունու անառարկելի հեղի-

նակությունը և դրանով ստեղծված բավականին պատկառելի գրաբար ժառանգությունը: Նա նաև այն համոզումն ունի, որ վարպետորեն կիրառված ցանկացած չափ կարող է իսկապես գեղեցիկ ու ներդաշնակ հնչել: Եվ եթե Բագրատունին կիրառում է «հայկական չափը», օրինակ, Միլթոնի «Դրախտ կորուսյալ»-ը անգլերենից թարգմանելիս, ապա նրա քերթվածքները «միշտ վարպետի նուրբ վրձինով են, և ոչ սկսնակի աւելի կոթով....» (13):

Տիրոջանի այն պնդումը, թե մեր «հայկական չափով» հնարավոր է թարգմանել իտալական 11-վանկանին՝ առանց հավելումների կամ կրճատումների, Ղազիկյանը փորձում է հերքել հենց նրա թարգմանությունից բերած տարբեր օրինակներով՝ ցույց տալով, թե որքան ավելորդ հավելումներ են կատարվել այդ տողաչափի մեջ միտքը տեղավորելու համար: Սակայն միևնույն ժամանակ նա հավելում է, որ վատ թարգմանության մեղքը միայն «հայկական չափինը» չէ. «....բայց և այնպես նոյն հայկական չափով կարելի էր հազար անգամ աւելի գեղեցիկ տողեր հիսել. կը բաւէր միայն ունենալ քիչ մը արուեստ, ճաշակ և հմտութիւն հայերէն և իտալերէն լեզուներուն» (20):

Տիրոջանի մյուս մեղադրանքը, թե իբր Ղազիկյանը հետևել է միայն տողերում վանկերի թվի հավասարությանը՝ անտեսելով շեշտերը, և դրանով իսկ չի պահպանել նմանությունը իտալական շեշտավոր ոտանավորին, հերքվում են Ղազիկյանի բերած բազմաթիվ օրինակներով, որտեղ ցույց է տալիս, թե ինչպես իր բոլոր տողերում առկա են կանոնավոր շեշտեր անդամների վերջում, այսինքն՝ 4-րդ, 8-րդ և 11-րդ վանկերի վրա: Մյուս կողմից, այն պնդումը, թե Ղազիկյանի գործածած չափը լայնորեն կիրառել են նաև միջնադարում, մասնավորապես Շնորհալին, Մագիստրոսը, Երզնկացին, նույնպես անընդունելի է թարգմանչի համար, քանի որ նրանք գործածել են բացառապես քառավանկ անդամներով (8-վանկանի, 12-վանկանի) տողեր կամ այնպիսի չափեր, որոնք XIX–XX դդ. արդեն կիրառելի չեն եղել:

Անվերապահորեն պաշտպանելով իր ընտրած տաղաչափական ձևը և ցույց տալով դրա նպատակահարմարությունը իտալական դյուցազնական պոեզիան թարգմանելիս՝ Ղազիկյանը գրում է. ««Երկու խօսքիս» մեջ ըսած էի. հիմա աւելի համարձակ կերպով կրնամ ըսել թէ նոր զգեստի վրայ հին կարկտան կարելի չէ ձգել» (26): Անշուշտ, «նոր զգեստը» Ղազիկյանի համար աշխարհաբար լեզուն էր, իսկ «հին կարկատանը»՝ «հայկական չափը», որը հաջողությամբ կիրառվում էր գրաբարում: Այնինչ Տիրոջանն այն խորին համոզումն ուներ, որ լեզվի հին կամ նոր լինելը կապված չէ տաղաչափական ձևի ընտրության հետ, քանի որ «չափ կամ տաղաչափութիւն ըսուածն ալ ուրիշ բան չէ քան եթէ ներդաշնակութիւն» (26): Սակայն Ղազիկյանն այդ տեսակետը ժխտում է հիմնավոր փաստարկներով. «....բայց այդ ներդաշնակութիւնը ի՞նչպէս պիտի ծնանի. անշուշտ այս ինչ կամ այն ինչ չափով. արդ, ինչո՞ւ արդի ազգերը չեն ընդունած հին չափական վեցոտանին. որովհետեւ այդ չափով ներդաշնակութիւն յառաջ չէր գար իրենց նոր լեզուին մէջ. ինչո՞ւ համար

կ'ըսեմ ես՝ թե հայկական չափը մեր աշխարհաբարին վրայ հին կարկտան մըն է. որովհետեւ հայկական չափը ինչ ներդաշնակություն որ կը ծնուցաներ գրաբարին մեջ՝ նոյնը չի ծնուցաներ աշխարհաբարին մեջ» (27): Իսկ որո՞նք են մեր հին և նոր լեզուների այն էական տարբերությունները, որոնցով պայմանավորված են նաև դրանց տաղաչափական առանձնահատկությունները. այս հարցին նույնպես թարգմանիչը փորձում է տալ սպառնիչ պատասխան. «.....հայկական չափը գրաբարի մեջ գեղեցիկ է....., որովհետեւ կրնանք հեռացնել գոյականը ածականէն, յատկացուցիչը յատկացեալէն, յարաբերականն յարաբերեալէն, ետեւ առաջ դնել, նախդիրները կրկնել, հոլովները կարճ են, բայերը աւելի ուժեղ, ևն. ևն., որով կրնանք կորով ստեղծել. այնինչ աշխարհաբարի մեջ չենք կրնար հեռացնել, և ելած տողերը կ'ըլլան ծանրադանդաղ, թանձր, տափակ և արձակունակ, մանաւանդ եթէ ի գրիչ ճարտար չդիպիցի.....» (28):

Հետաքրքիր է, որ իր ծավալուն նամակի վերջին հատվածում Ղազիկյանը ներկայացնում է նշանավոր տարբեր բանասերների և գրողների՝ Արտաշես Հարությունյանի, Արշակ Չոպանյանի, Տիգրան Չոկյուրյանի, Թեոդիկի, Վրթանես Փափազյանի, Վարուժանի բարձր կարծիքներն ու հիացական գնահատականները իր թարգմանությունների մասին, նաև տաղաչափական իր նախընտրած ձևի առիթով: Այսպես, նա վկայակոչում է Հ. Գաբրիել Մենսիշյանի նամակը՝ հրատարակված «Բազմավեպ»-ում, որտեղ նա Ղազիկյանի ընտրած չափը համարում է շատերի համար ընդօրինակման աղբյուր: «.....Ոտանաւորի ձեւ մը ընտրած էք,– գրում է նա,– գոր՝ ինչ մեղքս պահեմ, տասնապատիկ աւելի կը նախընտրեմ ես, քան հին «հայկական չափ» անուանուածը.....: Վասնզի այն չափին շա՛տ քիչեր խելամուտ են, և գրողն ու կարդացողը միշտ կարծեաց տարբերութիւններ ունեցած են... երկրորդ, մեր գրողներէն՝ մանաւանդ նոր գրողներէն շատերը Ձեր ընտրած չափին հետեւած են: Յանկեղծ սրտէ կը շնորհատրեմ Ձեր բանաստեղծիկ գրչին յաջողութիւնը և կը մաղթեմ նորանոր երկեր...» (61):

Թարգմանության համարժեքության խնդիրները Արսեն Ղազիկյանի գնահատմամբ

Նամակի երկրորդ հատվածում (31-49) Ա. Ղազիկյանն անդրադառնում է Ա. Տիրոյանի թարգմանության անհամարժեքությանն առնչվող այլ խնդիրների՝ առանձնացնելով տարբեր «սխալներ» և «անճշդություններ»: Նա մանրամասնորեն քննում է պոեմի առաջին երգի թարգմանությունը, բնագրի համեմատությամբ վերլուծում առանձին անհամապատասխանություններ և երբեմն ներկայացնում է իր թարգմանությունը, որպեսզի առավել ընդգծի դրանց որակական տարբերությունը: Որոշ դեպքերում հայերեն սխալ թարգմանությունն իտալերենի է վերածում և առաջարկում թարգմանել՝ «անհեթեթությունը» ցույց տալու համար:

Ղազիկյանը չի սահմանում «սխալ» և «անճշդություն» հասկացությունները, սակայն հստակորեն տարանջատում է դրանք: Ըստ իր բերած օրինակների՝ պարզ է դառնում, որ «սխալ» նշանակում է կոպիտ անհամարժեքություն, որը բովանդակային կամ լեզվական առումով խեղաթուրում է բնագրի իմաստը, մինչդեռ «անճշդությունը» թարգմանչական վրիպում է, որը, հակառակ թարգմանության ընդհանուր ընկալելիությանը, չի փոխանցում բնագրի կարևոր նրբությունները:

Այսպես, սխալները կարելի է դասակարգել հետևյալ կերպ.

ա. *Իմաստային-բառային*. ընդգրկվում են այն դեպքերը, երբ բնագրի բառի կամ արտահայտության իմաստը սխալ է փոխանցվել. Ղազիկյանը ցույց է տալիս, որ շատ դեպքերում Տիրոյանը չի հասկացել բառային միավորի իմաստը: Օրինակ՝ *acquisto* – *աւանդ* (սխալ) – *ստացուածք, կալուածք, lettere di credenza* – *գաղտնի նամակներ* (սխալ) – *ընծայագիր, վկայական գիր դեսպանի, թուղթ ընծայութեան*:

բ. *Քերականական*. սրանք ձևաբանական և շարահյուսական անհամարժեքություններն են: Օրինակ՝ 32-րդ և 80-րդ ութնյակների թարգմանության մեջ Ղազիկյանը համապատասխանաբար մատնանշում է հետևյալ սխալները. «*Inspiri, imprimi, sgombri* բայերը՝ որ սահմ. ներկայ եգ. երկրորդ դեմք են՝ հրամայական կը թարգմանե, և բնագրին այնքան պարզուկ տողերէն՝ կը հանե դժոխք մը դուրս» (34), «Երկրորդ տողին մէջ երեք սխալ կայ. տէր բային *l'iniquo* – ն է. ինքը՝ *pensier* – ր՝ որ հայցական է՝ տէր բայի կ'ընէ. *concetto*, որ *concepire* բային անցեալ դերբայն է՝ որով և ածական՝ կ'ընէ գոյական, *si mal* մակբայն ալ *concetto* – յին ածական կը շալկեցնէ» (42):

Առաջին երգի (պոեմը 20 երգից է բաղկացած) թարգմանության մեջ Ղազիկյանը 40 սխալ է հաշվում (43):

Անճշտությունները կարելի է բաժանել երեք խմբի.

ա. *Հավելում (յաւելում)*. թարգմանության մեջ ավելացվել է այնպիսի տարր, որ բնագրում չկա: Օրինակ՝ առաջին ութնյակի թարգմանության մեջ, ըստ Ղազիկյանի, ««Թուրքերուն ձեռքէն» անհերթեթ յաւելուածին *Թուրքերունը*՝ կարծեմ կրնայ անձիշդ համարուիլ. *Մարակինոս* և *Թուրք* նոյն չեն...» (43): Համատեքստից հասկացվում է, որ խոսքը սարակինոսների մասին է, սակայն բնագրի տվյալ հատվածում բառը չկա:

բ. *Բացթողում (յապաւում)*. բնագրի ինչ-որ բառ կամ արտահայտություն թարգմանության մեջ բացակայում է: Օրինակ՝ 24-րդ ութնյակում, ըստ թարգմանչի, «*Sin ora* չէ թարգմանուած. յետոյ ի՞նչ կը հասկցուի այդ տողէն. ո՞ր խենթը գործ մը կ'ընէ ինքզինքը վտանգի ենթարկելու համար. իմաստն է. մինչեւ հիմա շատ յանդուգն, վտանգաւոր գործեր ըրինք, վտանգներ անցուցինք» (45):

գ. *Ոճական անհամարժեքություն*. բնագրի ինչ-ինչ ոճական առանձնահատկություններ թարգմանության մեջ չեն պահպանվել: Օրինակ՝ Ղազիկյանը գրում է, որ 59-րդ ութնյակի թարգմանության մեջ Տիրոյանը «Ապականեր է

Դասսոյի գեղեցիկ կրկնութիւնը (նման կրկնութիւններ ունին Հոմերոսն ալ, Վիրգիլիոսն ալ, որոնց թարգմանիչները չեն գեղչած զանոնք)....» (48):

Ղազիկյանը ոչ միայն մատնանշում է Տիրոյանի թարգմանության սխալներն ու անճշտությունները, այլև որոշ դեպքերում բացատրում դրանց պատճառները, որոնք պայմանականորեն կարելի է առանձնացնել հետևյալ խմբերում՝ ըստ Ի. Լևիի դասակարգման⁷. սխալներ, որոնք առաջացել են՝

ա. բառերի բազմիմաստության հետևանքով,

բ. համատեքստը չհասկանալու (սխալ մեկնաբանելու) պատճառով,

գ. հեղինակի մտահղացումը չհասկանալու, նրա լեզվառձական առանձնահատկությունները հաշվի չառնելու հետևանքով⁸:

Պատահական չէ, որ նախքան թարգմանության սխալներն ու անճշտությունները ներկայացնելը Ղազիկյանն ուշադրություն է հրավիրում «Յառաջաբան թարգմանչին»-ում Տիրոյանի հետևյալ մտքին. «Թարգմանութիւնս կատարած եմ՝ աչքի առջև ունենալով բնագրին տասնաթիւ զանազան տպագրութիւններ, հանդերձ իւրաքանչիւրին մեկնութիւններով և ձեռագիրներու և հին տպագիրներու զանազանութիւններով, և մթագոյն իմաստները պարզելով ընտիր մեկնիչներու առաջնորդութեամբ»⁹:

Հատկապէս քերականական անհամարժեքությունները ներկայացնելիս Ղազիկյանը քանիցս կասկածի տակ է դնում Տիրոյանի՝ բնագրի նրբություններին բավարար չափով տիրապետելը, և այդ պատճառով նա հաճախ վերապատմում ու մեկնաբանում է որոշ դրվագներ, որպեսզի առավել հասկանալի դարձնի թարգմանական սխալը կամ անճշտությունը. «Չէ հասկըցած. Դասսոյ ըսած էր. Պետութիւններ չի կանգներ ա՛ն՝ որ կ'ուզէ աշխարհային հիմերու վրայ գետեղել.... այլ աւեր մը կը պատրաստէ իր շէնքին (ոչ թէ աւերակ կը դառնայ, տէր բային մարդն է, մարդը ի՞նչպէս աւերակ կը դառնայ), որուն ներքեւ ճմլելով, ինք իրեն համար՝ գերեզման մը լոկ շինած պիտ' ըլլայ. այս է իմաստը» (33), կամ՝ «նախընթաց և յաջորդ տողերն այնքան պարզ են՝ որ մարդ ուզէ՝ ալ չի կրնար սխալիլ: Կուէլֆին մայրը գերմանացի է. երբ մօրը հայրը Կուէլֆ Գ. կը մեռնի, վերջնոյս երկիրները, նն. կ'անցնին իր աղջկան, Կուէլֆի մօրը, մայրն ալ իր տղուն կը ձգէ, որ կը կոչուի Կուէլֆ Դ. և այսպէս այս մեր Կուէլֆը Կուէլֆեանց մեծ տան հետ կը պատուաստի Գերման անունով և իշխանութեամբ, տէրութեամբ, երկիրներով» (35):

Տեղ-տեղ չափազանց սուր ձևակերպումներով է բնութագրում Տիրոյանի լեզվական գիտելիքները, ինչպէս՝ «Քառասուն տարիէն աւելի Իտալիա կեցող մը, որ Իտալացւոց հայերէն սորվեցնելու համար Քերականութիւն ալ շինած է՝

⁷ Ավելի մանրամասն տե՛ս **Levy, J.** (2011). The Art of Translation. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, էջ 31–47:

⁸ Ավելի մանրամասն տե՛ս **Քամայան, Ա.** (2013): Թարգմանչական սխալների հիմնական պատճառները // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն, № 2, էջ 71–80:

⁹ **Տոբկուստոյ, Տ.** (1912): Ազատումն Երուսաղեմի, էջ է:

պետք էր զիտնար գոնէ *inspirare, sgombrare, imprimere* բայերուն հրամայականները. և տէր բային բայէն վերջ տեսնելով հրամայական չը կարծէր. գոնէ *chiamar* կատարեալը ըսելու էր իրեն. եա՛ հու, ի՞նչ կ'ընես կոր» (34), «Վերջին երեք տողերուն բայերը՝ որ ստորադասական են՝ կը թարգմանէ ներկայ. *կ'ընուինի, կու հնձեն, կու կթէ*, որպէս զի ցուցնէ թէ իտալերէն չի հասկընար կամ հայերէն չի գիտեր» (40), կամ՝ «Հայերէն լեզուն Իտալացոց ա՛յսպէս սորվեցուցեր է արդեօք» (42):

Ամփոփելով նշենք, որ Ղազիկյանի վերլուծությունն արժեքավոր է ոչ միայն որպէս կոնկրետ թարգմանության քննադատություն, այլև որպէս համակարգված փորձ՝ վեր հանելու թարգմանական գործընթացի առանձնահատկություններն ու թարգմանչական սխալների պատճառները: Այս տեսանկյունից Ղազիկյանի դիտարկումները համահունչ են XX դարի երկրորդ կեսի թարգմանության տեսության նշանավոր ներկայացուցիչների՝ Փիթեր Նյումարկի, Ջոն Քեթֆորդի, Իրժի Լևիի և այլոց մոտեցումներին:

АШХЕН ДЖРБАШЯН, АШОТ МКРЯН – *Филологические проблемы в контексте переводов поэмы Тассо «Освобожденный Иерусалим».* – В статье рассматривается стиховедческая и переводческая дискуссия, возникшая вокруг двух почти одновременно опубликованных армянских переводов поэмы Торквато Тассо «Освобожденный Иерусалим», выполненных мхитаристами в начале 1910-х годов (переводчики – Арсен Газикиан и Атанас Тироян). Первоначально обсуждение развернулось вокруг выбора метрической формы, поскольку Газикиан перевел поэму с использованием 11-сложного армянского силлабического стиха, тогда как Тироян применил «армянский размер», который широко использовался с середины XIX века. Для разрешения этого спора между двумя мхитаристскими переводчиками и достижения убедительного вывода в дискуссию вмешался известный филолог Грант Назарьянц. Он направил письмо Арсену Газикиану с просьбой изложить свои взгляды. Получив очень подробный и объемный ответ, Назарьянц решил опубликовать его полностью, надеясь, что армянская филологическая мысль найдет в нем «ценные и любопытные» идеи. Тем самым он стремился привлечь внимание к важнейшим проблемам перевода, особенно учитывая, что в этот период художественный стихотворный перевод активно развивался не только в рамках ордена Мхитаристов, но и за его пределами. Анализы Газикиана ценны как систематизированная попытка выявить особенности переводческого процесса и причины переводческих ошибок. В этом отношении его наблюдения созвучны подходам выдающихся представителей теории перевода второй половины XX века – таких, как Питер Ньюмарк, Джон Кэтфорд, Иржи Левый и другие.

Ключевые слова: *Торквато Тассо, Арсен Газикиан, Атанас Тироян, Грант Назарьянц, «Освобожденный Иерусалим», перевод, силлабический стих, «армянский размер», переводческая эквивалентность, переводческая ошибка, неточность перевода.*

ASHKHEN JRBASHYAN, ASHOT MKRYAN – *Philological Issues in the Context of Translations of Tasso's "Jerusalem Delivered".* – The article examines the metrical and translation-related debate surrounding two nearly simultaneous modern Armenian translations of Torquato Tasso's "Jerusalem Delivered," published by the Mekhitarists in the early 1910s (translated by Arsen Ghazikyan and Atanas Tiroyan). Initially, the discussion revolved around the choice of metrical form, as Ghazikyan translated the poem using the 11-syllable Armenian syllabic

verse, whereas Tiroyan employed the “Armenian meter,” which had been widely used since the mid-19th century. To resolve this dispute between the two Mekhitarist translators and reach a reasonable conclusion, another renowned philologist, Hrant Nazaryants, intervened by sending a letter to Arsen Ghazikyan, requesting him to present his views. After receiving a detailed and extensive response, Nazaryants decided to publish it in full, hoping that Armenian philological thought would find it “valuable and intriguing.” Through this, he sought to draw broader attention to key issues in translation studies, especially since the translation of artistic verse was actively developing not only within the Mekhitarist congregation but also beyond its boundaries. Ghazikyan’s analyses are valuable as a systematic attempt to uncover the specific features of the translation process and the causes of translational errors. From this perspective, his observations align with the approaches of prominent translation theorists of the second half of the 20th century, such as Peter Newmark, John Catford, Jiří Levý, and others.

Key words: *Torquato Tasso, Arsen Ghazikyan, Atanas Tiroyan, Hrant Nazaryants, “Jerusalem Delivered,” translation, syllabic verse, “Armenian meter,” translation equivalence, translation error, translational inaccuracy.*

Գրականության ցանկ

- Դորկուատոյ, Դ. (1911): Երուսաղեմ ազատեալ (թարգմանեց Հ. Արսէն Ղազարոս Ղազիկեան Մխիթարեանց): Վենետիկ – Սուրբ Ղազար. Մխիթարեան տպագրութիւն: (Dorkuatoi, D. (1911): *Yerusaghem azateal* (t’argmanets’ H. Arsen Ghazaroz Ghazikean Mkhitareants’): Venetik – Surb Ghazar. Mkhitarean tpagrut’yun).
- Յովհաննիսեան, Յ. (1895): Մի քանի խօսք մեր աշխարհաբարի տաղաչափութեան մասին: «Արարատ» ամսագիր, համար Գ, էջ 84-90: (Hovhannisian, H. (1895): *Mi kani khosk’ mer ashkharhabari taghach’aghut’yan masin*. “Ararat” amsagir, hamar G, ej 86.)
- Նազարեանց, Հ. (1912): Դասսօ եւ իր հայ թարգմանիչները. Հ. Արսէն Ղազիկեանի նամակը առ Հրանտ Նազարեանց (նախամուտ Հրանտ Նազարեանցէ): Կ.Պոլիս. տպագրութիւն Օ. Արզուման: (Nazareants’, H. (1912): *Dassō ew ir hay t’argmanich’nerē. H. Arsen Ghazikeani namakē arr Hrant Nazareants’* (nakhamut Hrant Nazareants’ē): K. Polis: tpagrut’yun O. Arzuman).
- Ջրբաշյան, Ա. (2022): Տաղաչափության հարցեր: Երևան, «Արմավ» հրատարակչություն: (Jrbashyan, A. (2022): *Taghach’aghut’yan harc’er*: Yerevan: “Armav” hratakh’ut’yun)
- Տորկուատոյ, Տ. (1912): Ազատումն Երուսաղեմի (թարգմանեց աշխարհաբար հայկական չափով Հ. Աթանաս վ. Տիրոյեան Մխիթարեան ուխտէն): Վենետիկ. տպարան Սուրբ Ղազարոս: (Torkuatoi, T. (1912): *Azatumn Yerusaghemi* (t’argmanets’ ashkharhabar haykakan chapov H. At’anas v. Tiroyea Mkhitarean ukht’en): Venetik: tparan Surb Ghazaru).
- Քամալյան, Ա. (2013): Թարգմանչական սխալների հիմնական պատճառները: «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն», № 2, էջ 71–80: (K’amalyan, A. (2013): *T’argmanch’akan skhalkhneri himnakan patjarnere*: Banber Yerevani hamalsarani: Banasirut’yun, № 2, ej 71–80).
- Levý, J. (2011). *The Art of Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

AUTOBIOGRAPHICAL GENRE AND AUTOBIOGRAPHY AS A FORM OF REVEALING THE THEME OF CHILDHOOD AND ADOLESCENCE

RUZAN GHAZARYAN*
Yerevan State University

This article explores the principle of autobiographical writing in Russian literature during the transition from Romanticism to Realism, focusing on key works by Alexander Pushkin and Mikhail Lermontov, as well as later examples from Charles Dickens, Leo Tolstoy, Mark Twain, and J.D. Salinger. It argues that the construction of autobiographical narratives not only reflects the authors' personal experiences but also serves as a lens through which broader societal attitudes—particularly regarding childhood—are examined and critiqued. The novelty of this study lies in its comparative analysis of how different literary traditions grapple with the theme of childhood as both a source of innocence and a site of conflict. By investigating the evolution of autobiographical elements, the article highlights the complexities of character construction and narrative form across cultures. Key problems addressed include the persistent societal attitudes towards children and the moral implications of these views as reflected in literature. The study aims to elucidate how the autobiographical genre serves as a vehicle for exploring identity, innocence, and the tensions between individual experience and societal norms. Ultimately, this research seeks to contribute to the understanding of the interplay between autobiographical writing and thematic development in literature, revealing how the personal is intricately linked to the collective consciousness of a given era.

Key words: *autobiographical writing, Russian literature, romanticism, realism, childhood, character construction, societal norms, identity, moral development*

Introduction

Among the diverse literary genres and forms examined in this study, the autobiographical genre stands out as particularly intriguing and analytical, as it best unveils the theme of childhood. Within this genre, childhood is understood not only as an ‘inner’ process of self-awareness (‘act’), as seen in lyric poetry, but also within a broader existential framework, examined from multiple perspectives. However, the relationship between the theme and the genre does not emerge instantaneously. It is the

* **Ruzan Ghazaryan** – PhD, Associate Professor, Chairperson of YSU Department of Translation Studies
Ռուզան Դազարյան – փ.գ.թ., դոցենտ, ԵՊՀ թարգմանության տեսության և պրակտիկայի ամբիոնի վարիչ

Рузан Казарян – к.ф.н., доцент, заведующая кафедрой теории и практики перевода ЕГУ

Էլ. փոստ՝ ghazaryanruzan@ysu.am <https://orcid.org/0000-0003-3929-9612>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 03.04.2025

Գրախոսվել է՝ 10.04.2025

Հաստատվել է՝ 02.06.2025

© The Author(s) 2025

result of a lengthy historical process. The themes of childhood and autobiography develop and manifest separately over time. One could argue that their connection was solidified to a significant degree in the 18th century. In the following century, it became an important tool for realist writers to illustrate the moral positions of their adolescent protagonists. By the 20th century, when ‘autobiographical writing’ emerged as a prominent trend in literature, the relationship between the theme of childhood and the autobiographical narrative (or novel, or short story) grew increasingly complex. The established ‘genre-thematic’ structure became an ideal means for expressing the stark conflicts of an individual in formation and a society in profound crisis. Given that this genre occupies a crucial place in the artistic framework of 20th-century literature, it is worth looking into the history of ‘autobiography’ as both a literary principle and genre while also elucidating its approach to the theme of childhood.

The Evolution of the Autobiographical Genre

First and foremost, it is essential to clarify the concept of ‘autobiography’. The term ‘autobiography’ (from the Greek ‘autos’ meaning self, ‘bios’ meaning life, and ‘grapho’ meaning I write) indicates a form of biography wherein the primary protagonist is the author themselves. However, regarding narrative form, the author does not always directly present their perspective. Indeed, it can be said that classical literature is significantly characterized by the third-person expression of the authorial ‘I’ (as seen in the works of Dickens, Tolstoy, and others), which is explicable by the authors’ artistic intentions. Typically, when discussing documentary autobiography (or works written with a documentary purpose), it is generally composed in the first person and encompasses the greater part of the author’s life, often focusing on childhood and adolescence.

If we consider the autobiographical genre and the desire to depict one’s own life from a historical perspective, it is important to note that, despite the Greek origins of the term, the phenomenon of autobiography fully developed only relatively recently. It is worth noting that the ancient period has provided us with several works of autobiographical nature, among which one must mention the *Commentaries* of Gaius Julius Caesar.

The autobiographical genre is founded on the combination of descriptive narration and the quest for self-analysis. The second component (self-analysis) can be traced in the epistolary heritage of certain ancient authors, in the prophetic books of the Old Testament, and more prominently in the letters of New Testament apostles (especially Paul). However, it must be noted that autobiography encompasses more than mere self-analysis. As a literary creation, it must possess a narrative structure.

How has autobiography evolved as a literary genre? In its historical trajectory, three phases can be distinguished, which are not necessarily interconnected or sequential. These phases correspond to periods of significant historical development, particularly times of notable social upheaval and revolutions. In such contexts, individuals, particularly certain prominent figures, feel a powerful need for self-expression, compelling them to create genuinely significant works.

The first phase of the development of autobiography (considering the two components characteristic of the genre—narration and self-analysis) coincides with the transition from the ancient world to the Middle Ages. The inception of the

autobiographical genre's first phase is associated with the name of Augustine of Hippo. His unique work, *Confessions*, composed of thirteen books, forms the foundation of the psychological autobiography genre, although it does not fully fit within the boundaries of the established genre. Initially conceived as an autobiography, *Confessions* incorporates many other narrative traditions, including the tradition of public penance, which was prevalent among the early Christians.

The next significant figure in the history of the autobiographical genre is Pierre Abélard (1079-1142), marking the end of the previously mentioned period. His renowned work *The Story of My Misfortunes*, along with the famous correspondence with his lover and nun Héloïse, had a profound impact on many writers of the Renaissance and modern era. *The Story of My Misfortunes*, written between 1132 and 1135, takes the form of a 'letter' directed to a friend (a genre known from the correspondence of Seneca and Cicero). It could also be said that *The Story of My Misfortunes* is akin to the 'tragic' elegies of Ovid, incorporating various elements of treatise, sermon and confession. The essential difference is that, unlike Augustine, the author of *The Story of My Misfortunes* does not aim for repentance but rather seeks to portray the dual nature of his life—on one hand, as an exemplary figure of a persecuted and pursued Christian, almost a saint (notably, the author compares himself to the contemporary persecuted saint Jerome), and on the other hand, as an expression of God's righteous punishment for pride and desire.

The Renaissance can be regarded as the second phase in the evolution of autobiography, during which the genre reached a qualitatively new level. This advancement was facilitated by the works of Benvenuto Cellini (1500-1571, *The Life of Benvenuto*) and Giovanni Battista Cardano (1501-1576, *My Life*), as well as those of Michel de Montaigne, Erasmus of Rotterdam and John Bunyan, all of which feature rich autobiographical elements. Each of these authors' autobiographies possesses distinctive traits. For instance, while Augustine of Hippo originally focused on the inner life, Cellini emphasized and highlighted his surrounding environment, as well as his own artistic endeavors, reflecting the spirit of Renaissance self-centeredness.

Cardano and Montaigne excel in creating psychological self-portraits in their autobiographies, although their narratives do not particularly stand out in terms of intrigue. For example, Cardano emphasizes the classification of essential human qualities and their reflection on character. In his works, Montaigne presents excellent character sketches, albeit without a clearly articulated system.

The Age of Enlightenment represents the third phase, during which autobiography as a literary genre flourished. A quintessential representative of the autobiographical genre from this era is Jean-Jacques Rousseau, whose literary legacy is particularly rich in this respect. His autobiographical works include *Confessions* (1782-1789) and *The Reveries of a Solitary Walker* (1802). In these texts, Rousseau candidly describes himself and all aspects of his life, portraying reality without embellishment. The factuality of events and the reflective spirit in these works led to their public readings being halted, and a ban was placed on the publication of *Confessions* (Vertsman 1961).

What accounts for the still-controversial nature of this factuality? The author provides the answer: "I am not made like any one I have been acquainted with, perhaps like no one in existence" (Rousseau 2017). Here, there is no trace of Augustine's humility. However, this also contrasts with Abélard's self-description, who, despite his

emphasis on self-assertion, does not consider himself unique and instead asserts the opposite: he is a ‘typical’ Christian saint.

Thus, in the new era, the individual becomes more personalized than in the Renaissance (it is important to note that Rousseau belongs not only to the Enlightenment but also to the sentimentalism that preceded Romanticism). This singular individual represents terra incognita, the exploration of which requires the authenticity of events and narratives, including those that do not conform to the moralistic viewpoints of the time.

The most notable autobiographies from the Enlightenment and subsequent periods belong to figures such as Benjamin Franklin, Giacomo Casanova, Edward Gibbon, Johann Wolfgang von Goethe, François-René de Chateaubriand, Sir Walter Scott, Stendhal, Li Hanting, Thomas de Quincey, John Henry Newman, George Berkeley, George Sand, John Stuart Mill, Charles Darwin, Leo Tolstoy, Friedrich Nietzsche, and many others. We will not delve deeply into their works, especially since almost all belong to the documentary genre rather than the artistic autobiographies we are particularly interested in.

At the beginning of the 20th century, significant discoveries in psychology led to increased attention toward the individual, particularly regarding the theory of unconscious mental mechanisms. This set the stage for the emergence of the fourth wave of autobiographies. It is during this phase that a considerable number of autobiographical works were written, remarkably exceeding the total output of all previous periods combined. The two world wars and numerous other socio-political upheavals prompted unprecedented interest in the exploration of human traits from an autobiographical perspective.

A defining characteristic of the fourth phase of autobiographies is the difficulty in isolating a specific type that exemplifies the self-narration typical of the time. Without elaboration, we can simply list some of the most characteristic autobiographers of the 20th century: Gertrude Adams, G. K. Chesterton, Theodore Dreiser, Havelock Ellis, André Gide, Maxim Gorky, Henry James, Mark Twain, H.G. Wells, James Joyce, Jean-Paul Sartre, and others. Most autobiographies from this period are written in the form of documentary reviews or analytical diaries.

It is important to add that the development of the documentary autobiographical genre and its diverse forms in the previous two centuries of artistic literature contributed significantly to the formulation of autobiographical principles. Since modern times, the boundaries between documentary autobiography and artistic autobiographical creation have begun to gradually dissolve. Documentary writing became a favored style in the artistic autobiographical prose of the Romantic period. The artistic principles of narration simultaneously influenced documentary autobiography, leading to a greater prevalence of generalization and typification in character portrayal.

The examination of the developmental stages of documentary autobiography illustrates how the genre of autobiographical artistic prose has formed. Until the 19th century, it essentially did not exist. Autobiography had not yet been recognized as a means of artistic typification. With the emergence of Romanticism in the 19th century, when the spiritual characteristics of the individual elevated him above society—viewed not in a social-mass context but in the uniqueness of the individual—the principle of

autobiography begins to be developed as a means of artistic representation, ultimately becoming one of the tools for constructing artistic images.

Autobiographical Narratives in Realism and Beyond

For a long time, remaining on the margins of the literary-artistic system, documentary autobiography transforms from a peripheral genre into a leading artistic genre. It should be noted that autobiographical writing, as an artistic principle of self-understanding, was initially much more effectively developed in poetry during the Romantic period than in prose. In English literature, it is enough to recall Byron's *Childe Harold's Pilgrimage* and A. Tennyson's *In Memoriam* in this context. The initial 'brew' in which the principle of artistic autobiography was simmering included the lyricism of European, Russian, and Armenian Romantic poets (elegies, epistolary and love poems, diary and reminiscence-type poems, lyrical confessions and farewells, even epigrams, etc.), where the biographical factor, being an inseparable component of Romanticism's artistic system, creates a parallel corresponding to the author's personal life, following the significant dictum of one of the founders of Russian Romanticism, K. Batyushkov: "Live as you write, and write as you live" (Batyushkov 1977).

Undoubtedly, the preceding periods' lyricism has always been considered a mirror of the author's soul (recalling Archilochus, Horace, Villon), but this quality reached its highest expression precisely during the Romantic era when the tragic consciousness of the romantic individual, deeply dramatizing the question of the meaning of personal life, found no more suitable form of self-expression than lyric poetry. A classical example of this is found in the lyricism of Byron, Poe, Baratynsky, Lermontov and Duryan.

It is known that the role of Romanticism was exceptional in preparing the ground for realistic prose. Thus, from the poetry of Romanticism, the issue of the individual shifted to a new level, where it began to be examined in a broader social context. Realist writers borrowed the principle of psychology from the philosophical lyricism of Romanticism, which was developed in realistic novels and novellas as the internal mechanism of the hero's 'self-development'. From the romantic elegy and lyrical confession, mature realistic prose adopted a reflective and autobiographical quality.

The principle of autobiographicality is brilliantly manifested during the transition from Romanticism to Realism. This is clearly evident in two works of Russian literature: Pushkin's *Eugene Onegin* and Lermontov's *A Hero of Our Time*. In both works, there is an Author's character with a specially constructed profile who enters into complex relationships with the main hero, who also has authorial traits, yet the latter, due to several emphasized differences in his main traits, seems to deliberately yield to the Author (Lotman 2003). The use of the principle of autobiography does not necessarily mean that credible events from the author's life are present in the work. For instance, in Pushkin's works, this principle often turns into 'deception' or mystification (*The Captain's Daughter*) or even in documentary references and travel writings (*Journey to Erzurum*). In some cases, this principle operates as a direct means of concealing authorship (the desire to be an author), while in other instances, it has sufficiently conventional manifestations, not because the author needed to hide himself. However, in both cases, autobiographicality is incorporated into the text's artistic fabric and continues to 'work' in various ways even when the author's 'deception' is revealed (ibid. 2014-227).

As it is evident that the autobiographical genre begins to form in artistic literature during the Romantic period (in previous phases, as mentioned, the documentary autobiography genre prevailed), it also seems clear that a qualitatively entirely new phase in the development of the theme of childhood begins with Romanticism. What explains this circumstance? Everything that appears evident in the aesthetic and moral realm regarding the perception and evaluation of the child's image and the theme of childhood can be confidently attributed to the notions that have been imposed on us since the Enlightenment and Romanticism. Until then, attitudes toward children (which also indicates the theme of childhood) were entirely different. Here is what pediatrician V. V. Arkhipov asserts in his essay *Children in Russian Literature or the Pediatrician's Reading*: "Adults' attitudes towards children have never experienced a 'golden age'. N. Karamzin (1818), in his work *History of the Russian State*, recounts the customs of Ancient Russia stating that there, every mother had the right to kill her newborn daughter if the family was already numerous. Centuries pass, yet the strictness of attitudes toward children persists. Let us refer to the memories of Englishwoman Elizabeth Jastis dated 1737: "On the ice... a structure rises around the ice floe, and people come and go from all sides, often to drown their children in that icy water. Although during this procedure some children drown, the Russians hardly pay attention to this and console themselves by saying, 'They went to the Almighty God.'" (Arkhipov).

Judging by literature, no less poignant examples of attitudes toward children can be found even today in lower and materially deprived social environments. Thus, the notion of orphanhood and the emotional attitude towards children and childhood are entirely new phenomena. The child becomes an object of focused attention in the 18th century with the intensification of issues related to personal development and education. During this time, the most prominent educational ideas stemmed from conceptions about the environment, which significantly influences the individual—whether positively or negatively. J. J. Rousseau's doctrine was built on two principles: natural (primitive, correct, organic) and social (a source of evil, artificiality). The child, in many ways, is still part of the kingdom of nature, and to develop the corresponding qualities within him, Rousseau believed he should be educated in the village, in the embrace of nature (*Emile, Or Treatise on Education*). Thus, the author himself, after childhood and adolescence, can better resist the corrupting temptations of urban life.

The dichotomy of 'natural-artificial', which often corresponds to 'village-city', also implies the 'children-adults' contrast within society. And these moral guidelines were adopted and reworked by many Romantics. The aforementioned dichotomies were carried to extremes within their moral framework. Thus, childhood began to be perceived as a time of happy ignorance and, in contrast to the analytical reasoning that exhausts adult humans, as a period of synthetic, figurative thinking. Moreover, the Romantics were already far removed from previous simplistic representations that viewed humans as a 'tabula rasa'. Their uniqueness and spiritual vocation were increasingly felt by the Romantic hero from early childhood. Therefore, in the literature of Romanticism, the image of the child began to be embedded within the semantic fields of concepts such as 'innocence', 'vulnerability', 'purity', 'divinity', 'truthfulness', 'sincerity' and so on. It is evident that it is precisely in Romanticism where the artistic genre of autobiography and the principles of autobiographicality intersect with the theme of childhood, acquiring

entirely new meanings. Here we should seek the foundations of numerous novels with autobiographical elements, in which the heroes are children during the Realism era.

In accordance with their artistic methodology, realist writers further invigorated the autobiographical genre. In their works, the principle of autobiographicality found appropriate expression within the novel genre. The formation of the hero, as a methodological principle of character construction, led to the theme of childhood and adolescence occupying a special place within the autobiographical genre. Let us pause briefly to characterize a few examples that hold foundational significance for us. First, it is necessary to briefly describe Dickens's *David Copperfield* (1850): "The story of the life of an individual"—David is the character most dear to Dickens. He 'transmits' many episodes from his own biography (particularly the story of his difficult childhood) to his hero. The struggle against the routine of life that exhausts David brings about a state of despair; however, in the end, it becomes an irreplaceable experience that shapes and nurtures his individuality. In the story of Copperfield, as Chesterton aptly notes, there are "dim half-holidays." There are pure heroes and villains there. Good enters into direct conflict with evil and life, gaining a melodramatic interpretation, rises to its 'magnificent representations' (Willson 1975: 68).

In the Dickensian novel, a stable typological feature is the narrator's disconnection from his childhood and family, which comes from the tradition of Augustine's *Confessions*. Through moral explorations and the trauma of past wounds, the past is recreated through memories and recollections. Looking back at his adolescence, a character is born in the narrative of David Copperfield that is barely recognizable. The author seems to suggest that by altering individuality, time sanctifies and redefines the protagonist's narrative. This is one of the most significant discoveries of the author that foreshadows the artistic solutions of 20th-century writers, such as Proust and Woolf.

Copperfield's biography is created as an unyielding faith in the ultimate triumph of good against the backdrop of ever-growing disillusionment, as the hopes of his youth gradually fade away. The artistic talent, which does not reveal itself immediately, compels the hero to perceive both 'experience' and 'humiliation' with acute sensitivity—both the customs of slum neighborhoods and the established norms in legal offices, where he learns practical life lessons, as well as the skills of parliamentary orators. Finally overcoming the debilitating awkwardness, he becomes a journalist, writing argumentative articles for a morning publication.

The conclusion of the hero's story is idyllic (finding happiness in union with Agnes Wickfield). However, the spiritual conflicts born during the 'trial' period remain unresolved, especially those related to the search for justification in life, which so often forces one to confront injustice, cruelty, violence, and the derision of the weak by the immoral cynicism of the unpunished, etc. The memories of the days when David felt the shattering of his hopes and complete abandonment are indelible. The happy resolution is perceived as conditional.

Looking ahead a bit, let's note an interesting similarity between Dickensian autobiographical and Salinger's *The Catcher in the Rye*. Salinger's hero, Holden Caulfield, begins his confession with a request that readers not search for "all that David Copperfield kind of crap" in him (Salinger 1991: 1). Yet he is destined to experience the same shock of disillusionment that Dickens's hero so painfully endures, thus indirectly confirming that Copperfield's narrative about hopes, wishes, failures, and successes

recreates not only his own life but also the spiritual struggles that recur from generation to generation.

A classic example of an analytical autobiographical novel can be found in Tolstoy's trilogy *Childhood* (1852), *Boyhood* (1852-1854) and *Youth* (1855-1857). Among the many similar works in Russian and European realistic literature, this work stands out precisely because it has served as a model for many writers of the 19th and 20th centuries. Regarding the moral issues addressed in Tolstoy's trilogy, let's discuss the main principles of character construction in Nikolenka Irtenev.

As in Dickens's novel, here the authorial 'I' is expressed through a mediating character. In both cases, this testifies to the fact that the authors sought to express something typical through their 'I'. In this regard, it is worth mentioning the following testimony related to the publication of Tolstoy's *Childhood*. Nekrasov notes in *Sovremennik* that the title *My Childhood Story* contradicts the idea of the work. In the notes of the first part of the trilogy, Tolstoy formulates the "main idea" of his work as follows: "To God and fellow beings, love is powerful in childhood. In adolescence, these feelings are drowned out by desire, self-assertion, and pride, while in youth, life transforms these feelings" (Tolstoy 1969: 433).

For Tolstoy, childhood plays an exceptional role in human development. He notes that in all times and for all people, a child represents an example of innocence, purity, goodness, truth, and beauty. Man is born perfect. This is a great truth articulated by Rousseau, and like a stone, it remains stable and true (Tolstoy 1969). Tolstoy values two qualities of a child's soul: the natural and sincere purity of moral feeling and the ability to restore harmony with the world lightly and unconstrained. Throughout life, one must preserve these qualities of childhood knowledge, for they encapsulate the limitless possibilities and resources for moral self-improvement. However, the mature world constantly tests that purity and sincerity, especially when they find themselves in Moscow and fall into the circles of high society, which is based on external, superficial glitter, false politeness, and conventions. In Nikolenka's early days, it seems to him that people do not live here but rather play some kind of false game. However, inevitably, he too becomes embroiled in that maelstrom, and his moral sense begins to betray him.

Adolescence is an extremely painful period in a person's life. The adolescent's soul is shaken by collapse. He loses the immediacy and sincerity of moral feeling, which is followed by a yearning to restore the harmony and integrity that have been lost in his communication with others. Deprived of protective guardianship, the adolescent's inner world is exposed only to negative feelings, which amplify the tragedy of his mental experiences. The adolescent is painfully self-absorbed and excessively centered on his feelings, having lost trust in the world. In this reality, the worldly influence on his unprotected soul is especially devastating, draining the life-giving springs of love. Instead of kind, unforgettable Karl Ivanovich and Natalia Savishna, during adolescence Nikolenka is surrounded by people preoccupied with their own sorrows and ailments, such as his grandmother and father. The benevolent Karl Ivanovich is replaced by indifferent teachers—"pompous jerks"—who seem to have a particular intention to humiliate and harm the children. Nevertheless, the moral feeling does not diminish even in such unfavorable circumstances; adolescence gives way to youth. The first sign of this in Nikolenka is the awakening of friendship towards Dmitri Nekhlyudov, which brings the hero out of the darkness of his adolescent years.

Adolescence resembles a rebirth and the renewal of spring nature. It is a unique return to childhood, albeit more mature, having passed through the crucible of life's harsh realities, with new opportunities opening up for adolescence. During adolescence, a 'new perspective' on the world is born, whose essence is the conscious desire to restore the feeling of unity with people lost during adolescence. For Nikolenka Irtenev, this is the time for realizing the program of moral self-improvement, which he eagerly shares with Nekhlyudov. The friends dream of eliminating injustice and evil from people's lives through that program.

The discussed works are classic examples of the genre of artistic autobiography, revealing the themes of childhood and adolescence. They have greatly influenced the future fate of the genre. Since its establishment in the first half of the 19th century, the genre of artistic autobiography has been accepted as a device that could ardently create the 'autobiography' of the hero-narrator, rather than that of the author himself. Thus, Pushkin's Greven portrays his life in *Family Diary* (written by a fictional but genuine relative) and depicts the life of a young Russian nobleman in the 1870s. The framework of the autobiographical genre begins to spread to other narrative structures.

Salinger's novel, written in 1951 during the post-war crisis in American society regarding the relationships between generations, belongs to this kind of 'autobiographies' and despite the numerous unique characteristics of the main character's personality, it can nonetheless be considered a vivid example, akin to Twain's *The Adventures of Huckleberry Finn* (1884).

The astonishing organic unity of *The Catcher in the Rye* is that the world here is presented through the lens of a child's perspective, a viewpoint that sharply distinguishes any falsity, no matter how it may be cloaked. The author even invented a term that was used for a long time among American youth—'phoniness'. In this sense, the main character, Holden Caulfield, is the direct descendant of Huck Finn. The difference is that while the 19th-century wanderer could gain the freedom he dreamed of in "Indian territories," that is, in places untouched by civilization, a century later, to break away from the deceptive world of adults, he must first overcome the barriers within his own soul, even though he dreams of escaping to a long-lost West.

Huck Finn is a homeless drifter, the son of a drunkard, "lazy, uneducated, useless" who, despite what all the mothers in the town think, is a significant figure for their children. He lives under a bridge, and in good weather, under the open sky. For him, the highest value is freedom. The main plot points of the narrative are as follows: fleeing from the widow Douglas who has taken him in, and later from his father, the young hero encounters Jim, a runaway slave, and they travel together by raft down the Mississippi. His story concludes with a meeting with his old friend, Tom Sawyer, and the news that Miss Watson has passed away, but in her will, she has freed Jim. As we see, both in terms of plot and character traits, there are significant differences between Twain's and Salinger's main characters, yet they are quite understandable in light of the different eras and moods.

Huck almost ignores the past in his narratives. He lives entirely by the principle of 'here and now' and his character is revealed to the extent of the events that unfold, whose rhythm is given a fable-like quality (here, traveling down the river becomes the fundamental device of the fable). This is how it differs from all autobiographical novels. Here, there is no nostalgia for childhood but rather a rejection of moral lessons. The text

appears as a direct account of experiences, quite different from what the adult consciousness creates through the prism of memory. In Salinger, on the other hand, memory works in an entirely different way. The reader can feel the search for answers that the main character, Holden, is experiencing, while the adolescent's memories create an almost chronologically smooth narrative flow, filled with character traits shaped in the school environment. Nevertheless, it is noteworthy that Holden does not reveal the memory of his childhood as a 'past' for him, it is merely a gap, a collection of moments devoid of connections that bind them together into a coherent narrative.

There is also a common thread between Huckleberry Finn and Holden Caulfield: they stand out, sometimes even isolate themselves from their peers. Thus, the orphaned teenager Huck, who has never known childhood, cannot engage in play like his contemporaries, although he has preserved the childlike simplicity that contrasts with the cruel world of adults. However, unlike Holden, Twain's hero does not ponder whether the established social order is correct. Huck's refusal to accept, and often to comprehend, the necessity of going to church, living according to prescribed norms, and dressing neatly stems not from rebellious impulses—characteristic of Salinger's hero—but from his existential incongruence with the world of adults and its values. As a typical backwoods hero, he sees that societal barriers are not only unnecessary but also deeply alien to him.

Let's also highlight the linguistic peculiarities that connect the two heroes. The first-person narration allows Twain (as well as Salinger) to convey the hero's unique, colorful speech. The characters of Twain and Salinger, due to their strange idiosyncrasies and non-canonical personalities and worldviews, 'label' their time by identifying qualities such as social evil, falseness, and the foolishness of accepted laws.

We should also refer to Maxim Gorky's notable autobiographical trilogy: *Childhood* (1913-1914), *In the World* (1915-1916) and *My Universities* (1922). We have already noted that this specific subgenre of autobiography seems to diverge during its development: the 'Dickensian' prototype transforms into a 'Twainian' one, meaning that childhood, presented as the initial phase of a hero searching for their place in society, becomes a phenomenon fundamentally opposed to the adult world. It is no longer merely a 'phase' but a separate, self-contained world. Twain's novel has significantly influenced 20th-century American literature. "All modern American literature comes from one book by Mark Twain called 'Huckleberry Finn'", noted Ernest Hemingway in 1935 (Zasurskiy 1987: 5). The 'Twainian' prototype has flourished in American literature due to the societal and spiritual crises of that era. This prototype (certainly traversed by different historical paths) has also worked somewhat in Western European literature. Alongside this, the 'Dickensian' prototype has similarly developed. Regarding Eastern Europe, particularly Russia and the literature of other nations in its political and cultural sphere (especially Armenian), the prevailing literary form was that which came from Dickens and Tolstoy. Gorky's autobiographical trilogy is located on this line.

Although the Dickensian and Twainian prototypes interpret the theme of childhood in various (even opposite) ways, they are connected by certain commonalities. This is explained not only by the shared roots of the theme but also by their interaction in the 20th century. For instance, if we compare the works of Twain and Salinger, we will see a significant difference: in Huck's value system, books as a source of knowledge hold no place, whereas for Holden, they are inherently tied to issues of sincerity and truth, the

challenge of understanding life. This aspect highlights the vital questions and the dramatic nature of the adolescent hero's condition in the 20th century.

Childhood is characterized in both prototypes in a similar way: positively, as an opposition to the external world. Essentially, 'the natural man' is contrasted with 'the anti-human society'. This 'natural man' is a child not yet engulfed by the societal 'machine' and the problem is to resist it. The Dickensian line is primarily characterized by a positive resolution: the difficulties of life allow for spiritual growth; one just needs to position themselves to understand life. The Twainian line features an 'illusory' positive resolution that leads the hero into another, exotic, imaginative world. The hero escapes from recognizing what is foreign to their inner world. In both prototypes, paradoxical moments exist: the demand to understand life does not compel the Dickensian hero to constantly change their environment, while the Twainian hero is forced to endlessly move in the external space instead of engaging in internal explorations. If the first is primarily characterized by a realistic approach, the second is inherently a romantic rebellion. The first is fundamentally alien to 'rebellion' (that is, the ambitions to change social life, to adapt it to one's own demands), while the second is about recognition (it is not accidental that the romantic hero typically appears as an 'omniscient' figure). These genre-specific characteristics allow us to situate the material not only within the mentioned 'prototypes' but also within different 'prototypes' across two countries. This creates an opportunity to reveal the transitional characteristics of the genre's subtypes that need to be resolved.

Conclusion

The evolution of the autobiographical genre reflects not only the personal narratives of individual authors but also broader literary and societal shifts. From its origins in historical and religious texts to its artistic transformation in the Romantic and Realist periods, autobiography has served as a powerful means of self-exploration and cultural critique. The theme of childhood, once overlooked or treated with indifference, gained prominence in the 18th and 19th centuries, becoming a focal point for authors seeking to explore the moral and psychological development of their characters. As demonstrated through the works of Dickens, Tolstoy, Twain, and Salinger, autobiographical narratives provide a lens through which the tensions between personal experience and societal expectations are examined. Whether through the structured moral journeys of Dickensian protagonists or the rebellious spirit of Twainian figures, these texts illustrate the complexities of identity formation in different cultural and historical contexts. The autobiographical genre, while deeply personal, ultimately serves as a mirror to collective consciousness, reflecting the ever-evolving relationship between the individual and society.

ՌՈՒԶԱՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ – Ինքնակենսագրական ժանրը և ինքնակենսագրությունը որպես մանկության և պատանեկության թեման բացահայտելու միջոց – Հոդվածում ուսումնասիրվում են համաշխարհային գրականության մեջ ռոմանտիզմից ռեալիզմի անցման ժամանակաշրջանում ինքնակենսագրական ժանրի սկզբունքները: Քննության են ենթարկվել Ալեքսանդր Պուշկինի, Միխայիլ Լերմոնտովի, Զարկ Դիքենսի, Լև Տոլստոյի, Մարկ Տվենի և Զ. Դ. Սելինջերի առանցքային աշխատություններից օրինակ-

ներ: Հատկանշական է, որ ինքնակենսագրական ժանրի պատումները ոչ միայն արտացոլում են հեղինակի անձնական փորձը, այլև միջոց են ցույց տալու մանուկների աշխարհի ունեցած հասարակության վերաբերմունքը: Հետազոտության նորույթը համեմատական վերլուծության միջոցով անդրադարձն է մանկության թեմային. փորձ է արվել ցույց տալու, թե գրական տարբեր ուղղություններում ինչպես է ներկայացվում մանկությունը, որտեղ և՛ անմեղության դրսևորում կա, և՛ ներքին բախումների տարածք է: Անդրադարձ է կատարվում ինքնակենսագրական ժանրի առանցքային տարրերի զարգացման օրինաչափություններին: Հոդվածում մատնանշվում են տարբեր մշակույթներում կերպարների կերտման, ինչպես նաև ինքնակենսագրական պատմի կառուցվածքային առանձնահատկությունները: Քննարկվում են մանուկների նկատմամբ հասարակության մեջ արմատացած վերաբերմունքը և գրականության մեջ այդ վերաբերմունքի բարոյական դրսևորումները: Հետազոտության նպատակն է պարզաբանել, թե ինչպես է ինքնակենսագրական ժանրը օգնում վեր հանելու ինքնության և անմեղության խնդիրները, անձնական փորձի ու հասարակական նորմերի միջև գոյություն ունեցող հակասությունը: Աշխատությունը կօժանդակի գրականության մեջ ինքնակենսագրական ժանրի և թեմայի փոխազդեցությունների ուսումնասիրությանը ցույց տալով, թե ինչպես է անձնականը անքակտելիորեն շաղկապված տվյալ դարաշրջանի հավաքական գիտակցականի հետ:

Բանալի բառեր – ինքնակենսագրական ժանրի ստեղծագործություններ, ռուս գրականություն, ռոմանտիզմ, ռեալիզմ, մանկություն, կերպարի ստեղծում, հասարակական նորմեր, ինքնություն, բարոյական զարգացում

РУЗАН КАЗАРЯН – Автобиографический жанр и автобиография как форма раскрытия темы детства и юности. – Статья посвящена анализу автобиографического письма в русской литературе периода перехода от романтизма к реализму. Основное внимание уделено ключевым произведениям Александра Пушкина и Михаила Лермонтова, а также более поздним примерам из творчества Чарльза Диккенса, Льва Толстого, Марка Твена и Дж.Д. Сэлинджера. Исследование показывает, что автобиографические нарративы не только отражают личный опыт авторов, но и служат инструментом для анализа и критики более широких общественных установок, особенно тех, которые касаются детства. Новизна работы заключается в сравнительном анализе того, как различные литературные традиции осмысливают детство как источник невинности и одновременно как арену конфликта. Исследуя эволюцию автобиографических элементов, статья подчеркивает сложность построения персонажей и повествовательной формы в разных культурах. Среди ключевых проблем, рассматриваемых в статье, выделяются устойчивые общественные установки по отношению к детям и моральные последствия этих взглядов, отражаемые в литературе. Целью исследования является выяснение того, как автобиографический жанр служит средством для исследования идентичности, невинности и напряженности между личным опытом и общественными нормами. В конечном итоге, работа направлена на расширение понимания взаимосвязи между автобиографическим письмом и тематическим развитием в литературе, демонстрируя, как личное тесно связано с коллективным сознанием конкретной эпохи.

Ключевые слова: автобиографическое письмо, русская литература, романтизм, реализм, детство, построение персонажей, общественные нормы, идентичность, нравственное развитие.

References

- Rousseau, J. J. (November 13, 2017). The Confessions. The Project Gutenberg EBook of The Confessions of Jean Jacques Rousseau. Last Updated: Accessed 12.11.2024. <https://www.gutenberg.org/files/3913/3913-h/3913-h.htm>
- Salinger, J. D. (1991). The Catcher in the Rye. NY, Boston: Little, Brown and Company,
- Архипов, В. (2006). Ребенок в русской литературе или записки педиатра, [http://www.pediatric-nephrology.spb.ru/pediatric-nephrology.page\(BOOK\).book\(1\).html](http://www.pediatric-nephrology.spb.ru/pediatric-nephrology.page(BOOK).book(1).html) (Arkipov, V. (2006) *Rebenok v russkoy literature ili zapiski pediatra*).
- Батюшков, К. Н. (1977). Нечто о поэте и поэзии. М.: “Наука”. (Batyushkov, K. N. (1977) *Nechto o poete i poezii*. М.: “Nauka”).
- Верцман, И. (1961). Руссо - мыслитель и художник. “Руссо Ж. Ж., Избранные соч. в 3-х томах”, т. 1, М., “Худ. лит.”. (Vertzman, I. (1961). *Russo – mysletel' i khudozhnik*. “Russo Zh. Zh., Izbrannyye soch. v 3-kh tomakh”, t. 1, М., “Khud. lit.”).
- Засурский, Я.Н. (1987). Марк Твен и его роль в развитии американской реалистической литературы. М.: “Наука”. (Zasurskiy, Ya. N. (1987). *Mark Tven i ego rol' v razvitii amerikanskoy realisticheskoy literatury*. М.: “Nauka”).
- Карамзин, Н. М. (1818). История государства Российского, Тома 1-7. Санкт-Петербург: Издательство Николая Греча. (Karamzin, N. M. (1818). *Istoriya gosudarstva Rossiyskogo*, Тома 1–7. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Nikolaya Grecha).
- Лотман, Ю. (2003). А. С. Пушкин, СПб., “Искусство”. (Lotman, Yu. (2003). *M. S. Pushkin*. SPb.: “Iskusstvo”).
- Толстой, Л. Н. (1969). Собрание сочинений в 20 томах, т.1, М.: “Худ. лит.”, Комментарии Е. Купреяновой. (Tolstoy, L. N. (1969) *Sobranie sochineniy v 20 tomakh*, t. 1, М.: “Khud. lit.”, Kommentarii E. Kupreyanovoy).
- Уилсон, Э. (1975). Мир Чарлза Диккенса. М.: “Прогресс”. (Uilson, E. (1975). *Mir Charl'za Dikkensa*. М.: “Progress”).

ԳՐԱԲԱՐՅԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆԻ Ռ(Ր) ԵՎ Ր(R) ՁԱՅՆՈՐՂՆԵՐԻ ՀԱՄԱԺԱՄԱՆԱԿՅԱ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ

ՎԱՐԴԱՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ՝
Երևանի պետական համալսարան

Գրաբարյան հայերենի $n(r)$ և $p(r)$ ձայնորդները հնչությանին (= իմաստատարբերակիչ) գործառնություն են իրականացրել ոչ միայն բառամիջի և բառավերջի դիրքերում, որն ընդունել են նաև նախորդ ուսումնասիրողները (Է. Աղայան, Է. Թումանյան, Հ. Մուրադյան), այլև բառասկզբի դիրքում: Բառասկզբի՝ որպես $n(r)$ -ի և $p(r)$ -ի համար հնչությանին դիրքի բացառումը վերջինները հիմնավորել են նրանով, որ բնիկ հայկական բառերը և հին փոխառությունները չէին կարող սկսվել $n(r)$ -ով և $p(r)$ -ով. դրանք, իբրև կանոն, ստացել են *նախահավելական մասնիկ*: Բացառություն էին բնիկ հնդեվրոպական *ռունգն* (< **srungʰ*-) բառը և իրանական որոշ փոխառություններ (*ռազմ*, *ռահվիրայ*, *ռամիկ*, *ռոճիկ*, *ռոտաստակ*): Նախ՝ համաժամանակյա հայեցակերպում հնչյունների տարբերակման առումով կարևոր չէ՝ այն հանդիպում է բնիկ, թե փոխառյալ բառերի կազմում, ապա՝ նույնիսկ մի քանի բառում տարբերակիչ գործառնությունը հանդիպելիությունը բավարար է նրա հնչությանին կարգավիճակը ճանաչելու համար: Այդ առումով բոլոր հիմքերը կան ասելու, որ $n(r)$ -ն և $p(r)$ -ն լիարժեք հնչությանին գործառնություն են իրականացրել նաև բառասկզբի դիրքում: Ըստ այդմ, նրանց միջև ոչ մի դիրքում չէին կարող լինել *այլահնչակային* հարաբերություններ: $\mathcal{R}(r)$ -ի և $\mathcal{P}(r)$ -ի հերթագայելիությունը որոշ բառարմատների (= հիմնական ձևայինների) դիրքային տարբերակներում (= ձևակերպում) հիմք է տալիս խոսելու նրանց միջև նաև *ձևահնչությանական* հարաբերությունների, հետևաբար՝ նաև $\mathcal{R}/\mathcal{P}$ (< $\mathcal{R}/\mathcal{P}$ >) *ձևահնչության*ի գոյության մասին: Առանձին դեպքում կարող է խոսք լինել նաև $n(r)$ -ի և $p(r)$ -ի միջև թույլ արտահայտված *ազատ փոփոխական* հարաբերությունների մասին:

Բանալի բառեր – *հնչությ, հնչությանական դիրք, այլահնչակ, լրացուցիչ բաշխում, ազատ փոփոխական, ձևահնչությ*

Վարդան Պետրոսյան – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ հայոց լեզվի պատմության և ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի դոցենտ

Вардан Петросян – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории армянского языка и общего языкознания ЕГУ

Vardan Petrosyan – PhD in Philology, Associate Professor at YSU Chair of History of the Armenian Language and General Linguistics

Էլ. փոստ՝ vz.petrosyan@mail.ru <https://orcid.org/0000-0002-6141-5504>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 22.04.2025

Գրախոսվել է՝ 28.04.2025

Հաստատվել է՝ 02.06.2025

© The Author(s) 2025

Հին գրական հայերենի հնչյունական համակարգի ուսումնասիրությունը, ըստ էության, սկսվել է Դ. Թրակացու «Քերականական արվեստ» երկի թարգմանություններով՝ մ.թ. V դ. կեսերից¹, սակայն հնչյութաբանական ուսումնասիրությունը սկսվում է միայն 20-րդ դ. կեսերից՝ Է. Աղայանի «Գրաբարի քերականություն. հնչյունաբանություն» արժեքավոր աշխատությամբ (Եր., 1964), որը գրաբարյան հայերենի հնչյութաբանության՝ համաժամանակյա հայեցակերպով գրված առաջին ամբողջական ուսումնասիրությունն է։ Պրոֆ. Աղայանից հետո գրաբարի հնչյութաբանության հարցերին անդրադարձել են Է. Թումանյանը «Հին հայերեն» (Մ., 1971)², ապա Հ. Մուրադյանը «Հայոց լեզվի պատմական քերականություն. հնչյունաբանություն» աշխատություններում (Եր., 1982)³։ Ուստի մեզ հետաքրքրող հիմնախնդրի՝ գրաբարյան հայերենի *ռ* (ր) և *ր* (ռ) թրթռուն ձայնորդների հնչյութաբանական բնութագրերի համաժամանակյա քննությունը կսկսենք հենց նշված հեղինակների առավել կարևոր մտքերին անդրադարձով։ Ըստ այդմ.

1. Չնայած այն իրողությանը, որ գրաբարի բառարանները ներառում են *ր* (ռ)-ով և հատկապես *ռ* (ր)-ով սկսվող բառերի ընդարձակ ցանկեր, ըստ Հ. Մուրադյանի՝ բառակիրգրը «երկուսի համար էլ բացառված դիրք էր»⁴, իսկ Է. Աղայանի կարծիքով՝ այդ դիրքը բացառված էր միայն *ր* (ռ)-ի համար (հմտ. «Բառակիրգրում իբրև կանոն *ր* լինել չի կարող»⁵)։ Իհարկե, պրոֆ. Աղայանը հատուկ շեշտում է՝ «դասական գրաբարում»⁶, այն է՝ V դարում։

Գրաբարյան հայերենի *ռ* (ր) և *ր* (ռ) ձայնորդների առնչությամբ Է. Թումանյանի պատկերացումներն առավելապես համահունչ են Է. Աղայանի տեսակետներին⁷։

Նրանց հիմնավորումներն ընդհանուր առմամբ հանգում են հետևյալին. 1) Ինչպես բնիկ հայերեն բառերում, այնպես էլ փոխառություններում *ր*-ից առաջ միշտ եղել է նախահավելական մասնիկ (աուգմենտ)՝ *ա* (*ա*) կամ *ե* (*ե*)։ Գրաբարյան մատյաններում *ր*-ով սկսվող բառերը, եթե արհեստական կազմություններ

¹ Տե՛ս **Ջահուկյան, Գ.** Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում, Եր., 1954, էջ 51։

² Հմտ. **Туманян, Э.** Древнеармянский язык. М., 1971։

³ Եթե Է. Աղայանի «Գրաբարի քերականություն. հնչյունաբանություն» և Է. Թումանյանի «Հին հայերեն» աշխատությունները գրաբարյան հայերենի նկարագրական (= համաժամանակյա) ուսումնասիրություններ են, ապա Հ. Մուրադյանի «Հայոց լեզվի պատմական քերականություն. Հնչյունաբանություն» հատորը, ինչպես երևում է նաև վերնագրից, ամբողջության մեջ պատմական հայեցակետով իրականացված քննություն է. այստեղ հայերենի հնչաբանական իրողությունները դիտարկվում են՝ ելակետ ունենալով գրաբարյան շրջանը՝ 5-րդ դ., և հասնում են մինչև 20-րդ դ.։ Բուն գրաբարյան շրջանի իրողություններն առանձին վերցրած ունեն նկարագրական բնույթ, քանզի չեն դիտարկվում նախագրաբարյան շրջանի հետ զուգահեռների մեջ։

⁴ **Մուրադյան, Հ.** Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. I, Եր., 1982, էջ 219։

⁵ **Աղայան, Է.** Գրաբարի քերականություն, Եր., 1964, էջ 184։

⁶ Նույն տեղում, էջ 185։

⁷ Տե՛ս **Туманян, Э.** նշվ. աշխ., էջ 65-66։

չեն, ըստ ամենայնի, նախապես ունեցել են նախահավելական հնչյուն, որն ընկել է (հմմտ. *րախ*՝ եղել է *ռ-րախ*, այդպես էլ՝ *րազարդ*՝ *հ-րազարդ*, *րախճանք*՝ *խ-րախճանք*, *րակերպ*՝ *հ-րակերպ*, *րակերտ*՝ *հ-րակերտ*, *րահետ*՝ *ա-րահետ*, *րամ*՝ *ե-րամ* և այլն). 2) Ռ սկիզբով ձևերը ենթադրաբար հետագա սխալ գրչությունների արդյունք են կամ էլ, թերևս, բանաստեղծական սկզբունքները պահպանելու (աքրոստիկոսի առաջին բառը կազմելու) նկատառումով արհեստական կազմություններ: Բացառություն է *րոպե* բառը, որը հունական փոխառություն է՝ *ροπή*, և գործածվել է անփոփոխ կերպով⁸. 3) Ռ սկիզբով բառերից միայն մեկն է բնիկ հայկական՝ *ռունգն*, մյուսները իրանական կամ հունական փոխառություններ են, բայց և այնպես, դրանք «սովորական են դասական գրաբարի համար». դրանցից են՝ *ռազմ*, *ռահվիրայ*, *ռամիկ*, *ռոճիկ* և այլն⁹. 4) Թեև դասական հայերենում բառը կարող էր սկսվել *ռ*-ով, իսկ *ր*-ով՝ ոչ, դա հիմք չի տալիս նրանց միջև հարաբերությունները բնորոշելու որպես ենթահնչույթային. *ռ*-ն և *ր*-ն ինքնուրույն հնչույթներ էին¹⁰:

2. Ըստ իս՝ լեզվական փաստերի համակողմանի քննությունը ոչ միշտ է վկայում հոգուտ նշված տեսակետների: Այսպես.

Ռ (r) և ր (r) ձայնորդները հանդիպում են բոլոր երեք դիրքերում.

1) բառասկզբում (հմմտ. *ռաբբունի* «Տե՛ր իմ, վարդապե՛տ իմ», *ռազմիկ* «մարտիկ», *ռահվիրա* «ճանապարհ հարթոդ», *ռամիկ* «հասարակ ժողովուրդ», *ռետին* (-տնի) «խեժ, բալասան», *ռետոր* «հռետոր», *ռոճիկ* (-ձկի) «թոշակ», *ռոշնական* «պայծառ», *ռունգն* «քիթ», *ռուպ* (/ռուփ) «մածուն», *րաբունական* «վարդապետական», *րախարար* «ուրախարար», *րախճան* «խրախճանք», *րահիրար* «վազեվազ», *րամ* «ժողով», *րաւորոս* «գավազան, ցուպ», *րոպ* «2. շրջանակ, ոլորք», *րոպե* «ակնթարթ. տիեզերք», *րաւտեմ* «ժողովել, միաբանել» և այլն).

2) բառամիջում (հմմտ. *առակել* «առակով խոսել», *զեռալ* «սողալ, խլրտալ», *նեռն* (-ոին) «վերջին սուտ մեսիան», *սառն* (-ոին) «սառույց», *վառել* «բոցավառել. զինել», *երագ* «արագ, թեթև», *զրահել* «զրահով ամրացնել», *ներածել* «ներսերել», *սարակ* «փոքր սար», *վարել* «հողը հերկել» և այլն).

3) բառավերջում (հմմտ. *բառ* «բառ», *գայռ* «գարշահոտ տիղմ», *հեռ* «վեճ, կռիվ», *վառ* «լուսավոր», *արար* «արեցիր» (*առնել*-ի «անել, կատարել» անց. կատ., եզ. թ., 3-րդ դ., նրգ. խոնրհ.), *եղար* «ամուսնացած կին», *զար* (/զոր) «գորք», *վաղր* «կարճ թուր», *վար* «հերկած հող» և այլն):

3. Ռ (r) և ր (r) ձայնորդներն իմաստատարբերակիչ (= հնչույթաբանական) գործառույթ են իրականացրել բոլոր երեք դիրքերում, այլ ոչ թե միայն բառամիջի և բառավերջի, ինչպես որ նշել են Է. Աղայանն ու Հ. Մուրադյանը: Եթե բառամիջի և բառավերջի դիրքերում նրանք հնչույթաբանական հակադրությ-

⁸ Տե՛ս Մուրադյան, Հ. նշվ. աշխ., էջ 219, Աղայան, Է. նշվ. աշխ., էջ 185:

⁹ Տե՛ս Աղայան, Է. նշվ. աշխ., էջ 185, Туманян, Э. նշվ. աշխ., էջ 66:

¹⁰ Տե՛ս Туманян, Э. նույն տեղում:

յուններ են ձևավորել ինչպես այլ հնչույթների, այնպես էլ մեկը մյուսի հետ, ապա բառասկզբի դիրքում այդպիսի հակադրություն են ձևավորել միայն այլ հնչույթների հետ: Այլ կերպ՝ բառասկզբում $n \sim p$ հակադրություն չի եղել: Ընդ որում՝ նշված ձայնորդներից n ($\dot{r}$)-ն բառասկզբի դիրքում հնչույթաբանական հակադրություն է ձևավորել զգալի թվով հնչույթների հետ, ի տարբերություն p (r)-ի, որի հնչույթաբանական գործառնությունն այդ դիրքում խիստ սահմանափակ է: Հմմտ. 1) բառասկզբի դիրքում. ա) $n \sim$ **այլ հնչույթ** (հմմտ. *ռահ* «ճանապարհ» $\sim$ *բահ* «բահ» $\sim$ *գահ* «բարձր դիրք» $\sim$ *կահ* «սպասք, կարասի» $\sim$ *ճահ* «պատշաճ, հարմար» $\sim$ *սահ* «գունդ, բանակ» ($n \sim p \sim q \sim \dot{d} \sim \dot{y}$), *ռայ* «բազմություն, հանդես» $\sim$ *բայ* «թե, որ. արդարև» $\sim$ *ճայ* «որոր. արագիլ» ($n \sim p \sim \dot{d}$), *ռահ* «ճանապարհ» $\sim$ *գահ* «բարձրադիր աթոռ» $\sim$ *կահ* «սպասք, կարասի» ($n \sim q \sim \dot{y}$), *ռամ* «կախարդություն» $\sim$ *գամ* «-ու/ոյ» «ելք, միջոց» $\sim$ *տամ* «տալիս եմ» (*տալ* «հանձնել, վճարել» բայի սահմ. նրկ., եզ. թ., 1-ին դ.) $\sim$ *ծամ* «երկար մազեր» ($n \sim q \sim \dot{d}$), *ռատ* «տեր» (որպես մոզպետաց մոզպետի մակդիր) $\sim$ *հատ* «հատելը. հատիկ» $\sim$ *վատ* «անպիտան. չար» ($n \sim h \sim \dot{v}$), *ռետին* «խեժ, բալասան» $\sim$ *գետին* «հող» $\sim$ *հետին* (*հետի*-ի «ոտքով գնացողը. հետիոտներ» որոշյալ առումը) ($n \sim q \sim h$), *ռիշտ* «կծծի, ագահ» $\sim$ *միշտ* «անընդհատ. ամեն անգամ» $\sim$ *վիշտ* «ցավ, տառապանք» ($n \sim m \sim \dot{v}$), *ռումբ* «պարսաքար» $\sim$ *խումբ* «բազմություն» ($n \sim \dot{h}$), *ռունգն* «քիթ. դռան փեղկ» $\sim$ *ունգն* (*ունգ*-ի «մղեղ, փոշենման հարդ» որոշյալ առումը) ($n \sim \emptyset$)). բ) $p \sim$ **այլ հնչույթ (զրո հնչույթ)** (հմմտ. *քուպ* $\sim$ *ցուպ* $\sim$ *հուպ* ($p \sim g \sim h$), *քամաք* $\sim$ *ցամաք* «չոր. ցամաքած» ($p \sim g$)), այնպես էլ հնչույթային զրոյի հետ (հմմտ. *քոտին* «նվաստ» $\sim$ *մրոտին* «մրոտում են». *մրոտիմ*-ի «մրոտվել» սահմ. նրկ., հզն. թ., 3-րդ դ. ($\emptyset \sim m$)).

2) բառամիջի դիրքում. $n \sim p$ (հմմտ. *առու* «առու» $\sim$ *արու* «արու», *բառի* (*բառի* եզ. թ., սեռ. տր. հլ.) $\sim$ *բարի* «-ույ» «լավ, ազնիվ», *բառք* «բառեր» $\sim$ *բարք* «բնավորություն, վարք», *դառն* «-ոին» «տհաճ համ ունեցող» $\sim$ *դարն* (*դար*-ի «բարձր տեղ» որոշյալ առումը), *ծռել* «ծուռ դարձնել» $\sim$ *ծրել* «ծրագրել»¹¹, *կռունկն* «կռունկ, խորդ» (*կռունկ*-ի որոշյալ առումը) $\sim$ *կրունկն* «գարշապար»¹², *ռլռն* «ռլռի ունդը» $\sim$ *ռլռն* (*ռլռ*-ի «ռլռվածք. պրկում» որոշյալ առումը), *սառն* «սառույց» $\sim$ *սարն* (*սար*-ի «-ոյ» «լեռան գագաթ» որոշյալ առումը) և այլն).

3) բառավերջի դիրքում. ա) $n \sim p$ (հմմտ. *ապուռ* «ավար, կողոպուտ» $\sim$ *ապուր* «փրկություն. ապրելը», *բառ* «բառ» $\sim$ *բար* «որդի. հաստ. դուռ»¹³, *գայռ* «ցեխ, աղբ» $\sim$ *գայր* «(նա) գալիս էր» (անց. անկ. ժ., եզ. թ., 3-րդ դ.), *դեռ* «դեռևս, տակավին» $\sim$ *դեր* «փոխանակ» (նխածնց), *լուռ* «-ի» «լռիկ, անխոս» $\sim$ *լուր* «-ոյ»

¹¹ Տե՛ս Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուի (այսուհետև՝ ԱԲՀԼ), Անթիլիաս, 1988, էջ 412:

¹² Բառարաններում կա նաև *կրուկ*, *կրուկն* (սեռ.-տր. *կրկան*) տարբերակներով (տե՛ս ԱԲՀԼ, էջ 456, **Ղազարեան, Ռ.** Գրաբարի բառարան (այսուհետև՝ ԳԲ), Անթիլիաս, 2004, էջ 681):

¹³ Տե՛ս «Նոր բառգիրք հայկազնեան լեզուի» (այսուհետև՝ ՆՀԲ), հ. 1, Եր., 1979, էջ 440, ԱԲՀԼ, էջ 170, **Աճառյան, Հ.** Հայերեն արմատական բառարան (այսուհետև՝ ՀՄԲ), հ. 1, Եր., 1971, էջ 418, **Ջահուկյան, Գ.** Հայերեն ստուգաբանական բառարան (այսուհետև՝ ՋՄԲ), Եր., 2010, էջ 119:

«լսելը, լսողություն», *հեռ* (-ի/-ոյ) «հակառակություն, դիս» ~ *հեք* (-ու) «անցած տարի», *ձառ* «ծուռ, տգեղ, կոշտ» ~ *ձաք* (-ի) «մազ, մազեղեն», *ճառ* «ասացված, խոսք» ~ *ճաք* «հնարք. դարման», *մուռ* «լուռ ու մունջ լսող» ~ *մուք* (-ոյ) «ծխի մրուրը», *ռառ* «հետույք, նստատեղ» ~ *ռաք* «որտեղ» (հարցահարաբերական դերանուն), *սեռ* (-ի) «ազգ, ցեղ, տոհմ» ~ *սեք* (-եմ) «աճել, սնուցանել», *վառ* «լուսավոր, փայլուն» ~ *վաք* «հերկած հող», *քառ* (-ի) «չորս» ~ *քաք* (-ի) «1. կարծր ապար, 2. ակ» և այլն). բ) *ռ* / *ր* ~ *այլ հնչույթ* (հմմտ. *աշխար* (-ել) «լաց, ողբ» ~ *աշխատ* «հոգնություն» (ր ~ տ), *բոք* ~ *բոյն* (սեռ.-տր. *բունոյ*) «թոշունի բույն» ~ *բոյծ* «սնուցում» (ր ~ ն ~ ծ), *մոք* (-ոյ) «մուրացկանություն» ~ *մոյկ* «կոշիկ» ~ *մոյն* «բարեձևություն» (ր ~ կ ~ ն) և այլն):

4. Համաժամանակյա հայեցակերպում *ռ* (r) և *ր* (r) ձայնորդների հնչույթաբանական քննության առնչությամբ պիտի նկատի ունենալ հետևյալը.

Ա) Ասել, թե բնիկ հայկական (= հնդեվրոպական ծագման) բառերում և հին (նախագրաբարյան ?) փոխառություններում բառասկզբի դիրքը բացառված էր *ռ* (r)-ի և *ր* (r)-ի համար, նշանակում է հարցի քննությունը տեղափոխել տարածամանակյա հայեցակերպ: Գրաբարյան փուլի համաժամանակյա նկարագրությունը չի կարող շրջանցել այն իրողությունը, որ բառասկզբի դիրքում այդ հնչույթները ներկայություն էին՝ 1) եբրայական (հմմտ. *ռաք*(*p*)/ի «վարդապետ», *ռաքբունի* «տե՛ր իմ, վարդապե՛տ իմ», *ռասիմ* «սուրհանդակ», *ռափայ* «հսկա» և այլն), 2) իրանական (հմմտ. *ռահ* «ճանապարհ», *ռազմ* «պատերազմ», *ռամիկ* «հասարակ ժողովուրդ. գոեհիկ», *ռատ* «գլխավոր», *ռոճիկ* «օրավարձ», *ռոշն* «լուսավոր», *րասդոն* «հմուտ», *րոտին* «նվաստ», *րուճանակ* «ավետավոր» և այլն) և 3) հունական (հմմտ. *ռակ*(*γ*)/այ «հիմար, տխմար», *ռաքիա* «ալիքի պատովելը (ծովափին զարկվելիս)», *ռետին* «խեժ, խունկ», *ռոյիկեան* «ոյուցանական», *րաւդոս* (/րոդոս) «զավազան, ցուպ», *ռեփանին* «բողկ», *րոպէ* «ակնթարթ, վայրկյան» և այլն) փոխառություններում¹⁴, որոնք, անկախ իրենց կիրառության հաճախականությունից, այլևս հայերենի բառապաշարի մաս էին կազմում: Ավելին, *ռ* (r)-ն բառասկզբի դիրքում այլ հնչույթների հետ ձևավորել է մեծ թվով գործառական հակադրություններ, իսկ դա լիովին բավարար է նրա համար բառասկզբի դիրքը ևս համարելու հնչույթաբանական¹⁵:

Բ) Եթե նույնիսկ ընդունենք, որ *ր* (r)-ով սկսվող բառերի մեջ քիչ չէին արհեստական կազմությունները, որոնց մասին նշում են Է. Աղայանը և Հ. Մուրադյանը (հմմտ. *րազարդ* – *հրազարդ*, *րախ* – *ուրախ*, *րահետ* – *արահետ* և

¹⁴ Նշված փոխառությունների համար տե՛ս Աճառյան, Հ. ՀԱԲ, հ. IV, Եր., 1979, էջ 137-149, 443-445, նույնի՝ Հայոց լեզվի պատմություն, մաս II, Եր., 1951, էջ 28, 32, Հյուբշման, Հ. Հայերենի քերականություն (այսուհետև՝ ՀԲ), Եր., 2003, էջ 9-398, Զահուկյան, Գ. ՀԱԲ, Եր., 2010, էջ 655-659, 739:

¹⁵ Ի դեպ, համաժամանակյա հայեցակերպում («սինխրոնիայում») Է. Աղայանը ևս ընդունել է *ռ*-ով սկսվող բառերի փաստը (տե՛ս Աղայան, Է. նշվ. աշխ., էջ 185 (ծնթգր. 1)):

այլն), այնուամենայնիվ, դրանցից բացի, կային նաև հունական (*բոսպ* «ակն-թարթ, վայրկյան»), իրանական (*բաստրոն* (*/ռասդիոն*) «հմուտ», *բոտին* «նվաստ», *բուճանակ* «ավետավոր») և արաբական (*բամաք* «մի տեսակ դեղ», *բուս* II. (*/ռուս*) «մեկ քառորդ») փոխառություններ¹⁶, որոնցից մի մասի բառակզբի *բ*-ն, ինչպես տեսանք, գործառական հակադրություններ է ձևավորել ինչպես տարբեր հնչյւթների, այնպես էլ հնչյւթային զրոյի հետ: Էլ չենք խոսում այն մասին, որ իրական կարող է լինել նաև չստուգաբանված բառերի մի մասը (հմմտ. *բաք* «ուժ, գորություն», *բոտել* I. «խնդրել, աղաչել» և այլն)¹⁷, որոնք նույնպես չպիտի անտեսել *բ* (*r*)-ի հնչյւթաբանական բնութագիրը քննելիս: Հայտնի է, որ եբրայական և հունական փոխառությունների մի զգալի մաս հայերենին է անցել Ս. Գրքի առաջին թարգմանության միջոցով, հետևաբար՝ դասական գրաբարի շրջանում (V դ.): Եթե անգամ այդ փոխառությունները վերաբերում են ետդասական շրջանին, միևնույնն է՝ գրաբարյան փուլի իրողություններ են, ըստ այդմ՝ չեն կարող անտեսվել գրաբարի համաժամանակյա քննության դեպքում:

Գ) *Ռ* ((*r*))-ով են սկսվել՝ 1) հ.-ե. ծագման առնվազն մեկ բառ՝ *ռունգն* (< **srungʰ-*) «քիթ»¹⁸, որը, հակառակ գործող սկզբունքի, ըստ որի՝ *ռ*-ով և *բ*-ով սկսվող բնիկ հայկական բառերը, որպես կանոն, *ռ*-ից և *բ* (*r*)-ից առաջ ստացել են նախահավելական մասնիկ (հմմտ. **rēu-gʷ-* (?) > *ւ-ռեւծ* «առյուծ», **rū-n-* // **rēu-* > *ռ-ռնալ* «ձայն հանել (անասունների մասին)», **rei-k-* «ձող» > *ւ-ռի-ք* «առաստաղ» (?), **ru-g-* > *ռ-րծ(կ)ալ* «ործկալ, փսխել», **rey-* > *ւ-րել* «արև», **regʷos-* «մութ, խավար» > *է-րեկ* «երեկո, երեկ» և այլն), այդպիսի մասնիկ չի ստացել¹⁹, 2) իրանական որոշ փոխառություններ (հմմտ. *ռազմ* «պատերազմ», *ռահվիրայ*, *ռամիկ*, *ռոճիկ*, *ռոտաստակ* «գլխավոր քաղաք»), որոնք կատարվել են նախագրաբարյան շրջանում²⁰, նույնպես նախահավելական մասնիկ չեն ստացել: Այլ կերպ՝ նախահավելված ստանալու սկզբունքը, որքան էլ տարածված, այնուամենայնիվ, բացարձակ չէր կամ էլ սկսել էր խանգարվել դեռևս նախագրաբարյան ինչ-որ փուլում:

Վերոհիշյալ քննությունը հիմք է տալիս ասելու, որ գրաբարյան հայերենում

¹⁶ Տե՛ս Աճառյան, Հ. ՀԱԲ, հ. IV, էջ 443-445, Զահուկյան, Գ. ՀԱԲ, Եր., 2010, էջ 739:

¹⁷ Տե՛ս Աճառյան, Հ. ՀԱԲ, հ. IV, Զահուկյան, Գ. ՀԱԲ:

¹⁸ Տե՛ս Հյուբշման, Հ. ՀԲ, էջ 486, Աճառյան, Հ. ՀԱԲ, հ. IV, էջ 147-148, Զահուկյան, Գ. ՀԱԲ, էջ 658:

¹⁹ Հիմք ընդունելով *ռունգն* բառի՝ ձեռագրերում հանդիպող նաև *ըռունգն* ձևը՝ Է. Աղայանը ենթադրում է, որ «դասական հայերենում էլ *ռ*-ով սկսվող բառերն ունեին *ը* ձայնավոր հենարանը» (Աղայան, Է. նշվ. աշխ., էջ 186): Այս վարկածը, ըստ իս, հատկապես դասական հայերենի դեպքում հավանական չէ, որովհետև *բ*-ն հին հայերենում նախահավելական մասնիկի գործառույթ չի ունեցել: Ավելի հավանական է, որ *ըռունգն* ձևը ձեռագրերի մեջ թափանցել է հետագա՝ միջինհայերենյան գրչությունների ընթացքում՝ բառի խոսակցական (= բարբառային) տարբերակների ազդեցությամբ:

²⁰ Տե՛ս Զահուկյան, Գ. Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան (այսուհետև՝ ՀԼՊԸԺ), Եր., 1987, էջ 542:

n (ր)-ն և *p* (ր)-ն ինքնուրույն հնչույթներ էին և հնչույթային կարգավիճակը պահպանել են հնարավոր բոլոր երեք դիրքերում:

5. *Ռաբբի* «վարադապետ, ուսուցիչ» - *ռաբբի* (նույնը), *ռաբ(բ)ունի* «վարդապետ իմ, տե՛ր իմ» - *ռաբունի* (նույնը), *ռահվար* «արագընթաց ձի» - *րահվար* (նույնը) բառային տարբերակների առկայությունը²¹ կարող է հիմք տալ *n* (ր)-ի և *p* (ր)-ի միջև, հակադրական (= հնչույթաբանական) հարաբերություններից բացի, տարբերակելու նաև *ազատ փոփոխական* (*free variation* / *свободное варьирование*) հարաբերություններ: Առաջին երկուսը՝ *ռաբբի* (/րաբբի/), *ռաբ(բ)ունի* (/րաբունի/), եբրայական փոխառություններ են²², համապատասխանաբար՝ *rabbi*, *rabbōnī* / *ribbōnī* ձևերից: Դրանք միջնորդավորված են «յն. *רַבִּי* տառադարձությունից»²³ և, ըստ ամենայնի, հայերենին անցել են Աստվածաշնչի՝ հին հունարենից կատարված թարգմանության միջոցով: *Ռահվար* (/րահվար/)-ը փոխառություն է իրանական *rahvār* ձևից²⁴ և մեծ հավանականությամբ հայերենին է անցել բանավոր խոսքի (= խոսակցական լեզվի) միջոցով: Երկու տարբեր ճանապարհներով լեզվին անցած բառերում տեղի ունեցած միատեսակ հնչունական փոփոխությունը, որը հանգեցրել է բառային տարբերակների առաջացման, տրամաբանորեն պիտի ունենար ընդհանուր պատճառ, սակայն, ըստ իս, այս դեպքում դժվար է նման պնդում անելը, որովհետև եթե հավանական է *ռահվար* (/րահվար/)-ի գործածությունը գրավոր խոսքում, ապա հավանական չէ *ռաբբի* (/րաբբի/), *ռաբ(բ)ունի* (/րաբունի/) բառերի գործածությունը ժողովրդախոսակցական լեզվում՝ վերջինների խիստ-գրքային բնույթի և նեղուղորտային կիրառության պատճառով: Բացի այդ, ընդհանուր պատճառի (համաբանության ?) դեպքում հազիվ թե տարբերակների թիվը սահմանափակվեր 2-ով (*ռաբ(բ)ունի* (/րաբունի/)-ին կազմվել է *ռաբբի* (/րաբբի/)-ի հիմքից): Հավանական է, որ եբրայական փոխառությունների տարբերակային ձևերից մեկը, թերևս՝ *p* (ր)-ովը, առաջացել է ավելի ուշ և տարբերություն, այլ կերպ՝ տարբեր գրադարձման արդյունք է, իսկ իրանականը խոսակցական լեզվի տարբերակներում (= խոսվածքներում ?) առաջացող ոչ միատեսակ արտասանության արդյունք է, այլ կերպ՝ բարբառային դրսևորում: Ի վերջո, պիտի նկատի ունենալ, որ հայերենի և՛ *n* (ր)-ն, և՛ *p* (ր)-ն առաջացել են հ.-ե. միևնույն **r* ձայնորդ հնչույթից²⁵ և չպիտի բացառել մեկի հնարավոր կիրառությունը մյուսի փոխարեն:

6. Նկատելի է միտում, որ ռնգային *n* (ն)-ին նախորդող դիրքում առավելապես հանդիպում է *n* (ր), իսկ մյուս բաղաձայններին, այդ թվում ռնգային *u* (մ)-

²¹ Օրինակներն ըստ՝ Աճառյան, Հ. ՀԱԲ, հ. IV, էջ 137-139, 443-445, Զահուկյան, Գ. ՀԱԲ, էջ 655-659, 739, ԱԲՀԼ, էջ 708, 794-795, Ղազարեան Ռ., ԳԲ, էջ 1107-1108, 1249:

²² Տե՛ս Աճառյան, Հ. ՀԱԲ, IV, էջ 137, Հյուբշման, Հ. ՀԲ, էջ 375, Զահուկյան, Գ. ՀԱԲ, էջ 655:

²³ Աճառյան, Հ. նույն տեղում:

²⁴ Տե՛ս Աճառյան, Հ. նույն տեղում, էջ 139, Զահուկյան, Գ. նույն տեղում:

²⁵ Տե՛ս Պետրոսյան, Վ. Հին հայերենի *p* (ր), *n* (ր) նայականների և *u* (մ), *n* (ն) ռնգայինների ծագումը և հնչաբանական արժեքայնությունը // «Հայագիտության հարցեր», թիվ 1(13), 2018, էջ 140-147:

ին, և ձայնավորներին նախորդող դիրքում՝ *ր* (*ր*) ձայնորդը (հմմտ. *ամառն*, բայց՝ *ամառան*, այդպես էլ՝ *դուռն* - *դուրք* (/դրունք), *դառնամ* - *դարձ*, *եղենն* - *եղեքան*, *ձմեռն* - *ձմեքան*, *ձեռն* - *ձեքք*²⁶, *մատուռն* - *մատրան*, *ոլոռն* «ոլոռ բույսը. ոլոռի ունդը» - *ոլորան*, *առնեմ* - *արարի*, *դառնամ* - *դարձի*²⁷, *ընթեռնում* - *ընթեքցայ*, *ջեռնում* - *ջեքմն* և այլն): Ինչպես նկատել է պրոֆ. Աղայանը, այս երևույթը կարող էր հիմք տալ խոսելու *ռ* (*ր*)-ի և *ր* (*ր*)-ի միջև նաև դիրքային բաշխվածության, այլ կերպ՝ այլահնչակային հարաբերությունների առկայության մասին, բայց որովհետև այդ միտումը հետևողական չէ՝ որոշ դեպքերում խախտվում է (հմմտ. *ամառան*, *եղենան*, *ոլոռան*), իսկ որոշ դեպքերում էլ պարզապես *ռ* > *ր* անցում տեղի չի ունենում (հմմտ. *զեռումն* «զեռալը» - *զեռման*, *լիսենն* - *լիսռան*, *խուռն* - *խռան*, *ծիծառն* - *ծիծռան*, *ճպուռն* - *ճիպռան*, *ուռն* - *ուռան* և այլն), ապա լրացուցիչ բաշխման հարաբերությունների մասին խոսելու բավարար հիմքեր նույնպես չկան:

7. *Ամառն* // *ամառան*, *դուռն* // *դուրք* (/դրունք), *դառնամ* // *դարձ*, *եղենն* // *եղեքան*, *ձմեռն* // *ձմեքան*, *ձեռն* // *ձեքք*, *մատուռն* // *մատրան*, *ոլոռն* «ոլոռ բույսը. ոլոռի ունդը» // *ոլորան* (ոլորան), *առնեմ* // *արարի*, *բառնամ* // *բարձի*, *դառնամ* // *դարձի*, *ընթեռնում* // *ընթեքցայ*, *ջեռնում* // *ջեքմ* տիպի օրինակները հիմք են տալիս խոսելու *ռ* (*ր*)-ի և *ր* (*ր*)-ի միջև մակարդակային այլ տիպի հարաբերությունների՝ *ձևահնչությաբանական հերթագայությունների* և ըստ այդմ՝ <Ռ(Ր)/Դ(Ր)> *ձևահնչության* (*morphoneme / морфонема*)՝ որպես լեզվական կառուցվածքի ավելի բարձր մակարդակի՝ *ձևահնչությաբանության* (*morphology / морфология*) միավորի մասին²⁸: Նշված օրինակներում *ռ* (*ր*)-ն և *ր* (*ր*)-ն բաղադրում են միևնույն հիմնական ձևային դիրքային տարբերակներից մեկը, այն է՝ հիմքը՝ ա) գոյականի ուղիղ և թեք (սեռ.-տր. և գործ.) հոլովաձևերում (հմմտ. *ամառն* // *ամառան*, *դուռն* // *դուրք* (/դրունք), *դառնամ* // *դարձ*, *եղենն* // *եղեքան*, *ձմեռն* // *ձմեքան*, *ձեռն* // *ձեքք*, *մատուռն* // *մատրան*, *ոլոռն* // *ոլարան*) և բ) բայի խոնարհման՝ ներկայի և անցյալ կատարյալի ձևերում (հմմտ. *առնեմ* // *արարի*, *բառնամ* // *բարձի*, *դառնամ* // *դարձի*, *ընթեռնում* // *ընթեքցայ*). *ջեռնում* // *ջեքմն* հարաբերակցության դեպքում *ռ* // *ր* հերթագայությունը փոխում է նաև խոսքամասային հիմքը՝ առաջացնելով *բայահիմք* - *գոյականական հիմք* առնչություն:

²⁶ Ձեքք-ը եղել է եզ. գրծ. հին ձևը հայերենում, որից կազմվել են բարդությունները: Գրաբարյան ձևն էր *ձեռաւք* (տե՛ս Աճառյան, Շ. Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, Կ. III, Եր., 1957, էջ 414):

²⁷ Դառնամի ավելի հին ձևն է **դարձնամ* (< **dhǝǵh-nā-mi*) (տե՛ս Զահուկյան, Գ. ՀԼՊՆԺ, էջ 120), որը ցույց է տալիս, որ *ր* (*ր*)/*ռ* (*ր*) հերթագայությունը տեղի է ունեցել է ձ-ի անկումից հետո, երբ *ր* (*ր*)-ն հայտնվել է *ն* (*ռ*)-ին նախորդող դիրքում:

²⁸ Ձևահնչության և ձևահնչությաբանական հերթագայության մասին տե՛ս Պետրոսյան, Վ. Ձևահնչության և ձևահնչությաբանության լեզվաբանական կարգավիճակը // «Բանբեր Երևանի համալսարանի», թիվ 3, 2009, էջ 96-105 (հմմտ. *նույնի*՝ Ընդհանուր և հայ լեզվաբանության հարցեր, Եր., 2015, էջ 118-130):

Վերոշարադրյալը հիմք է տալիս եզրակացնելու հետևյալը.

1) Գրաբարյան հայերենի n ($\dot{r}$) և p (r) ձայնորդները այդ լեզվի հնչույթային համակարգի լիարժեք բաղադրիչներ էին, որովհետև գործառական (= հնչույթային) հակադրություններ են ձևավորել բոլոր երեք դիրքերում՝ բառասկզբի, բառամիջի և բառավերջի: Հատկապես վերջին երկուսը հիմնավորվում են բազմաթիվ օրինակներով:

2) Բառասկզբի դիրքում նշված ձայնորդների հնչույթային գործառույթի բացառման մասին միտքը, կարծում ենք, ունեցել է երկու պատճառ. ա) հիմնախնդրի քննությունը համաժամանակյա հայեցակերպից տարածամանակյա հայեցակերպ տեղափոխելը. բ) լեզվական փաստերի ոչ բավարար ուսումնասիրվածությունը:

3) Առանձին դեպքերում n ($\dot{r}$)-ի և p (r)-ի՝ միևնույն դիրքում հանդիպելիությունը ոչ տարբերակիչ գործառույթով հիմք է տալիս խոսելու նաև նրանց միջև գործող *ազատ փոփոխական* հարաբերությունների մասին, թեպետև թույլ արտահայտված:

4) Մի շարք բառերում հերթազայվելով որպես բառարմատի (= հիմնական ձևույթի) դիրքային տարբերակների՝ ձևակների բաղադրիչ՝ n ($\dot{r}$)-ն և p (r)-ն կազմավորում են լեզվական կառուցվածքի ավելի բարձր՝ ձևահնչույթաբանական մակարդակի միավոր՝ $\langle \Omega(\dot{R})/\Gamma(R) \rangle$ ձևահնչույթը:

ВАРДАН ПЕТРОСЯН – Синхронические характеристики сонорных n ($\dot{r}$) и p (r) древнеармянского языка. – Сонорные древнеармянского языка n ($\dot{r}$) и p (r) выполняли фонемную (= смысловоразличительную) функцию не только в позициях в середине и в конце слова, что приняли также предыдущие исследователи (Э.Агаян, Э.Туманян, Г.Мурадян), а также и в начале слова. Исключение фонологической позиции n ($\dot{r}$) и p (r) в начале слова последние обосновывали тем, что исконно армянские слова и древние заимствования не могли начинаться с n ($\dot{r}$) и p (r): они, как правило, получали *аугмент*. Исключением являлось исконно индоевропейское слово *tnlqñ* (< *srung^{h-}) и некоторые иранские заимствования (ср. *niqñ*, *nihiłiriay*, *niwiłi*, *niñiłi*, *niñiwiñiñi*). Во-первых, при синхроническом аспекте с точки зрения различения фонем неважно, встречается ли фонема в исконном или в составе заимствованного слова, однако появление его в дифференциальной функции хотя бы в нескольких словах достаточно для признания его фонологического статуса. С этой точки зрения есть все основания говорить, что n ($\dot{r}$) и p (r) осуществляли полноценную фонемную функцию в позиции в начале слова. Следовательно, между ними ни в какой позиции не могли быть *аллофонические* отношения. Чередование n ($\dot{r}$) и p (r) в позиционных вариантах (= морфах) некоторых корней (= основных морфем) дает основание говорить о существующих между ними *морфонологических* отношениях, следовательно, о существовании *морфемы* $\langle \Omega/\Gamma \rangle$ ($\langle R/R \rangle$). В отдельном случае речь может идти также о слабо выраженных *свободно варьируемых* отношениях между n ($\dot{r}$) и p (r).

Ключевые слова: *фонема, фонологическая позиция, аллофон, дополнительная дистрибуция, свободное варьирование, морфонема.*

VARDAN PETROSYAN – Synchronic Descriptions of Old Armenian Sonorants n ($\dot{r}$) and p (r). – Old Armenian sonorants n ($\dot{r}$) and p (r) served the function of a phoneme (= a meaningful unit) not only in middle, but also at the end of words. This view was supported by previous

investigators, as well (E. Aghayan; E. Toumanyan; H. Muradyan). They excluded the possibility that the beginning of a word could be a phonological position for the sonorants *n* (r) and *ɲ* (r) on the grounds that native Armenian words and old borrowings could not have started with *n* (r) and *ɲ* (r). They, as a rule, acquired an augment. Native IE word *mn̄l̄q* (< **srung*^h-) and certain Iranian borrowings (comp. *nuq̄l*, *nuh̄l̄l̄q̄ay*, *nuh̄l̄l̄q̄*, *mn̄h̄l̄q̄*, *mn̄nūsūsūnūl̄q̄*) were exceptions to the rule. To begin with, in the synchronic approach the classification of the phonemes does not attach any significance to the fact of whether the given phoneme appears in native or borrowed words. Moreover, the presence of a certain phoneme with a distinctive function in even several words is sufficient to recognize its status as a phoneme. In this regard, there are all grounds to say that the sonorants *n* (r) and *ɲ* (r) fully served the function of a phoneme at the beginning of a word, too. As a matter of fact, no *allophonic* relations could exist between them in any position. The order of the *n* (r) and *ɲ* (r) sonorants in the positional forms (= *morphs*) of certain word roots (= *main morphemes*) is an indication of *morphonological* relations between them, hence of the existence of the <ɲ/ɲ> (<R/R>) *morphoneme*. There are also cases of *free variation* relation between *n* (r) and *ɲ* (r).

Key words: *phoneme, phonological position, allophone, additional distribution, free variation, morphoneme.*

Գրականության ցանկ

- Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուի (1988): Անթիլիաս: (Ardzerin bařaran Haykaznean lezui (1988). Ant'illas).
- Ջահուկյան, Գ. (2010): Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երևան: (Dzahukyan, G. (2010). Hayeren stugabanakan bařaran, Erevan).
- Ջահուկյան, Գ. (1987): Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան: (Dzahukyan, G. (1987). Hayots' lezu'i patmut'yun: nakhagryayin zhamanakashrjan, Erevan).
- Ջահուկյան, Գ. (1954): Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում, Երևան: (Dzahukyan, G. (1954). K'erakanakan yev ughagrakan ashkhatut'yunnerē hin yev mijnadaryan Hayastanum, Erevan).
- Աղայան, Է. (1964): Գրաբարի քերականություն, Երևան: (Aghayan, E. (1964). Grabari k'erakanut'yun, Erevan).
- Աճառյան, Հ. (1951): Հայոց լեզվի պատմություն, մաս II, Երևան: (Ačařyan, H. (1951). Hayots' lezu'i patmut'yun, mas II, Erevan).
- Աճառյան, Հ. (1957): Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. III, Երևան: (Ačařyan, H. (1957). Liakatar k'erakanut'yun hayots' lezu'i, h. III, Erevan).
- Աճառյան, Հ. (1979): ՀԱԲ, հ. IV, Եր.: (Ačařyan, H. (1979) HAB, h. IV, Erevan).
- Աճառյան, Հ. (1971): Հայերեն արմատական բառարան (այսուհետև՝ ՀԱԲ), հ. 1, Երևան: (Ačařyan H. (1971). Hayeren armatakan bařaran (aysuherēv — HAB), h. 1, Erevan).
- Հյուբշման, Հ. (2003): Հայերենի քերականություն, Երևան: (Hyubshman, H. (2003). Hayereni k'erakanut'yun, Erevan).
- Մուրադյան, Հ. (1982): Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. I, Երևան: (Muradyan, H. (1982). Hayots' lezu'i patmakan k'erakanut'yun, h. I, Erevan).
- Ղազարեան, Ռ. (2004): Գրաբարի բառարան (այսուհետև՝ ԳԲ), Անթիլիաս: (Ghazaryan R. (2004). Grabari bařaran (aysuherēv — GB), Ant'illas).
- Նոր բառգիրք հայկազնեան լեզուի (1979): Հ. 1, Երևան: (Nor bařgirk' Haykaznean lezu'i (1979). H. 1, Erevan).
- Պետրոսյան, Վ. (2015): Ընդհանուր և հայ լեզվաբանության հարցեր, Երևան: (Petrosyan, V.

(2015). Ĕndhanur yev hay lezvabanut'yan harts'er, Erevan).

Պետրոսյան, Վ. (2018): Հին հայերենի *ṛ* (*r*), *ṛ* (*ṛ*) նայականների և *u'* (*m*), *u* (*n*) ռնգայինների ծագումը և հնչաբանական արժեքայնությունը // «Հայագիտության հարցեր», թիվ 1(13):

(Petrosyan, V. (2018). Hin hayereni *ṛ* (*ṛ*), *r* (*r*) nayakanneri yev *m* (*m*), *n* (*n*) ṛngayinneri tsagume yev hnch'abanakan arjekaynut'yune // “Hayagitut'yan harts'er”, tiv 1(13)).

Պետրոսյան, Վ. (2009): Ձևահնչոյթի և ձևահնչոյթաբանության լեզվաբանական կարգավիճակը // «Բանբեր Երևանի համալսարանի», թիվ 3: (Petrosyan, V. (2009). Dzevahnhch'uyti yev dzevahnhch'uyt'abanut'yan lezvabanakan kargavijake // “Banber Yerevani hamalsarani”, tiv 3).

Туманян, Э. (1971). Древнеармянский язык. Москва: (Tumanyan, Ĕ. (1971). Drevnearmyanskii yazyk. Moskva).

ԼԵԶՎԻ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՓՈԽԱԴԱՐՁ ԿԱՊԸ (գուգադրական վերլուծություն)

ԲԵԼԼԱ ԽՈՋՈՒՄՅԱՆ*
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածում կատարվում է ռուսերենի և հայերենի դարձվածքների ունիվերսալ թեմատիկ խմբերից մեկի գուգադրական վերլուծություն՝ դրանց միջև համապատասխանություններն ու անհամապատասխանությունները հայտնաբերելու և դրանց պատճառները բացահայտելու նպատակով: Ուսումնասիրության համար հատուկ ընտրված է սումատիկ դարձվածքների թեմատիկ խումբը, քանի որ այն ունի բացահայտ մարդակենտրոն ուղղվածություն, ուստի և լայնորեն ներկայացված է բոլոր լեզուներում: Ուսումնասիրությունն ամբողջությամբ կատարվել է լեզվամշակութաբանության լուսի ներքո՝ կիրառելով գուգադրական մեթոդը: Փորձ է արվել կապ հաստատել ոչ բառային լեզվական նշանների (ոչ վերբալ լեզվաբաղադրիչների) և համապատասխան դարձվածաբանական միավորների միջև: Ուսումնասիրության ընթացքում բավականաչափ ուշադրություն է հատկացվել էթնոլեզվաբանական գործոնին, որը տվյալ դեպքում մեծ դեր է խաղում գուգադրվող միավորների կապը բացահայտելու հարցում: Կոնկրետ նյութի ուսումնասիրությունից եզրակացվում է, որ երկու լեզուներում վերլուծվող միավորների միջև նկատված հակասությունները հիմնականում կապված են ազգային առանձնահատկությունների, մշակութային ավանդույթների և համեմատվող լեզուների լեզվակիրների ազգային մտածելակերպի հետ:

Բանալի բառեր – *սումատիզմ, սումատիկ դարձվածք, վերբալ լեզու, ոչ վերբալ լեզու, համապատասխանություններ, անհամապատասխանություններ, խորհրդանիշ, մտածելակերպ, ազգային առանձնահատկություններ, գուգադրական վերլուծություն*

Դարձվածաբանությունը յուրաքանչյուր լեզվի ամենահարուստ և ամենաարտահայտիչ շերտերից է, որի գլխավոր արժեքն այն է, որ, լինելով շատ հակիրճ և սեղմ, հաճախ արտահայտում է բավականին լայն և խորը իմաստ: Կարելի է ասել, որ դարձվածքները հնարավորինս սեղմ բարդ և խորունկ մտքերի ու հույզերի համալիրի «փաթեթավորում են»: Սակայն, ունենալով

* **Բելլա Խոջումյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ ռուսաց լեզվի ամբիոնի դոցենտ

Белла Ходжумян – кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка ЕГУ

Bella Khojumyan – PhD, Associate Professor at YSU Chair of Russian Language

Էլ. փոստ՝ bella-khojumyan@rambler.ru <https://orcid.org/0009-0005-6458-3772>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 20.03.2025

Գրախոսվել է՝ 26.03.2025

Հաստատվել է՝ 02.06.2025

© The Author(s) 2025

նման հակիրճ ձև, դարձվածքների «փաթեթավորումը» ճշգրիտ բացելը և մեկնաբանելն ամենևին էլ դյուրին ու պարզ գործ չէ, քանի որ դրանց իմաստը կախված չէ բաղադրիչներից: Բացի այդ՝ նրանք հիմնված են ժողովրդի դարավոր փորձի վրա, և հենց ժողովուրդն է դրանց շունչ տվել՝ օգտագործելով ազգային ավանդույթներն ու սովորությունները: Դարձվածքներում արտացոլվում են ժողովրդի «շունչը, ոգին», ազգամշակութային առանձնահատկությունները: Յուրաքանչյուր ժողովրդի հատուկ է իր աշխարհընկալումը, որն արտացոլվում է լեզվում՝ այնուհետև ստեղծելով ազգային լեզվապատկեր: Իսկ վերջինիս ձևավորման գործում կարևոր դեր են խաղում դարձվածքները, որոնցում զետեղված են ազգային մտածելակերպի և մշակույթի առանձնահատկությունները: Այդ պատճառով էլ դարձվածքները ճիշտ հասկանալու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է ծանոթ լինել տվյալ ժողովրդի մշակույթին, ավանդույթներին, սովորություններին, ընդունված կարծրատիպերին:

Գերմանացի հայտնի լեզվաբան Վիլհելմ ֆոն Հումբոլդտի առաջ քաշած՝ լեզվի և մշակույթի սերտ կապի հայեցակարգի տեսական հիմունքները [Гумбольдт В. фон 2000] հետագայում զարգացան էթնոլեզվաբանական, լեզվամշակութային և միջմշակութային հաղորդակցման տեսության ոլորտների մի շարք լուրջ ուսումնասիրություններում [Телия 1996, Тер-Минасова 2008, Маслова 2001 и др.]: Որոշ գիտնականներ լեզուն սկսեցին դիտարկել որպես մշակույթ տանող խորհրդանիշ-բանալի [Сенир 1993:262]: Այդ կապակցությամբ Տեր-Մինասովան գրում է. «Լեզուն մշակույթի հայելին է, որում արտացոլվում են ոչ միայն մարդուն շրջապատող իրական աշխարհը, ոչ միայն նրա կյանքի իրական պայմանները, այլ նաև ժողովրդի ինքնագիտակցությունը, նրա մտածելակերպը, ազգային բնավորությունը, ապրելակերպը, ավանդույթները, սովորությունները, բարոյական նորմերը» [Тер-Минасова 2008:14]:

Հայտնի է, որ հաղորդակցման ընթացքում հաճախ օգտագործվում են ոչ վերբալ լեզվի նշաններ, երբեմն էլ առանց վերջինների մասնակցության բանավոր հաղորդակցությունը թերի է թվում: Այլ կերպ ասած՝ ոչ վերբալ նշանները (ժեստերը, դիմախաղը) իրենց զգացմունքային հազեցվածությամբ և արտահայտված պատկերավորությամբ հաճախ նպաստում են վերբալ լեզվով արտահայտված մտքերի ավելի արագ և ճիշտ ընկալմանը: Ահա նման ոչ վերբալ լեզվի նշաններից շատերն էլ ժամանակի ընթացքում տեղ են գտնում դարձվածքներում՝ ստանալով վերբալ լեզվամիջոցների տեսք: Վ. Ն. Տելիան նշում է, որ դարձվածքների՝ որպես լեզվամշակութային նշանների ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս ավելի խորը ներթափանցելու դրանց լեզվային յուրատեսակություն, գնահատելու դրանց կարևոր դերը հաղորդակցման գործընթացում, նաև բացահայտելու դրանցում թաքնված մշակութային իմաստը, նրանց կապը ազգամշակութային ավանդույթների և կարծրատիպերի հետ: Ըստ գիտնականի՝ «լեզվամշակութային տեսակետից դարձվածքները լեզվի բառապաշարի ամենաինքնատիպ մասն են» [Телия 1993:1]:

Խոսքն ուղեկցող ժեստերն ու դիմախաղը ծանոթ էին դեռ հին աշխարհում՝ իբրև մարդկային տարատեսակ զգացմունքների, հոգեվիճակի, մտքերի արտահայտման զգացմունքային խորհրդանիշներ: Լեզվային արտահայտությունների կազմավորման գործընթացում ակնհայտ մեծ դեր է խաղում մարդկային գործոնը, քանի որ դարձվածքների գերիշխող մասը կապված է մարդու և նրա գործունեության բազմազան ոլորտների հետ: Բացի այդ՝ մարդը շարունակ ձգտում է մարդկային հատկանիշներ վերագրել արտաքին աշխարհի օբյեկտներին, այդ թվում նաև՝ անշունչ: Դեռ Շառլ Բալին նկատել է, որ «մարդկային բանականության հավերժական անկատարությունն արտահայտվում է նաև այն բանում, որ մարդը միշտ ձգտում է շունչ հաղորդել այն ամենին, ինչն իրեն շրջապատում է: Նա չի կարող պատկերացնել, որ բնությունն անկենդան է և անշունչ, նրա երևակայությունն արտաքին աշխարհի բոլոր առարկաներին անդադար վերագրում է սեփական անձին բնորոշ գծեր և ձգտումներ» [Балли III. 2001: 221]:

Սոմատիկ բաղադրիչի լայն կիրառումը դարձվածքների կազմում պայմանավորված է այն բանով, որ սոմատիկ բառերը ցանկացած լեզվի հնագույն շերտերից են և կազմում են լեզվի բառային ֆոնդի միջուկը: Հատկապես հատկանշական է, որ սոմատիկ բառերը մեծ ակտիվություն են ցուցաբերում խորհրդանշային մարմնավորման ոլորտում, քանի որ, ունենալով վառ արտահայտված մարդակենտրոն ուղղվածություն, նրանց հիմնական զանգվածը անմիջականորեն կապված է մարդու հուզական և հոգեբանական վիճակի, ինչպես նաև համապատասխան ժեստային, դիմախաղային և տարատեսակ ծիսական գործողությունների հետ: Սոմատիկ դարձվածքները իրականության տարբեր օբյեկտների, երևույթների և վիճակների անվանման ունիվերսալ միջոցներ են:

Հաշվի առնելով սույն գործոնները՝ հետազոտության համար ընտրվել է հենց սոմատիկ դարձվածքների թեմատիկ խումբը, որը հաճախ ակնհայտորեն կապված է ոչ վերբալ լեզվի նշանների հետ և հանդես է գալիս իբրև վերջիններիս վերբալ հոմանիշ կամ համարժեք:

Վերբալ և ոչ վերբալ խորհրդանշային ծածկագրերը սերտորեն փոխկապված են և մշտապես փոխազդեցության մեջ են, ինչի արդյունքում տեղի է ունենում ժեստերի «դարձվածայնացում», և դրանք տեղափոխվում են անվանական հայեցակետ: Համապատասխան դարձվածքների բաղադրիչ մարմնի մասերի անվանական արտահայտումը և ոչ վերբալ արտահայտման նույն մարմնի մասերը համեմատելիս նրանց միջև բացահայտվում են ինչպես որոշակի նմանություններ, այնպես էլ էական տարբերություններ: Մարմնի մասերին վերաբերող ժեստերին սովորաբար հնարավոր չէ տալ տրամաբանական մեկնաբանություն. դրանք առավելագույնս կապված են տվյալ լեզվամիավորման

Էթնիկական գործոնի հետ, մինչդեռ դարձվածքի կազմում այս կամ այն մարմնի մասի անվանման առկայությունը կարող է ունենալ տրամաբանական հստակ բացատրություն:

Մարդկային զգացմունքները և հույզերը կարելի է դիտարկել որպես մարդու և շրջակա միջավայրի փոխազդեցության իրական գործընթացի արտացոլման յուրատեսակ ձև, իսկ դրանք հաճախ ուղեկցվում են տարատեսակ արտահայտիչ շարժումներով, ինչպիսիք են դիմախաղը, ժեստերը, մարմնի շարժումները, որոնք հաճախ համընկնում են տարբեր լեզվամշակութակիրների շրջանում, քանի որ նման դարձվածքների հիմքում ընկած ոչ վերբալ նշանների որոշակի մասը հայտնի է որպես համամարդկային ժեստեր, և այդ իսկ պատճառով հասկանալի են տարբեր ժողովուրդներին: Օրինակ՝ *մատ թափ տալ* – *погрозыть пальцем* (բարկության ժեստ), *գլխով անել* – *кивнуть головой* (համաձայնության ժեստ) և այլն: Եթե փորձենք ավելի ուշադիր դիտել, ապա բավականին հասկանալի և բնական է այն, որ, անկախ ազգությունից, օրինակ, սրտանց ուրախացող մարդու աչքերը կլորանում և փայլում են, իսկ բարկության ժամանակ մարդը կիտում է հոնքերը, սեղմում ատամները և այլն:

Սոմատիկ դարձվածքների համընկնումը տարբեր լեզուներում կարելի է բացատրել ոչ միայն հույզերի և զգացմունքների արտահայտման համամարդկային գործոնով, այլև համամարդկային փոխառության փաստով, ընդհանուր օրինաչափությամբ, որի արդյունքում առաջանում են ազգակից ունիվերսալ դարձվածքներ: Սոմատիկ դարձվածքների լայն տարածվածությունը տարբեր լեզուներում բնական է, քանի որ նրանց բաղադրիչներից մեկը՝ «սոմատիկ» բառը, ունի փոխաբերման մեծ ունակություն: Սակայն փոխաբերություն ստեղծելիս սոմատիզմների արդյունավետության աստիճանը տարբեր է. մարմնի որոշ մասերի անվանումներ ավելի հազվադեպ են օգտագործվում (*плечо* – *ուի*, *кулак* – *բռունցք*, *дворзаша* – *պառա* և այլն), և հակառակը՝ մյուսները լայն կիրառում ունեն (*голова* – *գլուխ*, *глаз* – *աչք*, *нос* – *քիթ*, *рот* – *բերան*, *язык* – *լեզու*, *рука* – *ձեռք*, *нога* – *ուրթ*): Խորքային վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ առավել արդյունավետությամբ աչքի են ընկնում այն սոմատիզմները, որոնց գործառնությունները հստակ են և կարևոր, ինչի պատճառով էլ վերջիններս հեշտությամբ վերաիմաստավորվում են:

Սոմատիզմների գործառնությունները, դրանցով արտահայտված հասկացությունները տարբեր ժողովուրդների մեջ հիմնականում համընկնում են, սակայն, դրա հետ մեկտեղ, մեծ դեր ունի ազգային գործոնը, որով հաճախ էլ պայմանավորված է սոմատիկ դարձվածքների իմաստային տարբերությունը տարբեր լեզվակիրների շրջանում: Յուրաքանչյուր լեզվում սոմատիզմները կարող են նորովի կիրառվել՝ պայմանավորված լեզվում ընդունված այս կամ այն խորհրդանշով: Ընդգրկվելով դարձվածքներում որպես բաղադրիչ՝ նրանք «հստակեցնում են» իրենց գործառնությունները, իսկ տվյալ լեզվակիրներն այն ընդունում են որպես իրողություն: Օրինակ՝ Իտալիայում քաջությունը ասոցացվում է

յարդի հետ, իսկ Ֆրանսիայում՝ ստամոքսի: Որևէ այլ էթնիկ խմբի համար նման կապը կարող է թվալ անհասկանալի, անբացատրելի և նույնիսկ անհեթեթ: Ահա թե ինչու շատ դարձվածքներ անհնար է բառացի թարգմանել՝ անկախ այդ լեզուների ազգակցականության և նրանցում ներառված սոմատիզմների պարզության ու հստակության աստիճանից: Այդ տեսանկյունից հնարավոր է թվում զուգահեռ անցկացնելը դարձվածաբանության և պոեզիայի միջև: Ո՞րն է պատճառը, որ բնօրինակը և թարգմանությունը տարբեր ձևով են ընկալվում: Ինչո՞ւ է բնօրինակը միշտ հնչում ավելի մեղեդային, իսկ թարգմանության մեջ զգացվում է աններդաշնակություն: Կարծում ենք՝ պատճառը տվյալ լեզվի ազգային առանձնահատկություններն են, ազգային գուներանգը, որը ոչ ոք չի կարող զգալ, հետևաբար և արտահայտել այնքան լավ, դիպուկ և վառ, որքան այն մարդը, որի համար այդ լեզուն հարագատ է: Նույնիսկ շատ արհեստավարժ թարգմանությունը հաճախ թերի է թվում հենց ազգային կոլորիտի պակասության պատճառով: Ահա թե ինչու բոլոր ժամանակների հայտնի թարգմանիչներն աշխատում էին չթարգմանել այն բառերն ու արտահայտությունները, որոնց ոճային համարժեքները դժվար կամ անգամ անհնար է գտնել թարգմանության լեզվում: Օրինակ՝ զուգադրենք Սայաթ-Նովայի քառատողը նրա ռուսերեն թարգմանության հետ.

*Աշխարհումս ախ չիմ քաշի,
Քանի վուր ջան իս ինձ ամա,
Անմահական ջրով լիքը
Օսկե փնջան իս ինձ ամա:*

*Я в жизни вздоха не издам,
Доколе джан ты для меня,
Наполненный святой водой
Златой пинджан ты для меня.*

Այն, որ թարգմանիչը չի թարգմանել «ջան» բառը, խոսում է նրա վարպետության մասին, քանի որ ոչ մի այլ լեզվում հնարավոր չէ գտնել նման բառ կամ արտահայտություն, որը կարտահայտի բնօրինակի ամբողջ խորությունը, քանի որ միայն հայը կարող է ճիշտ հասկանալ և զգալ այդ կարճ բառի խորքային իմաստը և զգալ նրա անհուն «ներքին ջերմությունը»:

Գրեթե նույնը տեղի է ունենում դարձվածաբանության ոլորտում. եթե փորձենք հայերեն թարգմանել ռուսական դարձվածքը, կունենանք ազգային առանձնահատկության և ոճային երանգավորման ակնառու կորուստ, իսկ հաճախ էլ նման թարգմանությունն աչքի է ընկնում եթե ոչ զգալի, ապա որոշակի անհեթեթությամբ:

Ինչպես ցանկացած լեզվի միավոր, դարձվածքները գործածվելիս ենթարկվում են ընդունված լեզվային նորմերին և ըստ դրանց՝ ամրագրված են լեզվի դարձվածային համակարգում, սակայն խոսակցական լեզվում երբեմն կարող են ընդունել այլ ձև: Տրամաբանական է մտածել, որ ցանկացած շեղում նորմից պետք է համարվի ոչ նորմատիվ գործածություն, սակայն այս դեպքում, երբ խոսքը գործածման տարբեր ոլորտների մասին է՝ լեզվի և խոսքի, մեր մոտեցումը պետք է տարբերվի: Խնդիրն այն է, որ խոսքի սահմանները բավականին

լայն են և շարժուն. այստեղ կարող են տեղ գտնել դարձվածքի անհատական կամ հեղինակային օգտագործում, նրա նորմատիվ ձևի փոխակերպում, տարատեսակ փոփոխություններ դարձվածքում և այլն: Կարևոր է նաև նշել, որ դարձվածքի նշված փոխակերպումները ծառայում են որոշակի նպատակների. կոչված են նոր երանգ մտցնելու, հաղորդելու լրացուցիչ կոլորիտ կամ նշվում են որպես խոսակցական և այլն: Եվ անհա պարզվում է, որ նման շեղումները չեն կարող որակավորվել որպես դարձվածքի ոչ նորմատիվ օգտագործում: Սակայն երբեմն դարձվածքում տեղ գտած փոփոխությունները կարող են աղավաղել և անգամ փոխել դրա իմաստը, ուստի այդ դեպքում անհրաժեշտ է պարզել փոփոխությունների բնույթն ու նպատակը: Բացի այդ՝ դարձվածքի սխալ օգտագործումը խոսքում կարող է բխել լեզվին չտիրապետելուց կամ դարձվածքի իմաստը չհասկանալուց:

Ուսումնասիրվող թեմատիկ խմբի դարձվածքների զուգադրական վերլուծության ընթացքում ակնհայտորեն պարզ է դառնում, որ ռուսերենի և հայերենի նշյալ տիպի դարձվածքների հիմնական միավորող գործոնը իմաստակառուցվածքային միատիպությունն է: Զուգադրվող միավորումների համարժեքությունը երբեմն նաև կարող է առաջանալ սոմատիկ բաղադրիչի փոխարինման հետևանքով: Օրինակ՝ ժամանակակից հայերենում հայտնի է «թեթև ոտք» դարձվածքը [Սուքիասյան Ա., Գալստյան Ս., 1975, Բեդիրյան Պ., 2011], որն իմաստով համարժեք է ռուսերենի «легкая рука» դարձվածքին: Այս դեպքում տրամաբանական վերլուծությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ եթե ռուսական լեզվաիրականության մեջ հաջողությունը կապվում է ձեռքի հետ, ապա հայերենում՝ ստորին վերջույթի: Հարկ է նշել, որ բառարաններում արձանագրված է նաև ռուսերենի «легкая рука» սոմատիկ դարձվածքին համարժեք «թեթև ձեռք» դարձվածքը, որն ամենայն հավանականությամբ պատճենված է ռուսերենից:

Հետագա վերլուծության ընթացքում զուգադրվող դարձվածքների միջև բացահայտվում են տարատեսակ անհամապատասխանություններ:

Հոդվածում առանձնացվել են ռուսերեն և հայերեն սոմատիկ դարձվածքների միջև առկա անհամապատասխանության առավել հետաքրքիր դեպքեր, որոնց պատճառը, մեր կարծիքով, պետք է փնտրել տվյալ լեզուների ազգային առանձնահատկության և լեզվակիրների աշխարհընկալման մեջ:

Սոմատիկ դարձվածքներն իրենց կազմում պարտադիր ներառում են սոմատիկ բաղադրիչ՝ մարդու դեմքի կամ մարմնի մասեր անվանող բառ, որը համընկնում է բոլոր լեզուներում: Օրինակ՝ մարդու վերին վերջույթներն անվանելու համար հայերենում օգտագործվում է «*ձեռք*» բառը, ռուսերենում՝ «*рука*», տեսողական օրգանի անվանման համար հայերենում օգտագործվում է «*աչք*» բառը, ռուսերենում՝ «*глаз*» և այլն: Անհերքելի է, որ մարմնի նշված մասերը երկու լեզուներում էլ ունեն նույն գործառնությունը և տարբերվում են միայն իրենց

անվանումներով, որոնք համապատասխանաբար կազմված են յուրաքանչյուր լեզվի կանոններով:

1. Տրամաբանորեն կարելի է ենթադրել, որ գուգադրվող դարձվածքներում պարտադիր է սոմատիկ բաղադրիչի ատկայությունը, մինչդեռ վերլուծության արդյունքում պարզվում է, որ ռուսերենի և հայերենի համարժեք դարձվածքները միմյանցից տարբերվում են հենց սոմատիկ բաղադրիչով՝ պահպանելով սակայն հոմանիշությունը: Օրինակ՝

зарубить себе на носу – ականջին օղ անել - (ռուսերենում՝ *нос*, հայերենում՝ *ականջ*)

мизинца не стоит – եղունգը չարժե (ռուսերենում՝ *мизинец*, հայերենում՝ *եղունգ*)

с глазу на глаз – երես առ երես (ռուսերենում՝ *глаз*, հայերենում՝ *երես*)

вверх ногами – գլխիվայր (ռուսերենում՝ *нога*, հայերենում՝ *գլուխ*):

с ног до головы – ոտքից գլուխ:

Հատկապես ուշագրավ են վերջին երկու օրինակները, որոնցից առաջինում թեև գուգադրվող լեզուներում օգտագործված են տարբեր սոմատիզմներ, բայց դարձվածքների իմաստային համարժեքությունը լիովին պահպանված է պարզ տրամաբանությամբ. երկու դեպքում էլ ստանում ենք նույն պատկերը՝ գլուխը ներքևում, ոտքերը՝ վերևում: Վերջին օրինակում երկու լեզուներում էլ օգտագործված են նույն սոմատիկ բաղադրիչները, բայց հակառակ հերթականությամբ, ինչը ևս որևէ կերպ չի խոչընդոտում դարձվածքի ճիշտ ընկալումը, քանի որ այստեղ խոսքը նայելու, զննելու, ուսումնասիրելու մասին է և լայն իմաստով նշանակում է «ամբողջությամբ», իսկ թե ինչպես է դա կատարվում՝ վերևից ներքև (ռուսերենում), թե հակառակը (հայերենում) կարևոր չէ, որովհետև այս օրինակում ևս ակնհայտ է հայերեն և ռուսերեն դարձվածքների լիակատար համարժեքությունը. երկուսում էլ բացահայտ երևում է ամբողջության իմաստը:

2. Բացի սոմատիկ բաղադրիչը այլ սոմատիկ բաղադրիչով փոխարինելուց՝ գուգադրվող դարձվածքների անհամապատասխանության պատճառ կարող է լինել մեկ այլ երևույթ, այն է՝ երբ սոմատիկ դարձվածքի հոմանիշը կամ համարժեքը մյուս լեզվում ևս ներկայացված է դարձվածքով, բայց ոչ սոմատիկ: Օրինակ՝

бить себя в грудь – իրեն ճղել

сложить руки – մի կողմ քաշվել:

3. Զուգադրվող դարձվածքների միջև ավելի լուրջ անհամապատասխանության պատճառ կարող է լինել լեզվի մակարդակների տեղաշարժը, այլ կերպ ասած՝ երբ ռուսերեն դարձվածքի հայերեն համարժեքն արտահայտված է ոչ թե դարձվածքով, այլ լեզվի ուրիշ մակարդակների միավորներով՝ բառով

(բառագիտական մակարդակ) կամ նկարագրության միջոցով (շարահյուսական մակարդակ): Օրինակ՝

тугой на ухо – վատ լսող, ни в зуб(ногой) – բան չիմանալ:

4. Զուգադրվող լեզուների որոշ սոմատիկ դարձվածքների միջև նկատվող անհամապատասխանությունները կարող են նաև պատմականորեն պայմանավորված լինել: Օրինակ՝ ռուսական սոմատիկ դարձվածքներից շատերը, որոնք լայնորեն տարածված են, հայերենի դարձվածքային համակարգում չեն արտացոլվել: Տվյալ դեպքում մենք հակված ենք ենթադրելու, որ այս երևույթի պատճառը կարող է լինել նման իրողությունների բացակայությունը հայկական իրականության մեջ: Օրինակ՝ ռուսերենի *косая сажень в плечах* դարձվածքի հիմքում որպես բաղադրիչ օգտագործված է հին ռուսական չափման միավորի անվանումը, որն ընդունելի, ուստի և ընկալելի է միայն տվյալ լեզվակիրներին:

Այսպիսով, զուգադրվող ռուսերեն և հայերեն դարձվածքների միջև առկա անհամապատասխանությունները հիմնականում բխում են ազգային առանձնահատկություններից, տվյալ լեզվակիրների աշխարհընկալումից և լեզուների անցած պատմական տարբեր ուղիներից:

Ռուս-հայերեն դարձվածքների բառարաններում ռուսերեն սոմատիկ դարձվածքի հայերեն համարժեքի բացակայության դեպքում երբեմն առաջարկվում է դրա բառացի թարգմանությունը, ինչը համարվում է լեզվի դարձվածաբանական նորմերի որոշ չափով խախտում, քանի որ նման տարբերակը չի կարող սպառիչ պատկերացում տալ տվյալ դարձվածքի բնույթի մասին՝ շրջանցելով ռճային այն կարևոր երանգավորումը, որը հաճախ ապահովում է նաև դարձվածքի իմաստը: Արդյունքում թարգմանված դարձվածքը կորցնում է բուն իմաստը կամ ստանում է ազատ բառակապակցության ձև, որը կորցնում է կապը թարգմանվող դարձվածքի հետ: Օրինակ՝ *иметь голову на плечах* – *ուսերի վրա գլուխ ունենալ:*

Ուսումնասիրության ընթացքում հաջողվել է բացահայտել բազմաթիվ դեպքեր, երբ ռուսերեն սոմատիկ դարձվածքը հայերենում ունի մեկից ավելի դարձվածային համարժեքներ՝ տարբեր սոմատիկ բաղադրիչներով, որտեղ, որպես կանոն, նման համարժեքներից մեկը միշտ առանձնանում է լեզվում օգտագործվելու հաճախականությամբ և ավելի լայնորեն է կիրառվում խոսքում: Օրինակ՝ համեմատենք՝

ни в одном глазу – տեսքից չերևալ, պետքը չլինել, վեջը չլինել, բանի տեղ չդնել

высасывать из пальца – օղից վերցնել, իրենից հնարել, մատից հոտ քաշել
пальчики оближешь – մատներդ հետը կուտես, համը բերանդ կմնա, համից չես կշտանա [օրինակները՝ Ходжумян Б. 2007]:

Բերված օրինակները խոսում են ժամանակակից հայերենի դարձվածքային համակարգի հարստության մասին:

Ռուսերենի և հայերենի սոմատիկ դարձվածքների զուգադրական վերլուծությունը, որի ընթացքում զուգադրվող միավորների միջև բացահայտվում են որոշակի համապատասխանություններ և տարատեսակ անհամապատասխանություններ, հանգեցնում է այն եզրակացությանը, որ վերլուծվող միավորների բնույթի մասին ավելի ստույգ պատկերացում ստանալու համար թերևս հարկավոր է հայացքն ուղղել դեպի էթնոլեզվական գործոն, որն էլ հաճախ կանխորոշում է տարբեր լեզուների համարժեք լեզվամիավորների զարգացման տարբեր ուղիները: Մյուս կողմից՝ հարկ է նշել, որ միջմշակութային հաղորդակցման ընթացքում, որը ներառում է հաղորդակցման վերբալ և ոչ վերբալ ձևերի միասնությունը, տեղի է ունենում մշակութային փոխազդեցություն, որի արդյունքն է լինում տարբեր մշակութակիր ազգերի փոխընկալումը և համապատասխանաբար՝ նրանց լեզուների փոխհարստացումը:

БЕЛЛА ХОДЖУМЯН – *Взаимосвязь языка и национальной культуры (сравнительный анализ)*. – Статья посвящена сопоставительному анализу русских и армянских соматических фразеологизмов с целью выявления соответствий и расхождений между ними. Для исследования специально выбрана именно указанная тематическая группа фразеологизмов, поскольку она имеет очевидную антропоцентрическую направленность и по этой причине широко представлена во всех языках. Исследование полностью проведено в рамках лингвокультурологии с применением сопоставительного метода. Сделана попытка установить связь между невербальными языковыми символами и соответствующими фразеологизмами. На основе исследования конкретного материала делается вывод, что наблюдаемые несоответствия между анализируемыми единицами в двух языках в основном связаны с национальным своеобразием, с культурными традициями и национальным менталитетом носителей сопоставляемых языков.

Ключевые слова: *соматизм, соматический фразеологизм, вербальный язык, невербальный язык, соответствия, расхождения, символ, национальная специфика.*

BELLA KHOJUMYAN – *Relationships with Language and National Culture (comparative analysis)*. – The article is devoted to the comparative analysis of Russian and Armenian somatic phraseological units with the purpose of identifying the correspondences and differences between them. An attempt was made to establish a connection between them. An attempt was made to establish a connection between non-verbal language symbols and the corresponding phraseological units. The mentioned thematic group of phrases was specially chosen for the study, because it has an obvious human-centered orientation and for that reason is widely represented in all languages. The study was completely carried out under linguistic and cultural studies, applying the comparative method.

Based on the study of specific material, we come to the conclusion that the observed discrepancies between the analyzed units in the two languages are mainly associated with national identity, cultural traditions and the national mentality of the speakers of the compared languages.

Key words: *somatic word, somatic phraseological unit, verbal language, non-verbal language, correspondences, discrepancies, symbol, national specificity.*

Գրականության ցանկ

- Ղազարյան, Հ. (2012): Փոխաբերական վերախմաստավորումը մարմնի մասերի անվանումներով դարձվածքներում // Լրաբեր հասարակական գիտությունների, №1: (Ghazar'yan, H. (2012). *P'vokhaberakan veraimastavorumē marmni maseri anvanumnerew darzvats'k'nerum* // *Lraber hasarakakan gitut'yunneri*, №1).
- Օլյան, Ա. (2016): Բառապաշարի թեմատիկ դասակարգումն ու «մարմնի մասերի» իմաստային խումբը լեզվաբանական հետազոտության առարկա // Հայագիտական հանդես, №31 (1): (Olyan, A. (2016). *Barrapashari tematikan dasakargumēn u "marmni maseri" imastayin khumpē lezvabanakan hetazotut'yan ararka* // *Hayagitakan handes*, №31 (1)).
- Балли, Ш. (2001). Французская стилистика. М.: Эдиториал УРСС, 394 с. (Balli, Sh. (2001). *Frantsuzskaya stilistika*. М.: Editorial URSS, 394 s.).
- Маслова, В. А. (2001). Лингвокультурология. М.: Изд. Центр «Академия», 208 с. (Maslova, V. A. (2001). *Lingvokul'turologiya*. М.: Izd. Tsentr "Akademiya", 208 s.).
- Новый язык телодвижений (2007). М., 416 с. (Novyy yazyk telodvizheniy (2007). М., 416 s.).
- Русецкая, И. (2012). Концептуализация культурных стереотипов души и тело в русской соматической фразеологии (с привлечением литовских параллелей). М., 231 с. (Rusetskaya, I. (2012). *Kontseptualizatsiya kul'turnykh stereotipov dusha i telo v russkoy somaticheskoy frazeologii (s privlecheniem litovskikh paralleley)*. М., 231 s.).
- Сепир, Э. (1993). Избранные труды по языкознанию и культурологии. М.: Прогресс, 656 с. (Sepir, E. (1993). *Izbrannyye trudy po yazykoznaniiu i kul'turologii*. М.: Progress, 656 s.).
- Современный язык жестов (2007). Москва-Минск. (Sovremennyy yazyk zhestov (2007) Moskva–Minsk).
- Телия, В.Н. (1993). Культурно-национальные коннотации фразеологизмов // Славянское языкознание. М.: Наука, 308 с. (Teliya, V. N. (1993). *Kul'turno-natsional'nye konnotatsii frazeologizmov* // *Slavyanskoe yazykoznanie*. М.: Nauka, 308 s.).
- Телия, В. Н. (1996). Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты//Языки русской культуры. М., 281 с. (Teliya, V. N. (1996). *Russkaya frazeologiya. Semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokul'turologicheskii aspekty* // *Yazyki russkoy kul'tury*. М., 281 s.).
- Тер-Минасова С. Г. (2008). Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово, 624 с. (Ter-Minasova S. G. (2008). *Yazyk i mezhkul'turnaya kommunikatsiya*. М.: Slovo, 624 s.).
- Բառարաններ**
- Բեդիրյան, Պ. Ս. (2011): Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան: Եր.: (Bediryan, P. S. (2011). *Hayeren darzvats'k'neri andratsak bacatrankan barraran*. Yer.).
- Ղազարյան, Հ. (2010): Մարմնի մասերի անվանումներով հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն դարձվածքների բառարան: Եր.: (Ghazar'yan, H. (2010). *Marmni maseri anvanumnerew hayeren–ruseren–angleren darzvats'k'neri barraran*. Yer.).
- Սուքիասյան, Ա. Մ., Գալստյան, Ս. Ա. (1975): Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան: Եր.: (Sukiasyan, A. M. (1975). *Galstyan S. A. Hayots' lezu'i darzvats'abanakan barraran*. Yer.).
- Русско-армянский фразеологический словарь (1975). Под ред. Р. Л. Мелкумяна и П. М. Погосьяна. Ер.: ЕГУ. (Russko-armyanskiy frazeologicheskii slovar (1975). Pod red. R. L. Melkumyana i P. M. Pogosyana. Er.: EGU).
- Ходжумян, Б.С. (2007). Русско-армянский словарь-справочник соматических фразеологизмов. Ер., изд-во ЕГУ, 176 с. (Khodzhumyan, B. S. (2007). *Russko-armyanskiy slovar'-spravochnik somaticheskikh frazeologizmov*. Er., izd-vo EGU, 176 s.).

ԷԿՈԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳԻՏԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱՇԱՀ ԼԵԶՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔՈՒՄ

ԱՆԱՀԻՏ ԱՂԻԼԽԱՆՅԱՆ , ԶԱՐԻԿ ԱՂԱԶՆՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում լեզվաբանության նոր ուղղության՝ էկոլեզվաբանության խնդիրներին: Լեզուն՝ իբրև ազգային գոյաբանական համակարգ, իբրև ազգային մտածողության բանաձև, պայմանավորված է ոչ միայն լեզվակիր անհատի լեզվամտածողությամբ և աշխարհայացքով, այլև լեզու-մարդ-միջավայր փոխհարաբերությամբ ու փոխազդեցություններով: Այդ բազմաբարդ շրջայում շրջակա միջավայրն իր անմիջական ազդեցությունն է թողնում մարդու խոսքային գործունեության վրա: Բնականաբար, եթե խոսվում է բնության էկոհամակարգի պահպանման մասին, պետք է ուշադրություն դարձնել նաև էկոհամակարգի կազմիչներից մեկի՝ մարդու բնածին ունակության՝ լեզվի մաքրությանը և պահպանությանը: Լեզվի էկոլոգիան նման է շրջակա միջավայրի էկոլոգիային՝ երկու դեպքում էլ իբրև շարժիչ ուժ ունենալով ներդաշնակության պահպանման, բարեշրջման օրենքների անխախտ գործառությունը:

21-րդ դարում անհրաժեշտություն է բարձրաձայնել լեզվամտածողության նոր տեսակի՝ **էկոլոգիական լեզվամտածողության** մասին, որը ենթադրում է լեզուն դիտարկել որպես անփոխարինելի բաղադրիչ **մարդու-հասարակության-բնության** միջև: Այս դեպքում լեզվի էկոլոգիան վերածվում է սոցիալական և բացասական (նեգատիվ) ազդեցություններից լեզվի պաշտպանության գործիքի: Էկոլեզվաբանությունն ուսումնասիրում է հենց լեզվի աղտոտման աղբյուրները, կնճռոտ խնդիրներին լուծումներ գտնելու ուղիները: Այն կոչված է տալու լեզվի զարգացման օբյեկտիվ պատկերը, լեզվակիր հասարակությանը զգուշացնելու լեզվին սպառնացող վտանգների, նրա աղտոտվածության մասին և այս կերպ խնամք ու

* **Անահիտ Աղիլխանյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնի դոցենտ

Анаит Адилханян – кандидат филологических наук, доцент кафедры армянского языка ЕГУ
Anahit Adilkhanyan – PhD in Philology, Associate Professor at YSU Chair of Armenian Language
Էլ. փոստ՝ adilkhanyanahit@ysu.am <https://orcid.org/0009-0006-0917-4586>

Զարիկ Աղաջանյան – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնի դոցենտ

Зарик Агаджанян – кандидат филологических наук, доцент кафедры армянского языка ЕГУ
Zarik Aghajanyan – PhD in Philology, Associate Professor at YSU Chair of Armenian Language
Էլ. փոստ՝ aghajanyanzarik@ysu.am <https://orcid.org/0009-0002-6573-3777>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 28.04.2025
Գրախոսվել է՝ 30.04.2025
Հաստատվել է՝ 02.06.2025
© The Author(s) 2025

հոգատարություն ցուցաբերելու գրական լեզվի ճակատագրի, մարդու և հասարակության խոսքային միջավայրի հանդեպ:

Բանալի բառեր – *էկոլեզվաբանություն, էկոլոգիական լեզվամտածողություն, մարդ, հասարակություն, բնություն, լեզվակիր անհատ, խոսքի և լեզվի էկոլոգիա, շարժիչ ուժ, ներդաշնակություն*

Լեզուն՝ իբրև ազգային գոյաբանական համակարգ, իբրև ազգային մտածողության բանաձև, պայմանավորված է ոչ միայն լեզվակիր անհատի լեզվամտածողությամբ և աշխարհայացքով, նրա գիտակրթական ներուժի ու քաղաքակրթվածության մակարդակով, բարոյահոգեբանական որակներով, խոսքիմշակութային արժեհամակարգով, այլև **լեզու-մարդ-միջավայր** փոխհարաբերություններով և փոխազդեցություններով: Այդ բազմաբարդ շղթայում շրջակա միջավայրն իր անմիջական ազդեցությունն է թողնում մարդու խոսքային գործունեության վրա: Դեռ 20-րդ դարասկզբին գերմանացի լեզվաբան Վայսգերբերը, սահմանելով լեզվի երեք օրենքները՝ **ա. լեզվական հանրության, բ. մայրենի լեզվի**, այն է՝ **անհատի լեզվի**, և **գ. լեզվով պայմանավորվող գոյի**, եզրակացրել է. «Լեզուն, resp. մայրենի լեզուն ոգի ստեղծող ուժ է, որ որոշիչ դեր է խաղում մարդու աշխարհըմբռնման մեջ, հնարավորություն է տալիս արտաքին իրականությունը ձևավոխելու և ենթարկելու ոգուն»¹:

Ընդհանուր գիտաբանության մեջ տարածված է այն կարծիքը, որ խոսելու կարողությունը (լեզուն), ինչպես տեսողությունն ու լսողությունը, մարդուն տրված են բնությունից: Բնականաբար, եթե խոսվում է բնության էկոմաքրության և էկոպահպանության մասին, ուրեմն վերջինս պետք է ներառեր և իր էկոմասնիկներից մեկի՝ մարդու բնական՝ բնածին ունակության՝ լեզվի մաքրության և պահպանության հարցերը: Անցյալ դարի 70-ական թվականներից լեզվաբանական գիտությունների համակարգը հարստացավ նոր գիտաճյուղով, որն անվանվեց **էկոլեզվաբանություն**: Իր էկոլոգիական և լեզվաբանական խնդիրների բազմաբարդ համաձուլվածքով այն նույնպես կառուցվում է մարդակենտրոն համակարգի շուրջը՝ նպատակաուղղված լեզվի և այդ լեզուն գործածողների միջավայրի փոխհարաբերության ուսումնասիրությանը:

Ծագումնաբանական հենքը **էկոլոգիա** գիտությունն է, որն ուսումնասիրում է կենդանի օրգանիզմների, դրանց համախմբերի փոխազդեցությունները միմյանց և իրենց շրջապատող միջավայրերի միջև: Սկզբնական շրջանում առավելապես զբաղվելով շրջակա միջավայրի բնապահպանական խնդրահարույց հարցերով՝ հետագայում իմաստի ընդլայնմամբ սկսում է տարածվել բնական և անգամ հասարակական գիտությունների վրա այն պարզ տրամաբանությամբ, որ շրջակա (էկոլոգիական) միջավայրը ազդում է հասարակության և

¹ Մեջբերումն ըստ **Ջահուկյան, Գ. Բ.** Լեզվաբանության պատմություն, 2 հատորով, հ. 2, Եր., 2015, էջ 350:

անհատի կենսագործունեության, ներառյալ և լեզվական վարքագծի վրա: «Էկոլոգիա» գիտության ճյուղավորման արդյունքում (**սոցիալական էկոլոգիա, մարդու էկոլոգիա, անտառի էկոլոգիա, ջրային ռեսուրսների էկոլոգիա, լեռնային համակարգերի էկոլոգիա** և այլն) էկոգիտական համակարգում սաղմնավորվեց «լեզվի էկոլոգիա» գիտաճյուղը, որը հետագայում **հանրալեզվաբանության, հոգելեզվաբանության և լեզվափիլիսոփայության, հասարակագիտության, քաղաքագիտության** խաչավորման առանցքում ամրակայվեց «**էկոլոգիական լեզվաբանություն**» կամ «**էկոլեզվաբանություն**» տերմինակապակցությամբ: Էկոլոգիական և լեզվաէկոլոգիական հարցերով զբաղվող գիտնականները «**էկոլոգիա**» հասկացության բովանդակությունը ներկայացնելու համար ամենից առաջ մեջբերում են «խնամք», «անվտանգություն», «պահպանում», «պաշտպանություն», «առողջացում», «մաքրություն» հասկացությունները՝ կարևորելով այն հարցերը, թե ի՞նչ ուղղություններով են առաջադրվում պաշտպանության և պահպանության հարցերը, ի՞նչը կամ ինչն են ազդում լեզվի վրա, կամ՝ որտե՞ղ են դժվարությունները, ի՞նչ լուծումներ գտնել և ինչպե՞ս: Այն, որպես մարդու և հասարակության բնակավայրի լեզվամիջավայրն ուսումնասիրող նոր գիտաճյուղ, որդեգրեց էկոլոգիական օրենքներ, սկզբունքներ ու օրինաչափություններ, կանոններ, որոնք հատկանշվեցին երկգործառությամբ՝ **էկոլոգիական և լեզվաբանական**, ուսումնասիրեց նաև լեզվի դերը շրջակա միջավայրի և բնապահպանական խնդիրների (պրոբլեմների) հնարավոր լուծումներ գտնելու գործում:

Լեզվի էկոլոգիան նման է շրջակա միջավայրի էկոլոգիային՝ երկու դեպքում էլ իբրև շարժիչ ուժ ունենալով **ներդաշնակության** կամ **հավասարակշռության պահպանման, բարեշրջման** օրենքների անխախտ գործառությունը: Ինչպես բնության մեջ ամեն ինչ փոխվում է ժամանակի հետ, այնպես էլ լեզվում են կատարվում նույնատիպ փոփոխություններ, որոնք պայմանավորված են արտաքին միջավայրի ազդեցությամբ, բնական և բնափոխական, հասարակական, տնտեսական, քաղաքական կյանքում տեղի ունեցող իրադարձություններով: Հետևաբար՝ աններդաշնակությունն ու հետընթացը, աղտոտումն ու խախտումը, շեղումն ու եղծումը էկոլոգիական ճգնաժամի (անգամ աղետի) պատճառ են դառնում: Այս խնդրին անդրադարձել են նաև ռուս լեզվաբանները՝ նշելով, որ «...բնության աղտոտման և լեզվի աղտոտման, բնության պաշտպանության ու լեզվի պաշտպանության, բնության պաշարների ու լեզվական պաշարների, կենդանի բնության ու կենդանի լեզվի, բնապահպանական գիտակցության ու լեզվապահպանման գիտակցության, խոսքի մշակույթի էկոլոգիայի ու բնության էկոլոգիայի, բնության հավասարակշռության խախտման ու լեզվական համակարգի հավասարակշռության խախտման, բնության վրա այլ գործոններ

րի ազդեցության և լեզվի մեջ ոճական խախտման և այլ գործոնների ազդեցության պատճառներով է խախտվել ներդաշնակությունը Խոսող Մարդու և Բնության փոխազդեցությունների միջև»²:

Ըստ օտարալեզու աղբյուրների՝ «Էկոլոգիա» տերմինը լեզվաբանություն է ներմուծել **Ջոն Փրիմոն**, առավել տարածվել է ամերիկյան հանրալեզվաբանության (սոցիոլինգվիստիկայի) հանրահայտ ներկայացուցիչ **Էյնար Հատուգենի** «Լեզվի էկոլոգիա» գրքի շնորհիվ (1972 թ.): Ըստ նրա՝ էկոլոգիայի առարկան տվյալ լեզվի վրա հոգեբանական ու սոցիալական իրադրությունների թողած ազդեցությունների և հետևանքների ուսումնասիրությունն է: Նա առաջինն էր, որ ձևակերպեց լեզվի էկոլոգիայի պրոբլեմները՝ որպես առանձին ուղղության, և գիտականորեն հաստատեց, որ այն ձևավորվել է **էկոլոգիա** գիտության դասական հասկացությունների փոխաբերացման ճանապարհով: Դրանցից մեկն այն է, որ էկոլոգիական միջավայրում կենսաբանական տիպերը ծնվում են, աճում են, փոփոխվում, ապրում ու մահանում են այլ տիպերի և բնական միջավայրի հետ ունեցած փոխազդեցությունների արդյունքում: Լեզուներն էլ նման են այդ կենսաբանական էակներին. ծնվում են, աճում, զարգանում և մահանում են լեզվամիջավայրի ազդեցությամբ և այլ լեզուների հետ ունեցած փոխազդեցություններում, ուստի և լեզվի էկոլոգիան (էկոլեզվաբանությունը) պետք է լուծի այս խնդիրները, առաջարկի լեզուների մահը կանխարգելող լուծումներ:

Իսկ «լեզվաբանական էկոլոգիա» տերմինակապակցությունը կիրառվել է **Զարլգ և Ֆլորենս Վյոգլինների** կողմից, ովքեր առաջարկում էին էկոլեզվաբանական քննությունն սկսել ոչ կոնկրետ լեզվից, այլ որոշակի տարածքում գործառվող բոլոր լեզուների փոխազդեցական հիմնահարցերից: Նրանք գրում են. «Լեզվի էկոլոգիայի ուսումնասիրությունը պետք է սկսել ոչ թե կոնկրետ լեզվից, այլ որոշակի տարածքից, ոչ թե ընտրովի ուշադրություն դարձնել մի քանի լեզուների, այլ ուշադրությունը կենտրոնացնել այդ տարածքում ներկայացված բոլոր լեզուներին»³: Այնուհետև նշվում է, որ «էկոլեզվաբանություն» եզրույթը շրջանառության մեջ է դրել ֆրանսիացի **Կլոդ Ագեկինը**:

Ավստրիացի լեզվաբան **Ալվին Ֆիլլը** սահմանել է էկոլեզվաբանության տարբեր ենթաճյուղերն անվանող տերմինները՝

էկոլեզվաբանություն – ընդհանուր տերմին բոլոր ոլորտների ուսումնասիրության համար, որով միավորվում են էկոլոգիան և լեզվաբանությունը,

լեզվի էկոլոգիա – ուսումնասիրում է լեզուների միջև փոխհարաբերությունները՝ լեզվաբանական բազմազանությունը պահպանելու նպատակով,

² **Шляхов, В. И., Никонов, А. Л.** Эколингвистика и проблема экологии языка в российском языковом пространстве // Пространство и Время. 2011. № 4 (6). С. 140.

³ **Нурушева, Д. А.** Эколингвистика как раздел языкознания // Фундаментальные исследования. 2014. № 5 (часть 4). С. 890-893.

Էկոլոգիական լեզվաբանություն – զբաղվում է լեզվաբանության մեջ էկոլոգիական տերմինների և սկզբունքների ներմուծմամբ (օրինակ՝ **Էկոհամակարգեր** հասկացությունը),

լեզվաբանական (լեզվական) էկոլոգիա – ուսումնասիրում է լեզուների միջև փոխազդեցությունների և էկոլոգիական հարցերը⁴:

Հետագա զարգացման ընթացքում առանձնացվեցին էկոլոգիական լեզվաբանության տարբեր ենթաճյուղեր՝ **լեզվաբանության էկոլոգիա**, **խոսքի էկոլոգիա**, **լեզվի էկոլոգիա**, **լեզվական միջավայրի էկոլոգիա**, **բառի էկոլոգիա**, **նախադասության էկոլոգիա**, **ժուռնալիստիկական էկոլոգիա**, **դիվանագիտական էկոլոգիա** և այլն:

21-րդ դարում լեզվի մշակույթը ներառված է մշակույթի էկոլոգիայի համատեքստում՝ որպես նրա կարևոր բաղադրիչ: Այսօր արդեն անհրաժեշտություն է բարձրաձայնել լեզվամտածողության նոր տեսակի՝ **Էկոլոգիական լեզվամտածողության** կամ **լեզվամտածողության էկոլոգիայի** մասին («Էկոլոգիական լեզվամտածողություն» տերմինակապակցությունը ռուս լեզվաբաններինն է)⁵: Այսպես, օգնելով գիտակցել տարբեր հարցերի շուրջ ծագած հակասությունների սրացման մեխանիզմները՝ էկոլեզվաբանությունը փորձում է նպաստել տարբեր երկրների, նաև մի երկրի ներսում հասարակության և սոցիալական տարբեր համախմբերի պատկանող մարդկանց խաղաղ գոյակցությանը: Նշանակում է՝ էկոլեզվաբանությունը վերածվում է մարդկանց միջև հարաբերությունների, դիվանագիտական հարցերի կարգավորման հզոր գործիքի. քաղաքակիրթ անհատի իմաստուն բառն ու բանը (խոսք) կարողունակ է շատ բաներ փոխել-փոփոխելու ի շահ մարդկության բարօրության: Ավելին, լեզուն հանդես է գալիս իբրև միջմշակութային և ներմշակութային երկխոսության գործիք, իբրև շղթայակցող օղակ հասարակական, մշակութային և բնության (բնական) էկոհամակարգերի, դրանց կազմիչ էկոմասնիկների միջև:

Արդի էկոլեզվաբանությունը բաժանում են **մակրո** և **միկրո** տեսակների: **Մակրոէկոլեզվաբանությունը** ուշադրություն է դարձնում հասարակական, պետական, տարածքային համաշխարհային նշանակության հարցերին. **միկրոէկոլեզվաբանությունը** առաջին պլան է մղում լեզվախոսքային փաստերի և սովյալների ուսումնասիրությունը:

Էկոլեզվաբանությունը լեզուն և դրան վերաբերող հարցերն ուսումնասիրում է **լեզու – հասարակություն – միջավայր** բարդ փոխազդեցությունների շղթայում՝ հաշվի առնելով դրա յուրաքանչյուր օղակի դերն ու կարևորությունը: Շրջակա միջավայրի կենսաբազմազանության պայմաններում յուրաքանչյուր կենդանի օրգանիզմ իր շրջակա միջավայրի հետ փոխազդեցությունների բարդ համակարգով կապված է արտաքին և ներքին աշխարհների հետ: Էկո-

⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 140:

լոգիական լեզվաքննությունը երևան է հանում ամենից առաջ լեզվակիր հասարակության խոսողության գործընթացի սոցիալ-մշակութային և սոցիալ-տնտեսական լեզվաբանական տվյալներն ու փաստերը: Այնուհետև բոլոր իրողությունները նկարագրում է իբրև՝ **ա) փոխկապակցվածություններ** (ամբողջի յուրաքանչյուր միավոր կապված է մյուս միավորների հետ և ամբողջի հետ), **բ) փոխկախվածություններ** (լեզվական երևույթի գոյությունը փոխվում է, եթե այլ երևույթ դադարում է գոյություն ունենալուց), **գ) փոխազդեցություններ** (ոչ մի միավոր չի ազդում մյուսի վրա, եթե ինքը չի ազդվում մյուսի կողմից, չի ենթարկվում այլ ազդեցությունների. գոյություն չունի միակողմանի ազդեցություն. ազդեցությունը լինում է երկկողմանի, որը, սակայն, չի նշանակում համաչափություն և հավասարություն, քանի որ մի լեզու միշտ գերադաս (դոմինանտ) է մյուսի նկատմամբ):

Դասական լեզվադրյուններում էկոլեզվաբանական ուսումնասիրությունները երեք դիտանկյուններով են կատարվում՝

ա) միջլեզվական (ինտերլինգվալ). կապվում է բազմալեզվության, լեզուների մահացման և անհետացման խնդիրների լուսաբանման հետ,

բ) ներլեզվական (ինտրալինգվալ). կապվում է խոսքի նորմավորման, խոսքի մշակույթի, տեքստաբանության, ռաբանության, ճարտասանության (հոետորաբանության) հետ և ներառում է ճշտության, հասկանալիության, տրամաբանականության, արտահայտչականության և խոսքի հաղորդակցական այլ առանձնահատկություններ,

գ) բազմալեզվյան (տրանսլինգվալ). լեզվի համատիրություն մեկ այլ լեզվի միավորների, իրակությունների ներմուծման, տարաշխարհիկ մշակույթների գեղարվեստական, բանահյուսական, հրապարակախոսական և այլ տարրերի գործածության (կիրառության) հարցեր է ուսումնասիրում:

Ներկա ժամանակներում էկոլեզվաբանության մեջ առանձնացնում են **լեզվի էկոլոգիա** և **խոսքի էկոլոգիա** ենթաճյուղերը, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր ուսումնասիրության առարկան, հասկացական-տերմինաբանական մթերանոցը և ուսումնասիրության ուրույն մեթոդաբանությունը: Ժամանակակից լեզվաբանության համար կարևոր է դառնում վեր հանել ոչ միայն տվյալ ժամանակաշրջանի **լեզվի էկոլոգիական պատկերը**, այլև **խոսքի էկոլոգիական վիճակը**: Խոսքի մշակույթի էկոլոգիական քննակետը ներառում է նաև բարոյական դիտանկյունը (ասպեկտը)՝ ստեղծել հաղորդակցական այնպիսի միջավայր, որը չի վտանգի, չի նսեմացնի հաղորդակցվողների զգացմունքները, չի հակասի բարոյավարքային սկզբունքներին և ըմբռնումներին: Խոսքի էկոլոգիականության (մաքրության) աստիճանը որոշվում է լեզվակիր անհատի լեզվագործածական հմտությամբ և խոսք կառուցելու կարողականությամբ, ազգային կամ միջազգային ցանկացած լեզվամիջավայրում և հաղորդակցական ցանկացած իրավիճակում խոսքային գործունեության և խոսքային վարքագծի համապատասխանությամբ, ինչպես նաև խոսքի հասցեատիրոջ նույնատիպ ունակություններով, հավելյալ՝ վերջինիս ընկալողական և գնահատողական

արժեհամակարգով: Այսօր լեզվի և խոսքի գնահատման չափանիշային սանդղակում առանձնացվում է **Էկոլոգիական/ոչ Էկոլոգիական** գնահատականը՝ դրական Էկոլոգիականական միջավայր ստեղծելու (նաև՝ ոչ Էկոլոգիականը մերժելու) նպատակաուղղվածությամբ:

Քսանմեկերորդ դարում Էկոլոգիականությունը բուռն զարգացում է ապրում տարբեր ուղղություններով: Ամերիկացի, գերմանացի և ֆրանսիացի լեզվաբանները առանձնագրում են «Էկոլոգիական փոփոխականներ» կամ գործոններ, որոնք որոշում են սոցիալական խմբերի և անհատների լեզվական վարքը՝ առավելապես կարևորելով այն հանգամանքը, որ այդ փոփոխականները չեն կարող առանձին դիտարկվել. դրանք կապված են իրար հետ և կազմում են փոխազդեցական Էկոհամակարգ: Հարող Հարմանն առանձնացնում է հասարակական խմբերի և առանձին անհատների վարքագծով պայմանավորված Էկոլոգիական յոթ փոփոխականներ՝ **ժողովրդագրական (դեմոգրաֆիական), սոցիալական (հասարակական), քաղաքական, մշակութային, հոգեբանական, ինտերակտիվ, լեզվաբանական**: Ըստ նրա տեսության՝ այս փոփոխակները հնարավոր չէ բաժանել. դրանք սերտ կապվածությամբ ստեղծում են «Էկոլոգիական համակարգ»: Հետևաբար, Էկոլոգիական համակարգը Էկոլոգիական յոթ փոփոխականների փոխկապակցվածությունն է:

Ի պատիվ Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության աբբահայր, արքեպիսկոպոս **Արսեն Այտընյանի** (1825-1902 թթ.)՝ պետք է նշել, որ դեռևս 19-րդ դարում հայ լեզվաբանը անուղղակիորեն արձարծել է Էկոլոգիականական հարցեր և ներմուծել է «լեզվի փոփոխիչներ» տերմինակապակցությունը՝ հար և նման «փոփոխականների»: Ըստ Ա. Այտընյանի՝ բնության խորհուրդն էլ խորհուրդ ունի. այն, ինչ ծնվում է, պետք է ապրի, իր նմանը առաջ բերի և մեռնի: Լեզվի խորհուրդն էլ խորհուրդ ունի. «Ծնանիլ, ապրիլ, իւր նմանը յառաջ բերել եւ մեռնիլ, ասոնք են մարդկութեան եւ անոր շատ իրողութեանցն էական վայրկեանները: Մարդկային խոսողութեան գործիքը՝ լեզուն, ան ալ հարկաւ այս չորեքպատիկ անցքերէն կանցնի»⁶: Հայտնի լեզվաբանը լեզվի մահացման հիմնական պատճառը համարում է չգործածվելը, լեզվի փոփոխության գլխավոր մղիչը՝ «մտաց» զարգացումը կամ նորանոր «գաղափարաց պէսպէսությունը» (կարելի է հասկանալ գիտության և տեխնիկայի նվաճումները), իսկ լեզվի գլխավոր փոփոխիչներ՝ «այլայլիչներ» է համարում քաղաքական իշխանությունը, կրոնը և գիրը: Նա չի բացառել նաև վարքութարքի, կենցաղային, բարոյական արժեքների ազդեցությունը լեզվի վրա: Նաև՝ պատմական դիրքը կամ քաղաքական անցքերը, աշխարհագրական դիրքով պայմանավորված տարածական հեռավորությունը, այլալեզու օտարների մեջ հայտնվելը, մայր ազգի

⁶ Այտընյան, Ա. Քննական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի, Եր., 1987, էջ 31:

բուն մարմնից զանգված առ զանգված անջատվելը և վայրիվերո ցիրուցան լինելը, մի խոսքով՝ գաղթականությունը⁷:

Էկոլեզվաբանության խնդիրներն ու նպատակները

Էկոլեզվաբանության ուսումնասիրության առարկան լեզուն է՝ ազգային և համազգային լեզվամիջավայրերում, հոգեբանական և հասարակական-սոցիալական իրավիճակների հետևանքների ազդեցությունների խաչաձևումներում: Էկոլեզվաբանությունը զբաղվում է մի կողմից՝ լեզուների, մյուս կողմից՝ լեզվակիր անհատի և նրան շրջապատող միջավայրի փոխազդեցությունների ուսումնասիրությամբ: Այսպիսի մոտեցմամբ լեզուն դիտարկվում է որպես անփոխարինելի բաղադրիչ մարդու, հասարակության և բնության միջև փոխհարաբերությունների ու փոխազդեցությունների շղթայում՝ իբրև ազգային արժեք, ազգապահպանության վկայագիր և քաղաքակրթվածության հիմնական գրավական:

Եթե այս ենթաճյուղի սկզբնախնդիրը եղել է (և շարունակում է մնալ) նույն տարածքի բազմալեզու միջավայրում ազգային լեզվի պահպանության և մրցակցող լեզուների գոյատևման հարցերի ուսումնասիրությունը, ապա քսանմեկերորդարյա համայնապատկերում հիմնախնդիրների մի ողջ համակարգ է ձևավորվում.

- ներկայացնել լեզվական միջավայրի պատկերը, քննել լեզվական վիճակը,
- առաջարկել ազգային լեզուն կայունացնելու միջոցներ,
- կանոնակարգել լեզվական նորմի պահպանման և խոսքի մշակույթի ձևավորման նախապայմաններն ու գնահատման չափանիշները,
- վերականգնել հոգևոր-աշխարհիկ կապը,
- պահպանել **լեզու - մշակույթ - միջավայր - հասարակություն - անհատ** հարաբերակցության բնականոն հավասարակշռությունը՝ նպատակաուղղված եղծվածն ուղղելուն, խոտորվածը շտկելուն, աղտոտվածը մաքրելուն, անկանոնը կանոն դարձնելուն,
- ստեղծել լեզվի գիտակցական մաքրությունը (բայց ոչ մաքրամոլությունը) ապահովող պահպանության և պաշտպանության գործիքակազմ՝ ի նպաստ գիտական լեզվաշինության և ազգաշահ լեզվաքաղաքականության:

Հստակորեն տարբերակելով **բնության, մարդու էկոլոգիա** և **լեզվի էկոլոգիա** տերմինակապակցությունները՝ անհրաժեշտ է դառնում նշել դրանց լեզվաբանական հիմքերը: Առաջին դեպքում լեզուն հանդես է գալիս իբրև պաշտպանության օբյեկտ սոցիալական և բացասական (նեգատիվ) ազդեցություններից, երկրորդ դեպքում մարդը, որպես ուսումնասիրության օբյեկտ, գտնվում է լեզվական, խոսքային, տեքստային տեղեկատվական միջոցների ազդեցությունների տիրույթում: Այս դեպքում լեզվի պաշտպանության և պահպանության չափանիշները կիրառվում են տարբեր մոտեցումներով՝ սկսած լեզվական

⁷ Տե՛ս նույն տեղը:

միավորներից (բառ, օտարալեզու միավորներ, հնացող բառամիավորներ, ժարգոնիզմ...), լեզվական կառույցներից, խոսքի նորմերից (խոսքի մշակույթ, հաղորդակցման մշակույթ, հաղորդակցական էթիկա, խոսքի տեղիություն և պատշաճություն և այլն) մինչև բանականության, գիտակցության, վերլուծական-քննադատական մտածողության տիրույթները:

Էկոլեզվաբանությունը ուսումնասիրում է նաև լեզվի աղտոտման աղբյուրները, «աղտոտված» լեզվի պատճառով գիտակցության «ախտահարվածության» կնճռոտ խնդիրներին լուծումներ գտնելու ուղիները: Համացանցային շփումների գերակտիվության, համաշխարհային հաղորդակցման շուկայի ընդլայնման, տեխնոլոգիաների հարաճուն առաջընթացի, անգլերենի՝ միջազգային շփման կողմի վերածվելու, բանավոր կամ խոսակցական լեզվի՝ տեխնոլոգիական նոր պահանջներին հարմարվելու շտապողականության, պարզ ու հասարակ մտածական-հաղորդակցական կաղապարները գերադասելու համայնապատկերի վրա մտահոգիչ են դարձել ամենուր հնչող այսպիսի անհագանգերը. «Նոր տեխնոլոգիաները, սոցցանցերը փլուզում են մարդու ներուժը, զգայագուրկ են դարձնում նրան», «Մարդկանց ամենաթանկ բանը՝ մտածելու ունակությունը, գողացված է տեխնոլոգիաների կողմից», «Նոր աշխարհը վերափոխելու կոչված սերնդի կողմից լեզուն վերածվում է միակողմանի գործածության սառը գործիքի (հավանաբար «տեխնիկերեն»): հասկացության անվանումը մերն է), «Վտանգված է հոգևորի և արտաքին աշխարհի ներդաշնակության կապը», «Լեզվում շրջում է գործարարության (բիզնեսի) պաշտամունքի «ստվերը», «Գրական լեզուն նահանջում է՝ տեղը զիջելով խոսակցական տարբերակին՝ լցունված «հիբրիդային» լեզվամիավորներով», «Լեզուն դառնում է մարդու «գոհը», «Թունավոր արհեստական բանականությունը կառավարում է աշխարհը» և այլն: Այսպիսի աշխարհալեզվաիրավիճակում խոսքիմշակութային արժեքների կորստյան ճանապարհին շտապ օգնության է հասնում էկոլեզվաբանությունը՝ իբրև կանոնակարգող, լեզվապաշտպանիչ (=ազգապաշտպանիչ), լեզվապահպանիչ (= ազգապահպանիչ) գործիք:

Այսօր գիտության աշխարհում էկոլեզվաբանությունը լայն քայլերով առաջ է գնում՝ **մարդ-հասարակություն-բնություն** ներդաշնակ զարգացման պահանջներին համապատասխան: Քսանմեկերորդարյա էկոլեզվաբանների հետազոտությունների կիզակետում այնպիսի հասկացություններ են, ինչպիսիք են՝ **միջավայր, հաղորդակցության էկոլոգիական միջավայր, գիտակցություն և հոգեբանական ներաշխարհ, մարդու հոգևոր առողջություն, ոչ խոսքային վարք, բնական խոսք, արհեստական խոսք, լեզվական կատարելություն (իդեալ), խոսքային իրադրություն, լեզվակիրների խոսքի էկոլոգիա, լեզվական ու խոսքային նորմից շեղումներ, լեզվական նորմի փոփոխություններ, լեզվի պաշտպանվածություն, լեզվի «առողջացում», լեզվական ճաշակ, լեզվական նորաձևություն, լեզվական բռնաճնշում, լեզվական մանիպուլյացիա, լեզվի մուտացիա, լեզվական դաստիարակություն, լեզվական քաղաքականություն,**

«լեզվական միջավայրի էկոլոգիական բազմազանություն», «հնդեվրոպական կամ այլ լեզուների էկոլոգիական բազմազանություն» և այլն: Կարելի է ասել՝ էկոլեզվաբանների ջանքերով ստեղծվել է էկոլոգիական տերմինների բաց համակարգ: Այսօր այս համակարգում իրենց տեղն ունեն (թեպետև դեռևս մուտքագրված չեն) նաև արհեստական բանականությանը և նրա մաքրությանը վերաբերող տերմինները: «**Արհեստական բանականություն**»-ը ժամանակի ամենապահանջված գործիքն է, հետևաբար էկոլոգիական ամենաարդիական պահանջն է արհեստական բանականության էկոլոգիայի հարցերին անդրադառնալը, հակառակ դեպքում դրա աղտոտումը, որ դամոկլյան սրի նման կախվել է Երկիր մոլորակի գլխին, կարող է հարցականի տակ դնել մարդկության գոյությունը՝ հասցնելով ինքնադաշնաման: Թե ի՞նչ դերակատարում կունենա էկոլեզվաբանությունը արհեստական բանականության տիրություն, կկարողանա՞ մաքրագործման դեր ստանձնել **բնություն - մարդ - բանականություն - արհեստական բանականություն** սահմանագծում, էկոլոգիական և էկոլեզվաբանական աշխատանքների արդյունքում այն կմաքրվի՞ թունավոր բծերից («**թունավոր արհեստական բանականություն**»), կծառայի՞ մարդկությանը որպես «**ընկերական արհեստական բանականություն**», ցույց կտա «**Մեծն ժամանակը**»:

Էկոլեզվաբանությունը նպատակաուղղված է նաև լեզվակիրների լեզվական և էկոլեզվաբանական դաստիարակության խնդիրների լուծմանը: Այն կարևորում է **լեզվաբանական գիտությամբ զբաղվողների խնդիրն** այն պարզ պատճառաբանությամբ, որ **լեզվի թուլանալու պատճառը թերակատար քննությունն է**: Էկոլեզվաբանական ուսումնասիրությունների արդյունքում ձևավորվում է հոգատարությունը կամ խնամքը լեզվի՝ իբրև մարդու հոգևոր արժեքի նկատմամբ: Լեզվի մշակույթի հարցերի նկատմամբ էկոլոգիական մոտեցումը ենթադրում է նաև մայրենի լեզվի նկատմամբ սիրո դաստիարակություն, պատասխանատվության բարձր զգացմունքի սերմանում լեզվի անցյալի, ներկայի և ապագայի համար: Էկոլեզվաբանության հիմնական կրթօջախը դպրոցն է. այնտեղ են սովորում **ըստ օրինի խոսել, սիրել ու պահպանել, գնահատել և արժևորել մայրենին**: Էկոլեզվաբանության առարկայի և խնդիրների մեջ մտնում են ոչ միայն լեզվական միջավայրի՝ ամենատարբեր աղտոտվածություններից և վարակներից պահպանման և մաքրության հարցերը, այլև պայքարը լեզվաբանական նիհիլիզմի դեմ, որը ուղղակիորեն բացառում է կամ թերագնահատում է լեզվական կրթվածության դերը, որն ընկած է ժամանակակից քաղաքակրթության հիմքում: Այս խնդիրները չեն վրիպել նաև հայ լեզվաբանների կողմից, որոնք ևս ինչ-որ չափով անդրադարձել են դրանց՝

⁸ Տե՛ս **Սարգսյան, Լ.** Լեզվաբանության զարգացման որոշ միտումների մասին // Օտար լեզուները բարձրագույն դպրոցում, № 15, 2016, էջ 101-108, **Սարգսյան, Մ.** Էկոլեզվաբանությունը լեզվաբանության զարգացման նորագույն ուղղություն // Լեզու և լեզվաբանություն, № 2, 2017, էջ 55-60, **Հարությունյան, Ն.** Միջմշակութային հաղորդակցման **Հարությունյան, Ն.** Միջմշակութային հաղորդակցման տեսության զարգացման համառոտ պատմությունը // Օտար լեզուները բարձրագույն դպրոցում, № 1-2 (20), 2016, էջ 111-126:

Այսպիսով՝ էկոլոգվաբանությունը կոչված է տալու լեզվի զարգացման օր-
յեկտիվ պատկերը, լեզվակիր հասարակությանը զգուշացնելու լեզվին սպառ-
նացող վտանգների, դրա աղտոտվածության մասին և այս կերպ խնամք ու հո-
գատարություն ցուցաբերելու գրական լեզվի ճակատագրի, մարդու և հասա-
րակության խոսքային միջավայրի հանդեպ: Մեզանից յուրաքանչյուրիցս այս
կամ այն չափով կախված է մեր գոյության միջավայրի, նաև լեզվական միջա-
վայրի էկոլոգիական մաքրությունը:

АНАИТ АДИЛХАНЫЯН, ЗАРИК АГАДЖАНЫЯН – Эколингвистика в основе научного языкового строительства и национально ориентированной языковой политики. – В статье рассматриваются вопросы, связанные с новым направлением лингвистики – эколингвистикой. Язык, как национальная экзистенциальная система и формула национального мышления, определяется не только языковым сознанием и мировоззрением носителя языка, но и взаимосвязью и взаимодействием между языком, человеком и окружающей средой. В этой многоуровневой цепи окружающая среда оказывает непосредственное влияние на речевую деятельность человека. Естественно, если речь идет о сохранении природной экосистемы, необходимо также обратить внимание на чистоту и сохранность одного из ее неотъемлемых компонентов – языка, как врожденной способности человека. Экология языка схожа с экологией окружающей среды, так как в обоих случаях движущей силой являются принципы сохранения и восстановления гармонии. В 21-м веке становится необходимым акцентировать внимание на новом типе языкового мышления – экологическом языковом мышлении, которое предполагает рассмотрение языка как незаменимого компонента взаимодействия человека, общества и природы. В этом контексте экология языка выступает инструментом защиты языка от социальных и негативных влияний. Эколингвистика исследует источники загрязнения языка и ищет пути решения этих сложных проблем. Она призвана представить объективную картину развития языка, предупредить носителей языка о существующих угрозах и его загрязнении, а также проявить заботу и внимание к судьбе литературного языка и речевой среды человека и общества.

Ключевые слова: эколингвистика, экологическое мышление, человек, общество, природа, носитель языка, экология языка и слова, движущая сила, гармония, окружающая среда.

ANAHIT ADILKHANYAN, ZARIK AGHAJANYAN – Ecolinguistics at the Core of Scientific Language Construction and Nationally Oriented Language Policy. – The article addresses issues related to a new branch of linguistics–ecolinguistics. Language, as a national existential system and a formula of national thought, is determined not only by the linguistic cognition and worldview of the individual speaker but also by the interrelationship and interaction between language, humans, and the environment. In this multifaceted chain, the surrounding environment directly influences human speech activity. Naturally, if the preservation of the natural ecosystem is being discussed, attention should also be paid to the purity and preservation of one of its integral components–language, as an innate human capacity. The ecology of language is akin to environmental ecology, with both operating under the guiding principles of maintaining and restoring harmony. In the 21st century, it is crucial to emphasize a new type of linguistic cognition–ecological linguistic thinking–which involves viewing language as an irreplaceable component in the interplay between humans, society, and nature. In this context, the ecology of language serves as a tool for protecting language from social and negative influences. Ecolinguistics investigates the sources of language pollution and seeks solutions to these complex

issues. It aims to provide an objective picture of language development, warn linguistic communities of threats and pollution endangering the language, and thereby foster care and attention toward the fate of literary language and the speech environment of humans and society.

Key words: *ecolinguistics, ecological linguistic thinking, humans, society, nature, individual speaker, language and speech ecology, driving force, harmony, environment.*

Գրականության ցանկ

- Այտընյան, Ա. (1987): Քննական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի, Երևան, 866 էջ: (Aytēnyan A. (1987). *K'nnakan k'erk'anakut'yun ashkharhabar kam ardi hayeren lezvi*. Yerevan, 866 ej.).
- Հարությունյան, Ն. (2016): Միջմշակութային հաղորդակցման տեսության զարգացման համառոտ պատմությունը // Օտար լեզուները բարձրագույն դպրոցում, № 1-2 (20), էջեր 111-126: (Harutyunyan, N. (2016). *Mijmshakut'ayin haxordakut'yan tesut'yan zargats'man hamarrot patmut'yun* // *Otar lezunerē bardraguyn dprots'um*, № 1–2 (20), ejer 111–126).
- Ջահուկյան, Գ. Բ. (2015): Լեզվաբանության պատմություն, հ. 2, Երևան, 612 էջ: (Jahukyan, G. B. (2015). *Lezvabanut'yan patmut'yun*, h. 2, Yerevan, 612 ej).
- Սարգսյան, Լ. (2016): Լեզվաբանության զարգացման որոշ միտումների մասին // Օտար լեզուները բարձրագույն դպրոցում, № 15, էջեր 101 – 108: Sargsyan, L. (2016). *Lezvabanut'yan zargats'man orosh mitumnere masin* // *Otar lezunerē bardraguyn dprots'um*, № 15, ejer 101–108).
- Սարգսյան, Մ. (2017): Էկոլեզվաբանությունը լեզվաբանության զարգացման նորագույն ուղղություն // Լեզու և լեզվաբանություն, № 2, էջեր 55-60: Sargsyan, M. (2017). *Ekolezvabanut'yunē lezvabanut'yan zargats'man noraguyn ughxut'yun* // *Lezu yev lezvabanut'yun*, № 2, ejer 55–60).
- Нурушева, Д. А. (2014). Эколингвистика как раздел языкознания // Фундаментальные исследования. № 5 (часть 4). С. 890-893. (Nurusheva, D. A. (2014). *Ekolingvistika kak razdel yazikoznaniya* // *Fundamental'nye issledovaniya*, № 5 (chast' 4), s. 890–893).
- Шляхов, В. И., Никонов, А. Л. (2011). Эколингвистика и проблема экологии языка в российском языковом пространстве // Пространство и Время. № 4(6). С. 138-144. (Shlyakhov, V. I., Nikonov, A. L. (2011). *Ekolingvistika i problema ekologii yazyka v rossiyskom yazykovom prostranstve* // *Prostranstvo i Vremya*, № 4(6), s. 138–144).

ԻՆՔՆԱԳՈՎԵՍՏԻ ԽՈՍՔԱՅԻՆ ԱԿՏԻ ԻՄԱՍՏԱԳՈՐԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՆԱՐԻՆԵ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ*
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել ինքնագովեստ արտահայտող խոսքային ակտերի իմաստային և գործաբանական առանձնահատկությունները: Ի տարբերություն գովեստի՝ ինքնագովեստը բացասական ընկալում ունի: Այս ակտի նպատակը ուշադրության, հիացմունքի արժանանալն է: Ինքնագովեստ իրականացնելիս խոսողը դրական լույսի ներքո ներկայացնում է իր արժանիքները, հաջողությունները, հմտությունները և որակները: Ինքնագովեստը գովեստի այնպիսի տեսակ է, երբ խոսողը ինքն իր հասցեին է ուղղում դրական գնահատական, այսինքն՝ ինքնագովեստ իրականացնելիս խոսողը գնահատման սուբյեկտն է և միաժամանակ օբյեկտը: Նա փորձում է ամրապնդել իր ինքնագնահատականը, տպավորություն թողնել մյուսների վրա, ստեղծել հեղինակություն: Ինքնագովեստ իրականացնող անձի մտադրությունը իր նպատակին հասնելն է՝ փորձելով արժանանալ խոսակցի հավանությանը, ինչի հետևանքով նրա խոսքային և ոչ խոսքային վարքագիծը կարող է արտահայտվել նույնիսկ ինքնանվաստացմամբ: Եթե ինքնագովեստը համեստ է և համատեքստին համահունչ, այն կարող է բարձրացնել անձի հեղինակությունը, իսկ չափազանցած ինքնագովեստը կարող է ընկալվել որպես ամբարտավանություն: Այս ակտի իրականացումը պայմանավորված է հաղորդակցվողների տարբեր կարգավիճակային և դերային բնութագրերով: Հետազոտության հիմքում ընկած է նկարագրական մեթոդը:

Բանալի բաներ – խոսքային ակտ, ինքնագովեստ, իլլոկուտիվ մտադրություն, պերլուկուտիվ արդյունք, հաղորդակցական նպատակ, հասցեատեր

* **Նարինե Գասպարյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ԵՊՀ անգլիական բանասիրության ամբիոնի ասիստենտ

Нарине Гаспарян – кандидат филологических наук, доцент, ассистент кафедры английской филологии ЕГУ

Narine Gasparyan – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Assistant at YSU Chair of English Philology

Էլ. փոստ՝ narinegasparyan@ysu.am <https://orcid.org/0009-0006-4716-4362>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 20.03.2025

Գրախոսվել է՝ 09.04.2025

Հաստատվել է՝ 02.06.2025

© The Author(s) 2025

Ներածություն

Իրականացնելով պերլոկուտիվ ազդեցությամբ խոսքային ակտեր՝ խոսողը նախապես պլանավորում է սեփական խոսքային ակտի հետևանքները: Խոսքային ակտի իրականացումը խոսողի համար ինքնանպատակ չէ. հասցեագրողը ձգտում է որոշակի ադեցություն գործել հասցեատիրոջ վրա, հասնել որոշակի պերլոկուտիվ արդյունքի կամ, այլ կերպ ասած, իրականացնել իր իլլոկուտիվ մտադրությունը¹:

Խոսողը կարող է անուղղակիորեն իրականացնել իր հաղորդակցական մտադրությունները փոխկապակցված ասույթների ամբողջական շղթայի միջոցով, որոնք կառուցվածքային առումով կազմակերպված են, կազմում են իմաստային և հաղորդակցական միասնություն՝ մենախոսական, երկխոսական խոսույթ: Մտադրված ասույթին մասնակցում են այնպիսի բաղադրիչներ, ինչպիսին են իրադրության և նախադրության թվանդակության դասակարգումը, բառային հագեցվածությունը և քաղաքավարության կարգը²:

Ամեննին էլ պարտադիր չէ, որ յուրաքանչյուր իլլոկուտիվ դաս ներկայացված լինի համապատասխան բառույթով: Կարող են լինել ամբողջական ասույթներ, որոնք հավասարազոր են գործաբանական առումով, այսինքն՝ բառույթին համապատասխանող իլլոկուտիվ իմաստի տեսանկյունից³:

Հասցեագրողը, իրականացնելով պերլոկուտիվ ազդեցությամբ խոսքային ակտ, փորձում է փոխել հասցեատիրոջ վերաբերմունքը սեփական դիրքորոշման կամ վարքագծի նկատմամբ դեպի դրականը: Տրամաբանական է ենթադրել, որ հենց պերլոկուտիվ արդյունքի կանխատեսումն է որոշում խոսողի կողմից իլլոկուտիվ մտադրության իրականացման համար որոշակի մեթոդի ընտրությունը: Պերլոկուտիվ արդյունքը ասույթներում չի ներկայացվում լեզվական կոնկրետ միջոցներով, սակայն իրականացվում է հաղորդակցական մտադրության ձևերի ընտրության միջոցով, ինչն էլ արտահայտված է խոսքային ակտի իլլոկուտիվ իմաստում⁴: Այդ պատճառով էլ խոսողի իլլոկուտիվ մտադրությունը հաշվի առնելը կարևոր է կոնկրետ հաղորդակցական իրադրությունում խոսքային ակտը իրականացնելու համար: Դրա հետ մեկտեղ՝ դրական արդյունք ստանալու համար հարկավոր է

¹ St' u **Формановская, Н.И.** Эмоции, чувства, интенции, экспрессия в языковом и речевом выражении // Эмоции в языке и речи: Сборник научных статей / Под ред. И.А. Шаронова. М.: РГГУ, 2005, էջ 106-116:

² St' u **Кларк, Г. Г., Карлсон, Т. Б.** Слушающие и речевой акт // Новое в зарубежной лингвистике, Вып. 17. Теория речевых актов. М.: Прогресс, 1986, էջ 276:

³ St' u **Богданов, В.В.** Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство // Язык, дискурс, личность. Тверь: Издательство Тверского университета, 1990, էջ 28:

⁴ St' u **Davis, S.** Perlocutions // Speech Act Theory and Pragmatics. Edited by John R. Searle, University of California, USA. 1980, էջ 37-55:

նկատի ունենալ հասցեատիրոջ դերային (սոցիալական և հոգեբանական), անհատական հատկանիշները, հենքային գիտելիքները:

Գովեստի խոսքային ակտը ներակա-պերֆորմատիվ ասույթներ պարունակող, արտահայտչական խոսքային ակտ է: Սրա իլլոկուտիվ նպատակն է փորձել գովելու միջոցով խրախուսել դիմացինին և մղել կատարելու որոշակի գործողություն, որը ներկայացվում է նախադրությային բովանդակությամբ: Նախնական պայմանն այն է, որ լսողն ի վիճակի է իրականացնելու այդ ծրագիրը, իսկ անկեղծության պայմանը ենթադրում է, որ խոսողը ցանկանում է, որ լսողն իրականացնի տվյալ գործողությունը: Գովեստը անկեղծ դրական գնահատում է, որը սովորաբար ընկալվում է որպես զրուցակցի արարքին տրված դրական գնահատական: Այն արտահայտում է խոսողի անկեղծ վերաբերմունքը խոսակցի նկատմամբ, դրական գնահատողական արձագանքը նրա արարքին⁵:

Ինքնագովեստը՝ որպես պերլոկուտիվ ազդեցությամբ խոսքային ակտ

Գովեստի մեջ ընդգրկել ենք **ինքնագովեստը**, որը, ի տարբերություն գովեստի, բացասական երանգավորում ունի: Իրականացնելով ինքնագովեստի խոսքային ակտ՝ խոսողը խախտում է քաղաքավարության սկզբունքը, քանի որ ինքնագովեստի նպատակը հիմնականում ուշադրության, հավանության, հիացմունքի և գովեստի արժանանալու ակնկալիքն է շրջապատից: Ինքնագովեստը, մեր կարծիքով, կարելի է բնութագրել իբրև պարծենկոտություն: **Ինքնագովեստը** գովեստի այնպիսի տեսակ է, երբ խոսողը ինքն իր հասցեին է ուղղում դրական գնահատական, այսինքն՝ տվյալ դեպքում ինքնագովեստի հասցեատերը հանդես է գալիս միաժամանակ որպես գովեստի հասցեատեր: Նման արտահայտությունները որոշ չափով գրավել են լեզվաբանների ուշադրությունը, և Ե. Մ. Վոլֆը դրանք անվանում է գնահատման ռեֆլեքսիվներ⁶:

Խոսողի հաղորդակցական մտադրությունը ինքնագովեստ արտահայտող խոսքային ակտում միտված է իրականացնելու լսողի վերաբերմունքի դրական փոփոխություն խոսողի նկատմամբ: Հետևաբար, կարելի է եզրակացնել, որ խոսողը ենթադրում ու պլանավորում է պերլոկուտիվ ազդեցություն: Պերլոկուցիան բարդ երևույթ է, որը ներառում է երկու բաղադրիչ. 1) պերլոկուտիվ ազդեցություն, որը կարող է ունենալ խոսքային արտահայտության տարբեր ձևեր, և 2) պերլոկուտիվ գործողություն, որը խոսողի նպատակների ձեռքբերման վկայությունն է ու գտնվում է ասույթի սահմաններից դուրս⁷: Մպասվող պերլոկուտիվ ազդեցության և արդյունքի նշանակությունը մտնում է խոսքային ակտի իմաստային կառուցվածքի մեջ:

⁵ Տե՛ս **Գասպարյան, Ն.** Գովաբանության դիսկուրսի իմաստագործաբանական բնութագիրը // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն, 2024, № 3, 99-110 էջեր:

⁶ Տե՛ս **Вольф, Е.М.** Функциональная семантика оценки. М.: Наука, 1985:

⁷ Տե՛ս **Davis, S.** Perlocutions // Speech Act Theory and Pragmatics. Edited by John R. Searle, University of California, USA. 1980, էջ 37-55:

Գովեստի իրականացման ժամանակ խոսողն ունի միայն մեկ դեր՝ լինել գովեստի սուբյեկտ: Նրա օբյեկտն այն անձն է, ում ինքը գովում է: Իսկ **ինքնագովեստ** իրականացնելիս խոսողը միաժամանակ դրական գնահատականի և՛ սուբյեկտն է, և՛ օբյեկտը: Ինքնագովեստի պերլոկուտիվ ազդեցությունը ընդհանուր առմամբ հանգեցնում է խոսողի կողմից զրուցակցի մեջ անհրաժեշտ հույզերի (ուրախություն, համակրանք, կարեկցանք և այլն) առաջացման փորձին, խոսողի ինքնահաստատմանը, որը նման դեպքում, բնականաբար, ինչպես նշեցինք, դառնում է գնահատման և՛ օբյեկտ, և՛ սուբյեկտ:

Ուսումնասիրվող ակտի հաջող իրագործումը կախված է կոնկրետ փաստարկային պայմանների ճիշտ հաշվարկից, որոնք արտացոլում են հասցեագրողի և հասցեատիրոջ կադապարների յուրահատկությունն այն դեպքում, երբ խոսողը փորձում է իր հանդեպ տրամադրել խոսակցին: Այն ուսումնասիրվում է որպես խրախուսում ստանալու փորձ: Այն իրադրություններում, որոնցում իրագործվում է խոսողի կողմից սոցիալական խրախուսում ստանալու փորձը, բնութագրական է շարժառիթների առկայությունը հաճոյախոսության առիթ ստեղծող արտահայտություններով, իր արարքների կամ որակների մասին հարցման միջոցով և այլն: Նկարագրվող իրադրության շրջանակներում պատասխան-արձագանքները կարող են լինել կեղծ դրական կամ բացասական, ինչը խոսողի կողմից իր հասցեին խրախուսում ստանալու դիտավորյալ փորձի հետևանք է:

Ինքնագովերգման բնորոշ օրինակ կարող է համարվել կադապարային կառուցվածք ունեցող հաստատական ասույթը.

I don't want to boast, but... / Չեմ ուզում պարծենալ, բայց...

Ինքնագովերգմանը բնորոշ են բացականչական և հարցական նախադասությունները և հետևյալ տեսակի արտահայտությունները

to do all by oneself, to want to be heard (noticed, seen, admired, etc.) / ամեն ինչ ինքնուրույն անել, ցանկանալ, որ քեզ լսեն (նկատեն, տեսնեն, հիանան) և այլն:

Ինքնագովեստի խոսքային ակտի համար, ի տարբերություն զուտ գովեստի, առավել բնորոշ է այդ ակտի իրականացումը բարդ նախադասությունների միջոցով:

Ինքնագովեստի առանձնահատկությունն այն է, որ այն կարող է իրագործվել խոսքի մեջ ուղղակի և անուղղակի դրական ինքնագնահատականի միջոցով: Ընդ որում, ուղղակի դրական ինքնագնահատականը առավել հաճախ կեղծված չէ և առավելապես մոտ է գովեստին: Օրինակ՝

The important thing is to construct: I am constructive; I am a poet ⁸.

Կարևորը ստեղծելն է. ես ստեղծող եմ. ես բանաստեղծ եմ:

⁸ Maugham, W. S. Theatre. Moscow: Vyssaya Skola, 1985.

Վերը նշված օրինակը ուղղակի դրական ինքնագնահատական է: Անուղղակի դրական ինքնագնահատականը կարելի է նույնացնել խոսողի կողմից իր հասցեին գրուցընկերոջից գովասանք ստանալու փորձով և դրանով իսկ իր շրջապատում հատկանիշների կամ արարքների գերազանցության հաստատմամբ:

Ինքնագնահատման հիմնական միջոցը խոսողի հարցումն է (ակնհայտ կամ ոչ ակնհայտ) իր արարքների և/կամ հատկանիշների մասին և այլն:

Այստեղ տարբերակումն ընդհանուր առմամբ կատարվում է որոշակի բառակապակցությունների և նախադասությունների շարահյուսական տեսակների միջոցով:

Gwendolen (satirically): *I am glad to say that I have never seen a spade. It is obvious that our social spheres have been widely different* ⁹.

Գվենդոլեն (երգիծանքով). *Ուրախ եմ ասել, որ երբևէ բահ չեմ տեսել: Ակնհայտ է, որ մեր սոցիալական ոլորտները շատ տարբեր են եղել:*

Ուսումնասիրված ակտերում տարբեր է նաև հաղորդակցման ընդհանուր ուղղվածությունը: Գովեստ իրականացնելիս խոսողը մոտեցնում է իրեն գրուցակցին (գովեստի օբյեկտին)՝ ընդգծելով նրա դրական հատկանիշները: Այստեղ առավել բնութագրական են *you, your/դու, քեզ* և այլ դերանունները: Ինքնագովեստը, ընդհակառակ, արտացոլում և ընդգծում է հենց խոսողի դրական հատկանիշները, որը այս դեպքում դրական գնահատականի և՛ սուբյեկտ է, և՛ օբյեկտ: Այստեղ առավել բնութագրական են *I, my/ես, իմ* դերանունները:

Քանի որ ինքնագովերգման նպատակը հիմնականում ուշադրության, հավանության և գովասանքի արժանանալն է շրջապատի կողմից, ուստի ինքնագովերգման արտահայտման ոչ խոսքային կարևոր միջոցներից են հնչերանգը, շեշտը, դիմախաղը, ձեռքի շարժումները:

Clay: *Everyone took me as an Englishman.*

Fleming: *That must have gratified you very much, Mr. Clay.*

Clay: *Of course. I haven't a trace of an American accent. I suppose that was the reason. And then my clothes. (He looks at them with satisfaction.)* ¹⁰

Քլեյ. Բոլորն ինձ ընդունեցին որպես անգլիացի:

Ֆլեմինգ. Դա պետք է որ ձեզ շատ գոհացրած լինի, միստր Քլեյ:

Քլեյ. Բնարկե: Իմ խոսքում ամերիկյան արտասանության նույնիսկ նշույլ չկա: Ենթադրում եմ, որ դա էր պատճառը: Եվ հետո իմ հագուստը: (Նա գոհունակությամբ նայում է դրանց:)

⁹ Wilde, O. The Importance of Being Earnest. UK: Longman, 2005.

¹⁰ Maugham, W. S. Our Betters // Maugham S. Selected Plays. London: Pan Books, 1977.

Հաղորդակցման գործընթացում գովեստի խոսքային ակտը բնականաբար պայմանավորված է որոշակի համատեքստով: Նման համատեքստը, ըստ ակտի իլլոկուտիվ իմաստի և պերլոկուտիվ ազդեցության, գովեստի համար որպես ճիշտ (չափանիշային) ներկայացվում է երկու ձևով՝ խոսողի կողմից գովեստի օբյեկտի գերազանցության, առաջնայնության հաստատման իրադրություն (գովեստի համար) և խոսողի ինքնահաստատման՝ հաղորդակցի կողմից իր հասցեին գովեստի ակնկալման իրադրություն (ինքնագովեստի համար):

Վերլուծենք հետևյալ հաղորդակցական իրադրությունները.

1. Mrs. Webb: ...*I'd rather have my children healthy than bright.*

Emily: *I'm both, mama. you know I am. I'm the brightest girl in school for my age. I have a wonderful memory*¹¹.

Տիկին Ուեբ. ... Ես կնախընտրեի, որ իմ երեխաները առողջ լինեն, քան խելացի:

Էմիլի. Ես և՛ առողջ եմ, և՛ խելացի, մայրիկ: Դու գիտես, որ ես այդպիսին եմ: Ես իմ տարիքի համեմատ դպրոցի ամենախելացի աղջիկն եմ: Ես հիանալի հիշողություն ունեմ:

2. *There is nothing that Art cannot express, and I know that the work I have done, since I met Dorian Gray, is good work, is the best work of my life*¹².

Չկա մի բան, որ արվեստը չկարողանա արտահայտել, և ես գիտեմ, որ այն աշխատանքը, որը ես արել եմ, երբ հանդիպել եմ Դորիան Գրեյին, լավ աշխատանք է, իմ կյանքի լավագույն գործն է:

3. *I asked Stroeve if he was working.*

"Working? *I'm painting better than I've ever painted before*"¹³.

Ես հարցրեցի Սթրովին, արդյոք նա աշխատում է:

-Աշխատո՞ւմ: Ես ավելի լավ եմ նկարում, քան երբևէ նկարել եմ նախկինում:

Այս օրինակներում խոսողը ոչ միայն արտահայտում է իր հասցեին գովեստ, այլ նաև սպասում է, նույնիսկ խոսընկերոջը դրդում է, որպեսզի վերջինս դրական գնահատական տա իրեն, այսինքն՝ խոսողի հաղորդակցական նպատակը հավանության, հիացմունքի արժանանալն է խոսակցի կողմից, այլ կերպ ասած՝ նա խախտում է համեստության մաքսիմը՝ խուսափի ինքնագովեստից:

1. *Why, I could run this store better than he does! And I could run a mill better than he could...*¹⁴.

¹¹ Wilder, T. Our Town / Three Plays. N.Y.: Harper Perennial Modern Classics, 2007.

¹² Wilde, O. The Picture of Dorian Gray. USA: Penguin Books, 1980.

¹³ Maugham, W.S. The Moon and Sixpence. M.: Progress Publishers, 1972.

¹⁴ Mitchel, M. Gone with the Wind. N.Y.: Avon Books, 1973.

Ինչու, ես կարող էի այս խանութը ավելի լավ աշխատեցնել, քան նա: Եվ ես կարող էի գործարանը ավելի լավ դեկավարել, քան նա...:

2. *Miss Price dislikes me because I have humour, -said Clutton, looking meditatively at his canvas, -but she detests me because **I have genius***¹⁵.

Միսս Փրայսը չի սիրում ինձ, որովհետև ես հումորի զգացում ունեմ,- ասաց Բլաթոնը՝ մտախոհ նայելով իր կտավին,- բայց նա ատում է ինձ, որովհետև ես տաղանդավոր եմ:

3. *I was rather literary in college – one year I wrote a series of very solemn and obvious editorials for the Yale news*¹⁶.

Ես գրականությամբ էի զբաղվում քոլեջում. մեկ տարի ես գրում էի մի շարք շատ լուրջ և աչքի ընկնող խմբագրականներ Yale news -ի համար:

Մեր համոզմամբ՝ գովեստի ակնկալման առավել հաջող իրադրություն կարող է ստեղծվել հետևյալ խոսքային և/կամ ոչ խոսքային **ինքնագովեստի** տեսակների օգնությամբ, որոնք, ըստ էության, գովեստի ակնկալման շարժառիթներ են. խոսողի ուղղակի հարցում նրա արարքների/հատկանիշների մասին, խոսակիցներից կարծիքի հարցում (ակնհայտ և ոչ ակնհայտ), գովեստի առիթի ստեղծում, ըստ էության՝ դրական ինքնագնահատական:

1. *"You haven't said a word about my appearance."*

*"You look just fine*¹⁷.*"*

- **Դու ոչ մի խոսք չես ասել իմ արտաքինի մասին:**

- **Դուք լավ տեսք ունեք:**

2. *"How do I look?"*

*"Lovely, Blanche..."*¹⁸.

-**Ինչպիսի՞ տեսք ունեմ:**

-**Միքուն, Բլանշ...**

Այս օրինակներում ինքնագովեստի նախաձեռնողը ձգտում է ստանալ աջակցություն, հավատալ իր ուժերին և հնարավորություններին: Հաճախ զրուցակցից աջակցություն ստանալու մտադրությունը ուղեկցվում է հաղորդակցությունը նախաձեռնողի ինչպես խոսքային, այնպես էլ ոչ խոսքային գործողություններով:

Մի շարք դեպքերում ինքնագովեստի ակտի պերլոկուտիվ արդյունքը անսպասելի է լինում հասցեագրողի համար՝ արտահայտվելով վերջինիս գովեստի ակտով:

¹⁵ **Maugham, W.S.** Of Human Bondage. Moscow: Vyssaya Skola, 1985.

¹⁶ **Fitzgerald, F. S.** Selected Short Stories. Moscow: Progress Publishers, 1979.

¹⁷ **Williams, T.** A Streetcar named Desire. N.Y: New Directions Publishing, 2004.

¹⁸ Նույն տեղում:

"I'm third this month," she boasted. "Elsie. is only about eighteenth, and Richard is about at the bottom."

"I'm very pleased that you're doing so well at school."

"You like Richard and Elsie, don't you?"

"Oh, yes. I like Richard quite well and I like her all right" ¹⁹.

Ես երրորդն եմ այս ամիս, - պարծեցավ նա: - Էլսին ընդամենը տասնութերորդն է, իսկ Ռիչարդը մոտավորապես ներքևում է:

- Ես շատ գոհ եմ, որ դու այդքան լավ ես սովորում դպրոցում:

- Դուք հավանում եք Ռիչարդին և Էլսիին, այնպես չէ՞:

- Օ, այո՛: Ես շատ եմ սիրում Ռիչարդին, ու նաև նա ինձ դուր է գալիս:

Տվյալ համատեքստը գովեստի ակտի իրականացում է՝ ինքնահաստատման իրադրության շրջանակներում, որը, իբրև գովեստի ստացման շարժառիթ, ստեղծվել է խոսողի կողմից ինքնագովեստի միջոցով. պատասխան արձագանքում նա ստանում է իր հասցեին գովեստ:

Երբեմն խոսողը ինքնանվաստացման, իրենից դժգոհելու ճանապարհով կարող է գովեստ ակնկալել: Ստորև բերված օրինակը վկայում է ասվածը.

Rebecca: Every day I go to school dressed like a sick turkey.

Mrs. Gibbs: No, Rebecca, you always look very nice. ²⁰.

Ռեբեկա. Ես ամեն օր գնում եմ դպրոց հիվանդ հնդկահավի պես հագնված:

Տիկին Գիբս. Ո՛չ, Ռեբեկա, դու միշտ շատ գեղեցիկ տեսք ունես:

Հաղորդակցման գործընթացում բոլոր ասույթները իրականանում են որոշակի համատեքստում և, բացի տեղեկատվական բնույթից, ունեն նաև սոցիալ-համատեքստային իմաստ:

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ տրամաբանական խոսքի նկարագրության համար բավական չէ միայն լեզվաբանական մոտեցումը, այն պետք է ենթարկվի առավել ընդարձակ հոգեբանական կամ էլ սոցիալ-հոգեբանական վերլուծության: Այս դեպքում հաղորդակցական իրադրությունները, որոնցում գովեստի իրականացումը միանգամայն պատշաճ և հաջող է, լինում են երկու տեսակի.

1. Իրադրություններ, որոնցում սուբյեկտի կողմից գովեստի իրականացումը պայմանավորված ու նաև արդարացված է նրա՝ իսկապես բարձր կարգավիճակով գովեստի օբյեկտի համեմատ: Նմանատիպ գովեստը կիրառվում է հատկապես ղեկավար-ենթակա, ուսուցիչ-աշակերտ, ծնող-երեխա հարաբերություններում:

¹⁹ Fitzgerald, F. S. Babylon Revisited / Selected Short Stories. Moscow: Progress Publishers, 1979.

²⁰ Wilder, T. Our Town / Three Plays. N.Y.: Harper Perennial Modern Classics, 2007.

2. Իրադրություններ, որոնցում հավասար կամ առավել ցածր սոցիալական կարգավիճակ ունեցող խոսողն իրեն բարոյական իրավունք է վերապահում տալ դրական գնահատական իր խոսքնկերոջը՝ գովաբանել նրա գործողությունները, բնավորության գծերը, արտաքին տվյալները՝ հիմնվելով կոնկրետ հաղորդակցական իրադրությունում նրան առաջարկված կամ անձամբ նրա ստանձնած որոշակի դերով: Նման իրադրությունները արտացոլում են ամուսնու և կնոջ, եղբոր և քրոջ, ընկերների և այլոց շփումը:

2-րդ իրադրությունը բնորոշ է նաև **ինքնագովեստին** (հազվադեպ, սակայն, հնարավոր է ինքնագովեստ նաև 1-ին իրադրության պայմաններում): Դա բացատրվում է այն բանով, որ խոսողը մտադիր է առանձնանալ իր հասակակիցներից կամ միևնույն կարգավիճակը/դերն ունեցող իր հաղորդակիցներից՝ չանտեսելով համեստության կարգախոսը, ինչը պարտադիր տեղի կունենար դեկավարի ներկայությամբ ինքնագովեստի դեպքում:

Ինքնահաստատման իրադրության շրջանակներում (2-րդ իրադրություն) **ինքնագովեստի խոսքային ակտը** առավել հաճախ ներառում է նախաձեռնողական գործողություններ: Գովեստի օբյեկտը տվյալ դեպքում, ինչպես արդեն նշվել է, միաժամանակ նաև դրա սուբյեկտն է: Ինքնահաստատման իրադրությունը ենթադրում է հաղորդակիցներից մեկի ներկայությամբ իր հասցեին խոսակցից դրական գնահատական ստանալու մտադրության առկայություն՝ վերջինիս մեջ առաջացնելով որոշակի հուզական վիճակ (կարեկցանք, համակրանք և այլն): Այդ իրադրության նախաձեռնողը ձգտում է ստանալ աջակցություն, ինքնահաստատվել, հավատալ իր ուժերին և հնարավորություններին: Հաճախ հաղորդակցի նման մտադրությունը՝ զրուցակցից աջակցություն ստանալու, ուղեկցվում է շփման նախաձեռնողի ինչպես խոսքային, այնպես էլ ոչ խոսքային գործողությունների միջոցով:

Մեր կողմից նկարագրվող **ինքնագովեստով** արտահայտված խրախուսական իրադրությունը (ինքնահաստատման), ընդհանուր առմամբ, շփման գործընթացում կարող է ունենալ հետևյալ պատկերը.

Խ₁-ը առաջին հաղորդակիցն է (իր հասցեին գովեստի ակնկալման իրադրության նախաձեռնողը, այսինքն՝ գովեստի ենթադրյալ օբյեկտը), Խ₂-ը՝ երկրորդ հաղորդակիցն է (Խ₁-ի կողմից ակնկալվող գովեստի պոտենցիալ սուբյեկտը), Դ-ն՝ իրերի իրական դրությունը:

Խ₁-ը մտադիր է ստանալ խրախուսում իր հասցեին Խ₂-ի կողմից: Այդ դեպքում Խ₁-ը իրականում լիովին վստահ չէ, որ իր որակները կամ արարքները դրական են: Այսպիսով՝ Խ₁-ի՝ Խ₂-ի կողմից իր արժանիքների մասին բարձր գնահատական ստանալու հիմնական նպատակը ինքնահաստատումն է, հավատը իր ուժերի և հնարավորությունների հանդեպ: Խ₁-ը ակնհայտորեն կասկածի չի ենթարկում Խ₂-ի գնահատականի անկեղծությունը, որին նա սպասում է. այն պայմանի դեպքում, որ Խ₂-ը կվերծանի Խ₁-ի

մտադրությունը, այսինքն՝ որպես ինքնահաստատման համար խրախուսում ստանալու մտադրություն, ինչպես նաև այն պայմանի դեպքում, որ Խ2-ը իսկապես դրական է համարում Խ1-ի հատկանիշները, արարքները և անհրաժեշտ է համարում արտահայտել նման գնահատական խոսքային և/կամ ոչ խոսքային գործողություններով, այդ դեպքում Խ1-ի և Խ2-ի մտադրությունները համընկնում են: Խ1-ը ստանում է անկեղծ խրախուսում, նրա հաղորդակցական նպատակը կայացել է, Խ2-ը նույնպես իրականացրել է իր մտադրությունը՝ արտահայտելով գովեստ Խ1-ի հասցեին:

Վերջինը ստանում է դրական գնահատական հետևյալ եղանակով՝ Խ2-ը ցանկանում է ցույց տալ Խ1-ին, որ նրա արտաքին տեսքը, որակները և արարքները գնահատվել են բարձր, ըստ արժանվույն: Նա նաև ցանկանում է վստահեցնել Խ1-ին, որ ինքը (Խ2-ը) անկեղծ է և համակրում է Խ1-ին, հետևաբար՝ փորձում է որոշակի գործողությամբ իրականացնել իր մտադրությունը՝ հնարավորինս բարեհաջող և ամբողջական, և դրանով իսկ՝ հնարավորինս արդյունավետ իրականացնել իր հաղորդակցական նպատակը, որը Խ1-ին խրախուսելն է՝ նրա հասցեին անկեղծ և իսկապես բարձր գնահատական արտահայտելու միջոցով: Եթե Խ1-ը վերձանի Խ2-ի գործողությունները ճիշտ՝ Խ2-ի պարզ, ոչ գաղտնի մտադրությունների տեսանկյունից, ապա Խ2-ի նպատակը իրականացված է, մտադրությունը բարեհաջող և ամբողջական հասցվել է Խ1-ին. հետևաբար, հետապնդվող խնդիրը լուծված է:

Այսպիսով, ինքնագովեստը ոչ միայն լեզվաբանական երևույթ է, այլև սոցիալական ռազմավարություն, որը կախված է խոսակիցների միջավայրից, մշակութային առանձնահատկություններից և հոգեբանական գործոններից:

НАРИНЕ ГАСПАРЯН – Семантико-прагматическая характеристика речевого акта самовосхваления. – Целью данной статьи является представление семантических и прагматических особенностей речевых актов выражающих самовосхваление. В отличие от похвалы, самопохвала имеет негативный оттенок. В ходе этого акта говорящий заявляет о своих достоинствах, успехах, умениях и качествах с целью представить их в положительном свете. Самовосхваление – это вид похвалы, при котором говорящий адресует положительную оценку самому себе, в этом случае адресат самовосхваления одновременно выступает и в качестве адресата похвалы, то есть при реализации самовосхваления говорящий является одновременно субъектом оценки и объектом. Он пытается повысить свою самооценку, произвести впечатление на других и создать себе репутацию. Цель этого поступка – завоевать внимание и восхищение, намерение самовозвеличивающегося человека состоит в том, чтобы добиться своей цели, пытаясь добиться одобрения собеседника, в результате чего его вербальное и невербальное поведение может выражаться даже в самоуничижении. Если самовосхваление скромное и уместно в контексте, оно может повысить авторитет человека, в то время как чрезмерное самовосхваление может быть воспринято как высокомерие. Реализация данного акта обусловлена разными статусными и ролевыми характеристиками коммуникаторов. Настоящая статья

является попыткой выделить семантические и прагматические характеристики этих речевых актов.

Ключевые слова: *речевой акт, самовосхваление, перлокутивный результат, коммуникативная цель, иллокутивное намерение, адресат.*

NARINE GASPARYAN – *The Semantic-Pragmatic Characteristics of the Speech Act of Self-praise.* – The purpose of the article is to present the semantic and pragmatic features of speech acts expressing self-praise. Unlike praise, self-praise has a negative connotation. It can be expressed through different perlocutionary acts. The purpose of this act is to gain attention and admiration, trying to please the listener and gain his approval with his verbal and non-verbal behaviour, pleasing the addressee. While realising this act, the speaker declares about his merits, successes, skills and qualities in order to present them in a positive light. Self-praise is a type of praise when the speaker addresses a positive assessment to himself; that is, in this case, the recipient of the self-praise acts as the recipient of the praise at the same time. He tries to strengthen his self-esteem, impress others, and establish authority.

If self-praise is modest and consistent with the context, it can strengthen the person's authority, while excessive self-praise can be perceived as arrogance. The intention of a self-praising person is to achieve his goal by trying to gain the approval of the interlocutor, as a result of which his verbal and non-verbal behavior can be expressed even in self-deprecation by using self-humiliating expressions. The implementation of this act is conditioned by the different status and role characteristics of the communicators. The present paper is an attempt to outline the semantic and pragmatic peculiarities of these speech acts.

Key words: *speech act, self-praise, perlocutive result, communicative purpose, illocutive intention, addressee.*

Գրականության ցանկ

- Գասպարյան, Ն. (2024). Գովաբանության դիսկուրսի իմաստագործաբանական բնութագիրը // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն № 3, 99-110 էջեր: (Gasparyan, N. (2024). *Govabanut'yan disk'ursi imastagortsabanakan bnuthagrut'yune // Banber Yerevani hamalsarani. Banasirut'yun*, Vol. 15, No. 3 (45), ej. 99–110).
- Богданов, В.В. (1990). *Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство / Язык, дискурс, личность*. Тверь: Издательство Тверского университета, 28 с. (Bogdanov, V. V. (1990). *Kommunikativnaya kompetentsiya i kommunikativnoe liderstvo // Yazyk, diskurs, lichnost'.* Tver': Izdatel'stvo Tverskogo universiteta, 28 s.).
- Вольф, Е.М. (1985). *Функциональная семантика оценки*. М.: Наука, 279 с. (Volf, E. M. (1985). *Funktsional'naya semantika otsenki.* M.: Nauka, 279 s.).
- Кларк, Г. Г., Карлсон, Т. Б. (1986). *Слушающие и речевой акт // Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. 17. Теория речевых актов. М.: Прогресс, 276 с. (Klark, G. G., Karlson T. B. (1986). *Slushayushchie i rechevoy akt // Novoe v zarubezhnoy lingvistike*, Vyp. 17, *Teoriya rechevykh aktov.* M.: Progress, 276 s.).
- Формановская, Н.И. (1980). *Эмоции, чувства, интенции, экспрессия в языковом и речевом выражении // Эмоции в языке и речи: Сборник научных статей / Под ред. И.А. Шаронова*. М.: РГГУ, с. 106-116. (Formanovskaya, N. I. (1980). *Emotsii, chuvstva, intensii, ekspressiya v yazykovom i rechevom vyrazhenii // Emotsii v yazyke i rechi: Sbornik nauchnykh statey / Pod red. I. A. Sharonova.* M.: RGGU, s. 106–116).
- Cutting, J. *Pragmatics and Discourse*. London and New York: Routledge, 2002, 187 p.
- Davis, S. *Perlocutions // Speech Act Theory and Pragmatics*. London, 1980, p. 37–55.
- Fitzgerald, F. S. *Babylon Revisited / Selected Short Stories*. Moscow: Progress Publishers, 1979, 360 p.

- Fitzgerald, F. S.** *Selected Short Stories*. Moscow: Progress Publishers, 1979, 360 p.
- Maugham, W. S.** *The Moon and Sixpence*. M.: Progress Publishers, 1972, 240 p.
- Maugham, W. S.** *Of Human Bondage*. Moscow: Vyssaya Shkola, 1985, 607 p.
- Maugham, W. S.** *Our Betters // Maugham S. Selected Plays*. London: Pan Books, 1977, p. 353–448.
- Maugham, W. S.** *Theatre*. Moscow: Vyssaya Shkola, 1985, 224 p.
- Mitchell, M.** *Gone with the Wind*. N. Y.: Avon Books, 1973, 1024 p.
- Wilde, O.** *The Importance of Being Earnest*. UK: Longman, 2005, 112 p.
- Wilde, O.** *The Picture of Dorian Gray*. USA: Penguin Books, 1980, 237 p.
- Wilder, T.** *Our Town / Three Plays*. N. Y.: Harper Perennial Modern Classics, 2007, 496 p.
- Williams, T. A.** *A Streetcar Named Desire*. N. Y.: New Directions Publishing, 2004, 192 p.

SYNTACTIC COMPLEXITY IN THE PERCEIVED CREDIBILITY OF ACADEMIC WRITING: A CROSS-DISCIPLINARY ANALYSIS

RUZANNA KARAPETYAN*
Yerevan State University

The given research aims at examining the role of syntactic complexity in shaping the perceived credibility of ideas and tenets expressed in scholarly articles across four disciplines, such as bioengineering, physics, history and sociology. The study resorts mostly to the qualitative analysis of complex, multi-clause structures in recent scientific articles, attempting to draw lines between the specifics and the communicative goals of each discipline and the syntactic peculiarities employed to their felicitous implementation. The findings indicate that the appropriate use of sophisticated syntactic constructions ensures the necessary balance between the clarity and explicitness and scholarly precision and academic depth. Hence, in bioengineering and physics, multi-clause sentences are used to emphasize empirical precision and highlight functional relationships. In history, causal and sequential links, as expressed by the corresponding syntactic constructions, provide coherent narratives, thereby promoting authenticity and reality in historical interpretation. Sociological texts mostly rely on embedded and relational clauses for presenting social phenomena from various perspectives and planes. While the sciences tend to emphasize precise measurements and straightforward technical language, the humanities and social sciences place more value on contextual depth and narrative cohesion. The comparison of disciplines in terms of syntax use, comes to prove the vital role of the latter as a direct indicator of intellectual rigor and credibility of academic texts.

Key words: *syntactic complexity, academic writing, perceived credibility of texts, multi-clause structures, cross-disciplinary analysis*

Introduction

The role of syntax in academic writing goes far beyond structuring sentences. Namely, it is pivotal for shaping the tone, manifesting the authority, and ensuring the cogency and influence of any scholarly work. The effect of syntactic complexity on the perceived credibility and precision of the scholarly articles cannot be overestimated. Firstly, it should be mentioned that by “perceived credibility” we come to define the crucial and fundamental concept of academic writing and the ultimate goal of any

* **Ruzanna Karapetyan** – PhD in Philology, Associate Professor at YSU Chair of № 1 English Language
Ռուզաննա Կարապետյան – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ անգլերեն լեզվի
թիվ 1 ամբիոնի դոցենտ

Рузання Карапетян – кандидат филологических наук, доцент английского языка № 1 ЕГУ

Էլ. փոստ՝ rkarapetyan@ysu.am <https://orcid.org/0009-0007-8465-8852>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 21.03.2025
Գրախոսվել է՝ 04.04.2025
Հաստատվել է՝ 02.06.2025
© The Author(s) 2025

research, namely the extent to which readers find a text trustworthy and authoritative. In fact, the successful interplay of syntax – an ultimate tool for the verbal realization of human logic flow, and the credibility the clarity of the writing attributes value to the findings and further development of the scientific findings revealed. As is observed by Halliday and Matthiessen syntax is more than just a grammatical framework; it serves as a means to enact meaning and social roles in communication. They assert that "Language is as it is because of what it has to do" (Halliday & Matthiessen, p. 31), underscoring the central role of syntax in achieving communicative objectives. This perspective suggests that the choice of the appropriate syntax in academic writing conveys signals of authority, expertise, and the final purpose of the research. While clarity ensures that ideas are presented in a comprehensible and unambiguous way, syntactic sophistication often serves as an indicator of professionalism and intellectual depth. However, these should be used harmoniously to serve its function. Oversophisticated syntax may lead to uncertainty and equivocation of the article which is unacceptable for scientific work, while overly simplistic structures can diminish the text's perceived depth and scholarly rigor.

The importance of this issue is further explored in T. Givón's research into the cognitive demands imposed by syntactic structures. Givón argues that while more intricate syntax can enhance the semantic parameter and precision, it also places greater cognitive demands on the reader (Givón, p. 17). This creates a tension in academic writing, where authors must navigate the need for syntactic sophistication while ensuring that their work remains engaging and comprehensible. Different academic disciplines deal with this challenge in distinct ways. Fields such as physics and bioengineering often rely on highly technical language and dense formulated syntactic units to communicate complex and precise concepts. By contrast, disciplines like history and sociology tend to employ more narrative-driven approaches for readability and rhetorical persuasion, alongside with technical detail. These differences rise the following questions: Are there levels of syntactic complexity that are particularly effective for ensuring high credibility of the text within specific disciplines? Can these levels be identified and optimized?

The study presented addresses these questions, undertaking a systematic analysis of academic texts across four disciplines: history, physics, sociology, and bioengineering. These fields were selected to represent a diverse spectrum of writing styles and approaches. The analysis focuses on a number indicators of syntactic complexity, including sentence length, the use of subordinate clauses, embedded phrases, and overall syntactic variability. By examining these elements, the study seeks to reveal the samples of syntactic organization that are in alignment with particular disciplinary conventions and goals.

The findings of this research may have practical implications for academic writers. By understanding the optimal level of syntactic complexity for various disciplines, authors can better balance the demands of clarity and credibility, ensuring that their work is both accessible to readers and reputable.

Hence, below we analyze how syntactic complexity varies across different academic disciplines and if there is an optimal level of complexity that enhances perceived credibility while maintaining clarity. Through a detailed analysis of texts from history, physics, sociology, and bioengineering, this study aims to offer a detailed understanding of how syntax influences the perception of academic work.

Qualitative Analysis of the Syntactic Complexity in Selected Papers

To address the questions outlined above we employ a qualitative method of analysis, which is a weighty approach to examine syntactic complexity across disciplines. Through the study of randomly selected samples from recent publications across all the four disciplines mentioned, we make an attempt to bring to light the most effective syntactic conventions that shape felicitous and pertinent scholarly communication. This examination allows for a detailed, context-driven exploration of syntactic structures and their role in academic writing. Specifically, the analysis focuses on two contemporary papers from each of the following disciplines: History, Physics, Sociology, and Bioengineering. These fields were chosen to represent a diverse spectrum of academic style, from narrative-driven to highly technical, providing a broad basis for comparative analysis.

The qualitative method places syntactic structures within the broader context of each article's content, objectives, and intended audience, which is critical for interpreting how syntax aligns with disciplinary norms. For example, the dense technical jargon as highly exploited by physics papers, or the narrative techniques in historical writing acquire more transparency when analyzed through the prism of the syntactic strategies that support these features. The contextual approach ensures that findings are both meaningful and applicable to the unique norms of each discipline.

For higher credibility, we have made the selection of articles from high-impact, peer-reviewed journals, reflecting the highest standards of modern academic writing. The comparative nature of this analysis sheds light on both differences and similarities in syntactic complexity across disciplines, offering valuable insights into effective academic communication and better understanding of how syntax underpins diverse scholarly practices.

Selected papers for analysis are:

Sociology

1. *Making the match: How Chinese food-movement organizations develop consumers in the alternative market.*

Sociological forum, 2024

2. *The unstable social networks of students: Where does dissimilarity drive tie dissolution?*

Sociological forum, 2024

History

1. *The formation and cross-border connectivity of bank branch networks across the Canadian provinces: regional internationalization via interbank networks and foreign trade (1879–1900)*

The Economic History Review, 2024

2. *Review of periodical literature for 2023:(iii) 1500–1700*

The Economic History Review, 2024

Physics

1. *Dynamical Sensitivity of Three-Layer Micro Electromechanical Systems to the Optical Properties of the Intervening Liquid Layer*

Physics, 2023

2. *Optical Properties of Two Complementary Samples of Intermediate Seyfert Galaxies*

Physics, 2023

Bioengineering

1. *Electroconductive Nanofibrous Scaffolds Enable Neuronal Differentiation in Response to Electrical Stimulation without Exogenous Inducing Factors*

Bioengineering, 2023

2. *Improved Hypertension Risk Assessment with Photoplethysmographic Recordings Combining Deep Learning and Calibration*

Bioengineering, 2023

Specific syntactic structures from the selected texts in History, Physics, Sociology, and Bioengineering, will be examined to assess the complexity and functional use of syntax in each discipline. The structures mentioned will be mostly subordinate clauses (e.g., adverbial, relative, and complement clauses), coordination patterns, and the use of embedded structures. Sentence length, frequency of passive voice, and nominalization patterns are also within the focus of our attention to understand how these structures contribute to the scholarly solidity and readability of the texts.

The theoretical basis of the analysis draws on the work of Noam Chomsky (2014) in *The Minimalist Program*, which explores the hierarchical nature of syntax and its implications for linguistic economy. Chomsky's insights are crucial for understanding the balance between syntactic complexity and the transparency of meaning. Additionally, Talmy Givón's (2009) *Syntax: An Introduction*, where the cognitive load of speech is associated with layered syntactic constructions. This perspective provides an appropriate a framework to assess how complex structures impact reader comprehension. He notes that "the more complex the syntactic structure, we resort to the greater the processing load on the reader's working memory" (Givón, 2001, p. 45). In other words, under this light the importance of balance between syntactic complexity and the clarity of expression facilitates effective communication in academic writing.

Based on the above, the study is set to uncover disciplinary differences in the use of syntactic structures and their potential role in shaping the perceived credibility of academic texts. The detailed and multilevel analysis is a profound channel for arriving at the understanding of how syntactic choices reflect and reinforce the communicative goals of each field.

Syntactic Analysis of Sentences Across the Disciplines

Let us start by analyzing complex sentences from the papers mentioned. We have made sampling and selected a number of multi-clause constructions from each field to showcase how each of the fields employs syntactic tools to implement and realize its specific objectives with the final goal of making the texts credible for the audience.

Bioengineering

Consider the sentence: "While scaffolds must provide mechanical strength to support tissue growth, they should also degrade over time, which allows the body to replace the

scaffold with its own tissue, and this degradation must match the rate of new tissue formation to ensure proper integration."

Here, the sentence integrates numerous syntactic devices to address both functional and biological considerations. The concessive clause, *"While scaffolds must provide mechanical strength to support tissue growth,"* establishes an equilibrium between two competing objects, emphasizing the dual demand on scaffolds. The main clause, *"they should also degrade over time,"* introduces the primary clause, which is further expanded by a relative clause, *"which allows the body to replace the scaffold with its own tissue."* This relative clause, in its turn, flows into a coordinated main clause, *"and this degradation must match the rate of new tissue formation,"* culminating in a purpose clause, *"to ensure proper integration."* Together, these syntactic choices intertwine the technical requirements of scaffold design with the biological processes they aim to support. The multi-level construction mirrors the interplay between engineering precision and biological complexity.

Physics

In physics, syntactic constructions are of extreme importance to convey the overcomplicated meaning of practical and theoretical phenomena in the most precise, yet logical and consecutive manner. Consider: *"When electrons are confined in a quantum well, the density of states becomes quantized, which fundamentally alters the energy distribution, and this phenomenon is critical for designing optoelectronic devices that rely on precise control of electron behavior."*

The temporal adverbial clause, *"When electrons are confined in a quantum well,"* sets the background and conditions wherein the physical processes are to unfold. The main clause, *"the density of states becomes quantized,"* delivers the core scientific observation, while the relative clause, *"which fundamentally alters the energy distribution,"* presents the theoretical implications. The coordinated main clause, *"and this phenomenon is critical for designing optoelectronic devices,"* shifts from theory to application, illustrating how fundamental principles turn into technological innovation. Finally, the embedded relative clause, *"that rely on precise control of electron behavior,"* echoes back to the practical dependencies on quantum mechanics. The syntax here reflects the discipline's emphasis on linking fundamental theory with technological advancement.

History

In historical writing, syntax is often used as a means of coherent flow of historical events and cause-effect smooth and organic transition. Consider the sentence: *"Although the Great Depression devastated global economies, some nations implemented protectionist policies that exacerbated economic tensions, which later contributed to the rise of authoritarian regimes, and these regimes, in turn, catalyzed conflicts that culminated in World War II."*

The concessive clause, *"Although the Great Depression devastated global economies,"* introduces the background for the further development of the events flow highlighting the contrast of economic hardships with the idea presented in the main clause, *"some nations implemented protectionist policies,"* which presents the initial action. The following relative clause, *"that exacerbated economic tensions,"* reveals its

immediate consequences. The next relative clause, *"which later contributed to the rise of authoritarian regimes,"* widens the chain of consequentiality, leading into a coordinated main clause, *"and these regimes, in turn, catalyzed conflicts."* The final relative clause, *"that culminated in World War II,"* results in the logical historical endpoint. The sentence's structure reflects the natural course of historical events in full harmony with the syntactic mechanisms, where one event leads to another.

Sociology

In sociology, syntax often reflects the complexity of social dynamics and their gradual unraveling. The sentence *"While friendships often form based on shared interests and values, they may dissolve when structural embeddedness weakens, which reduces opportunities for interaction, and this loss of contact can lead to diminished emotional closeness, ultimately causing the relationship to end"* exemplifies this approach.

The concessive clause, *"While friendships often form based on shared interests and values,"* introduces a general principle about relationship formation, while the main clause, *"they may dissolve,"* shifts focus to their fragility. The conditional adverbial clause, *"when structural embeddedness weakens,"* explains a key mechanism behind dissolution. The relative clause, *"which reduces opportunities for interaction,"* delves deeper into this process, leading to the coordinated main clause, *"and this loss of contact can lead to diminished emotional closeness."* Finally, the causal adverbial clause, *"ultimately causing the relationship to end,"* ties the narrative to its emotional and social outcome. The sentence's progressive embedding mirrors the gradual nature of social disintegration, emphasizing the interconnectedness of structural, interpersonal, and emotional factors.

Comparative Observations

1. Clause Variety:

- All disciplines use concessive, relative, and adverbial clauses to structure complex ideas.
- History tends to emphasize causal relations, while sociology integrates emotional and structural mechanisms.
- Physics and bioengineering use conditional and purpose clauses to describe functional relationships and implications.

2. Coordination vs. Embedding:

- Bioengineering and sociology favor embedded clauses to reflect interdependencies within processes.
- History leans on coordinated clauses to depict sequential historical events.
- Physics uses a balance to highlight both cause-effect relationships and applications.

3. Disciplinary Focus:

- Bioengineering: Balances descriptive and functional clauses.
- Physics: Focuses on theoretical implications leading to applications.
- History: Uses narrative progression to show consequentiality.
- Sociology: Explains social dynamics through multi-level relationships.

Conclusion: Syntactic Complexity and Perceived Credibility Across Disciplines

Syntactic complexity enhances perceived credibility by showcasing depth, precision, and nuanced reasoning, with each discipline employing it differently to meet audience expectations.

- **Bioengineering** uses multi-clause constructions to link specific processes (e.g., scaffold degradation) with measurable outcomes, emphasizing systematic and empirical rigor to foster credibility.
- **Physics** relies on layered clauses to explain logical and causal relationships in theoretical and applied contexts, signaling analytical precision and reliability.
- **History** employs complexity to connect events and their consequences, using temporal and causal chains to provide coherent narratives and establish trust in the interpretation of interconnected phenomena.
- **Sociology** integrates complex syntax to explore nuanced social interactions, balancing empirical analysis with relational depth, thus aligning analytical rigor with human complexity.

While sciences emphasize measurable precision, humanities and social sciences focus on narrative and contextual clarity. Across disciplines, syntactic complexity reflects intellectual rigor and builds credibility by tailoring arguments to the expectations and needs of specific audiences.

ՌՈՒԶԱՆՆԱ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ – Շարահյուսական բարդության դերը ակադեմիական գրագրության ընկալման հավաստիության համար. միջգիտակարգային վերլուծություն – Այս հետազոտությունը նպատակ ունի քննելու շարահյուսական բարդության ազդեցությունը գիտական հոդվածներում ներկայացված գաղափարների և դրույթների ընկալվող համոզչության ձևավորման վրա գիտական չորս ուղղությունների՝ կենսաինժեներիայի, ֆիզիկայի, պատմության և սոցիոլոգիայի օրինակով: Ուսումնասիրությունը հիմնականում հիմնվում է որակական վերլուծության վրա՝ քննարկելով արդի գիտական հոդվածներում հանդիպող բազմաբաղադրիչ բարդ նախադասություններ և փորձելով զուգահեռներ անցկացնել յուրաքանչյուր ոլորտի առանձնահատկությունների ու հաղորդակցական նպատակների միջև, ինչպես նաև բացահայտել շարահյուսական այն առանձնահատկությունները, որոնք նպաստում են այդ նպատակների արդյունավետ իրագործմանը:

Արդյունքները ցույց են տալիս, որ բարդ շարահյուսական կառույցների տեղին կիրառումը ապահովում է անհրաժեշտ հավասարակշռություն հստակության և պարզության, ինչպես նաև գիտական ճշգրտության ու ակադեմիական խորության միջև: Այսպիսով, կենսաինժեներիայում և ֆիզիկայում բարդ նախադասությունները օգտագործվում են, որպեսզի ընդգծեն էմպիրիկ ճշտությունը և ակնհայտ դարձնեն գործառնության փոխաբերությունները: Պատմության մեջ պատճառահետևանքային և հաջորդական կապերը, որոնք արտահայտվում են համապատասխան շարահյուսական կառույցներով, ապահովում են միասնական պատումներ՝ բարձրացնելով պատմական մեկնաբանությունների իսկությունն ու իրականության զգացողությունը: Սոցիոլոգիական տեքստերը հիմնականում օգտագործում են ներդրված և հարաբերական նախադասություններ՝ սոցիալական երևույթները տարբեր դիտանկյուններից և մակարդակներից ներկայացնելու համար:

Եթե բնական գիտությունները որպես կանոն շեշտադրում են չափումների ճշգրտությունը և ուղղակի տեխնիկական լեզուն, հումանիտար և հասարակական գիտություններում ավելի մեծ կարևորություն է տրվում համատեքստային խորությամբ և պատմափային համախմբվածությանը: Տվյալ ոլորտների շարահյուսական առանձնահատկությունների համեմատությունը հաստատում է դրանց վճռորոշ դերը որպես մտավոր հիմնավորվածության և գիտական տեքստերի համոզականության ուղղակի ցուցիչ:

Բանալի բառեր – *շարահյուսական բարդություն, ակադեմիական գրագրություն, տեքստերի ընկալման հավաստիություն, բարդ կառույցներ, միջգիտակարգային վերլուծություն*

РУЗАННА КАРАПЕТЯН – Синтаксическая сложность в восприятии достоверности академического письма: междисциплинарный анализ. – Данное исследование направлено на изучение роли синтаксической сложности в формировании воспринимаемой убедительности идей и положений, изложенных в научных статьях по четырём дисциплинам: биоинженерии, физике, истории и социологии. В работе преимущественно используется качественный анализ сложных многоклаузных структур в современных научных публикациях, с попыткой провести параллели между спецификой и коммуникативными целями каждой дисциплины и теми синтаксическими особенностями, которые применяются для их эффективной реализации.

Результаты показывают, что правильное использование сложных синтаксических конструкций обеспечивает необходимый баланс между ясностью, доступностью и научной точностью, а также академической глубиной. Так, в биоинженерии и физике многоклаузные предложения применяются для подчёркивания эмпирической точности и выявления функциональных взаимосвязей. В исторических исследованиях причинно-следственные и последовательные связи, выраженные соответствующими синтаксическими конструкциями, создают связное повествование, повышая тем самым аутентичность и убедительность исторической интерпретации. Социологические тексты, как правило, опираются на встроенные и реляционные придаточные предложения, чтобы представить социальные явления с разных точек зрения и на разных уровнях.

В то время как в естественных науках делается упор на точные измерения и буквальный технический язык, в гуманитарных и социальных науках больше внимания уделяется контекстуальной глубине и связности повествования. Сопоставление дисциплин с точки зрения синтаксиса ещё раз подчёркивает его ключевую роль как прямого показателя интеллектуальной обоснованности и убедительности научных текстов.

Ключевые слова: синтаксическая сложность, академическое письмо, воспринимаемая достоверность текстов, сложные конструкции, междисциплинарный анализ.

References

- Chomsky, N. (2014). The Minimalist Program. MIT Press.
 Givón, T. (2009). Syntax: An Introduction (2nd ed.). John Benjamins.
 Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2004). An Introduction to Functional Grammar (3rd ed.). Arnold.
 Radford, A. (2009). *Analyzing English Sentences: A Minimalist Approach*. Cambridge University Press.

Sources Analyzed

Improved Hypertension Risk Assessment with Photoplethysmographic Recordings Combining Deep Learning and Calibration. <https://www.mdpi.com/2306-5354/10/12/1439>

- Electroconductive Nanofibrous Scaffolds Enable Neuronal Differentiation in Response to Electrical Stimulation without Exogenous Inducing Factors. <https://www.mdpi.com/2306-5354/10/12/1438>
- Optical Properties of Two Complementary Samples of Intermediate Seyfert Galaxies. <https://www.mdpi.com/2624-8174/5/4/69>
- Dynamical Sensitivity of Three-Layer Micro Electromechanical Systems to the Optical Properties of the Intervening Liquid Layer. <https://www.mdpi.com/2624-8174/5/4/70>
- Review of periodical literature for 2023:(iii) 1500–1700. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/ehr.13402>
- The formation and cross-border connectivity of bank branch networks across the Canadian provinces: regional internationalization via interbank networks and foreign trade (1879–1900). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/ehr.13394>
- The unstable social networks of students: Where does dissimilarity drive tie dissolution? <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/socf.13034>
- Making the match: How Chinese food-movement organizations develop consumers in the alternative market. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/socf.13033>

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՖԻԹՆԵՍԱՅԻՆ ՕՏԱՐ ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ ՀԱՅԵՐԵՆԱՅՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

ՌԻՏԱ ՍԱԴԱԹԵԼՅԱՆ*
Երևանի պետական համալսարան

Սույն հոդվածում ներկայացվում են այն ուղիները, որոնցով կարելի կլինի ժամանակակից ֆիթնես ոլորտի տերմինային համակարգը հնարավորինս հայերենացնել ու կայունացնել: Ուստի ելնելով մեր լեզվի զարգացման ընդհանուր միտումներից՝ փորձ է արվում որոշ տերմինների հայերեն համարժեքները ստեղծել՝ հուսալով, որ տևական և երկար գործածության արդյունքում առավել հաջողված տարբերակները ավելի լայն ճանաչում կստանան:

Օտար բառերի հայերեն համարժեքներն ստեղծելու համար հիմք է ընդունվել մարդու մկանային համակարգի և մարմնի մասերի անվանումների հայերեն թարգմանությունը, քանի որ դրանք ֆիթնեսային բաղադրյալ տերմինների բաղկացուցիչ մաս են: Այսինքն՝ արդի ֆիթնեսային տերմինների հայերենացման բանալին նախ և առաջ մարդու մկանային համակարգի անգլերեն անվանումների ճշգրիտ թարգմանությունն է:

Ժամանակակից ֆիթնեսային տերմինների մեծ մասը հիմնված է նաև մարդու տարբեր շարժումների, մարմնի ընդհանուր դրության և վիճակի վրա, որոնք հիմնականում անգլերեն անվանումներն են, ուստի ճշգրտվել են նաև դրանց հայերեն համարժեքները:

Ֆիթնեսային օտար տերմինների հայերեն համարժեքները հեղինակը ստեղծել է երկու ճանապարհով՝ պատճենման և կիսապատճենման:

Տերմինների հայերենացման երրորդ ճանապարհ է դիտարկվում բառիմաստի զարգացումը, քանի որ համագործածական հարյուրավոր բառեր ֆիթնեսում վաղուց արդեն վերածվել են տերմինների:

Հոդվածագիրն օգտվել է նաև ռուսերենի փորձից, որտեղ, ի տարբերություն հայերենի, ֆիթնեսային տերմինները շատ թե քիչ մշակված են:

Բանալի բառեր – տերմին, տերմինի հայերենացում, մկանային համակարգ, պատճենում, կիսապատճենում, իմաստային նորաբանություն, հայերեն համարժեք

* **Ռիտա Սադաթելյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնի դոցենտ

Рита Сагатеян – кандидат филологических наук, доцент кафедры армянского языка ЕГУ

Rita Saghatelyan – PhD in Philology, Associate Professor at YSU Chair of Armenian Language

Էլ. փոստ՝ saghatelyanrita@ysu.am <https://orcid.org/0009-0008-5741-9001>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 04.04.2025

Գրախոսվել է՝ 30.04.2025

Հաստատվել է՝ 02.06.2025

© The Author(s) 2025

Ներածություն

Ժամանակակից աշխարհը մարդկությանը ներկայացնում է նոր մարտահրավերներ, թելադրում ապրելու նոր կանոններ: Ամբողջ օրը համակարգչի առաջ անցկացրած մարդու համար անչափ կարևորվում է թեկուզ սիրողական մակարդակով որևէ սպորտով զբաղվելը: Սպորտի ոլորտը օրեցօր զարգանում ու կատարելագործվում է, և մարդիկ ունեն ընտրության մեծ հնարավորություն՝ ֆիթնես, յոգա, մարզական պարեր և այլն:

Սպորտի բոլոր ճյուղերի աննախընթաց զարգացումը խթանում է նաև բառապաշարի, հատկապես տերմինաբանության հարստացումը ու կատարելագործումը. «Նոր մարզաձևեր, սարքավորումներ, մարզական խաղերի և սպորտային միջոցառումների նոր տեսակներ ու ձևեր. այս ամենը բուռն ներխուժում է հասարակության կյանք: Եվ դրանք հիմնականում դրսից՝ օտար ազդեցիկ փոխառված իրողություններ են: Բնականաբար փոխառվում են նաև դրանց անվանումները»¹:

Ինչպես գիտենք, տերմինների առաջացման հիմնական աղբյուրներից մեկը փոխառությունն է: «Տերմինաբանության մեջ ուշագրավ է, այսպես կոչված, միջազգային բառապաշարը կամ միջազգային տերմինների շերտը»², – գրում է Էդ. Աղայանը: Սակայն չպետք է մոռանանք՝ թեև «հաջող փոխառությունը անփոխարինելի հարստություն է, բայց հայերեն համարժեքը ունի մի անուրանալի առավելություն. դա հասկանալի լինելն է»³:

Ուստի փոխառյալ բառերի փոխարինումը հայերեն համարժեքներով լուծում է անհարկի փոխառություններից լեզուն մաքրելու կարևոր խնդիրը:

Այսօր Հայաստանում բուռն զարգացում է ապրում հատկապես ֆիթնես ոլորտը: Եթե նկատի ունենանք այն հանգամանքը, որ ժամանակակից մարզանունների հիմնական աղբյուրը անգլերենն է, ուստի անժխտելի և անխուսափելի է նաև ֆիթնեսային տերմինաբանության ձևավորման գործընթացի վրա նրա ազդեցությունը:

Եվ հիմա, երբ մարդկանց առողջ ապրելակերպը դարձել է կարևոր պահանջ, անընդունելի է այն վիճակը, երբ լուրջ քննության չի ենթարկվում մարզական արդի տերմինաբանությունը, մանավանդ որ տերմինաբանության մշակման և հարստացման խնդիրը միշտ էլ եղել է բառապաշարի հարստացման և կատարելագործման խնդիրներից մեկը, ինչպես նկատել է Էդ. Աղայանը, «...առանց հարուստ ու մշակված տերմինաբանության չկա հարուստ ու զարգացած լեզու»⁴:

Փաստ է, որ ֆիթնեսային օտար տերմինները վաղուց արդեն մուտք են գործել մեր լեզու, դրանցից մի քանիսի հայերեն համարժեքները արդեն ստեղծվել

¹ Ավետիսյան, Յու., Թեյլան, Լ., Սարգսյան, Լ. Արդի հայերենի բառապաշարը, Եր., 2020, էջ 126:

² Աղայան, Էդ. Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Եր., 1984, էջ 225:

³ Ավետիսյան, Յու., Թեյլան, Լ., Սարգսյան, Լ. նշվ. աշխ., էջ 11:

⁴ Աղայան, Էդ. նշվ. աշխ., էջ 310:

են, բայց հեռու են գործածվելու ավանդույթից: Սույն հոդվածի նպատակը այդ տերմինների հանրայնացնել է և մյուսների հայերենացումը: Իհարկե, մեր առաջարկած տարբերակների կիրառելիական հնարավորությունը կորոշի ժամանակը. այս պահին կարևորը լեզվակիրներին հնարավորինս մշակված համարժեքներ առաջարկելն է:

Ֆիթնեսային տերմինների հայերենացման խնդիրը

Պետք է ասենք, որ մինչ օրս ֆիթնեսային տերմինների հայերենացման ուղղությամբ գրեթե ոչինչ չի արվել, որը է՛լ ավելի է բարդացնում խնդիրը:

Ուշագրավ է, որ ժամանակակից ֆիթնեսային տերմինների մեծ մասի հիմքը մարդու տարբեր մկանների անգլերեն անվանումներն են, ուստի ֆիթնես մարզանունների հայերենացումը պետք է սկսել հենց դրանց հայերեն համարժեքների ճշգրտումներից: Այսինքն՝ արդի ֆիթնեսային տերմինների հայերենացման բանալին նախ և առաջ մարդու մկանային համակարգի անգլերեն անվանումների ճշգրիտ թարգմանությունն է:

Համեմատության համար կարելի է հիմք ընդունել նաև ռուսերենը, քանի որ ռուսերենում ևս ֆիթնեսային նորագույն տերմինների հիմնական աղբյուրը անգլերենն է, և ռուսերենում փոխառյալ տերմինների ռուսերենացման խնդիրը շատ թե քիչ կարգավորված է, ուստի կարող է լուծման որևէ տարբերակ ընդունելի լինել նաև հայերենի համար, այսպես՝ *abs*, *abdominal*, *six pack* – որովայնի մկան, ճնշամկան (*пресс, мышцы пресса*), *ankle* – կոճ (*лодыжка*), *arm* – բազուկ, թև (*рука*), *back* – մեջք (*спина*), *biceps* – երկզուլի մկան (*бицепс*), *calf* – սրնքամիս (*голень/икра*), *chest* – կրծքավանդակ (*грудь*), *deltoids*, *delts* – դելտաձև մկաններ (*дельты, дельтовидные мышцы*), *elbow* – արմունկ (*локоть*), *foot* – ոտք, ոտնաթաթ (*ступня*), *clutes* – հետույք, նստատեղի մկաններ (*ягодицы/ ягодичные мышцы*), *hamstring*, *biceps femoris* – կարթալար, ծնկատակի ջիլ (*бицепс бедра/задная часть бедра/двуглавная мышца бедра*), *hip* – ազդր, զիստ, գոտկատեղ (*бедро*), *knee* – ծունկ (*колено*), *lower back* – գոտկատեղ, մեջքի ներքևի հատվածը (*поясница/ нижняя часть спины*), *neck* – վիզ, պարանոց (*шея*), *pectoralis* – կրծքի լանջային մկաններ (*грудные, пекторальные мышцы*), *quadriceps/quads* – քառազուլի մկաններ (*квадрицепс/четырёхглавная мышца*), *shoulder* – ուս (*плечо*), *shoulder blades* – թիակ (*лопатки*), *six – pack* – որովայնի/ճնշամկանի խորանարդիկ (*кубики пресса /рельефный пресс*), *spine* – ողնաշար (*позвоночник*), *toe* – ոտքի մատ (*палец ноги*), *torso* – իրան, մարմնաքանդակ (*туловище*), *triceps* – եռազուլի մկան/դնդեր/ (*трицепс*) և այլն:

Զնայած ժամանակակից ֆիթնես վարժությունների բազմազանությանը՝ դրանց մեծ մասը հիմնված է մարդու տարբեր շարժումների, մարմնի ընդհանուր դրության և վիճակի վրա՝ *քաշել*, *ձգել*, *պտտվել*, *կքանստել*, *հրել*, *ծալվել*, *բացվել*, *փակվել* և այլն, ուստի պատահական չէ, որ այս տիպի բառերը հանդես են գալիս որպես բաղադրյալ մարզանունների բաղկացուցիչ մաս: Ուստի

այս բառերի ճիշտ թարգմանությունը ևս կարևոր է ֆիթնեսային տերմինների հայերենացման համար, ինչպես՝ bend – կորանալ, խոնարհվել (наклоняться), cool down – անգլերենում cool բառացի թարգմանվում է պաղ, հով, նաև՝ հովանալ, սառել, իսկ down-ի հետ նշանակում է նաև հովացնել, սառեցնել: Cool down արտահայտությունը, այսպիսով, բառացի հայերենացվում է սառեցնել տարբերակով (не дайте себе остыть), սակայն ֆիթնեսում այն *կանգառումն է (заминка)*⁵: Curls – խոպոպել, գալարել, ոլորել (сгибания), cross – խաչել (скрещивать), dips – թեքում, նաև՝ ընկղմվել, սուզվել (отжимания на брусьях), fly – թռչել, սավառնել (разведение рук), flex – ծռել, թեքել (сгибать), jump – ցատկ, թռիչք (прыжок), lateral – կողային (боковой), leg rise – ոտքը բարձրացնել/ոտքի բարձրացում (подъем ног), lift – բարձրացնել (поднимать), push ups – հրել, հրում (отжимания), pull ups – քաշել, քաշում (подтягивания), to press – սեղմել (выжимать), raise – բարձրացնել / բարձրացում (подъем), reverse – հակառակ, նաև՝ շուռ տալ, ուղղությունը փոխել, շրջվել (обратный), rotate – պտտվել (вращать), squat – կքանստել, կքանիստ (приседание), twist – ոլորվել, պտտվել / պտույտ, ոլորան (поворот), upward – վեր ուղղված, վերընթաց (вверх), wide – լայն (широкий), workout – մարզում, մարզվելը (тренировка) և այլն:

Այնուամենայնիվ, պետք է նշենք, որ ինչպես ռուսերենում, այնպես էլ հայերենում արդի ֆիթնեսային տերմինների մեծ մասը չի թարգմանվում, որը բացատրվում է հետևյալ հանգամանքներով.

1. Ֆիթնեսային տերմինների մեծ մասը արդեն միջազգային ճանաչում ունի և լիովին ձուլվել է մեր բառապաշարին, ինչպես՝ *bodycombat* (բադիկամբատ), *bodyflex* (բադիֆլեքս), *bodybuilding* (բադիբիլդինգ), *bodypump* (բադիփամփ), *Interval / HIIT* (ինտերվալ), *shaping* (շեյփինգ), *crossfight* (քրոսֆայթ), *cueenax* (քուինիքս), *synrgy* (սինրջի), *TRX* (ԹԻՍՆԷՔՍ) (*total – body resistance exercise – թոթրլ բադի ռեզիզթընս էքսըրսայզ*) և այլն:

2. Օտար բառերի հայերեն թարգմանությունը ամբողջությամբ չի արտահայտում նրա տերմինային նշանակությունը, օրինակ՝ *attack* (ըթեք)-ը բառացի թարգմանվում է *հարձակում*, *գրոհ*: Ըթեք-ը կարդիո աշխատանք է՝ մարմնի դիմադրողականությունը բարձրացնելու համար: Սա բարձր ինտենսիվությամբ վարժությունների համալիր է՝ համակցված ուժային և ամրացնող վարժություններով:

Ինչպես նկատելի է, հայերեն *գրոհ* տարբերակը որքան էլ կարճ ու բարեհունչ է, այնուամենայնիվ չի կարող մրցակից լինել փոխառյալին, քանի որ այն չի արտացոլում տերմինի ծավալն ամբողջությամբ:

⁵ Cool down-ը ֆիթնեսի ամենակարևոր տարրերից մեկն է: Մարզումները պետք է ավարտել գրագետ և ճիշտ. չի կարելի միանգամից ընդհատել պարապմունքը: Cool down-ը ենթադրում է սկանների դանդաղ, աստիճանական սառեցում:

Մեկ այլ օրինակ՝ *v step* (վի ստեփ). այս վարժությունը կատարելիս մարդ-վողը բարձրանում է հատուկ հարմարանքի (ստեփի) վրա՝ ոտքերը անգլերեն *v* տառի նման բացած: Հասկանալի է, որ տերմինի բառացի թարգմանությունը՝ վի քայլ, անհեթեթ կլինի:

Օրինակները շատ են, բայց բերենք ևս մեկը, և պատկերը պարզ կլինի՝ *plank* (*փլենք*) բառարանային թարգմանությամբ նշանակում է *տախտակ, շերտաձողիկ, նաև՝ նեցուկ*: Փլենքի ժամանակ (ռուսերենի ազդեցությամբ պայմանավորված՝ փլենքին զուգահեռ գործածվում է նաև *պլանկա*-ն) հենվում են ձեռքերի և ոտնաթաթերի վրա, դրանք հենարան ունենալով՝ պառկած ընդունում ուղիղ դիրք և այդպես մի քանի վայրկյան պահում: Պլանկայի ժամանակ կարևոր է, որ պրեսը (ճնշամկանը) ձգեն, և մարմինը լինի մի գիծ: Այդ ժամանակ աշխատում են գրեթե բոլոր մկանները, և դրա պարբերաբար կատարումը նպաստում է մարդու ողջ մկանային համակարգի զարգացմանը: Հատկապես ձգվում են որովայնի, մեջքի, կրծքավանդակի և ոտքի մկանները:

Հայերեն *տախտակ կամ տախտակի դիրք* տարբերակը ամբողջությամբ չի արտահայտում տվյալ վարժության ամբողջ բովանդակությունը և դժվար թե երբևէ լայն գործածություն ստանա: Ռուսերենում ևս գործածական է *планка* - ն, որը բացատրվում է հետևյալ կերպ՝ *стойка лежа на локтях*⁶:

Եթե նույնիսկ *տախտակի դիրքը*-ը հանրայնացնենք, այդ դեպքում ինչպե՞ս վարվենք այն տասնյակ բաղադրյալ տերմինների հետ, որոնց բաղկացուցիչ մաս է պլանկա-ն, ինչպես *elbow plank* (*էլբոու փլենք*), *plank to push up* (*փլենք թը փուշ ափ*), *plank on knees* (*փլենք օն նիզ*), *plank and tap both knees* (*փլենք ընդ թեփ բոութ նիզ*), *plank with hip dips* (*փլենք վիդ հիփ դիփս*), *plank crunches* (*փլենք քրանչիզ*)⁷:

Մակայն մի բան պարզ ու ակնհայտ է. ֆիթնեսային հարյուրավոր օտար տերմիններ չեն հանրայնանում անհասկանալի լինելու պատճառով, և դրանց հայերենացումը օրվա հրամայական է, իսկ լուծման ճանապարհը հայերենի բառակազմական միջոցների մեծ հնարավորությունների օգտագործումն է:

Ինչպես նկատում է Լ. Թեյլանը. «Նոր հասկացություններ նշանակող բառերի կերտումն ըստ էության որևէ հասկացություն արտահայտող օտար բառի առավել համարժեք (հաջողված) հայերեն թարգմանությունն է, իսկ հաջողվածության չափանիշն էլ տվյալ փուլում լեզվի կանոնին ու կիրարկմանը ներդաշնակելն է ու դրանում ամրանալու հեռանկարը»⁸:

⁶ St'u Словарь бодибилдинга, фитнеса и спортивной медицины: <http://niv.ru/doc/sport/slovar/slovar-bodibildinga-fitnessa-u-ya.htm>

⁷ Այս տերմինների թարգմանությանը կանդիդատանք ստորև:

⁸ Արդի հայերենի բառապաշարի զարգացման և կանոնարկման հիմնախնդիրներ (հոդվածների ժողովածու), Եր., 2020, էջ 95:

Ուստի արդի ֆիթնեսային տերմինների հայերենացման ամենակենսունակ ուղիներից մեկը պատճենումն է, այսինքն՝ օտար բառերի և կամ բաղադրության բաղադրիչների կառուցվածքային և իմաստային թարգմանությունը: Հայտնի է, որ պատճենումը ևս փոխառության տեսակ է, երբ «փոխառվում է ոչ թե օտարագրի բառը, այլ նրա իմաստը կամ կառուցվածքը, իսկ ավելի հաճախ՝ միաժամանակ երկուսն էլ»⁹:

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ «լեզվական համակարգի ներսում գործող ինքնամաքրման շարունակական գործընթացի շնորհիվ և նորմավորողների միջնորդությամբ բառապաշարը աստիճանաբար գտվում է օտարաբանություններից, իսկ փոխառություններն ու կիսապատճենումների ոչ հայերեն բաղադրիչները ժամանակի ընթացքում կարող են տեղի տալ հայերեն առավել հաջողված տարբերակների առջև»¹⁰, մենք փորձել ենք պատճենման միջոցով հայերենացնել որոշ տերմիններ, որոնք մարզաշխարհին հայտնի են հիմնականում անգլերեն, կամ ամրագրել արդեն շրջանառության մեջ գտնվող տարբերակները, այսպես՝ *arm swings* (աբւ սվինգզ) – անգլերեն *arm*՝ բազուկ, և *swing*՝ օրորում, ձոճում, տատանում, բառերից: Նախավարժանք է, որը կատարում են ուղղահայաց դիրքով կանգնած և բազուկները ուսերի բարձրությամբ պտտելով մեկ հետ, մեկ առաջ: Կարելի է գործածության մեջ դնել *բազկապտույտ* տարբերակը: *Ankle rotations* (էնքլ ռոթեյշըն) – անգլերեն *ankle*՝ ոտքի կոճ, և *rotation*՝ պտույտ, բառերից: Վարժության ժամանակ ուղղահայաց դիրքով կանգնում են հերթով ոտնաթաթերի վրա՝ ոտքի կոճերը անընդմեջ պտտելով մեկ աջ, մեկ ձախ: *Կոճապտույտ*-ը լիովին արտահայտում է նախավարժանքի բովանդակությունը: *Biceps curl* (բայսեփս քըրլ) – բառարանային թարգմանությամբ նշանակում է *երկգլխանի մկանի ոլորում, կծկում*: Այն մարզասարք է, որի միջոցով կատարվում է նույն վարժությունը, ինչ *թրայսեփս իքսթենշնով*, տարբերությամբ, որ սրանով ձգում են հիմնականում ձեռքի երկգլխանի մկանները: Ինչ խոսք, *երկգլխանի մկանի կծկիչ, ոլորիչ* հայերեն հնարավոր տարբերակը բավականին երկար է, բայց գոնե հասկանալի, մանավանդ փոխառյալ տարբերակը հայերիս համար դժվարահունչ է: *Biceps extension* (բայսեփս իքսթենշըն) – անգլերենից թարգմանվում է *երկգլխանի մկանի ձգում*: սարքավորումը կատարում է նույն գործողությունը և ծառայում է նույն նպատակին, ինչ *բայսեփս քըրլ*-ը, կարելի է հայերենացնել *երկգլխանի մկանաձգիչ տարբերակով*: *Triceps extension* (թրայսեփս իքսթենշըն) – թարգմանաբար նշանակում է *եռազլուխ մկանի ձգում*: Այն մարզասարք է, որի առջևում գտնվող բռնակների միջոցով ձգում են ձեռքի եռազլուխ մկանը: Կարելի է շրջանառել *եռազլուխ մկանաձգիչ* տարբերակը: *Triceps pushdown* (թրայսեփս փուշդաուն) – անգլերենից կարելի է թարգմանել *եռազլուխ մկանի*

⁹ Սուքիասյան, Ա. և այլք, Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 2017, էջ 239:

¹⁰ Արդի հայերենի բառապաշարի զարգացման և կանոնարկման հիմնախնդիրներ (հոդվածների ժողովածու), էջ 102:

ձգում, հրում ներքև: Մարքավորումը օգտագործվում է հատկապես այս մկանի մարզման համար: **Եռազույս մկանահրիչ**-ը, թեև երկար, բայց խնդրի լուծման հնարավոր տարբերակ է:

Կարելի է նաև բոլոր այս չորս՝ *biceps curl* (բայսեփս քրլ), *biceps extensio* (բայսեփս իքսթենշն), *triceps extension* (թրայսեփս իքսթենշն), *triceps pushdown* (թրայսեփս փուշդաուն) սարքավորումների համար շրջանառության մեջ դնել ընդհանուր **մկանաձգիչ** տարբերակը՝ ելնելով դրանց հիմնական գործառնություն:

Cable machine (քաբել մրշին) – անգլերենից տեղմինը պատճենվում է *ճոպանավոր մեքենա*: Ռուսերենը ևս տեղմինը թարգմանել է *тренажеры с тросами* տարբերակով: **Chest press (չեսթ պրես)** – *չեսթ պրես*-ը մարզասարք է, որի միջոցով ձգվում են կրծքավանդակի մկանները՝ շնորհիվ վերևում գտնվող բռնակների օգնությամբ կրծքավանդակը դեպի ներս հրելուն: **Կրծքավանդակի ձգիչ, սեղմիչ** տարբերակը երկարահունչ է, բայց որպես տեղմինի հայերենացման հնարավոր տարբերակ կարելի է շրջանառել: Ընդ որում, **chest press**-ը նաև վարժության անվանում է, և տեղմինը արդեն բավականին կիրառելի է նաև հայերեն **կրծքավանդակի ձգում** տարբերակով: **Elliptical machine (էլիփթիքլ մրշին)** – *elliptical* անգլերենից բառացի թարգմանվում է *էլիպսաձև*: Այս սարքավորման միջոցով կատարվում է կարդիո աշխատանք. մարզումը հիշեցնում է դահուկ քշելը, և պատահական չէ, որ մարզասրահներում ընդունված է **դահուկ** անվանումը: Գործածական է նաև **էլիպս**-ը: Այսինքն՝ կարելի է ասել՝ հայերենում *էլիպս* և *դահուկ* տարբերակները առայժմ «մրցակցության» մեջ են: Ռուսերենում նախապատվությունը տրված է *эллиптический тренажор* – ին:

Exercise machine – բառակապակցությունը անգլերենից կարելի է թարգմանել *վարժությունների մեքենա*: Մարզական սարքավորումների տրվող ընդհանուր անունն է, որը ռուսերենը դարձրել է *тренажер*: **Exercise machine** -ի հայերեն համարժեքը կլինի **մարզական սարքավորումը**: **Hip twist (հիփ թվիսթ)** – անգլերենից բառացի թարգմանվում է *ազդրի պտույտ*: **Hip twist** -ի ժամանակ կիսանստած դիրքով հենվում են ձեռքերի վրա և ազդրերը շարժելով ու ոտքերը վեր բարձրացնելով՝ 90 աստիճան անկյան տակ պտտվում աջ ու ձախ: Այնպես որ **ազդրապտույտ**-ը լիովին արտացոլում է տեղմինի բովանդակությունը: **Leg press (լեգ փրես)** – անգլերեն *leg*՝ ոտք, և *press*՝ ճնշել, ճնշել, մամլել, սեղմել բառերից: Ոտքերի մկանները մագելու համար նախատեսված սարքավորում է, և կարելի է հայերենացնել **ոտնամարզակ/իչ/ոտնաճմլակ** տարբերակով: **Leg lift (լեգ լիֆթ)** – վարժությունը կատարելիս պառկում են մեջքի վրա, ձեռքերը հենում հատակին և մեջքը հատակից կտրելով՝ երկու ոտքերը միասին վերելակի նման բարձրացնում հնարավորինս վեր և իջեցնում: **Ոտքերի բարձրացում**-ը տեղմինի հայերեն համարժեքն է: Կարելի է նաև շրջանառել *վերելակ*-ը՝ բառին հաղորդելով նոր տեղմինային իմաստ:

Leg series (լեգ սիրիզ) – անգլերենից *series*-ը թարգմանվում է շարք, հաջորդականություն: *Leg series*-ը մարզական հրահանգ է, որը ներառում է ոտքի մկանները մարզելու տարբեր վարժանքներ, օրինակ, ոտքերը լայն բացած կքանստում են մեկ ոտքի վրա՝ ձեռքերը տանելով դեպի կքանստած ոտքն ու բարձրացնելով վեր, միաժամանակ նաև կոնքը ձգելով վեր, որի արդյունքում ձգվում են ոչ միայն ձեռքերի ու ոտքերի, այլև կողային մկանները: Տերմինը կարելի է պատճենել **ոտքերի մարզում շարքից** բառակապակցությամբ՝ նկատի ունենալով ոտքերի մարզմանն ուղղված բոլոր վարժությունները: **Rotary Torso (ռոտարի թորսո)** – անգլերեն *rotary՝ պտուտական* և *torso՝ իրան* բառերից: Այն մարզասարք է, որի միջոցով նստած վիճակով վերևում գտնվող բռնակների միջոցով կիսաշրջանաձև պտտում են իրանը, որի արդյունքում ձգվում են իրանի մկանները: **Իրանապտուտակ** -ը լիովին արտահայտում է տերմինի բովանդակությունը և չնայած երկար լինելուն՝ բավականին բարեհունչ է, ուստի ապագայում կարող է լայն գործածություն ստանալ: **Seated calf raise (սիթիդ քաֆ ռեյզ)** – բառարանային թարգմանությամբ *calf* նշանակում է *սրնքամիս, raise՝ բարձրացնել*: Մարզասարք է, որի միջոցով մարզվում է ոտքի, հիմնականում սրունքի մկանները: Կարելի է հայերենացնել **սրնքամարզիչ/ակ կամ սրնքամեքենա** տարբերակով՝ ելնելով սարքի գործառույթից: Ռուսերենը գնացել է տերմինի կիսապատճենման ճանապարհով՝ նախընտրելով *калф машина* տարբերակը: **Shoulder press (շոուլդր փրեսս)** – անգլերենից կարելի է թարգմանել **թիակի ձգում**: Մարզասարքի միջոցով ձգում են թիակները՝ նստելով և գլխավերևում գտնվող բռնակները իջեցնելով՝ բարձրացնելով: **Թիակաձգիչ** տերմինի հայերենացման հնարավոր տարբերակ է: **Lower body (լավըր բադի)** – անգլերեն *lower՝ ակելի ցածր* և *body՝ մարմին* բառերից է: Մարմնամարզության այս ձևը ուժային բնույթի պարապմունք է՝ ուղղված գոտկատեղի, նստատեղի և ոտքերի մկանների մարզմանը: **Մարմնի ստորին հատվածի մարզում**-ը թեև երկարաշունչ է, բայց շատ լավ արտահայտում է տերմինի բովանդակությունը:

Lower body - ին համարժեք է *leg workout* - ին:

Leg workout (լեգ վորքաութ) – անգլերենից թարգմանվում է *ոտքի մարզում*: Այն մարզական տարբեր պարագաների կիրառմամբ ուժային պարապմունք է, որը նպաստում է հատկապես ոտքի, ազդրի, նստատեղի և որովայնի մկանների ձգմանը, հոդերի ամրապնդմանը, ընդհանրապես ուրվագծում և ձգում է ամբողջ իրանը: Քանի որ մարզման երկու ձևերն էլ գրեթե նույն նպատակին են ծառայում, երկու դեպքերի համար էլ կարելի է կիրառել **ոտքի մարզում** հայերեն տարբերակը, թեպետ այն ըստ էության չի ներկայացնում մարզման այս տեսակների ամբողջ ծավալը, բայց գոնե փոխառյալների համեմատ ավելի բարեհունչ է ու հասկանալի:

Upper body (ափը բադի) – *upper* -ը անգլերենից բառացի թարգմանությամբ նշանակում է *վերին, բարձրագույն*: *Upper body* -ն տարբեր մարզագույքերի կիրառմամբ կամ առանց դրանց կարդիոուժային մարզում է, որը նպաստում է

մարմնի գրեթե բոլոր մկանախմբերի, հատկապես ձեռքի, մեջքի, կրծքավանդակի, ճնշամկանի զարգացմանը, մարմնի բարեկազմությանը: Այսինքն՝ եթե *lower body*-ի ժամանակ շեշտը դրվում է մարմնի ստորին հատվածի վրա, այս դեպքում վարժությունները միտված են մարմնի վերին հատվածի մկանախմբերի մարզմանը: Ծրագիրը ներառում է հրում, բարձրացում մարզագնդերով, պլանկա և այլն: Տերմինի հայերենացման հնարավոր տարբերակը կլինի **մարմնի վերին մասի մարզում**:

Ասենք, որ ռուսերենում ևս հանդիպում է տերմինների բառացի թարգմանություն՝ *нижней части тела (lower body) и верхней части тела (upper body)*¹¹:

Weights (վեյգթս) – անգլերեն *կշիռ, ծանրություն* բառի հոգնակին է: Մարզաշխարհում *weights* ասելով հասկանում են մարզագույքի այն բոլոր տեսակները, որոնք օգտագործվում են որպես ծանրության միջոցներ, օրինակ՝ մարզաձողը, մարզագունդը, մարզական սկավառակը (փլեյթ) և այլն: Տերմինը կարելի է հայացնել **ազատ քաշեր** բառակապակցությամբ, ինչպես որ արել է ռուսերենը՝ *свободные веса (гантели, штанги)*:

Ֆիթնեսում շատ տարածված են հատկապես բառակապակցական բազմաբաղադրիչ տերմինները, որոնք հայերենացվում են հենց դրանց բաղադրիչների բառացի թարգմանությամբ, ինչպես՝ **leg pull front (լեգ փուլ ֆրոնթ)** – ոտքը ձգել առաջ, **leg pull down (լեգ փուլ դաուն)** – ոտքը ձգել ներքև, ոտքը իջեցնել ներքև, **leg pull up (լեգ փուլ ափ)** – ոտքը ձգել վերև, **neck pull down (նեք փուլ դաուն)** – պարանոցը ձգել ներքև, **one leg kick (ուան լեգ քիք)** – հարված մեկ ոտքով, **double leg kick (դաբլ լեգ քիք)** – հարված երկու ոտքով, **spine stretch forward (սփայն սթրեթչ ֆորվարդ)** – ողնաշարը ձգել դեպի առաջ, **double leg stretch (դաբլ լեգ սթրեթչ)** – երկու ոտքը ձգել, **single leg stretch (սինգլ լեգ սթրեթչ)** – մեկ ոտքը ձգել, **rolling like a ball (ռոլինգ լայք ը բոլ)** – պտտվել, թավալվել գնդակի նման, **one leg circle (ուան լեգ սրբքրլ)** – մեկ ոտքով շրջաններ, պտույտներ անել, **roll up/down/front (ռոլ ափ/դաուն/ֆրոնթ)** – գլորվել, թավալվել վերև, ներքև, առաջ, **side kick kneeling (սայդ քիք նիլինգ)** – ծնկի կողային հարված, **side bend (սայդ բենդ)** – կողային թեքում (*թեքվել կողքի*), **pull down (փուլ դաուն)** – ձգել ներքև, **roll down (ռոլ դաուն)** – գլորվել ներքև և այլն¹²:

Ֆիթնեսային տերմինների մի զգալի խումբ էլ հայերենացվում է կիսապատճենմամբ, երբ տերմինացումը կատարվում է հայերեն և օտար բառերի համակցումով՝ օտար բաղադրիչներից մեկի իմաստային կամ կառուցվածքային թարգմանության միջոցով: Ինչպես նկատում է Լ. Թեյլանը. «Պատճենման մի տեսակն

¹¹ St' u Словарь бодибилдинга, фитнеса и спортивной медицины.

¹² Ֆիթնեսային տերմինների մի զգալի մասի հայերեն համարժեքները վաղուց գործածվում են սպորտի տարբեր ոլորտներում, հատկապես մարմնամարզության մեջ, և կարելի է ասել՝ ժամանակակից ֆիթնեսային որոշ տերմինների օտար տարբերակները դրանց «մոդայիկ» անվանումներն են, ինչպես *bridge* (բրիջ) – կամուրջ, *eazy ran* (իզի ռան) – թեթև վազք, *squat* (սքուոթ) – կքանիստ, *bar* (բար) – մարզաձող, *stretching* (սթրեչինգ) – ձգում և այլն:

էլ կիսապատճենումն է կամ, այսպես կոչված, մասնակի փոխառությունը. այս դեպքում հայերեն թարգմանվում է փոխառյալ բառի բաղադրիչներից մեկը»¹³:

Մրանք այն դեպքերն են, երբ բարդության բաղադրիչներից մեկը փոխառության կարգով արդեն մուտք է գործել հայոց լեզու և ձուլվել մեր բառապաշարին կամ էլ դեռ չի հայերենացվել և չունի իր հայերեն համարժեքը, ինչպես օրինակ՝ *aquafitness (ակվաֆիթնես)* – անգլերենում *aqua* նշանակում է *ջրային*: *Ակվաֆիթնես*-ը ջրային ֆիթնեսն է, որն իրականացվում է լողավազաններում ռիթմիկ երաժշտության ուղեկցությամբ: Եթե *ֆիթնես*-ը դիտարկենք որպես փոխառություն, ապա մրցակցության մեջ կմնան *ակվա և ջրային ֆիթնես* տարբերակները:

Ռուսերենում հանդիպում է տերմինի գործածության երկու տարբերակ՝ аквафитнесс/аквааэробика:

Aerial yoga (էրիըլ յոգա) – *erial* -ը անգլերենից թարգմանվում է *օդային*: Սա յոգայի մի տեսակ է, երբ բոլոր վարժությունները կատարվում են հատուկ գամակներով օդում կախված դիրքով: Քանի որ *յոգան* վաղուց ձուլված է մեր բառապաշարին և չի թարգմանվում, տերմինի հայերեն համարժեքը կլինի *օդային յոգա*: *Fitball aerobics (ֆիթբոլ աերոբիքս)* – բառացի *fit* նշանակում է համապատասխան, պիտանի, *ball*՝ գնդակ: *Ֆիթբոլը* աերոբիկայի տեսակներից է, որը կատարվում է հատուկ մեծ, փափուկ գնդակներով, որոնց միջոցով ձգում են մարմնի տարբեր մկանները: Քանի որ *աերոբիկան* ևս մինչև օրս մեկ բառով չի գտել իր հայերեն համարժեքը և վաղուց արդեն փոխառությունների շարքում է, կատացվի՝ *գնդակով աերոբիկան* այս տերմինի հայերեն տարբերակն է:

Ինչպես վերը նշեցինք, ֆիթնեսի մեջ հանդիպում է *պլանկա* վարժանքը, որի համար մինչ օրս չի ստեղծվել հարմար հայերեն համարժեք, և այն կարելի է դիտել փոխառություն, որը հանդես է գալիս իբրև տարբեր բարդությունների բաղադրիչ մաս: Բնականաբար, այս կարգի տերմինները լավագույն դեպքում կհայացվեն կիսապատճենամբ, ինչպես՝ *elbow plank (էլբոու փլենք)* – *elbow* անգլերենից թարգմանաբար նշանակում է *արմունկ*: Սա սովորական պլանկայի դիրքն է՝ արմունկներին հենված, այսինքն՝ այն կարելի է հայերենացնել *պլանկա արմունկներին կամ պլանկա՝ արմունկներին հենված* տարբերակով: *Plank to push up (փլենք թը փուշ ափ)* – պլանկայի դիրքից բարձրանում – իջնում են աջ ու ձախ ձեռքերի վրա: *Պլանկա հրումով*-ը կլինի տերմինի հայերեն համարժեքը: *Plank on knees (փլենք օն նիզ)* – պլանկայի հեշտացված տարբերակն է. այն պահում են՝ ծնկներով հատակին հենված: *Պլանկա ծնկների վրա* – տերմինի հայերեն համարժեքն է: *Plank with knee taps (փլենք վիդ նի թեփս)* – *taps*-ը անգլերեն *tap*-ի հոգնակին է, որ թարգմանաբար նշանակում է *թեթև թխկոց* կամ՝ *թակել, թեթև խփել*: Պլանկայի դիրքում ծնկները հերթով ծալում են՝ հպելով հատակին: Կարելի է շրջանառել *պլանկա հպումով / թակոցով*

¹³ Արդի հայերենի բառապաշարի զարգացման և կանոնարկման հիմնախնդիրներ (հոդվածների ժողովածու), էջ 97:

տարբերակները: *Plank and tap both knees* (փլենք ընդ թեւի բոութ նիզ) – նույն վարժությունն է, այս անգամ արդեն պլանկայի դիրքում երկու ծնկները միասին են ծալում՝ հպելով հատակին: *Պլանկա գույզ ծնկի հպումով*-ը չնայած երկարաշունչ է, բայց կապակցության հայերեն համարժեքն է: *Plank with hip dips* (փլենք վիդ հիփ դիփս) – *dip*-ը անգլերենում նշանակում է *իջեցնել, թեքվել*, իսկ *hip*-ը՝ *կոնքազոր*: Պլանկայի դիրքում կոնքերով շրջվում են կողքից կողք՝ ազդրերը հպելով հատակին: *Պլանկա կոնքազորի թեքումով*-ը տերմինի հայերենացման տարբերակն է: *Plank crunches* (փլենք քրանչիզ)–ի ժամանակ պլանկայի դիրքից ծնկները ծալում են մինչև կրծքավանդակ ու բացում: Տերմինը հայացվում է *պլանկա կծկումով* բառակապակցությամբ: *Rocking planks* (ռոքինգ փլենքս) – *rock* անգլերենում նշանակում է *ճոճվել, օրորվել*: Այս դեպքում պլանկան պահում են՝ առաջ ու հետ ճոճվելով: Տերմինի հայերեն համարժեքը կլինի *պլանկա ճոճումով* բառակապակցությունը: *Spiderman planks* (սպարդերմեն փլենքս)–ը անգլերենից թարգմանվում է *սարդամարդ*: Այս վարժության ժամանակ պահում են պլանկա՝ կարծես սարդի քայլերով ոտքերը կողքից բացելով և ծալելով դեպի կրծքավանդակ: Տերմինը կարելի է հենց այդպես էլ հայացնել՝ *պլանկա սարդամարդ*: Ռուսերենը ևս տերմինը անգլերենից պատճենել է планка паук տարբերակով:

Reverse plank (րիվըրս փենք) – *reverse* -ն անգլերենից թարգմանվում է *հակառակ*, նաև՝ *շրջել, շուր տալ, ուղղությունը փոխել*: Այս դեպքում պլանկան պահում են հակառակ ուղղությամբ՝ մեջքի վրա սեղանի դիրք ընդունած՝ ձեռքերն ու ոտքերը հենարան ունենալով: *Շրջված պլանկան* լիովին արտահայտում է տերմինի բովանդակությունը:

Ֆիթնես տերմինների հայերենացման լավագույն ճանապարհներից մեկը հայերենում վաղուց գործածական բառին տերմինային նոր իմաստի հավելումն է, այսինքն՝ ֆիթնեսային նորագույն տերմինների մեջ առանձին խումբ են իմաստային նորաբանությունները. սրանք այն բառերն են, որոնք նոր տերմինային արժեք են ձեռք բերել և հիմնականում բառացի թարգմանությամբ էլ հայերենացվում են, ինչպես՝ *corkscrew* (քորքսքրու) – *խցանահան*, *scissors* (սիզըրս) – *մկրատ*, *swimming* (սվիմինգ) – *լող*, *saw* (սո) – *սղոց*, *hundred* (հանդրիդ) – *հարյուր/հարյուրյակ*, *mountain climbers* (մաունթին քլայմբըրս) – *լեռնագնաց*, *jack knife* (ջեք նայֆ) – *ծալովի դանակ*, *bridge* (բրիջ) – *կամուրջ*, *body band* (բադի բենդ) – *օղագոտի, ժապավեն*, *butterfly weight* (բաթերֆլայ վեյգթ) – *թիթեռնիկ*, *bunni hops* (բանի հոփս) – *ճագարագատկ*, *donkey kick* (դանքի քիք) – *իշաքացի*, *frog leap* (ֆրոգ լիփ) – *գորտացատկ* և այլն¹⁴:

Ամփոփելով ասենք, որ թեև անգլերենից բառացի արված փոխառությունները ֆիթնեսային տերմինների առաջացման ամենատարածված աղբյուրն են,

¹⁴ Տե՛ս Սաղաթեյան, Ռ. Բառիմաստի ընդլայնումը որպես ֆիթնեսային տերմինների առաջացման աղբյուր // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն, № 2, 2021, 72-79 էջեր:

բայց ժամանակի ընթացքում գոնե դրանց մի մասի հայերենացումը պարտադիր է և բխում է ոչ միայն լեզվի, այլև լեզվակիրների ընդհանուր շահերից, այն է՝ ունենալ մարզական տերմինների մշակված ու կանոնարկված համակարգ, որը կհեշտացնի ֆիթնես պարապմունքների գրագետ և ճիշտ իրացումը հանրության լայն շրջաններում:

РИТА САГАТЕЛЯН – Способы армянизации современной иностранной фитнес-терминологии. – В данной статье мы попытались представить способы, с помощью которых можно максимально армянизировать и закрепить в языке термины, относящиеся к современной фитнес индустрии. В связи с этим, исходя из общих тенденций развития нашего языка, мы попытались создать армянские эквиваленты некоторых терминов, в надежде на то, что в результате постоянного и длительного использования наиболее удачные варианты некоторых из них станут более узнаваемы.

При создании армянских эквивалентов иностранных фитнес – терминов мы опирались на армянский перевод терминов, относящихся к мышечной системе и частям тела человека, поскольку они составляют основу современной фитнес – лексики. Другими словами, в основе армянских аналогов современных фитнес – терминов лежит, прежде всего, точный перевод английских названий, связанных с мышечной системой человека.

Большая часть современных фитнес – терминов также основана на различных движениях, позах и состояниях тела, которые изначально формировались в английском языке. Поэтому мы уделили особое внимание их корректному переводу на армянский.

При адаптации терминов мы использовали как калькирование, так и полукалькирование. Мы рассмотрели еще один подход к армянизации фитнес – лексики — развитие значений слов, так как сотни разговорных выражений, используемых в фитнесе, со временем приобрели статус терминов.

Мы также изучили опыт русского языка, где, в отличие от армянского, фитнес – терминология уже достаточно хорошо развита.

Ключевые слова: *термин, армянизация термина, мышечная система, калька, полукалька, смысловые неологизмы, эквивалент на армянском.*

RITA SAGHATELYAN – Ways to Adapt Foreign Fitness Terms in Armenian Language. – This article explores various methods of full Armenianization and positioning of the terms related to the modern fitness industry within the Armenian language. In this context, we aim to create Armenian equivalents for certain terms based on the general development trends of the language. We hope that through consistent and long – term usage, the most effective variants of these terms will become more recognizable.

When developing Armenian equivalents for foreign fitness terms, we relied on the Armenian translation of terms related to the muscular system and parts of the human body, as these serve as the foundation of modern fitness vocabulary. In other words, the Armenian equivalents of contemporary fitness terms are primarily based on the precise translation of English terms related to the human muscular system.

Many modern fitness terms originate from English descriptions of various movements, postures, and body positions. Therefore, we paid special attention to accurately translating these words into Armenian.

In adapting these terms, we employed both calques and semi – calques.

We considered another approach to Armenianization of fitness vocabulary – semantic expansion, as hundreds of colloquial expressions commonly used in fitness have evolved into the specialized terms over time.

We also studied the experience of the Russian language, where, unlike in Armenian, fitness terminology is already well – established.

Key words: *term, Armenianization of a term, muscular system, calque, semi – calque, semantic neologisms, Armenian equivalent.*

Գրականության ցանկ

Տեսական գրականություն

Աղայան, Էդ. (1984): Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Երևան: (Aghayan, Ed. (1984): *Öndhanur ew haykakan baragitut'yun*, Yerevan).

Ավետիսյան, Յու. և այլք (2014): Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, գիրք Ա, Երևան: (Avetisyan, Yu. ew aylk' (2014): *Hayots lezuw ew khosqi mshakut'yun, girk' A*, Yerevan).

Ավետիսյան, Յու. և այլք (2015): Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, գիրք Բ, Երևան: (Avetisyan, Yu. ew aylk' (2015): *Hayots lezuw ew khosqi mshakut'yun, girk' B*, Yerevan).

Ավետիսյան, Յու., Թելյան, Լ., Սարգսյան, Լ., (2020): Արդի հայերենի բառապաշարը, Երևան: (Avetisyan, Yu., T'elyan, L., Sargsyan, L. (2020): *Ardi hayereni barapashary*, Yerevan).

Արդի հայերենի բառապաշարի զարգացման հիմնախնդիրներ (հոդվածների ժողովածու) (2020): Երևան: (Ardi hayereni barapashari zargatsman himnakhndirner (hodvats'neri žoľovatsu) (2020): Yerevan).

Բարսեղյան, Հ. (2006): Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Երևան: (Barseghyan, H. (2006): *Terminabanakan ew uxxagrakan teghekatu*, Yerevan).

Սաղաթելյան, Ռ. (2021), Բառիմաստի ընդլայնումը որպես ֆիթնեսային տերմինների առաջացման աղբյուր // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն, № 2, 72-79 էջեր: (Saghat'elyan, R. (2021): *Barimasti öndlaynumë orpes fitnessayin terminneri arajatsman aghbyur* // *Banber Yerevani hamalsarani: Banasirut'yun*, № 2, 72-79 ejer).

Սուքիասյան, Ա. և այլք (2017): Ժամանակակից հայոց լեզու (հնչյունաբանություն, բառագիտություն, բառակազմություն), Երևան: (Sukiasyan, A. ew aylk' (2017): *Zhamanakakits' hayots lezuw (hnychunabanut'yun, baragitut'yun, barakazmut'yun)*, Yerevan).

Բառարաններ

Աղայան, Էդ. (1976): Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան: (Aghayan, Ed. (1976): *Ardi hayereni bacatrakan bararan*, Yerevan).

Ասմանգուլյան, Ա. և Հովհաննիսյան, Մ. (1984): Անգլերեն – հայերեն բառարան, Երևան: (Asmangulyan, A. ew Hovhannisyan, M. (1984): *Angleren – hayeren bararan*, Yerevan).

Բարաթյան, Ն. (2011): Անգլերեն – հայերեն բառարան, Երևան: (Baratyan, N. (2011): *Angleren – hayeren bararan*, Yerevan).

Ղարիբյան, Ա. (1977): Ռուս – հայերեն բառարան, Երևան: (Gharibyan, A. (1977): *Rus – hayeren bararan*, Yerevan).

Համացանցային աղբյուրներ

<https://www.livestrong.com/article/534321-five-types-of-fitness-training/>

<https://www.webmd.com/fitness-exercise/features/fitness-programs-that-fit#1>

<http://www.englishdom.com>

<http://www.armsport.am/hy>

<https://sport.news.am/arm>

<http://niv.ru/doc/sport/slovar/slovar-bodibildinga-fitnessa-u-ya.htm>

ԱՌԱՇՆԵՐԻ ՈՒ ԱՍԱՅՎԱԾՔՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՄԱՆ ԼԵԶՎԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՈՒ ԼԵԶՎԱՃԱՆԱԶՈՂԱԿԱՆ – ԳՈՐԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԵՐՊԵՐԸ

ՆԱՐԵ ՇԱԼՈՒՆՑ^{id}

Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածում ներկայացվում են լեզվամշակույթի վերաբերյալ ակադեմիական մոտեցումները, որոնք ընդգրկում են մտածողության, ճանաչողության ու խոսույթի փոխառնչությունների շրջանակը: Մասնավորապես՝ առաջներն ու ասացվածքները լեզվամշակույթի յուրօրինակ դրսևորումներ են, որոնց հիմքում հասարակական ճանաչողությունն է: Առաջներն ու ասացվածքները բովանդակում են լեզվամշակույթի յուրօրինակությունները՝ հանդես գալով իբրև լեզվամշակութային հիշողության պահպանման միջոց: Առաջների գործաբանական առանձնահատկությունների վերհանման դիտանկյունից կարևորվում է ճանաչողական գործընթացների նշանակությունը: Այս համատեքստում հարկ է ընդգծել առաջների հաղորդակցական գործառույթի էական դերը խոսույթային դաշտում, ինչպես նաև ընդհանուրի և անհատականի դրսևորումները: Նկատի առնելով վերոնշյալը՝ ժամանակակից լեզվաբանական հետազոտությունների համատեքստում արդիական է առաջների ու ասացվածքների ուսումնասիրությունը լեզվամշակութային ու լեզվաճանաչողական-գործաբանական հայեցակերպերի հատման տիրույթում: Առաջներն ու ասացվածքները դիտարկվում են լեզու, մշակույթ, ճանաչողություն, խոսույթ կարգերի փոխկապակցվածության համատեքստում:

Բանալի բառեր – *առած, ասացվածք, առածային խոսույթ, լեզվամշակույթ, ճանաչողական գործընթաց, լեզվագործաբանություն*

Ներածություն

Գիտական շրջանակում հետազոտությունների նոր հայեցակերպերի ներդրումը հնարավորություն է տալիս միջգիտակարգային վերլուծություններ կատարելու՝ խնդիրը քննելով ինչպես տարբեր դիտանկյուններից, այնպես էլ

Նարե Շալունց – ԵՊՀ ֆրանսիական բանասիրության ամբիոնի ասպիրանտ

Наре Шалунц – аспирант кафедры французской филологии ЕГУ

Nare Shalunts – PhD Student at YSU Chair of French Philology

Էլ. փոստ՝ nare.shalunts@ysu.am <https://orcid.org/0000-0003-3606-261X>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 21.03.2025

Գրախոսվել է՝ 10.04.2025

Հաստատվել է՝ 02.06.2025

© The Author(s) 2025

վերջիններիս համադրման միջոցով: Տարբեր գիտակարգերին վերաբերող տեսական դրույթների մեկտեղման արդյունքում մշակվում են նոր տեսություններ, որոնց հիման վրա ընդլայնվում է կիրառական հետազոտությունների շրջանակը: Հաշվի առնելով գիտական ուսումնասիրությունների միջգիտակարգային բնույթը՝ լեզվական նյութի վերլուծությունն իրականացվում է այլ գիտակարգերի հետ փոխկապակցման համատեքստում: Մասնավորապես՝ միջգիտակարգայնության լույսի ներքո լեզվական երևույթների ուսումնասիրությունը հարակից գիտաճյուղերի դաշտում պայմանավորում է հետազոտությունների արդիականությունն ու առաջադրում գիտական նորույթ: Այսպիսով, հանրալեզվաբանությունը, լեզվագործաբանությունը, ճանաչողական լեզվաբանությունը, լեզվամշակութաբանությունը, իրավալեզվաբանությունը, մեդիալեզվաբանությունը, հոգելեզվաբանությունն իրապես բովանդակում են միջգիտակարգային հետազոտությունների լայն շրջանակ: Սույն հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնել առաձաքանության՝ իբրև լեզվաբանական գիտակարգի ուսումնասիրման մշակութային, ճանաչողական և գործաբանական դիտանկյունը: Ընդ որում՝ ընդգծվում է վերոնշյալ հայեցակերպերի հատման տիրույթը, ինչն էլ ապահովում է հիմնախնդրի վերաբերյալ համալիր մոտեցման առաջադրումը:

Լեզվամշակույթի գիտական բնորոշման շուրջ

Առաձներն ու ասացվածքները՝ որպես առաձաքանության ուսումնասիրման օբյեկտ, նախ և առաջ լեզվամշակույթի յուրօրինակ արտահայտություն են: Ուստի վերոնշյալ լեզվական միավորները դիտարկվում են լեզվամշակութաբանության շրջանակում, որի առանցքը լեզվի և մշակույթի փոխհարաբերության խնդիրն է, «լեզու» և «մշակույթ» հասկացությունների համակցումը որպես «լեզվամշակույթ»: Նախքան լեզվամշակույթի գիտական բնորոշմանն անցնելը հարկ էնք համարում ամփոփ ներկայացնել մշակույթի բնութագրիչ գծերն ու առանձնահատկությունները, ինչը թույլ կտա առավել համակողմանի և ընդգրկուն տեսական ակնարկի միջոցով վեր հանել լեզվամշակութային հետազոտությունների հիմնական միտումներն ու դիտանկյունները առաձների ու ասացվածքների ուսումնասիրման համատեքստում:

Իբրև իմաստային կաղապար՝ մշակույթի ուսումնասիրման հիմքը նշանային համակարգն է. այն ներառում է մտածելու և զգալու ձև, խոսք, գործողություն¹:

Հիմք ընդունելով վերոնշյալ բանաձևումը՝ մշակույթը կարելի է դիտարկել մտածողություն–խոսք–գործողություն եռամակարդակ կաղապարի շրջանա-

¹ Տե՛ս **Sinha, C.** Ten Lectures on Language, Culture and Mind. Cultural, developmental and evolutionary perspectives in cognitive linguistics. (Distinguished Lectures in Cognitive Linguistics, Vol. 6). Brill, 2017, էջ 9:

կում: Այս դիտանկյունը ենթադրում է մշակութային իմաստի ստեղծման և կիրարկման գործընթացների համադրում: Ընդ որում՝ մշակույթի և առաջադրվող կադապարի առանձին բաղադրիչների, ինչպես նաև դրանց համագումարի երկկողմանի փոխազդեցությունն ակնհայտ է: Հարկ ենք համարում նշել, որ տվյալ դեպքում կարևորվում է մշակույթի հարաշարժ բնույթը, քանի որ եռաչափ կադապարը, ընդգրկելով մարդկային գործունեության ու հաղորդակցության համատեքստը, անընդհատ ենթարկվում է փոփոխությունների: Առաջնային մակարդակը մտածողությունն է, որի հիմքը ճանաչողական կադապարներն են: Հիրավի, մտածողությունը ձևավորում է մշակույթ, իսկ մշակույթը՝ մտածողություն: Մշակութային ամբողջությունը կարող է դիտարկվել իբրև ճանաչողական դիտանկյունից մտածողության հասկացման և ընկալման միջոց ու հայելի: Մտածողությունն առկայանում է խոսքի միջոցով, որը կադապարի երկրորդ մակարդակն է: Այս դիտանկյունն ուսումնասիրում է լեզվի մշակութային և մշակույթի լեզվական հայեցակերպերը: Տվյալ դեպքում առաջնեն ու ասացվածքները մտածողության ու լեզվի մշակութային կողմի դրսևորման ձևեր են: Լեզուն և մասնավորապես դրա կիրառումը՝ խոսքը, մշակութային իմաստի ստեղծման կարևորագույն միջոցներ են: Լեզվական հաղորդակցումը, ինչպես նաև ոչ խոսքային հաղորդակցման տարրերը մշակութային առանձնահատկությունների դրսևորման ձևեր են, որոնք թույլ են տալիս բնորոշել հաղորդակցության կողմերի մշակութային ինքնությունը: Միևնույն ժամանակ հարկ է ընդգծել նաև մշակույթի ազդեցությունը հանրույթի լեզվական կողմի վրա. մշակութային կադապարները ազդեցություն են թողնում լեզվական կառույցների վրա և ձևավորում համապատասխան խոսույթային շերտեր: Այս պարագայում վերոնշյալի վառ վկայությունը առաձներում ու ասացվածքներում մշակութային տարրերի առկայությունն է: Կադապարի երրորդ շերտը՝ գործողությունը, խոսքի գործաբանական դիտարկումն է: Այն ներառում է մշակութային լայն համատեքստում մարդկային գործունեության ոլորտները, միջանձնային փոխհարաբերությունների շրջանակը, որոնք էական նշանակություն ունեն մշակութային առանձնահատկությունների վերհանման ու վերլուծության համար: Այս դիտանկյունից կարևոր է առաձների ու ասացվածքների հաղորդակցական գործառույթների նշանակությունը:

Անհատականի ու ընդհանուրի հակադրության և միաժամանակ զուգահեռման շրջանակում մի շարք մոտեցումներ բացահայտում են մշակույթի ուսումնասիրման հիմնական միտումները: Ընդհանուրի տեսության դիտանկյունից՝ այն հասարակության մեջ ընդունված արժեքների, կանոնների ամբողջությունն է, որն ունի հավաքական ուղղվածություն: Անհատական կտրվածքով մշակույթի ուսումնասիրությունը ենթադրում է, որ հավաքական արժեհամակարգը մեծ ազդեցություն է ունենում անհատական գծերի վրա: Այնուամենայնիվ, հարկ է ընդգծել անհատական առանձնահատկությունների

կարևորությունը: Վերոնշյալ երկու մոտեցումները ձևավորում են փոխառնչությունների բարդ շղթա: Ժամանակային գործոնի դերով պայմանավորված՝ մշակույթի բանաձևումը կարելի է ներկայացնել ժամանակային եռաչափ կտրվածքով՝ անցյալ-ներկա-ապառնի: Մասնավորապես՝ Յու. Լոտմանն ու Բ. Ուսպենսկին մշակույթը սահմանում են որպես «հավաքական հիշողություն»²: Հատկանշական է, որ մշակույթի բնորոշման գործում կարևոր դեր ունի համաժամանակյա և տարաժամանակյա հայեցակերպերի զուգահեռումը: Նախ՝ տարաժամանակյա մակարդակում այն հանդես է գալիս իբրև «հավաքական ժառանգություն»³, անցյալի պատմական դիտում: Համաժամանակյա մոտեցումը ենթադրում է, որ մշակութային արժեքները ներկայի համատեքստում անընդհատ ենթարկվում են փոփոխությունների՝ կրելով ժամանակի դրոշմը և ապառնի որոշակի ժամանակում վերափոխվելով հաստատուն համակարգի: Ուստի առաձների ու ասացվածքների մշակութային համատեքստի դիտարկումը պայմանավորված է նաև ժամանակային գործոնի հաշվառմամբ:

Մշակույթը, հիրավի, ընդգրկում է մարդկային գործունեության լայն շրջանակը: Այս համատեքստում համալիր մոտեցումը ենթադրում է, որ այն բովանդակում է հանրույթի ընդհանրություններն ու յուրահատկությունները. այն ընդհանուրի դրսևորման ձևն է, որը միևնույն ժամանակ ինքնության արտահայտման կարևոր ցուցիչ է: Մշակույթը հանրույթի շրջանակում ձևավորում է փոխհարաբերությունների բազմաշերտ համակարգ՝ այդպիսով անհատական մակարդակը փոխակերպելով ընդհանուրի:

Մշակութային ինքնության կարևորագույն ցուցիչներից մեկը լեզուն է: Հարկ է նշել, որ մշակութային իրողությունների լեզվական առկայացումը (տվյալ դեպքում առաձների ու ասացվածքների միջոցով) մշակութային հիշողության պահպանման միջոց է: Մարդու կյանքում լեզվի դերի թերևս լավագույն սահմանումը պատկանում է Հումբոլդտին. «Մարդը մտածում, զգում և ապրում է միայն լեզվում»⁴:

Մշակութային դրսևորումների ու առանձնահատկությունների վերհանման կարևորագույն միջոցը լեզուն է: Լեզվականի ու մշակութայինի համադրումը՝ որպես հարաշարժ երևույթ, գիտական տարբեր հայեցակարգերի հիմնարար սկզբունքն է, ինչն առկայանում է մտածողության, ճանաչողության և ինքնության հիմնահարցերի հետ լեզվամշակույթի փոխառնչությունների համատեքստում: Ավելին, հարկ է ընդգծել համընդհանուր-ընդհանուր-անհատական կա-

² Տե՛ս **Lotman, I., Ouspenski, B.** *Sémiotique de la culture russe*. Traduit du Russe et Annoté par Françoise Lhoest. Lausanne: L'Âge d'Homme, 1990, էջ 21:

³ Տե՛ս **Loubier, C.** *Langues au pouvoir. Politique et symbolique*. Préface de William Francis Mackey. Paris: L'Harmattan, 2008, էջ 42-43:

⁴ **Humboldt, W.** *Sur le caractère national des langues et autres écrits sur le langage*. Trad. fr. éd. Bilingue. Paris : Seuil, 2000 [1828]. p. 157.

ղապարի կարևորությունը լեզվամշակութային բնութագրումների շրջանակում: Առաձևերի ու ասացվածքների ազգամշակութային բաղադրիչը լեզվական մակարդակում առկայանում է մի շարք գործոնների օգնությամբ՝ հնչյունային-հնչերանգային, գրաբանական-ուղղագրական, ձևաբանական, շարահյուսական, բառային, տեքստային, ոճական, հանրալեզվական⁵:

Գործաբանական հետազոտությունների շրջանակում խոսույթի մշակութային գործառնությունը բավականին ընդգրկուն է, քանի որ պայմանավորում է բաղադրիչների բովանդակությունն ու փոխկապակցվածությունը⁶: Հենց այս կետում են հատվում լեզուն, խոսքն ու մշակույթը: Առաձևերն ու ասացվածքները՝ որպես լեզվական կառույցներ, կիրառվում են խոսքում՝ իբրև մշակութային իրականության խորհրդանիշ՝ արտահայտելով մշակութային իրականություն: Լեզու-մշակույթ կապի վերաբերյալ ֆրանսիացի հետազոտողներ Կ. Կրամշը և Ռ. Գալիսոնը առաջադրել են համանման տեսություններ, որոնց հիմքում երկու երևույթների հասարակական ուղղվածությունն է: Տեսությունների հիմնական դրույթները հետևյալն են.

1. *լեզուն արտահայտում է մշակութային իրականություն,*
2. *լեզուն մարմնավորում է մշակութային իրականություն,*
3. *լեզուն մշակութային իրականության խորհրդանիշ է⁷:*

1. *լեզուն հաղորդում է մշակութային իրականություն,*
2. *լեզուն ստեղծում է մշակութային իրականություն,*
3. *լեզուն մշակութային իրողությունների արդյունք է⁸:*

Մեր կարծիքով՝ վերոնշյալ փոխառնչությունը կարելի է բանաձևել հետևյալ կերպ. *լեզուն մշակույթի գունապնակի տարրերից է, որում արտացոլված են մյուս գույների երանգները*: Լեզվի ու մշակույթի կապի վերաբերյալ ուսումնասիրությունները հիմք դարձան 19-րդ դարում գիտական հարացույցում լեզվական իրողությունների՝ որպես մշակութային երևույթների քննության ու վերլուծության նոր գիտակարգի՝ *լեզվամշակութաբանության* ի հայտ գալուն: Լեզվամշակութաբանության նպատակը էթնոլեզվաբանության և հարակից գիտակարգերի հետազոտությունների արդյունքում ձեռք բերված տեղեկության մեկտեղումն է, ինչպես նաև «մարդու ֆենոմենը պայմանավորող երկու հիմնարար երևույթների՝ լեզվի և մշակույթի փոխազդեցության մեխանիզմների

⁵ Տե՛ս **Բաղդասարյան, Հ.** Համընդհանուրի, ազգայինի և անհատականի հակադրամիասնությունը որպես թարգմանական խնդիր, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2023, էջ 163:

⁶ Տե՛ս **Dijk, T.** Discourse and Context. A Sociocognitive Approach. Cambridge University Press, 2008, էջ 42:

⁷ Տե՛ս **Kramsch, C.** Language and Culture, Oxford University Press, 1998, էջ 3:

⁸ Տե՛ս **Galissou, R.** Cultures et lexicultures. Pour une approche dictionnaire de la culture partagée. Annexes des Cahiers de linguistique hispanique médiévale, vol. 7, Hommage à Bernard Pottier, 1988, էջ 330:

վերհանումը»⁹: Լեզվաբանությունը հանդես է գալիս իբրև «մշակութային (կամ պատմական) վերլուծության գործիք»¹⁰: Լեզվամշակույթը «լեզվում և լեզվի միջոցով դրսևորվող մշակույթն է», «լեզվաճանաչողական երևույթ»¹¹:

Հանրույթի լեզվական ինքնությունը մշակութային իրողությունների արտահայտման միջոց է, ինչը լեզու-մշակույթ-ինքնություն ամբողջության վերլուծության եղանակներից մեկն է: Այս ամենին զուգահեռ՝ լեզուն նաև ունակ է ստեղծելու այդ իրականությունը: Հաղորդակցության միջոցն ու եղանակը ևս իմաստաստեղծ դեր են կատարում այն առումով, որ ձևի միջոցով որոշակի բովանդակություն են հաղորդում: Լեզուն՝ որպես նշանային համակարգ, հանդես է գալիս իբրև մշակութային խորհրդանիշ: Այն արտացոլում է մշակութային նորմերն ու արժեքները: Դիտարկելով առաձևերի ու ասացվածքների՝ մշակութային իրականության արտացոլման դրույթը, կարելի է եզրակացնել, որ վերջինս ենթադրում է նշանակետման բազմաշերտ գործընթաց, որի փուլերն են առաձի ու ասացվածքի մշակութային ներիմաստի լեզվականացումը, հաղորդակցումը և վերծանումը: Հիրավի, լեզվական նշաններն արտացոլում են մշակութային իրականության տարրերը, ինչի արդյունքում լեզուն ինքը կրում է փոփոխություններ՝ կարծես «հարմարվելով» մշակույթին: Սա հանգեցնում է լեզվական համակարգի նորացման, որի վառ վկայությունը լեզվի պատմության տարբեր փուլերում առաձևերի ու ասացվածքների տարբերակների առկայությունն է, ինչն էլ թույլ է տալիս պատկերացում կազմել սոցիալական ու մշակութային իրողությունների ներհայեցումների վերաբերյալ: Երևույթը հակառակ տեսանկյունից դիտարկելիս հարկ է նշել, որ լեզվական հաղորդակցման միջոցով ստեղծվում են մշակութային կաղապարներ:

Լեզու-մտածողություն կապի վերաբերյալ Գ. Բրուսյանն առաջ է քաշել լեզվաբանական լրացուցչության սկզբունքը, որի համաձայն՝ իմացության գործառնության շրջանակում լեզուն աշխարհի իրական պատկերը հարստացնում է հավելյալ տեղեկությամբ՝ ստեղծելով լեզվական պատկեր, «աշխարհի լրացուցիչ դիտում»¹²: Ըստ Բրուսյանի՝ մտածողությունն ու լեզուն կազմում են համակարգ՝ համապատասխանաբար ներառելով տրամաբանական ու լեզվական պատկերներ: Բառի տրամաբանական կողմը՝ անփոփոխակեր, ենթադրում է հասկացական շերտը, աշխարհի իրական պատկերը, մինչդեռ լեզվականը՝ որպես հարափոխ երևույթ, յուրովի է դրսևորվում յուրաքանչյուր լեզվում. *մտքերի միջոցով ձևավորվող տրամաբանական աշխարհին զուգահեռ*

⁹ Хроленко, А. Т. Основы лингвокультурологии: Учебное пособие. Под ред. В.Д. Бондалетова. 5-е изд. М.: Флинта: Наука, 2009, с. 31.

¹⁰ Duranti, A. Language as Culture in U.S. Anthropology: Three Paradigms // Current Anthropology. Volume 44. Number 3, 2003, p. 324.

¹¹ Красных, В. В. Лингвокультура как объект когнитивных исследований // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. № 2, 2013, с. 10.

¹² Բրուսյան, Գ. Փիլիսոփայություն և լեզու, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1972, էջ 124:

լեզուն ձևավորում է լեզվական պատկեր¹³: Մի կողմից տրամաբանական պատկերին հատուկ է համընդհանրությունը՝ հաշվի առնելով գիտակցության մեջ իրականության նույնական բնույթը, մյուս կողմից լեզվականը ներամփոփում է ազգային առանձնահատկություններ: Տրամաբանականն ու լեզվականը հիմնականում համընկնող կարգեր են: Այնուամենայնիվ, բառային պատկերը կարող է որոշակիորեն տարբերվել իրականից լրացուցիչ իմաստային պատկերացումների շնորհիվ:

Իրական աշխարհի ու լեզվի փոխհարաբերությունն իրականանում է մտածողության միջոցով: Մտածողությունն այն կամուրջն է, որ կապում է ֆիզիկական իրականությունը լեզվականին: Հիրավի, առաձներն ու ասացվածքները մտածողության ու աշխարհընկալման արտացոլման եղանակներ են: Մարդն արտահայտում է շրջապատող աշխարհի մասին դատողությունները՝ դրանց տալով լեզվական ձև: Սակայն հարկ է նշել, որ բառը ոչ թե ուղիղ կերպով արտացոլում է առարկան կամ երևույթը, այլ ի ցույց է դնում դրա մասին պատկերացումը¹⁴: Տարբեր ժողովուրդների մեջ տարբեր կերպ է իրականանում ֆիզիկական իրականությունից լեզվական արտահայտություն անցումը: Մտածողության բազմաշերտ լինելու այս հանգամանքն էլ պայմանավորված է մշակութային առանձնահատկությունների համագումարով: Այս համատեքստում առաձներն ու ասացվածքները մշակութային լեզվամտածողության ամփոփ պատկերներ են, իրականությունը փոխաբերաբար արտահայտվում է այլ պատկերի միջոցով: Ուստի իրական աշխարհի պատկերը մշակութային յուրահատկությունների լույսի ներքո սկիզբ է դնում լեզվական իրականության:

Առաձներն ու ասացվածքները մշակույթ-ճանաչողություն-խոսույթ համակարգում

Ֆրանսիացի լեզվաբան Պ. Շաղոդոն խոսույթը դիտարկում է որպես մշակութային ինքնության հիմնական ցուցիչ և լեզվի մշակութային կողմի դրսևորման արտահայտություն: Հեղինակի պնդմամբ՝ հասարակության մշակութային գծերն արտացոլված են ոչ թե լեզվական, այլ խոսույթային ինքնության դաշտում: Ուստի մշակույթն ամփոփված է ոչ թե բառերում, այլ դրանց գործածման եղանակներում¹⁵:

Իբրև խոսույթ դիտարկելիս առածը լեզվամշակութային ինքնության արտահայտություն է: Այս շրջանակում լեզվագործաբանության տեսությունը ենթադրում է հաղորդակցական տարբեր իրադրություններում խոսույթի ներակա իմաստների կարևորում: Նկատի առնելով այն հանգամանքը, որ խնդրո առար-

¹³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 3-5, 118:

¹⁴ Տե՛ս **Тер-Минасова, С. Г.** *Язык и межкультурная коммуникация*. М.: Слово, 2000:

¹⁵ Տե՛ս **Charaudeau, P.** *Langue, discours et identité culturelle*. Revue de didactologie des langues-cultures, 2001. 3-4, № 123, էջ 344-346:

կա լեզվական միավորները՝ առածներն ու ասացվածքները, ներակայման տեսանկյունից ներառում են վերլուծության լայն շրջանակ՝ դիտարկվելով իբրև խորհուրդ, քննադատություն, խրատ և այլ հաղորդակցական ակտեր ընդգրկող ասույթներ, կարևորվում է տվյալ միավորների քննությունը մշակութային, ճանաչողական ու գործաբանական առանձնահատկությունների հաշվառմամբ:

Արդի գիտական հարացույցում լեզվամշակութաբանական հետազոտությունների իրականացման կարևոր գործիք է համարվում խոսույթի վերլուծությունը¹⁶, տեքստի լեզվաբանությունը¹⁷: Այս հայեցակերպերի միջոցով կարելի է ստանալ մշակութային տարրերի առանձնահատկությունների փաստական տվյալներ: Տվյալ դեպքում անցում է կատարվում առածի լեզվական շերտից խոսույթային մակարդակ՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ լեզվի իրական պատկերը դրսևորվում է համատեքստային կիրառման շրջանակում:

Վերը թվարկված գիտական տեսությունները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ առածներն ու ասացվածքները կարելի է դիտարկել լեզու-մշակույթ-մտածողություն-ճանաչողություն-գործողություն կադապարի շրջանակում՝ ի ցույց դնելով միջգիտակարգային մոտեցում:

Լեզվաբանական ուսումնասիրությունների բնագավառում գործաբանական բաղադրիչի ներմուծումը փոխակերպում է մինչ այդ գիտական շրջանակում առանցքային համարվող լեզվի կառուցվածքային բնույթն ընդգծող դրույթը՝ շեշտելով խոսքի և խոսույթի՝ որպես լեզվի համատեքստային կիրառման հարաշարժ ձևերի դերերը: Կարևորվում է խոսքային փոխակերպումների ու դրսևորումների վերլուծությունը, ընդ որում՝ սոցիալ-մշակութային ազդեցության լույսի ներքո: Նկատի առնելով արտալեզվական բաղադրիչների կարևորությունը՝ խոսույթն անմիջականորեն առնչվում է հասարակական խնդիրներին՝ արտացոլելով հասարակությունն ու մշակույթը: Այլ կերպ ասած՝ լեզվական երևույթների արտալեզվական բնորոշումների վերհանումը կատարվում է լեզվական համայնքի հասարակական ու մշակութային առանձնահատկությունների դիտարկման միջոցով: Ուստի տվյալ պարագայում առածների դիտարկումը որպես խոսույթ լեզվամշակութային ինքնության, ինչպես նաև հասարակական-մշակութային համատեքստի առկայացման ուսումնասիրման եղանակ է: Առածային խոսույթը լեզվական այն շերտերից է, որում տեսանելի է լեզվամշակույթի ճանաչողական-գործաբանական նկարագիրը:

Խոսույթի՝ որպես հասարակական երևույթի վերլուծությունը բացահայտում է ճանաչողական գործընթացների ու հասարակական, մշակութային նորմերի ազդեցությամբ խոսողի՝ տվյալ հաղորդակցական իրադրությանը

¹⁶ St' u **Лучинина, Е. Н.** Лингвокультурология в системе гуманитарного знания. Критика и семиотика. 2004, Вып. 7, էջ 242:

¹⁷ St' u **Мурзин, Л. Н.** О лингвокультурологии, ее содержании и методах. Русская разговорная речь как явление городской культуры. Екатеринбург: Арго, 1996:

համապատասխան լեզվական միջոցների գործածման առանձնահատկությունները: Գործաբանության դիտանկյունից կարևորվում է ոչ թե խոսույթի բաղադրիչների իմաստային դաշտի հաշվառումը, այլ համապատասխանությունը տվյալ իրավիճակին: Խոսույթի վերլուծության բովանդակությունը մեծապես պայմանավորված է հասարակական փոխհարաբերությունների ու փոխազդեցությունների ձևով:

Գիտական շրջանակում համատեքստի ուսումնասիրման հասարակական-ճանաչողական հայեցակերպի հիմքում հասարակական գործոնների ու ճանաչողական տարրերի համախմբի ձևավորած *հասարակական ճանաչողությունն է*¹⁸:

Խնդրո առարկա լեզվական կառույցների՝ առածների ու ասացվածքների ճանաչողական-գործաբանական ուսումնասիրության հիմքը հենց հասարակական ճանաչողությունն է, քանի որ հաղորդակցական համատեքստում գործաբանական կիրառման առանձնահատկությունները և արդյունքում փոխակերպումները պայմանավորված են նախ հանրամշակույթային, այնուհետև սուբյեկտիվ-անհատական բնորոշիչներով: Վերոնշյալ դրույթը հիմք ընդունելով՝ առածի՝ որպես խոսույթի ուսումնասիրությունը իրականացվում է ճանաչողության և գործաբանության հատման դաշտում:

Առածների ու ասացվածքների մշակութային, ճանաչողական ու գործաբանական առանձնահատկությունների դրսևորումները

Հայեցակարգային մակարդակում առածների ուսումնասիրման գործաբանական ու ճանաչողական հայեցակերպերի համադրումն ակնհայտ է, քանի որ գործաբանական առանձնահատկությունների դրսևորման, ինչպես նաև դրանց ուսումնասիրման եղանակը ճանաչողական կադապարների կիրառումն է: Այս շրջանակում առածային խոսույթի վերաբերյալ ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ այն լեզվագործաբանության առանցքի անհատական-հասարակական ու սուբյեկտիվ-օբյեկտիվ հարաբերությունների հատման կետ է: Հիմնվելով օբյեկտիվ հասարակական գործոնների վրա՝ այն առկայանում է սուբյեկտիվ-անհատական մակարդակում: Տվյալ դեպքում առանձնակի կարևորություն է ձեռք բերում ճանաչողական գործընթացների ամբողջությունը, եթե նկատի առնենք, որ օբյեկտիվից սուբյեկտիվ անցումն իրականանում է հենց ճանաչողության միջոցով, ինչն էլ պայմանավորում է գործաբանական մեկնությունը:

Ճանաչողության դերն ակնհայտ է նաև լեզվամշակութաբանության շրջանակում: Հենց այդ պատճառով էլ բազմաթիվ հետազոտություններ են կատարվում *լեզու-ճանաչողություն-մշակույթ* պրիզմայի միջոցով: Նախ՝ «մշակույթը՝ ճանաչողական, իսկ ճանաչողությունը՝ մշակութային գործընթաց է»¹⁹: Լեզուն՝

¹⁸ Sté u Dijk, T. նշվ. աշխ., էջ 15-23:

¹⁹ Hutchins, E. Cognition in the Wild. The MIT Press, 1996, p. 354.

որպես ճանաչողական գործընթացների արդյունք, մշակույթի հետազոտման միջոց է: Հենց այստեղ էլ հատվում են վերոնշյալ կադապարի բաղադրիչների հասկացական շերտերը: Մշակութային լեզվաբանության գիտական հարացույցում կարևոր տեղ է զբաղեցնում «մշակութային ճանաչողությունը»²⁰, որն առկայանում է մշակութային հասկացությունների միջոցով հաղորդակցության համատեքստում: Խոսքը վերաբերում է այն հասկացություններին, որոնք հիմնված են մշակութային իրողությունների վրա: Մշակութային ճանաչողության և լեզվի փոխառնչությունը կարելի է ներկայացնել երկու հակադիր ուղղություններով: Նախ՝ լեզուն մշակութային հասկացությունների ձևավորման և կիրարկման միջավայրն է: Այս ամենին զուգահեռ՝ դրանք արտացոլվում են հենց լեզվում՝ ընդգծելով մշակութային ներիմաստների առկայությունը: Ճանաչողական լեզվաբանությունը լեզուն դիտարկում է որպես ճանաչողական գործընթացների ամբողջություն, որն անմիջականորեն առնչվում է մշակութային բաղադրիչին. լեզվական ու մշակութային կողմերի հատման կետը հասկացություն է:

Առաձի վերաբերյալ արդի տեսությունները շեշտադրում են լեզվաբանական նոր ուղղությունների՝ գործաբանության և հաղորդակցման տեսության կարևորությունը: Մասնավորապես՝ առաձը բնութագրվում է իլլոկուտիվ իմաստների առկայությամբ²¹, ինչը ենթադրում է, որ համատեքստային գործածության արդյունքում ասույթը կարող է արտահայտել խորհուրդ, հորդոր, զգուշացում և այլն:

Լեզվագործաբանությունը շեշտադրում է լեզվի և գործողության փոխհարաբերությունը, և այս համատեքստում հարկ է նշել խնդրի առնչությամբ Պ. Շաղոդոյի առաջարկած տեսությունը, որը ներառում է երեք դիտանկյուն՝ նկարագրական (représentationnel), գործաբանական (pragmatique) և փոխներգործուն (interactionnel): Նախ և առաջ՝ լեզուն հանդես է գալիս իբրև գործողության լեզվական արտահայտման միջոց: Տվյալ դեպքում լեզուն գործողության նկարագրման ձևն է: Գործաբանական հայեցակերպի համաձայն՝ լեզուն նույնաձևում է գործողությանը. այն կա՛մ ինքնին ենթադրում է գործողություն, կա՛մ խոսակցին դրդում գործողության: Լեզվաբանը խնդրո առարկա երևույթների այս կապը բնորոշում է լեզու-գործողություն ընդհանրական բանաձևի միջոցով՝ առանց տարանջատելու մեկը մյուսից: Ինչ վերաբերում է փոխներգործուն բնույթին, այն ընդգրկում է հասարակական ուղղվածությունը՝ նկատի առնելով հաղորդակցության կողմերի միջև փոխազդեցության շրջանակը²²: Դիտարկելով առաձների և ասացվածքների քննական վերլուծությունը վերոնշյալ

²⁰ Stéu **Sharifian, F.** Cultural Linguistics. Cultural Conceptualisations and Language. John Benjamins Publishing Company, 2017, էջ 3:

²¹ Stéu **Баранов, А. Н., Добровольский, Д. О.** Аспекты теории фразеологии. М.: Знак, 2008, էջ 69:

²² Stéu **Charaudeau, P.** Comment le langage se noue à l'action dans un modèle socio-communicationnel du discours. De l'action au pouvoir. Cahiers de linguistique française, № 26, Les modèles du discours face au concept d'action, Actes du 9ème colloque de Pragmatique de Genève et colloque Charles Bally, 2004, էջ 152-153:

տեսության դիտանկյունից՝ հարկ է ընդգծել գործաբանական և փոխներգործուն հայեցակերպերի քննության արդիականությունը: Առաձի դեպքում լեզվական կողմն անմիջականորեն առնչվում է գործողությանը՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ դրա կիրառությունը խոսքում ենթադրում է խոսակցի վրա ազդեցության գործառնության կիրարկում: Խոսք-գործողություն համադրման համատեքստում կարևորվում է արտալեզվական գործոնների ազդեցությանը խոսքային մակարդակում լեզվական միավորների (տվյալ դեպքում առաձի և ասացվածքի), ինչպես նաև քերականական կարգերի կիրառման միջոցով խոսքային ակտերի իրագործումը: Հիմնարար դրույթը լեզվի կառուցվածքի և կիրառման փոխհարաբերությունն է հաղորդակցական իրադրությունում: Ընդ որում՝ փոխհարաբերությունն ընթանում է երկու մակարդակում՝ իմաստաստեղծում և իմաստի մեկնաբանում: Հաղորդակցական իրավիճակում առաձի՝ որպես ասույթի միջոցով կառուցվում է խոսքային ակտի իմաստային շրջանակը, որի վերծանումը ենթադրում է լեզվական կադապարից դուրս առկա գործոնների ամբողջության հաշվառում: Իմաստաստեղծման գործընթացում առանցքային դեր է խաղում խոսողի մտադրությունը՝ այն նպատակը, որի շուրջ ձևավորվում է խոսքային ակտի շրջանակը: Վերջինս, տեղեկության հաղորդումից զատ, կատարում է այլ գործառնություններ ևս՝ ներազդում, փաստարկում, համոզում և այլն՝ նկատի առնելով հաղորդակցության շրջանակում փոխազդեցության հանգամանքը: Վերոնշյալ գործառնությունների վերհանումն ու մեկնաբանումը կատարվում են համատեքստային գործոնների օգնությամբ: Կախված առաձային խոսույթի համատեքստից՝ նույն ասույթը կարող է ունենալ տարբեր գործառնություններ, որոնք առկայանում են իլլոկուտիվ մակարդակում և արդյունքում ընդգրկում գործնական կիրառության դաշտեր: Ուստի լեզվականում արտալեզվականի դրսևորումը քննվում է առաձի իմաստի ստեղծման ու վերծանման դիտանկյունից:

Առաձի ուսումնասիրման և ճանաչողության ու գործաբանության կապի հիմքում հասկացության ընկալումն է, փոխաբերական պատկերի արտապատկերումը մարդկային կյանքի տարբեր իրավիճակների վրա, ներակա իմաստի ու հաղորդակցական գործառնությունների վերհանումը: Վերը թվարկված դրույթներն արտահայտում են լեզվական հանրության կոլեկտիվ մտածողության և ճանաչողության առանձնահատկությունները:

Ռուս առաձաբան Գ. Պերմյակովի՝ առաձների դիտարկման վերաբերյալ մոտեցումն առնչվում է գործաբանությանը. հեղինակն առանձնացրել է առաձների գործաբանական յոթ գործառնություն:

1. *կադապարող*, որի նպատակն իրադարձության լեզվական դրսևորումն է,
2. *ուսուցողական*, որը ենթադրում է լեզվամշակույթի, լեզվամտածողության և վարքի կադապարների մասին տեղեկության ուսուցանում,
3. *կանխատեսման*, որը ժամանակային դիտանկյունից առնչվում է ապագային,

4. *մոզական*, որի հիմնական առանցքը ներգործությունն է, խոսքի միջոցով ցանկալի գործողության դրդելը,

5. *հաղորդակցական համատեքստում բացասական երանգավորման*, ինչն ուղղված է ուղիղ պատասխանից խուսափելուն,

6. *Ժամանցային*, որն ապահովում է խոսակցին զվարճություն պատճառելը,

7. *զարդարող*, որը խոսքին հաղորդում է ոճական ու գեղարվեստական ներբերանգ²³:

Առաժաբանության շրջանակում արդի հետազոտություններն ընդգծում են ճանաչողական և գործաբանական հայեցակերպերի կարևորությունը միջմշակութային դիտանկյունից²⁴:

Հարկ է նշել, որ առածի լեզվամշակութաբանական, լեզվաճանաչողական ու լեզվագործաբանական բնութագիրը կարելի է ուսումնասիրել *լեզվի, ասության, խոսության և տեքստի* մակարդակում: Ձևի ու բովանդակության համալիր դաշտի ընդգրկուն բնույթը թույլ է տալիս այն բնորոշել վերոնշյալ չորս լեզվաբանական կարգերի տիրույթում, ընդ որում՝ նաև հատույթների խաչմերուկում:

Խոսքում գործածվելիս առածի բաղադրիչները կարող են ենթարկվել փոփոխությունների՝ ելնելով գործաբանական գործառնությից: Ինչ վերաբերում է ճանաչողական դիտանկյունից առածների ուսումնասիրությանը, վերջինս կարևորվում է նաև թարգմանության տեսության համատեքստում՝ նկատի առնելով համարժեքության հիմնահարցը²⁵:

Վ. Մոկիենկոն նշում է, որ առածի ուսումնասիրման շրջանակը բավականին լայն է՝ «փոխաբերական բառությից մինչև ավարտուն տեքստ»²⁶:

Առածի՝ որպես խոսության ուսումնասիրմանը նվիրված ֆրանսիական դպրոցի կայացման գործում մեծ նշանակություն ունեն լեզվաբան Ժան-Կլոդ Անսկոմբրի աշխատությունները: Ամբողջական իմաստին զուգահեռ՝ առածային խոսության առաջ է բերում ընդգրկուն համատեքստային և հարատեքստային դաշտեր: Ըստ հեղինակի՝ առածը «ինքնուրույն ասության օբյեկտ է», քանի որ ինքնին կազմում է ամբողջական խոսությ՝ առանց հավելյալ ասությունների²⁷: Այնուհետև՝ առածը՝ որպես ինքնուրույն միավոր, հանդես է գալիս տեքստի

²³ Տե՛ս **Пермяков, Г. Л.** К вопросу о структуре паремиологического фонда. Типологические исследования по фольклору. Москва: Наука, 1975, էջ 254-255:

²⁴ Տե՛ս **Belkhir, S.** (ed.) Proverbs within Cognitive Linguistics: State of the Art. John Benjamins Publishing Company, 2024, էջ 11:

²⁵ Տե՛ս **Baghdasarian, H.** Algunas consideraciones sobre la traducción al italiano de las paremias de la novela Rinconete y Cortadillo de Cervantes, *Paremia*, 31, 2021, էջ 150-151:

²⁶ **Мокиенко, В. М.** Аспекты исследования славянской паремиологии / Паремиология в дискурсе. Общие и прикладные вопросы паремиологии. Пословица в дискурсе и в тексте. Пословица и языковая картина мира. Под ред. О. В. Ломакиной. Москва, 2015, с. 9.

²⁷ Տե՛ս **Anscombre, J.-C.** Parole proverbiale et structures métriques. *Langages*, 34e année, n°139, La parole proverbiale, sous la direction de Jean-Claude Anscombre, 2000, էջ 12:

մակարդակում: Իբրև խոսույթի արդյունք՝ իմաստային տեսանկյունից այն բնութագրվում է տեքստին բնորոշ առանձնահատկություններով:

Այսպիսով՝ խնդրո առարկա հետազոտությունն իրականանում է *առածը որպես բառույթ, առածը որպես ասույթ, առածը որպես տեքստ, առածը որպես խոսույթ* հարացույցների շրջանակում: Ընդ որում՝ հարկ է նշել, որ բառույթն ամփոփված է և՛ ասույթի, և՛ տեքստի, և՛ խոսույթի դաշտում, քանի որ իմաստային տեսանկյունից այն հիմնարար կետն է, որի շուրջ կառուցվում և ուղենշվում է իմաստային շրջանակը:

Որպես ամփոփում՝ առածներն ու ասացվածքներն արդի լեզվաբանական ուղղությունների համատեքստում դիտարկվում են միջգիտակարգայնության լույսի ներքո: Մասնավորապես՝ հետազոտությունների առանցքը առածի և ասացվածքի քննությունն է լեզվամշակութային, լեզվաճանաչողական և լեզվագործաբանական հայեցակերպերի համադրման տիրույթում: Վերոնշյալ հայեցակերպերը համընդհանուր–ընդհանուր–անհատական պրիզմայի միջոցով վերաբանաձևելու արդյունքում պարզ է դառնում, որ առածների ճանաչողությունը համընդհանուր շերտն է, ընդհանուրը՝ մշակութայինը, իսկ գործաբանական բաղադրիչը համապատասխանում է անհատական մակարդակին: Հարկ ենք համարում նշել, որ *առածը դիտարկվում է լեզու, մշակույթ, ճանաչողություն, մտածողություն և խոսույթ կարգերի հատման շրջանակում* հասարակական ճանաչողության դիտանկյունից: Լեզու–մշակույթ փոխառնչության քննության արդյունքում պարզ է դառնում, որ առածները լեզվամշակութային արտահայտություն են, որոնք բովանդակում են հանրույթի լեզվամտածողության առանձնահատկությունները: Իբրև խոսույթ՝ առածի և ասացվածքի ուսումնասիրությունը բացահայտում է մշակութային, ճանաչողական ու գործաբանական առանձնահատկությունների ընդգրկուն համատեքստը, ինչի պարագայում էլ կարևորվում է հաղորդակցական գործառույթի, ինչպես նաև ճանաչողական կաղապարների դերը: Գիտական հարացույցում արդիական են նաև վերոնշյալ կարգերի փոխառնչությունները ընդհանուր–անհատական կաղապարի բնորոշիչ առանձնահատկությունների հաշվառման տեսանկյունից:

НАРЕ ШАЛУНЦ – Лингвокультурный и лингвокогнитивный-прагматический подходы к изучению пословиц и поговорок. – В статье рассматриваются подходы к лингвокультуре, предложенные в академическом контексте, которые включают взаимодействие мышления, когниции и дискурса. Пословицы и поговорки являются уникальными выражениями лингвокультуры, основанными на социальной когниции. Они отражают особенности лингвокультуры и служат средством сохранения лингвокультурной памяти. Подчеркивается важность когнитивных процессов с точки зрения прагматических особенностей пословиц. В этом контексте следует отметить значительную роль коммуникативной функции пословиц в дискурсе, а также проявление общего и индивидуального в пословицах. Учитывая вышеизложенное, изучение пословиц и поговорок на пересечении лингвокультурной и лингвокогнитивной-прагматической перспектив приобретает особую

актуальность в рамках современной лингвистики. Пословицы и поговорки изучаются на перекрестке таких категорий, как язык, культура, когниция и дискурс.

Ключевые слова: *пословица, поговорка, пословичный дискурс, лингвокультура, когнитивный процесс, лингвопрагматика.*

NARE SHALUNTS – The Linguocultural and Linguocognitive-pragmatic Approaches to Studying Proverbs and Sayings. – The article explores academic approaches to linguoculture, focusing on the interrelations among thought, cognition, and discourse. Specifically, proverbs and sayings are unique expressions of linguoculture, grounded in social cognition. They encompass the distinctive features of linguoculture and function as a means of preserving linguocultural memory. From the perspective of the pragmatic properties of proverbs, the importance of cognitive processes is emphasized. In this context, the significant role of the communicative function of proverbs in discourse should be noted, along with the manifestations of the general and the individual. In light of these considerations, the study of proverbs and sayings at the intersection of linguocultural and linguocognitive-pragmatic perspectives is highly relevant within the framework of contemporary linguistics. Proverbs and sayings are thus studied at the crossroads of categories such as language, culture, cognition and discourse.

Key words: *proverb, saying, proverbial discourse, linguoculture, cognitive process, linguopragmatics.*

Գրականութեան ցանկ

- Բաղդասարյան Հ. (2023). Համընդհանուրի, ազգայինի և անհատականի հակադրամիասնությունը որպէս թարգմանական խնդիր, Եր., ԵՊՀ հրատ.: (Baghdasaryan, H. (2023). *Ham@ndyuvani, azgaynaki yev anhadakanin hakadramiasnut'yuny vorpes targmanakan khndir.* Er., YPH hrat).
- Բրուտյան Գ. (1972). Փիլիսոփայություն և լեզու. Եր., «Հայաստան» հրատ.: (Brutyan, G. (1972). *P'ilisosap'yut'yun yev lezu.* Er.: "Hayastan" hrat).
- Баранов, А. Н., Добровольский, Д. О. (2008). *Аспекты теории фразеологии.* М.: Знак. (Baranov, A. N., Dobvol'skiy, D. O. (2008). *Aspekty teorii frazeologii.* M.: Znak).
- Красных, В. В. (2013). Лингвокультура как объект когнитивных исследований. *Вестник Московского университета.* Сер. 9. Филология. № 2, с. 7-18. (Krasnykh, V. V. (2013). *Lingvokultura kak ob'yekt kognitivnykh issledovaniy. Vestnik Moskovskogo universiteta.* Ser. 9. *Filologiya*, № 2, s. 7–18).
- Лучинина, Е. Н. (2004). Лингвокультурология в системе гуманитарного знания. *Критика и семиотика*, Вып. 7, с. 238-243. (Luchinina, E. N. (2004). *Lingvokulturologiya v sisteme gumanitarnogo znaniya. Kritika i semiotika*, Vyp. 7, s. 238–243).
- Мокиенко, В. М. (2015). Аспекты исследования славянской паремиологии / *Паремиология в дискурсе. Общие и прикладные вопросы паремиологии. Пословица в дискурсе и в тексте. Пословица и языковая картина мира.* Под ред. О. В. Ломакиной. Москва, с. 4-25. (Mokienko, V. M. (2015). *Aspekty issledovaniya slavyanskoy paremiologii / Paremiologiya v diskurse...* M.: s. 4–25).
- Мурзин, Л. Н. (1996). О лингвокультурологии, ее содержании и методах. *Русская разговорная речь как явление городской культуры.* Екатеринбург: Арго, с. 7-13. (Murzin, L. N. (1996). *O lingvokulturologii, yeye sodержanii i metodakh // Russkaya razgovornaya rech' kak yavlenie gorodskoy kultury.* Yekaterinburg: Argo, s. 7–13).
- Пермяков, Г. Л. (1975). К вопросу о структуре паремиологического фонда. *Типологические исследования по фольклору.* Москва: Наука, с. 247-274. (Permyakov, G. L. (1975). *K voprosu o strukture paremiologicheskogo fonda // Tipologicheskie issledovaniya po fol'kloru.* M.: Nauka, s. 247–274).

- Тер-Минасова, С. Г. (2000). *Язык и межкультурная коммуникация*. М.: Слово. (Ter-Minasova, S. G. (2000). *Yazyk i mezhkul'turnaya kommunikatsiya*. M.: Slovo).
- Хроленко, А. Т. (2009). *Основы лингвокультурологии: Учебное пособие*. Под ред. В.Д. Бондалетова. 5-е изд. М.: Флинта: Наука. (Khrolenko, A. T. (2009). *Osnovy lingvokulturologii: Uchebnoe posobie*. 5-e izd. M.: Flinta: Nauka).
- Anscombre, J-C. (2000). Parole proverbiale et structures métriques. *Langages*, 34e année, № 139, La parole proverbiale, sous la direction de Jean-Claude Anscombre, p. 6-26.
- Baghdasarián, H. (2021). Algunas consideraciones sobre la traducción al italiano de las paremias de la novela Rinconete y Cortadillo de Cervantes, *Paremia*, 31, p. 149-161.
- Belkhir, S. (ed.) (2024). Proverbs within Cognitive Linguistics: State of the Art. *John Benjamins Publishing Company*.
- Charaudeau, P. (2001). Langue, discours et identité culturelle. *Revue de didactologie des langues-cultures*, 3-4, № 123, p. 341-348.
- Charaudeau, P. (2004). Comment le langage se noue à l'action dans un modèle socio-communicationnel du discours. De l'action au pouvoir. *Cahiers de linguistique française*, № 26, Les modèles du discours face au concept d'action, Actes du 9ème colloque de Pragmatique de Genève et colloque Charles Bally, p. 151-175.
- Dijk, T. (2008). Discourse and Context. A Sociocognitive Approach. *Cambridge University Press*.
- Kramsch, C. (1998). Language and Culture, *Oxford University Press*.
- Duranti, A. (2003). Language as Culture in U.S. Anthropology: Three Paradigms. *Current Anthropology*. Volume 44. Number 3, p. 323-347.
- Galisson, R. (1988). Cultures et lexicultures. Pour une approche dictionnaire de la culture partagée. *Annexes des Cahiers de linguistique hispanique médiévale*, vol. 7, Hommage à Bernard Pottier, p. 325-341.
- Humboldt, W. (2000 [1828]). Sur le caractère national des langues et autres écrits sur le langage. *Trad. fr. éd. Bilingue. Paris : Seuil*.
- Hutchins, E. (1996). Cognition in the Wild. *The MIT Press*.
- Lotman, I, Ouspenski B. (1990). Сémiotique de la culture russe. *Traduit du Russe et Annoté par Françoise Lhoest. Lausanne: L'Âge d'Homme*.
- Loubier, C. (2008). Langues au pouvoir. Politique et symbolique. *Préface de William Francis Mackey. Paris : L'Harmattan*.
- Sharifian, F. (2017). Cultural Linguistics. Cultural Conceptualisations and Language. *John Benjamins Publishing Company*.
- Sinha, C. (2017). Ten Lectures on Language, Culture and Mind. Cultural, developmental and evolutionary perspectives in cognitive linguistics. *Distinguished Lectures in Cognitive Linguistics*, Vol. 6, Brill.

ՆԵՐՀԱԿԱՆԻՇՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐՈՒՄ

ՄԿՐՏԻՉ ՄԿՐՏՅԱՆ*

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ

Ներհականիշությունը լեզվական երևույթ է, երբ միևնույն բառի մեկ իմաստը հակադրվում է մյուս իմաստին: Այս երևույթը տարբեր ծավալներով առկա է գրեթե բոլոր լեզուներում, սակայն դրա առաջացման և զարգացման մասին հստակ պատկերացում չկա: Ներհականիշության մասին ուսումնասիրություններ, նաև զուգադրական վերլուծություններ են կատարվել՝ հիմք ընդունելով միևնույն լեզվաընտանիքի լեզուների, մեկ լեզվի կամ էլ տարբեր լեզուների նյութը: Լեզվաբանության մեջ ներհականիշների ըմբռնման, նկարագրման, դասակարգման մասին միասնական մոտեցում դեռևս չի ձևավորվել: Հայերենում ներհականիշության դրսևորումներն ամբողջապես չեն ուսումնասիրվել, և այս հոդվածը փորձ է լրացնելու այդ բացը: Հոդվածում նախ տրվում են «ներհականիշություն» երևույթի բնորոշումները լեզվաբանական գրականության մեջ, ապա քանակական և նկարագրական մեթոդների միջոցով տարբեր խմբերում են դաստասովում ներհականիշություն ունեցող բառերը, որոնք քաղվել են Էդ. Աղայանի «Արդի հայերենի բացատրական բառարան»-ից: Հոդվածը կարևոր է ոչ միայն այն առումով, որ առաջին անգամ հայոց լեզվի նյութի հիման վրա առանձնացվում են ներհականիշություն ունեցող բառերը, այլ նաև այն բանով, որ այդ նյութը հետազայում կարող է օգտագործվել հայերենի դասավանդման, բառանագրության, հայերենի և օտար լեզուների զուգադրական ուսումնասիրությունների ժամանակ:

Բանալի բառեր – *ներհականիշություն, կոնտրոնիմ, բառարանագրություն, իմաստային փոփոխություն, հակադրություն*

* **Մկրտիչ Մկրտչյան** – ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի Ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանության բաժնի կրտսեր գիտաշխատող, Բոյուսովի անվան պետական համալսարանի դասախոս, ասպիրանտ:

Мкртчч Мкртчян – младший научный сотрудник Института языка им. Гр. Ачаряна НАН РА, отделение общего и сравнительного языкознания; преподаватель, аспирант в Государственном университете имени В. Я. Брюсова.

Mkrtich Mkrtchyan – Junior Researcher at NAS RA Institute of Language after H. Acharyan, the Department of General and Comparative Linguistics, Lecturer, PhD Student at Brusov State University.

Էլ. փոստ՝ mkrtchyan09@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-3956-6533>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 26.03.2025

Գրախոսվել է՝ 27.03.2025

Հաստատվել է՝ 02.06.2025

© The Author(s) 2025

Ներածություն

Ներհականիշությունը լեզվական երևույթ է, երբ միևնույն բառի իմաստներից մեկը հակադրվում է նրա մեկ այլ իմաստին: Ներհականիշությունը լեզվաբանական գրականության մեջ ստացել է տարատեսակ անվանումներ. այն հայտնի է իբրև «ներհականիշություն», «կոնտրոնիմներ», «ավտոանտոնիմներ», «էնանտիոսեմիա», «Յանուս բառեր» և այլն:

Ներհականիշության բնութագրումները շատ են, սակայն դրա առաջացման աղբյուրները հստակ չեն, բայց կարելի է ենթադրել, որ այդ աղբյուրները կարող են լինել իմաստային տեղաշարժերը, համատեքստն ու մշակութային գործոնը: Այս երևույթը բնորոշ է համարյա թե բոլոր լեզուներին, և այդ ուղղությամբ կատարվել են հետազոտություններ ինչպես մեկ լեզվի (Кравцова, 2006), երկու լեզուների (Авдеева, и др., 2019), այնպես էլ միևնույն լեզվաընտանիքին պատկանող տարբեր լեզուների նյութի հիման վրա (Shmelev, 2016):

Հարկ է նշել, որ հայերենի բառապաշարին վերաբերող ծավալուն ուսումնասիրություններ չկան, և այս հոդվածն ուրույն փորձ է լրացնելու այդ բացը:

Ներհականիշության բնորոշումը լեզվաբանության մեջ

Ներհականիշությունն ուսումնասիրության առարկա է դարձել 19-րդ դարում. երկու գիտնականներ՝ Կ. Աբելը (1843–1906) Գերմանիայում և Վ. Շերցելը (1827–1906) Ռուսաստանում 1884 թ. միաժամանակ աշխատություններ են հրատարակում, որոնցում քննության են առնվում բառերի հակադիր իմաստները: Ե. Վելմեզովան (2007:170) նշում է, որ ռուսական մասնագիտական գրականության մեջ երբեք չեն անդրադարձել խնդրո առարկայի վերաբերյալ արևմտյան գիտնականների աշխատություններին: Խոսքը Կ. Աբելի, Զ. Ֆրոյդի ու Է. Բենվենիստի մասին է, ընդ որում՝ համաձայն Ֆրոյդի՝ ներհականիշությունը առաջանում, զարգանում է քողարկված կերպով, և ըստ Ռոզետ Լարյու–Տոնդերի՝ «հետաքրքիր կլինեք ուսումնասիրել դրա դրսևորումները, քանի որ այն սերտորեն կապված է խոսքային արվեստի հետ» (2009: 4):

«Ներհականիշություն» երևույթը «կռվախնձոր» է դարձել հոգեվերլուծաբանների ու լեզվաբանների միջև. Բենվենիստն իր «Ընդհանուր լեզվաբանության խնդիրներ» երկհատորյա աշխատության մեկ գլուխ նվիրում է Ֆրոյդի լեզվի գործառնության վերլուծություններին (2023:109–126): Բենվենիստը քննադատում էր Ֆրոյդին, որ նա հակված էր չափից դուրս պարզեցնելու և ընդհանրացնելու լեզվի առանձնահատկությունները, որպեսզի դրանք համապատասխանեին իր հոգեվերլուծական համակարգին:

«Ներհականիշություն» երևույթը լեզվաբանական տեսական աշխատություններում համարվում է հականիշության կամ բազմիմաստության տարատեսակ կամ էլ բազմիմաստությանն ու հականիշությանը կից երևույթ, քանի որ «ներհականիշ լեզվական երևույթները բնութագրվում են միևնույն արտահայտության պլանի, բովանդակության երկու պլանի և հականիշային բնույթի

հարաբերության առկայությամբ» (Кравцова, 2006: 82): Ներհականիշությունը բնութագրել են նաև որպես «հականիշության և համանունության փոխհարաբերության եզակի հանդիպող դեպքերից մեկը» (Горелов, 1986: 227) կամ զուտ համանունության տարատեսակ (Виноградов, 1975: 302–303) կամ էլ ներբառային հականիշություն (Новиков, 1982: 251): Ռուլան Բարտը (1982: 95) ներհականիշությունը որակում է որպես «հակասական նշանակիչ» (un-signifiant contradictoire), իսկ ֆրանսիացի լեզվաբան Կլոդ Աժեժն այն անվանում է «երկու հակառակ / հակադիր իմաստների համատեղ ներկայություն» (co-présence de deux sens contraires) (1985: 154): Օքսֆորդի «Լեզվաբանական համառոտ բառարանը» այսպես է բացատրում ներհականիշությունը. «Բազմիմաստության տեսակ, երբ մեկ իմաստն ինչ-որ առումով մյուս իմաստի հակառակն է» (a case of polysemy in which one sense is in some respect the opposite of another) (2014: 123):

«Ներհականիշություն» երևույթը բազմակողմանիորեն ուսումնասիրվել է ռուսերենի նյութի հիման վրա՝ սլավոնական այլ լեզուների համեմատությամբ, այն էլ՝ բառային մակարդակում (Абрамян, Каджберуни, 2001: 79): Ընդ որում, «Պատանի բանասերի հանրագիտարանում» ռուսաց լեզվում ներհականիշության առաջացման 2 պատճառ է նշվում. 1. տարբեր ոլորտներում բառի երկար գործածությունը և 2. բառի հեզնական օգտագործումը (1984: 336): Իսկ ռուսերենի դարձվածաբանական միավորների ներհականիշության ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ այն շատ ավելի բարդ երևույթ է, քան բառային մակարդակինը. դա պայմանավորված է այն բանով, որ «դարձվածաբանական միավորներն իմաստային և կառուցվածքային առումով յուրահատուկ են, քան առանձին բառերը» (Никольникова и др., 2021: 511):

Հայ լեզվաբանական գրականության մեջ «ներհականիշություն» երևույթին անդրադարձները հազվադեպ են. Ա. Նազարյանն իր «Լեզվաբանական տերմինների ֆրանսերեն–ռուսերեն–հայերեն ուսումնական բառարանում» «épan-tiosémie» ֆրանսերեն եզրույթի համար տալիս է հետևյալ թարգմանությունն ու բացատրությունը՝ «հակիմաստություն, ներհականիշություն, իմաստների բևեռացում (բառի կամ բառակապակցության հակադիր իմաստներ արտահայտելու ընդունակություն)» (1993: 176): Ռ. Շալունցը առաջիններից է անդրադարձել խնդրին՝ անվանելով այն «ներբառային հականշություն» (1979: 142), իսկ Ալ. Մարգարյանը պնդում է, որ «ներհականշությունն առանձնապես հատուկ չէ հայերենին» (1987: 59): Մյուս անդրադարձը կարելի է գտնել Կ. Աբրահամյանի և Հ. Քաջբերունու «Էնանտիոսեմիա. ակունքներ, ուսումնասիրության հիմնախնդիրներ» (2001), Հ. Քաջբերունու և Թ. Հակոբյանի «Ներհականիշության խնդրի շուրջ» (2016) հոդվածներում:

Պետք է նշել, որ բառի իմաստին հակադիր իմաստ կարելի է արտահայտել նաև ներակայման միջոցով, սակայն վերջինիս դեպքում իմաստն ավելի շատ

ենթադրվում և ապակողավորվում է հասցեատիրոջ կողմից: Ավելին, ներակայումը գործաբանական երևույթ է, իսկ ներհականիշությունը՝ իմաստաբանական¹:

Մեթոդաբանություն

Հոդվածում գործածվել են հետևյալ մեթոդները. նկարագրական մեթոդի միջոցով նկարագրվում է «ներհականիշություն» երևույթը, իսկ քանակական մեթոդի օգնությամբ նշվում է, թե ներհականիշության քանի տեսակ կա հայերենում: Հոդվածի ուսումնասիրության փաստական նյութը քաղված է Էդ. Աղայանի «Արդի հայերենի բացատրական բառարանից». հավաքվել է ընդհանուր առմամբ 161 գլխաբառ, որոնք դասոչակվում են մի քանի խմբերում: Ընդ որում, երբեմն իմաստների համարները տրվում են ըստ բառարանի, երբ բառի իմաստները շատ են, իսկ հակադիր իմաստները՝ իրարից հեռու, և արդյունքներին ծանոթանալը կարող է խնդրահարույց լինել ընթերցողի համար: Մյուս դեպքերում, երբ իմաստները երկուսն են կամ էլ իրար մոտ են տրված բառաբանում, դրանք ներկայացվում են «և» շաղկապով՝ առանց համարակալելու:

Արդյունքներ

Ներհականիշների դասակարգման տարբեր մոտեցումներ կան՝ կախված այն բանից, թե ինչպես է ըմբռնվում ներհականիշը՝ լայն կամ նեղ իմաստներով: Այս հոդվածում նկարագրվում են ներհականիշության լայն դրսևորումները և, ըստ այդմ, առանձնացվել են *լրիվ, մասնակի հակադրություն, փոխանություն, ինչպես նաև կին – տղամարդ, հոգեկան – ֆիզիկական հակադրություն* և *հեզնանք ու արհամարհանք* արտահայտող բառեր: Այս խմբերում ընդգրկված որոշ բառեր ունեն մի քանի ներհականիշ իմաստներ, որոնք տարբեր իմաստներով կարելի էր զետեղել տարբեր խմբերում, սակայն ընտրվել է մեկ խումբ՝ հաշվի առնելով որևէ իմաստի առավել գործածական լինելը:

Լրիվ հակադրություն

Այս խմբում ներառվել են այն բառերը, որոնց իմաստներից գոնե մեկը բացահայտորեն հակադիր է մյուս իմաստ(ներ)ին: Կան լրիվ հակադրություն արտահայտող 30 բառ: Դրանցից են, օր.՝

Ախոյան, գ. 1. Թշնամի, հակառակորդ: 2. Սրցակից: 4. (արևմտ.): Համախոհ, կողմնակից, պաշտպան:

Աղվեսանալ, չբ. խորամանկանալ և փխբ. իմաստով՝ խեղճանալ:

Դեղ գ., 1. Հիվանդությունը բուժելու կամ կանխելու համար գործածվող նյութ, բուժանյութ: 6. (ժղ.): Թույն:

Ժառանգել, նբ. 2. Ժառանգություն ստանալ: 7. Ժառանգություն թողնել:

¹ Հայերենում ներակայման դրսևորման դեպքերի համար տե՛ս **Գևոյան, Մ.** Ներակայումը արդի հայերենում (ատենախոսություն), Եր., 2024:

Կայել, չբ. 17. Ընդհարվել, բախվել, վիճել, կռվել: 22. Հավանել, սիրել, սեր տածել:

Փառ (1), ի, գ. 6–րդ իմաստով այն նշանակում է որևէ գոյացություն, իսկ 7–րդ իմաստով՝ որպես ածական նշանակում է անբիծ, մաքուր, հստակ: *Բայց փառ սպիտակությունը խաժամուժվում է* (Հ. Քոչար):

Ներհականիշության երկու դեպք է հանդիպել իբրև բնական և ոչ բնական/արհեստական հակադրություն, դրանք են՝ **ամբոց**, գ., բնական ամուր տեղ, ամրություն և արհեստական կերպով ամրացված դիրք կամ ռազմական կառուցվածք թշնամու հարձակումներից պաշտպանվելու համար, բերդ ամրություն; **անոտ**, ած. ոտք չունեցող, բնականորեն ոտքից զուրկ և ոտքից զրկված, ոտք(եր)ը կտրած:

Ներհականիշություն են դրսևորում նաև ձայնարկությունները. դրանց մի իմաստը ամբողջովին հակասում է մյուսին, օր.՝ **սահ**՝ վշտի՝ ցավի բացականչություն և ուրախության բացականչություն, **դե**՝ խրախուսանք և սաստում, նախազգուշացում, **ռհ**՝ վշտի՝ տխրության բացականչություն և ուրախության բացականչություն, **վայ**՝ ցավի, ողբի բացականչություն և ուրախության բացականչություն:

Մասնակի հակադրություն

Այս խմբում ներկայացված են այն բառերը, որոնք մասնակիորեն են հակադրվում մյուս իմաստին, այսինքն՝ այդ հակադրությունը ենթադրվում է, կամ էլ որոշ առումով հակասում է բառի մյուս իմաստին: Այս խմբում ներառվել է 34 բառ: Ահա դրանցից մի քանիսը.

Ամուրի, 1. Դեռևս չամուսնացած չափահաս մարդ կամ կին: 2. Ամուսնաթող տղամարդ կամ կին: 3. Տղամարդ, որի կինը վախճանվել է:

Անամաչ, ած. չամաչող, անամոթ և որ ամաչելու առիթ՝ պատճառ չունի:

Անկշռելի ած. ոչ կշռելի, քաշ՝ կշիռ չունեցող և չափազանց թեթև, զգալի քաշից զուրկ:

Գաղտնաբանել, չբ. որևէ բան գաղտնի պահել՝ ոչ ոքի չհայտնել և մեկի հետ գաղտնի բաներ խոսել, մեկի հետ խոսել այնպես, որ ուրիշները չլսեն:

Լճաբնակ, ած. լճի մեջ բնակվող՝ ապրող և լճափին բնակվող՝ ապրող:

Կծիկ, գ. 6. (զվռ.): Կուչ եկած՝ սմբած պառավ: 8. (ծծկբ.): Աղջիկ:

Վերաշարադրել, նբ. 1. Նորից շարադրել: 2. Շարադրվածը վերամշակել՝ փարեփոխել: 3. Որևէ պատմություն՝ ստեղծագործություն ինքնուրույն կերպով վերապատմել՝ շարադրել:

Փոխանունություն

Երբեմն նույն իրավիճակի երկու մասնակիցները համարվում են հակադիրներ, քանի որ գործողության նկարագրությունը մասնակիցներից մեկի տեսանկյունից ընկալվում է որպես «հակադիր» մյուս մասնակցի համար

(Shmelev, 2016: 76): Այս խմբի մեջ են մտնում նաև այն բառերը, որոնց մի իմաստը նկարագրում է օբյեկտը, երևույթը կամ այդ օբյեկտի, երևույթի մի մասը: Այս խմբի մեջ ընդգրկվել է 73 բառ. դրանցից մի քանիսը ներկայացնենք ստորև:

Ապաստանել, չբ. 1. Որևէ տեղում պատսպարվել: 3. Պատսպարվել, ապաստան մտնել: 5. նբ. (հզվդպ.): Ապաստան տալ, պատսպարել:

Ահաբեկ, ած. մկ. սարսափի ենթարկված և ահ՝ սարսափ տարածող՝ առաջացնող:

Աղվեսահաչ, գ. աղվեսի հաչոց և շան հաչոցը աղվեսի վրա:

Անձրևոտել, (նբ.) անձրևով թրջել և (չբ.) անձրևից թրջվել:

Զույգ, գ. 1. Որևէ բանի երկու հատը միասին վերցրած: 5. Զույգի յուրաքանչյուր միավորը:

Խեղդ արմատով – **գայլախեղդ**, ած. գայլի խեղդած և գայլ խեղդող; **գազանախեղդ**, ած. գազան խեղդող և գազանի խեղդած:

Խղճահար, ած. խղճահարություն զգացող, խղճահարությամբ և խղճահարված, խղճահարություն արտահայտող:

Քարասպան, ած. Քարով սպանած՝ սպանված:

Օձասուն, ած. օձերով սնվող՝ կերակրվող և օձերի սնունդ դարձած:

Բավականին արգասաբեր են **-ծին** վերջնաբաղադրիչով բառերը (39 հ.). օր.՝ **սկզբնածին**, ած. սկզբում՝ առաջինը ծնված, անդրանիկ, առաջնեկ և առաջին անգամ ծնող՝ ծննդաբերող; **հերոսածին**, ած. 1. Հերոս ծնող՝ ստեղծող: Հերոսածին դարաշրջան: 2. Հերոսից ծնված: Հերոսածին գավակ: 3. Հերոսի (հերոսների) ստեղծած: Հերոսածին հաղթանակ:

Սակայն **-ծին** վերջնաբաղադրիչով **ոչ բոլոր բառերն** են մաս կազմում այս հակադրության, օր.՝ **ձվածին**, ած. ձվի միջոցով սերունդ արտադրող:

Հանդիպում են նաև **կեր** արմատով մի շարք բառեր, որոնք ունեն իրար հակադիր իմաստներ՝ **գազանակեր**, ած. գազանից կերված, գազանակուր և գազան ուտող; **գայլակեր**, ած. գայլից կերված և գայլ ուտող; **հավակեր**, ած. հավ ուտող և հավի կեր դարձած, հավերից քծված՝ փչացած; **մրջնակեր**, ած. մրջյուններից կերված և մրջյուն ուտող; **որդնակեր**, ած. որդերով կերակրվող, որդեր ուտող և որդերի կերած, որդը կերած: Սակայն **կեր** արմատով **ոչ բոլոր բառերն** ունեն իրար հակադիր կամ հակասող իմաստներ, օր.՝ **ձվակեր**՝ ձու ուտող և սեփական ձուն ուտող:

Կին–տղամարդ հակադրություն

Այս խմբում ներառվել են բառեր, որոնք ներկայացնում են կին և տղամարդ հակադրության վերաբերյալ իմաստներ՝ կանանց և տղամարդու հագուստ, կին և կնաբարո տղամարդ, ամուսնացած/չամուսնացած լինելը, տարիք և այլն: Ուսումնասիրության արդյունքում գտնվել է 13 բառ, ահա դրանցից մի քանիսը.

Աղջիկ գ. 1. Իգական սեռի երեխա: 2. Իգական սեռի չամուսնացած երիտասարդ: 3. Իգական սեռի զավակ՝ անկախ հասակից և ընտանեկան կարգավիճակից: 4. Կույս: 7. փխբ. (ժղ.) Թույլ՝ անզոր անհամարձակ տղամարդ: 10. Իգական սեռին պատկանող:

Որդի, գ. ծնողների արու զավակ և ընդհանրապես զավակ:

Սեղեխ, գ. 1. (հնց.): Օտար կնոջ հետ ապօրինի սեռական կապի մեջ մտնող տղամարդ: 2. Ապօրինի կապի մեջ մտնող կին, սիրուհի, տարփածու:

Սրտակեր, ած. 4. փխբ. Կանանց մեջ մեծ հաջողություն ունեցող՝ նրանց սրտերը գրավող (տղամարդ): 5. փխբ. Տղամարդկանց տանջող՝ սիրո տառապանքների մատնող (կին):

Վարդ, գ. 7. փխբ. Մատաղ, ջահել, երիտասարդ: *Տղա մը վարդ (Ջ. Գալեմ-բյարյան)*: 8. փխբ. Վարդի նման, շատ գեղեցիկ: *Ասավ, բերավ շարան-շարան վարդ աղջիկներ, կանայք Սասման (Հ. Թումանյան)*:

Տղա, գ. 1. Արական սեռի երեխա, մանչ: 2. (արևմտ.): Ընդհանրապես երեխա՝ մանչ թե աղջիկ:

Այստեղ տեղին է նշել, որ **տղաբեր** բառն ունի «ծննդկան» իմաստը և քիչ գործածական է արևելահայերենում, գործածության ժամանակ էլ նկատի ունեն, որ ծննդկանն արու զավակի է սպասում:

Հոգեկան-ֆիզիկական հակադրություն

Հոգեկան և ֆիզիկական հակադրությունը երբեմն չի ընկալվում որպես ներհականիշության տարատեսակ՝ համարվելով ներհականիշության «լայն» դրսևորում (Shmelev, 2016), սակայն այն կարևոր է ներհականիշության դրսևորումները ներկայացնելու համար: Այս խմբում գետեղվել է 4 բառ:

Հաշմ, ած. 1. Մարմնի որևէ անդամի վնասվածք կամ արատ ունեցող (խեղանդամ, կաղ, անդամալույծ, կույր են): 3. փխբ. Մտավոր պակասություն ունեցող, մտքով կույր, ապուշ:

Վառել, նբ. 12. Խարույկի վրա այրել (որպես պատիժ): 14. փխբ. Այրող ցավ պատճառել, խայթելով՝ խոցելով՝ ծակելով սուր ցավ առաջացնել՝ պատճառել: 17. փխբ. Հոգեկան ցավ՝ տառապանք պատճառել: 18. փխբ. Որևէ զգացմունքով համակել՝ տոգորել, որևէ բուռն զգացմունք առաջացնել: 19. փխբ. Տանջել, չարչարել, տանջանք պատճառել:

Վարակել, նբ. 4. փխբ. Իր զգացմունքը՝ ապրումները հաղորդել՝ փոխանցել մեկին, իր մտքերով՝ զգացմունքներով՝ գաղափարներով տոգորել՝ համակել մեկին՝ մի բան: *Ռոմանոս Մելիքյանն իր ոգևորությամբ վարակում էր նույնիսկ ամենաթուևդ սկեպտիկներին (ՄՀ)*: 6. փխբ. Թունավորել, վատ ներգործություն՝ ազդեցություն գործել:

Այս առումով հետաքրքիր է **վարակիչ** (ած. 3-րդ փխբ. իմաստով՝ լավ կամ վատ ազդեցություն գործող, այս կամ այն ներգործությունն ունեցող) գլխաբանի իմաստի բացատրությունը, որի հակադիր իմաստները տրված են «կամ» շաղկապով:

Վիրավորել, նբ. 1. Վերք հասցնել (խոցելով, հարվածելով, գնդակով ևն): 2. փխբ. Խոցել, խոր վիշտ պատճառել: 4. Վիրավորանք պատճառել, վիրավորական արարքով՝ խոսքով, վերաբերմունքով վշտացնել՝ հոգեկան ցավ պատճառել:

Հեզնանք, արհամարհանք արտահայտող բառեր

Հեզնանքի, արհամարհանքի ու ծաղրի միջոցով արտահայտվող ներհակադիր բառերը 6-ն են:

Ամենագետ, ած. ամեն բան գիտեցող՝ իմացող, համակողմանի գիտելիքներ ունեցող և հեզն. իրեն ամեն բան իմացողի տեղ դնող:

Իշխանիկ, գ. 1. Նվազ.-փոքր. Իշխան-ի: Փոքրիկ իշխան, դեռահաս իշխան: 2. (արհմրհ.): Փոքրիկ իշխան, չնչին իշխանություն ունեցող՝ թույլ՝ աննշան իշխան:

Մարդուկ, գ. 1. Նվազ. Մարդ-ի: 2. Նվաստ. Մարդ-ի: Խեղճ՝ աննշան՝ չնչին մարդ:

Վարժապետ, գ. 1. (հնց.): Ուսուցիչ: 2. (ծաղր.): Հետամնաց՝ գիտելիքներից ու մանկավարժական հմտությունից զուրկ ուսուցիչ:

Ուհի, 1. Իզականակերտ ածանց: 2. (խսկց. կտկ.): Իզական սեռին պատկանող անձ (կին կամ աղջիկ): 3. (ծաղր.): Կնաբարո տղամարդ:

Փիլիսոփայել, չբ. 1. Փիլիսոփայական հարցերի մասին դատողություններ անել: 2. փխբ. (հեզն.): Իմաստակել, իրեն գիտունի տեղ դնելով իմաստակել, գլխին զոռ տալ: 3. փխբ. Մառը՝ կրքերի ու ապրումների անմիջական ազդեցությունների չենթարկվելով դատողություն(ներ) անել, սառնորեն դատել՝ կշռադատել:

Քննարկում

Օրինակների բազմազանությունն ու առատությունը ցույց են տալիս, որ ներհակադիրություն պարունակող բառերը հայերենի բառապաշարում շատ են, իսկ դրանց խմբավորումն ու դասակարգումն արվել է՝ հաշվի առնելով այլ լեզուների համար կատարված դասակարգումները, սակայն որոշ դասդասումներ հեղինակային են և օբյեկտի ուսումնասիրության արդյունքից բխած անհրաժեշտություն:

Իհարկե, պետք է նշել, որ ուսումնասիրության հիմք ծառայած բառարանը բավականին հին է, և այնտեղ ներկայացված շատ իմաստներ կա՛մ փոխվել են, կա՛մ էլ գործածական չեն, ինչպես բառարանի կազմման ժամանակ (որոշ ի-

մասսներ ունեն «հնացած» նշումը), առավել ևս հիմա: Ավելին, այնտեղ ներկայացված են նաև արևմտահայերենից վերցրած իմաստներ, որոնք կարող են հակադիր իմաստ ունենալ արևելահայերենի միևնույն բառի արտահայտած իմաստին: Հոդվածի նյութը հիմնվել է բառարանում նշված իմաստների վերլուծության վրա:

Հարկ է ընդգծել նաև, որ հոդվածում տեղ չեն գտել այն իմաստները, որոնք ժամանակակից հայերենում հակադիր կամ հակառակ իմաստով են գործածվում, սակայն համարվում են սխալ կամ ոչ հանձնարարելի, օր.՝ *այլևս, հակամետ, մեղանչել* և այլն:

Լեզվի կոմիտեն իր ֆեյսբուքյան էջում անդրադարձել է այս բառերին՝ հորդորելով գործածել օրինակ, *այլևս* բառը միայն ժխտական իմաստով², իսկ *մեղանչելը*՝ բառարանում գրանցված «մեղք՝ հանցանք գործել», այլ ոչ թե «մեղազալ, զոջալ» իմաստներով³: Հետաքրքիր է նաև *հակամետ* բառի դեպքը. խոսակցական հայերենում այն գործածվում է բառարանում գրանցված իմաստի հակադիր իմաստով (Абрамян, Каджберуни, 2001: 82), իսկ Լեզվի կոմիտեն նշում է, որ «հակամետ» նշանակում է «մի բանի տրամադիր, մի բանի կողմը հակված, տրամադիր», և այն չպետք է շփոթել «հակառակ»-ի, «ներհակ»-ի հետ, և հիշել, որ նրա հոմանիշներն են «համաձայն»-ը, «տրամադիր»-ը⁴: Մեկ այլ հետաքրքիր օրինակ է *հանգանակել* բառը, որը, ըստ բառարանի, նշանակում է «հանգանակ՝ նվիրատվություն հավաքել որևէ նպատակի համար», սակայն նկատվում է նաև «նվիրատվություն կատարել» իմաստով գործածությունը⁵: Ընդ որում, էլեկտրոնային armdict.com բառարանը *հանգանակել* բառի համար տալիս է վերոնշյալ իմաստների անգլերեն թարգմանությունը, այսինքն՝ նվիրատվություն կատարել և նվիրատվություն հավաքել (to give, donate, collect, raise money)⁶: Ուշագրավ է նաև *համբավ* բառը. այն բառարանում ունի «բարի անուն, հռչակ» իմաստը, սակայն ժամանակի ընթացքում սկսել են գործածել ավելի շատ չեզոք իմաստով, և իմաստը հստակեցնելու համար գործածում են լավ կամ վատ ածականները՝ *լավ համբավ, վատ համբավ ունենալ*:

Բնականաբար, գոյություն ունեն լեզվական նորմ և կանոնակարգություն, սակայն հարց է առաջանում. արդյոք լեզվաբանները պետք է գրանցեն լեզ-

² <https://www.facebook.com/photo/?fbid=361057831135058&set=a.277843909456451> ղիտված՝ 05.12.2024թ.

³ <https://www.facebook.com/photo/?fbid=326637504577091&set=a.277843909456451> ղիտված՝ 08.12.2024թ.

⁴ <https://www.facebook.com/photo/?fbid=335224927051682&set=a.277843909456451> ղիտված՝ 01.12.2024թ.

⁵ <https://meliksetyan.org/hanganakel/> ղիտված՝ 09.12.2024թ.

⁶ <https://www.armdict.com/dictionary/armenian-english/%D5%B0%D5%A1%D5%B6%D5%A3%D5%A1%D5%B6%D5%A1%D5%AF%D5%A5%D5%AC?lang=ru> ղիտված՝ 08.12.2024թ.

վում տեղի ունեցող փոփոխությունները, թե՞ լեզուն գործածողներին հորդորեն հետևել տասնամյակներ առաջ գրված և փոփոխության չենթարկված բառարանում գրանցված իմաստներին: Երևի թե պետք է ներհականիշության երևույթի համար բացառություն կատարել և գրանցել որպես իմաստի բեռացում:

Եզրակացություն

Ներհականիշությունը քիչ ուսումնասիրված երևույթ է, և առավել քիչ են հետազոտված դրա առաջացման, զարգացման պատճառները և ուղիները: Թեև տարբեր լեզուների նյութի հիման վրա կատարվել են մի շարք հետազոտություններ, սակայն հայերենի բառապաշարին վերաբերող համապարփակ ուսումնասիրություն, կարելի է ասել, չկա:

Հետազոտության ընթացքում ուսումնասիրված ներհականիշները ընդգրկվել են *լրիվ, մասնակի հակադրություն, փոխանունություն, կին – տղամարդ, հոգեկան – ֆիզիկական հակադրություն*, ինչպես նաև *հեզնանք, արհամարհանք* խմբերում:

Հետազոտության արդյունքը ցույց է տալիս, որ լրիվ հակադրություն ունեցող բառերը շատ են, սակայն առավել շատ են փոխանունության խմբում ներառված ներհականիշները, որից պետք է առանձնացնել **-ծին** վերջնաբաղադրիչով բառերը, որոնք 39-ն են:

Ներհականիշության առաջացման աղբյուրները թեև հստակ չեն, սակայն կարելի է ասել, որ գոնե հայերենում այն կարող է առաջանալ նաև բառի սխալ գործածության հետևանքով:

Բառարանագրության տեսանկյունից առավել «խնայողական» կլինեն, որ որոշ իմաստներ ոչ թե առանձին համարակալվեր, այլ տրվեր մեկ իմաստի ներքո, ինչպես արվել էր օր.՝ *քարասպան* գլխաբառի համար:

Ներհականիշության ուսումնասիրության զարգացման համար առավել հետաքրքիր կլինեն դրանց առաջացման, ժամանակի ընթացքում բառերի իմաստների փոփոխության, համատեքստային ներհականիշության, բարբառների և այլ լեզուների հետ զուգադրական ուսումնասիրությունները:

МКРТЫЧ МКРТЧЯН – Энантиосемия в армянской лексике. – Энантиосемия — языковое явление, когда одно значение одного и того же слова противоречит другому. Это явление в разной степени присутствует практически во всех языках, хотя четких данных о его возникновении и развитии нет. Исследования энантиосемии проводились на материале одной языковой семьи, одного языка или проводился сравнительный анализ на материале разных языков. В языкознании нет единого подхода к пониманию, описанию и классификации энантиосемии. Проявления энантиосемии на материале армянского языка до сих пор не изучались, и данная статья является первой попыткой восполнить этот пробел. В статье дается определения явления «энантиосемия» в лингвистической литературе, а затем с помощью описательного метода слова с энантиосемией из «Толкового словаря современного армянского языка» Эд. Агаяна классифицируются на различные группы. Статья значима не только в том смысле, что впервые на армянском материале

выявляются слова с внутренними антонимами, но и потому, что материал статьи может быть использован в преподавании армянского языка, лексикографии, сопоставительном изучении армянского и других языков.

Ключевые слова: энантиосемия, контроним, лексикография, семантическая вариация, оппозиция.

ՄԿՐՏԻՇ ՄԿՐՏԻՇՅԱՆ – Enantiosemy in Armenian Vocabulary. – Enantiosemy is a linguistic phenomenon when one meaning of the same word contradicts another. This phenomenon is present in almost all languages to varying degrees, although there is no clear record of its emergence and development. Studies on enantiosemy have been conducted using the material of the same language family, one language, or comparative analyses have been carried out on the material of different languages. In linguistics, there is no unified approach to understanding, describing, and classifying enantiosemy. The manifestations of enantiosemy have not yet been studied based on the material of the Armenian language, and this article is a unique attempt to fill this gap. The article begins by defining the phenomenon of “enantiosemy” in linguistic literature and then uses the descriptive method to classify words with enantiosemy from Ed. Aghayan’s “Explanatory Dictionary of Modern Armenian” into different groups. The article is significant not only in the sense that, for the first time, words with internal antonyms are identified using Armenian material but also because the material in the article can be used in the future in the teaching of Armenian, lexicography, and comparative studies of Armenian and other languages.

Key words: enantiosemy, contronym, lexicography, semantic variation, opposition.

Գրականության ցանկ

- Աղայան, Է. Բ. (1976): *Արդի հայերենի բացատրական բառարան*, Երևան: «Հայաստան» հրատ.: (Aghayan, E. B. (1976), *Ardi hayereni batsarakan barraran*, Yerevan: ‘Hayastan’ hrataran).
- Բենվենիստ, Է. (2023): *Ընդհանուր լեզվաբանության խնդիրներ*, I. Երևան: Սարգիս Խաչենց, Փրիթինֆո: (Benvenist, E. (2023), *Yntanur lezvananutyan khndirner*, I. Yerevan: Sargis Khachents, Printinfo).
- Մարգարյան, Ալ. (1987): *Հայոց լեզվի հականիշները*, Երևան: «Լույս» հրատ.: (Margaryan, Al. (1987), *Hayots lezvi hakanishner*, Yerevan: ‘Luys’ hrataran).
- Նազարյան, Ա. (1993): *Լեզվաբանական տերմինների ֆրանսերեն-հայերեն-ռուսերեն ուսումնական բառարան*, Երևան: Ապոլլոն: (Nazaryan, A. (1993), *Lezvanakan terminneri franseren-hayeren-ruseren usumnakan barraran*, Yerevan: Apollon).
- Շալունց, Ռ., (1979): *Հականիշ բառերը ժամանակակից հայերենում*, Երևան: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.: (Shalunts, R. (1979), *Hakanish barery zhamanakakanch hayerenum*, Yerevan: HSSH GA hrataran).
- Քաջբերունի, Հ., Հակոբյան, Թ. (2016): Ներհականիշության խնդրի շուրջ, *ԿԱՆԹԵԴ. Գիտական հոդվածներ*, 66 (1), էջ 43–51: (Kajberuni, H., Hakobyan, T. (2016). *Nezhakanishutyan khndri shurj*, KANTEGH. *Gitakan hadvatsner*, 66(1), ej. 43–51).
- Абрамян, К., Кадзберуни, А. (2001). Энантиосемия: Истоки, основная проблематика. *ԿԱՆԹԵԴ. Գիտական հոդվածների ժողովածու*, 51 (2), էջ 79–87. Abramyan, K., Kadzhberuni, A. (2001). Enantiosemya: Istoki, osnova problematika. KANTEGH. *Gitakan hadvatsneri zhoghovatsuy*, 2, ej. 79–87.
- Авдеева, М. Д., Ярославцева, Е. Ф., Гараева, М. В. (2019). Лексическая энантиосемия как языковой аспект категории контрарности (на материале германских и славянских языковых групп), *Philology. Theory & Practice*, 12(8), с. 226–232. doi:

- 10.30853/filnauki.2019.8.44. (Avdeeva, M. D., Yaroslavtseva, E. F., Garaeva, M. V. (2019). Leksicheskaya enantiosemya kak yazykovoy aspekt kategorii kontrarnosti (na materiale germanskikh i slavyanskikh yazykovykh grup), *Philology. Theory & Practice*, 12(8), s. 226–232. doi: 10.30853/filnauki.2019.8.44).
- Виноградов, В. В. (1975). Об омонимии и смежных явлениях, *Избранные труды: исследования по русской грамматике*. Москва: Москва Наука, с. 295–314. (Vinogradov, V. V. (1975). Ob omonimii i smezhnykh yavleniyakh, *Izbrannyye trudy: issledovaniya po russkoy grammatike*. Moskva: Moskva Nauka, s. 295–314).
- Горелов, И. Н. (1986). Энантioseмия как столкновение противоречивых тенденций языкового развития, *Вопросы языкознания*, (6), с. 86–93. (Gorelov, I. N. (1986). Enantiosemya kak stolknoveniye protivorechivyykh tendentsiy yazykovogo razvitiya, *Voprosy yazykovedeniya*, (6), s. 86–93).
- Кравцова, В. Ю. (2006). Критерии классификации лексической энантioseмии и ее типы, *Общественные науки*, (S9), с. 82–90. (Kravtsova, V. Yu. (2006). Kriterii klassifikatsii leksicheskoy enantiosemyi i yeye tipy, *Obshchestvennye nauki*, (S9), s. 82–90).
- Никульникова, Я. С., Александрович, Л. В., Севастьянова, В. А. (2021). Энантioseмия как особая лексико-семантическая категория лексического яруса современного русского языка, *МИР НАУКИ, КУЛЬТУРЫ, ОБРАЗОВАНИЯ*, 27(2), с. 511–513. (Nikulnikova, Ya. S., Aleksandrovič, L. V., Sevastyanova, V. A. (2021). Enantiosemya kak osobaya leksiko-semanticheskaya kategoriya leksicheskogo yarusy sovremennogo russkogo yazyka, *MIR NAYKI, KULTURY, OBRADOVANIYA*, 27(2), s. 511–513).
- Новиков, Л. (1982). *Семантика русского слова*. Москва: «Высшая школа». (Novikov, L. (1982). *Semantika russkogo slova*. Moskva: 'Vysshaya shkola').
- Степанов, Г. В., Крысин, Л. П., Земская, Е. А. (1984). *Энциклопедический словарь юного лингвиста*. Edited by М. В. Панов. Москва: Педагогика. (Stepanov, G. V., Krysyn, L. P., Zemskaya, E. A. (1984). *Entsiklopedicheskiy slovar' yunogo lingvista*. Edited by M. V. Panov. Moskva: Pedagogika).
- Barthes, R. (1982). 'L'esprit de la lettre', in *Essais de critiques III- L'Obvie et l'obtus*. Paris: Ed. du Seuil, pp. 89–92.
- Claude, H. (1985). *L'Homme de paroles*. Paris: Fayard.
- Larue-Tondeur, J. (2009). *Ambivalence et énantiosémie (Thèse de doctorat)*. Paris: Université de Nanterre - Paris X.
- Matthews, P. (2014). *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Shmelev, A. (2016). 'Semantic shifts as sources of enantiosemy', in Juvonen, P. and Koptjevskaja-Tamm, M. (eds) *The Lexical Typology of Semantic Shifts*. Berlin, Boston: De Gruyter, pp. 67–94. doi: 10.1515/9783110377675-003.
- Velmezova, E. (2007). *Les lois du sens: La sémantique marriste*. Verlag Peter Lang.

ՇԱՆԹԻ «ՀԻՆ ԱՍՏՎԱԾՆԵՐ» ԴՐԱՄԱՅԻ ՊԱՐԱՏԵՔՍՏԸ (ՌԵՄԱՐԿՆԵՐ)

ԿԱՐԻՆԵ ԱՍԱՏՐՅԱՆ*
«Քվանտ» վարժարան

Դրամայի պարատեքստային միավորներից ռեմարկները կառուցվածքային կարևոր տարրեր են ինչպես դրամատիկական տեքստում, այնպես էլ բեմարվեստում՝ պիեսի թատերական մեկնաբանության համար: Դրամատիկական տեքստերի հեղինակային վերբալ այս նշագրումները բեմում արտահայտվում են ոչ վերբալ արտահայտչամիջոցներով: Իրադարձությունների, միջավայրի, տարածության ու ժամանակի հարաբերակցության ռեմարկային նկարագրություններով կառուցվում է բեմական տարածությունը, իսկ գործող անձանց երկխոսություններն ուղեկցող, նրանց ֆիզիկական գործողություններն ու ներաշխարհը բնութագրող ռեմարկները պարալեզվական միջոցների գործածությամբ մեծապես նպաստում են գեղարվեստական խոսքի հաղորդակցական արտահայտչականությանը: Մեկնական նշանակությունից զատ՝ գրական տեքստում ռեմարկները գեղարվեստական կառույցի իմաստաբանական բաղադրիչներ են, որոնք մասնակցում են դիպաշարի կառուցմանն ու դրամատիկ գործողությունների ենթատեքստային իմաստի բացահայտմանը: Հոդվածում կառուցվածքային և իմաստային տեսանկյունից դիտարկվում են Լևոն Շանթի «Հին աստվածներ» դրամայի պարատեքստը՝ անդրադառնալով մասնավորապես ներածական և միջխոսքային ռեմարկներին, նաև դրամատիկական բուն տեքստի (երկխոսությունների և մենախոսությունների տեքստ) և վերջիններիս հետ տեսարանների վերնագրային բաղադրիչների պարատեքստային կապին:

Բանալի բառեր – Լևոն Շանթ, պարատեքստ, ռեմարկ, դրամատիկական տեքստ, ներածական ռեմարկներ, միջխոսքային ռեմարկներ, ռեմարկային համատեքստ

* **Կարինե Ասատրյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, «Քվանտ» վարժարանի հայոց լեզվի և գրականության ուսուցչուհի

Карине Асатрян – кандидат филологических наук, учительница армянского языка и литературы в гимназии «Квант»

Karine Asatryan – PhD in Philology, Teacher of Armenian Language and Literature, “Quantum” College
Էլ. փոստ՝ asatryan.karine.m@gmail.com <https://orcid.org/0009-0009-8733-5105>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 21.03.2025

Գրախոսվել է՝ 26.03.2025

Հաստատվել է՝ 02.06.2025

© The Author(s) 2025

Ներածություն

Թատերագրական ստեղծագործություններում ռեմարկները՝ հեղինակային նշագրումները¹, պարատեքստային միավորներ են, որոնք դրամատիկական տեքստի կառուցում կարևոր դեր են կատարում՝ ելնելով իրենց գործառական տարակազմությունից: Ժամանակի ընթացքում ռեմարկների կառուցվածքային և գործառական հնարավորությունները ընդլայնվել են, իմաստային տեսանկյունից դարձել ավելի բազմաշերտ: Հռոմեական նպատակ չունենք անդրադառնալու դրամատիկական դիսկուրսում մշտապես հանդիպող այնպիսի քննարկումների, որոնք վերաբերում են ռեմարկների ծագմանը, գրական տարբեր ուղղությունների դրամատիկական ժանրերում ձևափոխություններին, այլ Լևոն Շանթի «Հին աստվածներ» դրամայի պարատեքստի, մասնավորապես՝ ռեմարկների վերլուծության միջոցով դիտարկելու ենք դրանց իմաստաբանական-կառուցվածքային մի քանի առանձնահատկություններ: Որպես «տեքստամերձ բաղադրիչ»՝ ռեմարկն ամեննին էլ երկրորդային դեր չունի տեքստի կառուցման և ամբողջացման համար: Ռեմարկներում արտացոլվում է դրամայի ենթատեքստը. դրանք կարող են ուղղակիորեն պայմանավորել դիպաշարի զարգացման հետագա ընթացքը և ձևավորել դրամատիկական երկի հիմնական գաղափարական առանցքը: Ռեմարկներում հեղինակը կառուցում է դրամատիկական երկի քրոնոտոպը, հերոսների փոխհարաբերությունները, բնութագրում նրանց մտածական-հուզագգացական ներաշխարհը: Պարատեքստային այս տարրերում հեղինակը պատմում է, նկարագրում, վերաբերմունք է դրսևորում, տրամադրություն փոխանցում, արտահայտում իր տեսակետը, որի՝ լեզվական միջոցներով արտահայտելու գործառնություններից մեկը, ըստ Բ. Ա. Ուսպենկու, անձի բնութագրությունն է. այս կամ այն անձի (լինի հերոս կամ ինքը՝ հեղինակը) աշխարհայացքը կարող է ձևավորվել նրա խոսքի ոճական վերլուծությամբ²: Հեղինակային ռեմարկները արձակ միկրոտեքստեր են, որոնց պարատեքստային կապը միմյանց և թատերագրական տեքստի այլ բաղկացուցիչների հետ օգնում է տեքստի խորքային ընթերցմանն ու ընկալմանը՝ որպես բովանդակային և կառուցվածքային ամբողջություն:

Ռեմարկը որպես գրական և թատերական երևույթ

Բառարանային և հանրագիտական մեկնաբանություններում մեծ մասամբ շեշտվել է ռեմարկի գործառական նշանակությունը, այն է՝ ռեմարկները պիեսում դրամատիկական գործողության իրադրությանը, տեղին ու ժամանակին, գործող անձանց խոսելաձևին, տեղաշարժին, արարքներին, պահվածքին, հոգեվիճակին վերաբերող հեղինակային մեկնաբանություններ են: «Ռեմարկները բացատրություններ են, որոնցով դրամատուրգը պիեսում նախանշում կամ

¹ Տե՛ս **Ղարիբյան, Ա. Ս.** Ռուս-հայերեն բառարան, երկրորդ հրատ., Եր., «Հայաստան», 1977, էջ 1037:

² Տե՛ս **Успенский, Б. А.** Семиотика искусства. Языки русской культуры. М., 1995, էջ 27:

ուղեկցում է գործողությունների ընթացքը: Ռեմարկները կարող են պարզաբանել տարիքը, արտաքինը, գործող անձանց հագուստը, նաև նրանց հոգեվիճակը, պահվածքը, շարժումները, շարժախոսույթը, ձայներանգները»³: Ըստ Հալիզեի՝ «ռեմարկները դրամատիկական ստեղծագործության մեջ պատմողական տարրեր են, որոնք օժանդակ դեր ունեն, իսկ տեքստի հիմնական (դրմինանտ) սկիզբը հերոսների բառային գործողություններն են...»⁴: Վերջինս էլ դրամատիկական տեքստի «հիմնական» կամ բուն տեքստն է: Թատերական դիսկուրսում «հեղինակային մետատեքստը տարբեր տեսակի սպասարկուներդրված կառույցները միավորող ընդհանուր եզրույթն է»⁵. դրանց մեջ են մտնում նաև ռեմարկները: Պարատեքստային այս միավորները կարծրացած կառուցվածքային ձևեր չեն. «Ռեմարկները <....> միշտ ենթարկվում են հեղինակի մտահղացմանը: <....> փոփոխությունների են ենթարկվում դրամատիկական ամբողջի կազմում, հիմնվում են հորինվածքի, հեղինակի կողմից երևակայված իրադարձությունների և հարաբերությունների վրա <....>»⁶:

Ռեմարկներում «թաքնված են» ոչ վերբալ հաղորդակցության նշանագիտական ծածկագրեր, ուստի ռեմարկների պարատեքստային բնույթը նպատակահարմար է դիտարկել գեղարվեստական երկու համակարգերի զուգահեռում՝ դրամայի և թատրոնի: Թատերական (բեմական) տեքստում ակտիվանում են դրամատիկական տեքստի լեզվական ռեմարկների տարածաժամանակային, ինչպես նաև կերպարների խոսքն ուղեկցող կինեսիկ և պրոքսեմիկ բնույթի տարբեր ծածկագրեր⁷. դրամատիկական տեքստում պարատեքստը՝ հեղինակային բառային նկարագրություններն ու բնութագրումները, ընկալվում է վիզուալ պատկերանշաններով, խոսքային միավորներին զուգահեռ՝ նշանագիտական կարևոր գործառույթ են ստանձնում, ինչպես նշեցինք, հաղորդակցության պարալեզվական միջոցները: Գ. Վ. Կոլշանսկին առանձնացնում է պարալեզվական երևույթների երկու տեսակ՝ «կապված խոսող սուբյեկտի և վերջինիս նկատմամբ արտաքին գործոնների (իրադրության) հետ: <....> Բանավոր հաղորդակցության ամենաընդհանուր պարալեզվական միջոցը իրադրությունն է՝ որպես իրական ժամանակային, տարածական և առարկայական

³ Словарь литературоведческих терминов. М., 1974, с. 320. Sté u í u u l i Teatralnaya énciklopediya. T. IV, M., 1965, էջ 592, Литературный энциклопедический словарь. М., 1987, էջ 322, Большая советская энциклопедия в 30-т-х. Т. 21, Третье изд., М., 1975, էջ 1898-1899:

⁴ Хализев, В. Е. Драма как род литературы (поэтика, генезис, функционирование). М., 1986, с. 42.

⁵ Борботко, Л. А. Авторский метатекст как ориентирующая система в коммуникативном пространстве театрального дискурса. Автореферат диссертации канд. филол. наук, М., 2015, с. 13.

⁶ Чаковская, М. С. Текст как сообщение и воздействие, М., 1986, с. 118.

⁷ Հեղինակային ռեմարկներում արտացոլված նշանագիտական տարբեր ծածկագրերի մասին մանրամասն տե՛ս Գաբдуллина, А. Р. Отражение семиотических кодов театральной коммуникации в авторской ремарке (на примере американской драматургии первой половины XX века), Автореферат, диссертации канд. филол. наук, Уфа, 2009:

պայմանների ամբողջություն, որը ողջ հաղորդակցության համար ասես թեմատիկ յուրօրինակ ցուցիչ է»⁸: Դրամատիկական պիեսի ներածական և միջխոսքային ռեմարկները բեմում իրադրային պարալեզվական համատեքստի դեր կարող են ստանձնել, այդ համատեքստում և դրա միջոցով են բացահայտվում խոսքային արտահայտությունների նրբերանգներն ու թաքնված ենթատեքստը: «<...> թատերագրական տեքստը պիեսի գրական ամբողջ դաշտն է (կերպարների տեքստը և հեղինակային ռեմարկները)»⁹: «Երբ բեմը ձգտում է փոխանցել և վերապատմել տեքստը» (Պ. Պավլի), դրամատիկական տեքստի կառուցվածքային որոշ տարրեր բեմական տեքստի տիրույթից դուրս են մնում: «Բառային տեքստը բեմականացման ժամանակ որպես գրական երևույթ ամբողջությամբ անհետանում է՝ լեզվական կառույցից վերածվելով բեմականի»¹⁰. բեմական խոսքում բառը մտնում է գործողության մեջ, Լ. Շանթի խոսքով. «Առարկաները, տեսարանները, տեղերը, մարդիկ, անոնց շարժումներն ու գործողությունները այլևս բառերը չեն»¹¹: Գրական պարատեքստի թատերական մեկնությունը ենթադրում է բանավոր հաղորդակցության հուզագգացական արտահայտչականության առավել ներգործուն ու անմիջական տպավորության, քանի որ բեմական գործողությունները ուղեկցվում են հաղորդակցության պարալեզվական (կինեսիկ)¹² միջոցներով՝ ներառելով բեմահարդարանքը և կարևոր դեր հատկացնելով նաև գործող անձանց միմյանց նկատմամբ, հանդիսատեսի հետ ունեցած տարածական հարաբերություններին (պրոքսեմիկ)¹³ հարաբերություններ): Խոսելով XIX-XX դդ. թատրոնի ու բեմարվեստի մասին՝ Վ. Ե. Հալիզևը նշում է. «Այն չափով, ինչ չափով որ թատրոնը հոգեբանականի ոլորտում մրցում էր գրականության հետ, միտվում էր շարժի նրբերանգման»¹⁴. բեմական խոսքը առավելապես ընկալվում է հենց գործողության միջոցով: Բեմական խաղում կարևորվում են դերակատարի անհատականությունն ու ստեղծագործական ազատությունը. նա վերարտադրում է ոչ միայն դրամատիկական տեքստը (երկխոսություններ և մենախոսություններ), այլև վերամարմնավորում է հեղինակային պարատեքստի կարևոր բաղադրիչները՝ տպավորիչ դիտարժանությամբ՝ արտահայտվեն դրանք

⁸ Колшанский, Г. В. Функции паралингвистических средств в языковой коммуникации // Вопросы языкознания, № 1, М., 1973, с. 20, 23.

⁹ Чистюхин, И. Н. Теория драмы: Анализ драматического произведения. Орел, Орловский государственный институт искусств и культуры, 2014, с. 89.

¹⁰ Поляков, М. Я. Теория драмы. Поэтика. М., 1980, с. 15.

¹¹ «Լևոն Շանթի երկերը», հատոր 5, Պէյրուք, Համագգայինի «Վահե Սէթեան» տպարան, 2008, էջ 421:

¹² Շարժախոսույթի, դեմքի արտահայտության, դիմախաղի միջոցով հաղորդակցություն:

¹³ Ըստ Գ. Կրեյլիինի՝ պրոքսեմիկան գիտություն է հաղորդակցության տարածության կամ հաղորդակցական տարածության մասին: Ուսումնասիրում է հաղորդակցության ընթացքում մարդկանց կողմից տարածության ընկալման, կազմակերպման և օգտագործման եղանակները:

¹⁴ Хализев, В. Е. նշվ. աշխ. էջ 146:

դինամիկ շարժով, թե անշարժությամբ, բեմական խոսքի ակտիվությամբ, թե դադարով ու լռությամբ: «Զգացմունքների և հայտանշական ժեստերի լեզվական նկարագրությունը հաճախ ոչ ճիշտ է ու անորոշ...»¹⁵, այսինքն՝ կարող է ունենալ բազմաբանակ մեկնաբանություններ. այստեղ է, որ օգնության է գալիս դրամայի հիմնական՝ երկխոսական տեքստը, ինչպես օրինակ՝ «Հին աստվածներ»-ում Վանահոր և Իշխանուհու երկխոսության ընթացքում.

ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՆ - (Տեսակ մը ընդհատելով) Եվ խիստ արժանավոր ամուսին մը, որ ես միշտ հարգեր եմ խորապես: Եվ խորապես ալ տանջվեր, որ հարգանքե տարբեր բան մը անոր տալու անկարող եմ եղեր (395)¹⁶:

Այստեղ *տեսակ մը ընդհատելով* ռեմարկն ընկալվում է խոսքի համատեքստում: Իշխանուհու խոսքը հնչում է կտրուկ, շարժուձև՝ վճռական:

ԱԲԵՂԱՆ - (Ցնցվելով ու շշուկով) Սեղա՛ (423): Բեմական ոչ խոսքային գործողությունը՝ *ցնցվելով*, հերոսի արտաբերած բառի հնչերանգում արտահայտում է և՛ վախ, և՛ զարմանք, և՛ անակնկալ սպասում:

Ներածական և միջխոսքային ռեմարկներ

«Հոգեկան կարօտներու այրուցքը, սպասումներու ու ձգտումներու տանջանքը, զգացումներու բռնկումը, հոգեկան ընդհարումները, յուզական պայքարները, կրքերու ալեկոծությունը և ներքին փոթորիկներու դիմադարձությունը, ասոնք են բեմական երկերու յատուկ ու իսկական նիւթը»¹⁷. հերոսների ներաշխարհային այս բախումները, ապրումները, հույզերը, լարված զգացումները անդրադարձվում և տեսանելիորեն դրսևորվում են նաև ռեմարկներում: Բուն տեքստի գործողությունները ուղեկցվում են հեղինակային խոսուն մեկնություններով, որոնք ավելի են շեշտադրում դրանց (գործողությունների - **Կ. Ա.**) դրամատիզմը: Վերջինս համարելով վիպական և թատերական երկերի ներքին գլխավոր տարբերությունը՝ Շանթը հատկապես շեշտում է, որ անընդհատ շարժումի պահանջը բեմական երկի էությունն է. «...հոգեկան մաքառումներն ու գալարումներն են բեմական երկի առանցքը, ամենէն կարեւորը»¹⁸: Եթե խաղի մեջ *ներքին ընդհարումը* տկար է, ապա պիտեւր իր հիմնական առանձնահատկությամբ թերանում է: Բեմախաղում, ըստ էության, այդ ներքին բախումների բացահայտմանը էապես մասնակցում են հեղինակային ռեմարկները, որոնցում շարժումն ու *հոգեկան մաքառումները* ներկայացվում են առանց խոսքի:

Կախված դրամատիկական տեքստի կառուցվածքային առանձնահատկություններից, բեմարվեստի հնարավորություններից ու պահանջներից՝

¹⁵ Крейдлин, Г. Е. Невербальная семиотика. М., 2002, с. 167.

¹⁶ Շանթ, Լ. Երկեր, Եր., 1989, էջ 395: Այսուհետ դրամայից մեջբերումները տեքստում՝ նշված գրքից:

¹⁷ «Լոն Շանթի երկերը», հ. 5, էջ 405:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 413:

պայմանավորված իմաստաբանական և գործառական նշանակությամբ՝ առաջարկվել են ռեմարկների դասակարգման տարբեր սկզբունքներ և մոտեցումներ: Մեր վերլուծության համար նպատակահարմար է ներածական և միջխոսքային ռեմարկներ¹⁹ տարբերակումը: Պարատեքստը դրամայի պատկերային համակարգի կարևոր բաղկացուցիչ է: Լևոն Շանթի «Հին աստվածներ»-ի չորս արարների երեք տեսարանների ներածական ռեմարկներում հեղինակը պատկերում է դրամատիկական գործողությունների միջավայրը՝ փակ և բաց տարածական տարբեր տեղագրումներով (Վանահոր, Աբեղայի խուցը, Իշխանուհու առանձնասենյակը, միջնադարյան դահլիճը, մեխյանի գավիթը և Սևանի գագաթը, եկեղեցու կառուցման հրապարակը, աղբյուրի գլուխը, բարձր ծովափը), ժամանակային տարբեր շերտերի համադրմամբ (մայրամուտ, գիշեր, ցերեկ), բնապատկերային նկարագրություններով, այնուհետև ներկայացնում է գործող անձանց: Ներածական ռեմարկները, երկխոսական տեքստից զատ, առանձնանում են նաև գեղարվեստական կոնկրետ մանրամասներով և ասես թատերական բեմագրի հատվածներ լինեն: Դրամատիկական տարածությունը Շանթը կառուցում է՝ հստակ պատկերացում ունենալով նաև տարածական այն բոլոր սահմանների (բեմական, բեմագրական, խաղային, ներքին) մասին, որոնք առհասարակ առնչվում են թատրոնին: Ներածական ռեմարկների շնորհիվ է ընթերցողը/հանդիսատեսը գաղափար կազմում այն տարածության մասին, որտեղ տեղի են ունենալու դրամայի գործողությունները, օրինակ՝ II արարի II տեսարանում՝ *Ձախ կողմը սեպ-բարձր քարափ, աջ՝ ցրիվ ժայռակույտեր, մեջտեղը տափարակ ավազուտ, ճակատը ծովն է մինչև ժայռերու ոտքը. խորքը սարերու հեռանկար* (378): Սկզբնապես գեղանկար թվացող այս պատկերը բեմի տարածական շրջանակում, սակայն, աստիճանաբար կենդանանում է՝ *Պայծառ արև իրիկուն է: Ժայռերը, ծառերը, ծովը և ամեն ինչ ողողված են արևի նարինջ-կարմիր շողերուն մեջ, որոնց գույները ամբողջ տեսարանի միջոցին թեթև մը կփռիսլին ու կվառին* (378): Դրամատիկական գործողությունների մեջ են մտնում կերպարները, որոնց խոսքը գրական տեքստում ընդմիջվում է պարատեքստային նոր հավելումներով, ավելի ուշ վերածվում գունագեղ շարժանկարի. այսպես է կառուցված նաև III արարի II տեսարանը: Ընթերցողը/հանդիսատեսը դառնում է ծավալվող գործողությունների անմիջական ականատեսը՝ վերստեղծելով հեղինակի գեղարվեստական աշխարհը: Գրողը ներածական ռեմարկների գեղարվեստական նկարագրություններում ուղղակի գործածում է թատերաբեմը պատկերող բառապաշար՝ *բեմի խորք, խորքի բեմ, արար, տեսարան, վարագույր, տեսարանի խորքից, տեսարանի առջնի մասից, տեսարանը փռիսլված է, խորքը սարերու հեռանկար, տեսարանը կգոցվի*: Նույն III արարի II տեսարանի ներածական

¹⁹ St'u Кубрякова, Е.С., Петрова, Н.Ю. Лингвокультурологический статус драмы (Новое в изучении языка пьес) // Вопросы когнитивной лингвистики, 2010, Выпуск 2, էջ 70:

պարատեքստում (պատկեր 9) Շանթն ուղղակիորեն նշում է, որ գործողությունները բեմում են տեղի ունենում՝ **խորքի բնւր, որ ավելի ալ բարձր է....// Նոր բեմի խորքը հորիզոնն է...** (413), և տեսարանի վերջում (պատկեր 10): Դրամատիկական տարածության «...կառույցը հավասարապես կախված է ինչպես հեղինակային ռեմարկներից, այնպես էլ մեր երևակայությունից»²⁰: Դրամատիկական և բեմական տարածությունները, ըստ Պ. Պավլիի, մեր ընկալումներում անընդհատ միախառնվում են, ինչից էլ ծնվում է թատերական պատրանքը: Ներածական ռեմարկներում է բացվում նաև հերոսների երևակայական աշխարհը, օր.՝ Վանահոր կամ Աբեղայի մտատեսիլները՝ ժայռի ավերակում՝ Ճերմակավորի, Աբեղայի խցում՝ Աղջկա հայտնության, ունայնության փոսի մոտ՝ Ճգնավորի, Քողավորի, ծովափին՝ միգանուշների ու հովիկների խաղի ու պարի, մեհյանում՝ խնջույքի մասնակիցների, հին աստվածներին երկրպագության ծավալուն ռեմարկները ընթերցողին/հանդիսատեսին նախապատրաստում են մասնակիցը դառնալու սպասվող դրամատիկ գործողություններին:

Դրամատիկական տեքստում ներածական ռեմարկները մասնակցում են դիպաշարի կառուցմանն ու հետագա ծավալմանը: «Դրամայի պլոթեն կարևորագույն հանգամանքներն ու ամենանշանակալից իրադարձություններն են՝ դրամատիկական պայքարի փուլերը»²¹: I արարի II տեսարանում (պատկեր 1) նշվում է՝ **Մեկ-երկու քարտաշ կվազեն ծառերուն տակեն դեպի ծովուն կողմը: Տեսարանի խորքեն արագ կանցնի ժամկոչը երկար ձող մը ուսին** (362):

Պարատեքստով է ներմուծվում ճակատագրական այն իրադարձությունը, որը անմիջականորեն չի նկարագրվում, բայց որով կառուցվում է դրամայի արտաքին գործողությունների շղթան. ընթերցողը/հանդիսատեսը կանխագուշակում է մի իրադարձություն, որը աստիճանաբար ծավալվում է դրամայի հիմնական տեքստում՝ քարտաշի և Ադամ վանականի, այնուհետև մյուս վանականների երկխոսություններում՝ կազմելով ներքին դրամատիկ գործողությունների առանցքն ու դառնալով կերպարների հոգեբանական վերափոխումների գլխավոր դրդապատճառը: Ռեմարկում հեղինակի կողմից «ծանուցված» այս իրադարձության հետ է կապվում մի կերպարի հետագա ներկայություն ևս դրամայում՝ Աբեղայի տեսիլներում հայտնվող Մեդան (իպոստասային երեք դեմքերով՝ Աղջիկ-Ծովիկ-Քողավոր): Դրամայի պլոթետային գործողություններից դուրս մնացած մեկ այլ իրադարձության մասին ընթերցողը իմանում է III արարի II տեսարանի (պատկեր 3) պարատեքստերում, որի շարունակությունը ծավալվում է հաջորդող երկխոսություններում:

Չախ կողմի խորքի պլոտերուն մեջեն ներս կմտնեն Բշխանը իր զենքնկերներուն հետ՝ երեսուն հոգիի չափ....//...Այրերը սաղավարտ ունին, վահան, մեջքերնուն սուր... (405):

²⁰ Пави, П. Словарь театра. М., 1991, с. 261.

²¹ Волькенштейн, В. Драматургия. Издание пятое, дополненное. М., 1969, с. 104.

Քուրմը (նրան միանում են նաև այլ գործող անձինք՝ գորականները և աղջիկները) ողջունում է մարտնչողներին, այնուհետև (պատկեր 4).

Իշխանն ու իր զենքերները կհանեն սաղավարտներն ու վահանները, կուտան զինակիրներուն... (406):

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՎԱՆԱԿԱՆ ՄԸ- (Առաջ գալով) Բայց կռիվ էր, տա՞ք կռիվ (406):

Իշխանի և նրա գորականների հաղթական կռվի մասին նախ ներկայացվում է դրամայի ռեմարկներում, ապա ծավալվում երկխոսություններում: Գործողությունների հետագա զարգացման համար սա նպատակային է և դրամատիկական իրադրությունն ամբողջացնելու տեսանկյունից իմաստակա՝ միջ նշանակություն ունի: Ի վերջո, թեմատիկ-գաղափարական այն մտայնությունը, որը հեղինակը դնում է դրամայի հիմքում, իրագործում է սյուժեի մշակման ընթացքում՝ նախապատրաստելով դրամատիկական ստեղծագործության ներտեքստային տարրերի փոխկապակցվածության ու կառուցման մանրամասները: Պարատեքստում հեղինակը գործածում է գործողություններին ավելի դինամիկ ընթացք տվող բառապաշար ինչպես վերոնշյալ տեսարանում կամ, օրինակ, II արարի II տեսարանում (պատկեր 1).

...Նույն ժայռին ծայրը կերևա Աբեղան իր հալածողներուն ձեռքեն փախչողի մը պես...

Աբեղան կնայի ժայռեն, կշտապե վար իջնե, կգայթի ցած ու նստած կմնա ժայռի ոտքին: Ընդհանուր կայտառ քրքիջ ու զվարթ իրարանցում (379):

Ներածական ռեմարկներում նկարագրվող բնապատկերները անձնավորվում են որպես հերոսներ, մտնում գործողությունների մեջ: Գունավատ ծովի արձակ նկարագրությունն ասես տարրալուծվում է միզանուշների ու հովիկների խաղ ու պարի երկխոսություններում՝ հանգավոր բանաստեղծական տողով, ռիթմով ու տեմպով: Նմանատիպ կառուցվածք ունի նաև IV արարի III տեսարանի ռեմարկում նկարագրված ծովի գիշերային ալկոծությունը. կատաղի ելևէջող, կնոջ մարմնի նմանվող ալիքները սկսում են երկխոսել, նրանց խմբային աղմուկ-աղաղակի ու արձագանքի ձայնային տպավորությունը ուժգնանում է միջխոսքային նշագրումներով (**բերներեբան ու ընդհատ-ընդհատ, միաբերան, հեզնելով ու հեռանալով, ավելի հեռուն**): Ներածական ռեմարկներում հեղինակը հերոսին շրջապատող իրերով գաղափար է տալիս միջնադարյան մարդու կենցաղի, ապրելակերպի, դրանց միջոցով նաև նրա ներքին էության մասին, ինչպես II արարի III տեսարանի միջնադարյան սյունազարդ դահլիճում Իշխանուհու իրերի, արտաքինի, III արարի III տեսարանում նրա առանձնասենյակի հարդարանքի, III արարի I տեսարանում Վանահոր խցի նկարագրություններում: I արարի III տեսարանում Աբեղայի խցի ցածրիկ ու փոքրիկ սենյակի, մի կողմում փայտե կոպիտ սեղանի, վրան դրված սև խաչի ու միայնակ պլպլացող ճրագի (փակ տաքածության) և II արարի II

տեսարանում՝ պայծառ արև իրիկվան արևի նարինջ-կարմիր շողերով ողողված ծովափի (բաց տարածության) պատկերների հակադրությամբ Շանթը ներկայացնում է հերոսի՝ հոգու և մարմնի, իրականության ու պատրանքի, տառապանքի ու երջանկության պայքարում երկատված ներաշխարհը:

Միջխոսքային ռեմարկները դրամատիկական երկխոսություններն ուղեկցող պարատեքստն են, որոնց միջոցով բնութագրվում, մեկնաբանվում են գործող անձանց խոսքային և ոչ խոսքային՝ մտածական, հուզագգացական, ֆիզիկական գործողությունները: Բեմական տեքստում դրանք արտահայտվում են ոչ վերբալ միջոցներով: «Եթե հեղինակային խոսքի վերբալ կերպը հեղինակի հայացքի ներքին պրոյեկցիան է արտաբերվող խոսքի վրա <...>, ապա հեղինակային խոսքի ոչ վերբալ կերպը հեղինակի հայացքի արտաքին պրոյեկցիան է բեմական օժանդակ այն ամենի վրա, որոնց շրջանակում պետք է ծավալվի գործողությունը»²²: Իմաստային և ոճական տեսանկյունից դրամատիկական պարատեքստի բաղկացուցիչ միջխոսքային ռեմարկները հեղինակային խոսքի խտացումներ են, որոնք, եթե քննենք տեղեկույթի սեղմման նշանագիտական տեսանկյունից, կառուցվում են բառական և շարահյուսական կրճատումներով՝ վերջինս, ըստ Ն. Ս. Վալգինայի, ենթադրում է նշանային կառույցի սեղմում բացթողման միջոցով, քերականական ոչ լրիվ արտահայտվածություն, շարահյուսական անհամաչափություն²³: Անդրադառնալով տեքստում տեղեկույթի սեղմումը պայմանավորող եղանակներին՝ նա կարևորում է նաև ոճական պահանջը, ինչպես կանխամտածված լռությունը, մտքերի թերասացությունը: Կրճատման հաշին, սակայն, հատկապես գեղարվեստական տեքստերում ավելանում է իմաստի ծավալը, ընդգծվում զգացմունքային դաշտը:

«Հին աստվածներ»-ում առանձնացնում ենք ռեմարկներ, որոնք «համր գործողություններ» են: Այսպիսի ռեմարկները երկխոսությունների ընթացքում ամբողջությամբ փոխարինում են խոսքին: Միջխոսքային ռեմարկները կինեսիկ և պրոքսեմիկ բնույթի են: Դրանք բառային տեքստի իմաստային բովանդակությունը հանդիսատեսին փոխանցում են գործող անձանց դիրքային ու տարածական տեղափոխություններով, շարժով, դիմախաղով, լռությամբ, օր.՝ **ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՆ - (Կբանա հատակագիծը, կնայի քիչ մը, կբարձրացնե, կհամբուրե և հանգիստ ու կանտնավոր շարժումներով կսկսի պատռել՝ զսպելով հեկեկանքը, մինչդեռ կուրծքը ուժգին կելկեղե, և արցունքները առատ կթափին, առանց ծպտուի մը հանելու)** (418): // **ՎԱՆԱՀԱՅԸՆ - (Կեցած է անշարժ ու լարված. բռնոցքները սեղմած՝ տեսակ մը կովի պատրաստ դիրքով)** (417): Կինեսիկ և պրոքսեմիկ այսպիսի ռեմարկները ցուցադրում են հերոսների վարքագծի հոգեբանական և հուզագգացական տարաբնույթ վիճակներ՝ տարակու-

²² Гущина, Ю. А. Драматургический вид авторской речи как композиционный и структурно-семантический компонент текстологии, Автореферат диссертации канд. филол. наук. М., 2009, с. 21.

²³ См. Валгина, Н. С. Теория текста. М., 2003, էջ 147:

սանք, համաձայնություն կամ անհամաձայնություն, ապշանք, տևական դադար, լարված հոգեվիճակ, մտահոգություն, անորոշություն, վարանք, վիշտ, տառապանք, կանխորոշում բեմում հերոսների լուռ գործողությունների դրսևորման նրբերանգները: Համատեքստից կախված՝ լռությունը կարող է հավասարեցվել խոսքային գործողության կամ վարվելաձևի, արարքի՝ հակագործողության կամ դիմադրության²⁴: Լռության հաղորդակցական նշանակությունն իմաստավորվում է երկխոսությունների համատեքստում:

Լռությամբ արտահայտվող զգացմունքային լարվածությունը կարող է դրսևորվել տարբեր կերպ, օրինակ՝ Իշխանուհու կողմից եկեղեցու կառուցման փաստի ճշմարտության բացահայտման հենց սկզբից նախանշվող և երկխոսություններում շարունակվող երկուսի բախումը արտահայտվում է մեկի խոսքով, մյուսի «պատասխան» լռությամբ՝ խոսուն ու բազմանշանակ. **ՎԱՆԱՀԱՅՐԸ - (Կեցած է լուռ և ունքերը կիտած // Լուռ է // Կեցած է լուռ ու գլխահակ // Լուռ է ու գլխահակ**. II արար III տեսարան): **ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՆ - (Կեցած է ձիգ ու հպարտ. ոչ շարժում, ոչ ծպտուն) // ՎԱՆԱՀԱՅՐԸ - (Կեցած է անշարժ ու լարված, բռունցքները սեղմած՝ տեսակ մը կովի պատրաստ դիրքով**, III արար III տեսարան): Լռությունը կարող է պարզապես ողբերգական իրադարձության արտահայտություն լինել: **ԲՈԼՈՐԸ - (Քար լռություն, զուխները կկախեն վար**, IV արար III տեսարան):

Պակաս նշանակալից չէ լռության դերը նաև ներածական ռեմարկներում: Դրամայի I արարի I տեսարանի ներածական ռեմարկն ավարտվում է հետևյալ նախադասությամբ՝ **Վայրկյան մը երկուքն ալ լուռ կնային իրար**: Լռությամբ է սկսվում Վանահոր և Ճերմակավորի դրամատիկ բախումը, որ ծավալվում է հաջորդող երկխոսության մեջ: Տպավորիչ են հատկապես բազմամարդ գործողություններում երկխոսություններն ընդմիջող ռեմարկային արձակ հատվածները, օրինակ, երբ Արեղան հայտնվում է մեհյանում (III արար II տեսարան). **Աղջիկները գինի կլեցնեն թասերը մեջտեղի գինիի ավազաններեն: Խոր լռություն // Կիսմեն ու կնստին. լռություն (4) // Ընդհանուր զարմանք ու խոր լռություն (5) // Կիսմեն ու կնստին. լռություն (6)**: Պարատեքստում աղմուկի և լռության հակադրությունը խորհրդանշում է Արեղայի տեսիլի ավարտը, ըստ էության՝ նաև տեսարանի փոփոխություն: Կան միջխոսքային ընդարձակ ռեմարկներ, որոնց զուգահեռ բուն տեքստը շատ համառոտ է՝ մեկ կամ մի քանի բառ, օր.՝ **ԱԲԵՂԱՆ - (Դողդողալով կմոտենա ու դողդոջուն ձեռքով կբռնե քողի ծայրը ու կքաշե: Քողը կիյնա աղջկան թներուն: Կեցած է Սեդան՝ ճիշտ այնպես, ինչպես որ էր առաջին արարին մեջ: Արեղան ետ-ետ կքաշվի հիացած ու խելագար)** Սեդա ... (388):

²⁴ См. у **Арутюнова, Н. Д.** Молчание: контексты употребления. Логический анализ языка: Язык речевых действий. М., 1994, էջ 117:

Միջխոսքային ռեմարկները արտահայտչական և զգացմունքային երանգավորում ունեցող բառեր և բառակապակցություններ են, որոնք ցույց են տալիս

ա. հուզարտահայտչական տեսանկյունից չեզոք գործողություն, օր.՝ **ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՆ** - Հոսա առաջնորդե (*Գիրքը ձեռքեն կդնե վար*) (393),

բ. ընդգծված հուզագգացական գործողություն կամ վիճակ, օր.՝ **ԱԲԵՂԱՆ** - (*Աղերսով*) Զգիտեմ, ոչինչ չգիտեմ, հերիք է // **ԱԲԵՂԱՆ** - (*Գրգռված և դողալով*) Ես պե՛տք է նստիմ այս սեղանին (410),

գ. գործողություն, որը ներառում է հուզագգացական ենթիմաստ. օր.՝ **ՈՒՐԻՇ ԽՈՒՄԲ ՄԸ** - (*Ուտոստեղով*) Եկա՛ն, եկա՛ն, հովիկները (381),

դ. գործողություն, որն ուղեկցվում է հուզագգացականությունը արտահայտող լրացյալ այլ բառերով, օր.՝ **ԱԲԵՂԱՆ** - (*Կերթա ծունկի կուգա խաչելության առջև բազկատարած ու ջերմեռանդ*) Կեցո՛ղիս, Աստվա՛ծ, զի հասին ջուրք յանձն իմ... (371),

ե. գործողություն, որում ներակայված զգացականությունը դրսևորվում է պարաստեքստից դուրս՝ հերոսի խոսքում, օր.՝ **ԱԲԵՂԱՆ** - (*Շունը իջնելով*) Հա՛յր... (377):

զ. գործողություն, որում քերականորեն արտահայտված չէ բուն գործողություն ցույց տվող բառը, օրինակ՝ **ՃԳՆԱՎՈՐԸ** - (*Կես մը ժայռի ետևեն*) Մա՛րդը իմաստ ուն... Ունայնություն (*Դուրս*) (385):

Կարևոր է նաև միջխոսքային ռեմարկների՝ հիմնական տեքստի նկատմամբ դիրքային գործածությունը: «Հին աստվածներ»-ում գերակշռում են մենախոսություններն ու երկխոսություններն ուղեկցող և գործող անձի անվանը անմիջապես հաջորդող *նախադաս* ռեմարկները: Քիչ են գործող անձանց խոսքային արտահայտությանը վերջադաս, ինչպես նաև խոսքում միջանկյալ դիրք ունեցող ռեմարկները:

Երկխոսական դադարները սևեռում են հանդիսատեսի ուշադրությունը և ավելի հաճախ ու զուգահեռաբար ուղեկցվում են կինեսիկ և պրոքսեմիկ հադորդակցությամբ: Դադարը «հնարավորություն է տալիս հասկանալու տեքստի բառային կառուցվածքը, դրա հռետորական կառուցումը, շարժումը»²⁵: Միջխոսքային ռեմարկների դիրքային գործածության հանգամանքը հաշվի է առնվում հատկապես ներկայացման ժամանակ: Որպես արտահայտչական կարևոր տարր՝ այն բեմական գործողությունների ընթացքում առանձնացնում, շեշտադրում, իմաստավորում է բառը, արտահայտությունը կամ նախադասությունը, ապահովում է դինամիկ շարժ: Խոսքին վերջադասվող ռեմարկները ամփոփում և ամբողջացնում են ասվածից հանդիսատեսի ստացած տպավորությունը և որոշակի դադարից հետո նախապատրաստում նրան այլ խոսքային կամ ոչ խոսքային գործողության: Գործող անձի խոսքն ընդմիջող

²⁵ **Пави П.**, նշվ. աշխ., էջ 190:

ռեմարկները ենթադրում են կրկնակի դադար, որը կենտրոնացնում ու ակտիվացնում է հանդիսատեսի տեսողական և լսողական մտասնեռումը: Նախադիր ռեմարկները նախապատրաստում են հանդիսատեսին՝ ականջալուր լինելու խոսքին:

Դրամատիկական տեքստի այն հատվածներում, որտեղ հերոսների խոսքի զգացմունքայնությունը հասնում է գագաթնակետին, կա հոգեվիճակների գերլարված բախում, երկխոսություններն ուղեկցող հեղինակային ռեմարկները կա՛մ հաճախանում են, կա՛մ պակասում, երբեմն՝ ընդհանրապես բացակայում: Օրինակ՝ I արարի I տեսարանում Վանահոր և Ճերամակավորի զրույցում: Այստեղ առաջին երկու ռեմարկները՝ **ՃԵՐՄԱԿԱՎՈՐԸ - (հեզոնոտ) // Վանահայրը (խոժոռ)**, արդեն կանխորոշում են Վանահայր-Ճերամակավորի զգացմունքների ու համոզմունքների ներքին կռիվ ընթացքը: Ի դեպ, դրամատիկական կոնֆլիկտը սկսում է հենց մուտքային ռեմարկից. Վանահայրը՝ **ձեռքը ճակատին, մտախոսե կնայի վար**, երբ **կիսափուլ կամարի տակից դուրս է գալիս Ճերմակավորը** ըստ էության «կերպարի օտարված արտացոլքը» (Յու. Լոտման): Երկուսի միջև կոնֆլիկտը (հեղինակը իր հերոսին բնութագրում է երկու տարբեր տեսանկյունից) ընթանում է սուր բանավիճային երկխոսություններով, որոնք այլևս չեն ընդմիջվում հեղինակային այլ նշագրումներով (միայն միզանսցենի ավարտին, երբ Ճերմակավորը աներևութանում է): II արարի III տեսարանում Վանահոր և Իշխանուհու զրույցի որոշ հատվածներում ռեմարկները նույնպես սակավ են: Դրանք հերոսների խոսքն ընդմիջում են հատկապես այն պահերին, երբ նրանց անցյալն ու ներկան բախվում են երկխոսություններում ծավալվող հիշողություններում: Եվ ընդհակառակը, հեղինակային ռեմարկներով առավել դինամիկ է կառուցված II արարի II տեսարանը՝ Աբեղայի մասնակցությամբ ծովի մոտ միզանուշների ու հովիկների խաղ ու պարի լարված գործողությունները:

Ռեմարկային համատեքստ

Լևոն Շանթի «Հին աստվածներ» դրամայի կերպարները զարգանում են հոգեբանական բարդ, ներքին գործողությունների արդյունքում: Այն իրադրությունը, որում հայտնվում կամ գործում են հերոսները, հաճախ տեսիլն է, պատրանքը, երազային իրականությունը: Գործողությունների կառուցման այս կերպը հաճախ հանգեցնում է հերոսների հոգեբանական խոհերի, զգացումների, ապրումների դրամատիկական ներքին լարվածության, որը դրսևորվում է նաև դրամայի պարատեքստում: Տեսարանից տեսարան ձևավորում է լեզվական կառույցների թեմատիկ-բովանդակային, իմաստաբանական (հաճախ նաև քերականական) մի ամբողջություն: Ընդհանրապես, ցանկացած երևույթ հասկանալի ու մեկնաբանելի է որշակի համատեքստում: Պ. Պավին, բնութագրելով համատեքստը, նշում է. «Պիեսի կամ տեսարանի համատեքստը այն

հանգամանքների* միասնությունն է, որոնք ուղեկցում են լեզվական տեքստի փոխանցումը և/կամ այնպիսի հանգամանքների պատկերացման ստեղծումը, որոնք նպաստում են դրա ընկալմանը կամ հեշտացնում են այն»²⁶։ Այս պնդումից ելնելով, ըստ էության, կարող ենք խոսել ռեմարկային համատեքստի մասին. հաճախ հենց ռեմարկների համատեքստում է պարզաբանվում և հասկանալի դառնում դրամատիկական բուն տեքստի փոխանցումն ու ընկալումը։ Գործող անձանց միջև փոխհարաբերությունները ծավալվում են որոշակի իրադրություններում, որոնց ձևավորմանը մեծապես մասնակցում է ռեմարկային համատեքստը։ Օրինակ՝ I արար III տեսարանում ներածական ռեմարկի տրամաբանական շարունակությունը տրվում է Գույրի և Աբեղայի երկխոսությունից հետո. Աբեղայի երազ-տեսիլը՝ Աղջկա (Մեղա) հայտնությունը։ Օր.՝ *Մենյակին մեկ կողմը փայտե կոպիտ սեղան. վրան փայտե խաչ մը...// - Խաչն ու սեղանը կամաց կսկսի մշուշապատիլ, ամեն ինչ կխառնվի իրարու...* (3)։ Գամ՝ II արար II տեսարանում՝ Աբեղայի երազ-տեսիլի շարունակությունը ճգնավորի հայտնվելն է՝ *Բարձր, սեպ քարափի ծայրեն կերևա ճգնավորը...* (4), այնուհետև Քողավորի (Մեղա) երևալը՝ *քարերուն մեջեն կուգա կերպարանք մը ամբողջովին փաթթված մեզի նման քողի մը մեջ...* (5)։ Աբեղայի երազի և իրականության սահմանագծին՝ *Խորքի ժայռերուն մեջեն կերևան Աղամ ու Միմոն վանականները...* (6)։

Հերոսների միջև և նրանցից յուրաքանչյուրի ներաշխարհում ծավալվող դրամատիկ բախման հոգեբանական վիճակները, ապրումները, հույզերը արտակայվում են նրանց խոսքն ուղեկցող հեղինակային ռեմարկներում, ինչպես Աբեղայի խցում Աղջկա տեսիլքի չքանալուց հետո Աբեղայի հոգեվիճակը պատկերող տեսարանում. ԱԲԵՂԱՆ - *(Շրթունքներուն մեջեն)* Հիսո ւս... *(Գուգե նորեն չորի խաչին դեմը, ուր խելառի պես ետ կցատկէ)*։ Ո՛չ, ո՛չ։ Եթե հանկարծ նորե՛ն երևնա... *(Դեմքը կշրջե անկողնին կողմը)* Ա՛խ, Աստվածս երես դարձուց ինձմե։ *(Հեծկլտանքով կիյնա մահճակալին ոտքը ու դեմքը կթաղե անկողնին մեջ)* (I արար III տեսարան)։ Ճերմակավորի, Իշխանուհու, Աբեղայի, Վարպետի, Վանականների, ինչպես նաև ինքն իր հետ Վանահոր ներքին ու արտաքին բախումների դրամատիկ ընթացքն ընդգծվում է ռեմարկներում նշվող այսպիսի բառերով՝ *խոժոռ, անհանգիստ, հպարտ, մտածկոտ, կտրուկ, ահաբեկ, տխուր, կքուն, դաժան, գլխահակ, պաշտոնական, բարկացած, վիրավորված, սարսափած, խայթված, այլայլված, ապշած* (միայն մեկ տեղ՝ Իշխանուհու հետ առաջին հանդիպմանը, երբ դեռ բացահայտված չէ եկեղեցու շինարարության բուն պատճառը, նշվում է՝ *(Գատակով)*։ Աբեղայի՝ Վանահոր, և

* Հանգամանքներ ասելով Պ. Պավին մասնավորապես նկատի ունի այն ամենը, ինչը կարող է լուսաբանել լեզվական և բեմական հաղորդագրությունը, բովանդակությունը։ Տե՛ս **Пави, П.**, նշվ. աշխ., էջ 160։

²⁶ Նույն տեղում։

հատկապես Սեդայի կերպավորումների հետ հանդիպման հոգեկան տառապանքի ողբերգական տպավորությունն ավելի է խորանում պարատեքստային հետևյալ միավորների բնութագրումներով՝ *կցնցվի, վեր կթռչի, կոտրված, ծունր իջնելով, սարսափահար, վախեցած, աղերսով, երազկոտ, խորտակված, կակազելով, դողդոջ, հափշտակված, վարանած, հեծկլտանքով, կհեկեկա*: Մեկ այլ տեսիլքում՝ հեթանոսական խնջույքի ժամանակ, Աբեղային տեսնում ենք որպես զորական, կամային երիտասարդ՝ բնության տարերքի դեմ կռվի պատրաստ հոգեվիճակում՝ *վճռական, կտրուկ, հաստատ, համառ, կատղած, հանկարծակիի եկած, խոժոռ*: Դրամատիկական ստեղծագործություններում հերոսների մտքերի, զգացմունքների, արարքների ռեմարկային բնութագրումներում հաշվի է առնվում այն իրադրությունը կամ կացությունը, որում գտնվում կամ հայտնվում է հերոսը: Ոչ վերբալ արտահայտման այս ձևերի համատեքստում ամբողջանում է կերպարի ներքին և արտաքին բնութագիրը: «Հին աստվածներ»-ում, այուժեի ծավալմանը զուգընթաց, կերպարի գործողություններն ուղեկցող ռեմարկների մեծ մասը վերաբերում է Աբեղային (136) և Վանահորը (84)՝ ըստ էության, «հիմքում համադրվող բնավորություններին»²⁷: Նրանց գործողությունների հոգեբանական ներքին զարգացման ճանապարհով է հեղինակը բացահայտում դրամայի ենթատեքստում թաքնված կարևոր գաղափարը՝ հոգու (բանականության) ու մարմնի (զգացմունքի) հարատև պայքարում մարդու՝ դեպի կատարելություն ձգտումը:

Տեքստ ↔ պարատեքստ: պատատեքստ ↔ պարատեքստ կապը

«Հին աստվածներ» դրամայում տեքստ-պարատեքստ խորքային հարաբերությունն ակնհայտ է դառնում, երբ զուգահեռներ ենք անցկացնում դրամայի տեսարանների վերնագրային բաղադրիչների, ներածական ռեմարկների և երկխոսությունների միջև: Տեքստի գլխագիր ներքին վերնագրերը յուրօրինակ բանալի բառեր են և կառուցվածքային միասնություն են ստեղծում ինչպես ներածական ռեմարկների, այնպես էլ բուն տեքստի՝ երկխոսությունների հետ՝ ըստ էության բովանդակային նախահայաց (պրոսպեկտիվ) և հետահայաց (ռետրոսպեկտիվ) կապուղիներ հաստատելով ամբողջ տեքստում (տե՛ս նկ.1):

Պարատեքստի տարածաժամանակային կառույցում առարկաների, երևույթների սիմվոլիկ նշանակության մեկնությունը ծավալվում է հերոսների երկխոսություններում: Դրամայի I արարի I տեսարանի, IV արարի I տեսարանի հեղինակային պարատեքստի միավորները՝ գլխագիր-վերնագրերը, կառուցած են մասնատման (պարգեյացիա) սկզբունքով. սա ստեղծում է «լարում, հույզ... հատու և կտրուկ խոսք, միաժամանակ շեշտադրում նախադասության այս կամ այն անդամի բովանդակային կողմը»²⁸: I արարի I՝ *ՄԵՎԱՆԻ*

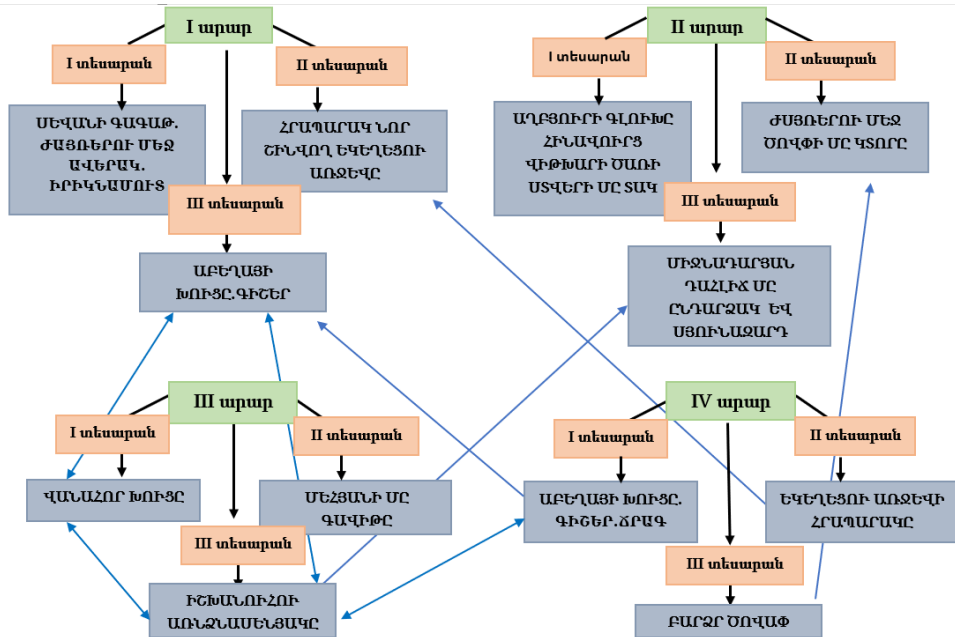
²⁷ Գրիգորյան, Վ. Ռ. 20-րդ դարակզբի հայ դրամատուրգիայի հարցեր // Բանբեր Երևանի համալսարանի, 2002, № 3, էջ 111:

²⁸ «Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ», Եր., 2019, էջ 157

ԳՄԳԱԹԸ. ԺԱՅՈՒ ՄԵՋ ԱՎԵՐԱԿ ՄԸ. ՄԱՅՐԱՄՈՒՏ, տեսարանում ծավալվում է Վանահոր (Ճերմակավոր) ներքին վեճը: *Մևանի կղզին*, որ Ճերմակավորի համար *սուրբ դրախտ* է, Վանահոր համար անապատ է: *Ժայռի ավերակը*՝ Ճերմակավորի հին աստվածների կիսաքանդ տաճարը, Վանահոր համար ժայռի մի կտորի վրա հիմնվող վանքն է՝ նրա հաստատուն *կամքի ծնունդը*: Անցյալի (Ճերմակավոր) և ներկայի (Վանահայր) հանդիպումը տեղի է ունենում մայրամուտին²⁹. հոգու երկվության պահը կյանքի կարևոր սահմանաբաժանին:

IV արար I տեսարան՝ *ԱԲԵՂԱՅԻ ԽՈՒՅԸ. ԳԻՇԵՐ. ՃՐԱԳ* վերնագիր-պարատեքստի և հերոսների՝ Երիտասարդ վանականի, Աբեղայի, Գույր վանականի՝ ծագող արևի մասին երկխոսության, ինչպես նաև III տեսարանում Աբեղայի մենախոսության գուգահեռը. I տեսարանում Աբեղան Երիտասարդ վանականին ուղղակի հարց է տալիս՝ *Հա՛յր սուրբ տեսե՛ր էս դուն երբեք արևի ծագումը // Եղե՛ր էս դուն երբեք արևի տաճարում* (419): Արևի ու տաճարի, ճրագի ու խցի գուգահեռը կարծես խորացնում է տառապանքը, հոգու և մարմնի հակադրությունը: Աբեղայի խուցը՝ որպես լուռ գերեզման, մենության մեջ վառվող ճրագը՝ որպես հոգևոր ճգնության վկա, հերոսի կամքով մարելու է, երբ Աբեղան III տեսարանում բարձր ծովափի ժայռի կատարից գնում է՝ միանալու կյանքին՝ ծովին: III արար I տեսարան՝ *ՎԱՆԱՀՈՐ ԽՈՒՅԸ*. Վանահոր խցի և պատուհանից ընկած արևի լույսի հակադրությունը՝ աշխարհի մուտքը Վանահոր խուց, ներքին բխում է ծնում Վանահոր հոգու, որ Վարպետի և Աբեղայի հետ զրույցներից հետո գտնում է ելքը՝ *պետք է խցվի այդ անցքը*. երկու դեպքում էլ լույսը մարում է, բայց մի դեպքում խորհրդանշում է անխզելի կապը Աստծո (Վանահայրը Վարպետին փակել է տալիս արևի ճանապարհը), մյուս դեպքում՝ անխզելի կապը կյանքի հետ (Աբեղան իրեն նետում է ծովը):

²⁹ Մայրամուտի սիմվոլիկ, կառուցվածքային նշանակության մասին տե՛ս **Գրիգորյան, Վ.** Մայրամուտի սիմվոլիկան Շանթի երկերում // Կանթեղ, № 2, 2002, էջ 59-63 // Ըստ Վ. Ն. Տոպորովի՝ Դոստոևսկու ստեղծագործության մեջ մայրամուտը ճակատագրական ժամի նշան է, երբ մտածվում և իրագործվում են վճռական գործողություններ: Նա նշում է, որ տարածությունն ու ժամանակը ոչ միայն շրջանակ են, որում ծավալվում է գործողությունը, այլև պայմանավորում են հերոսի պահվածքը: Այսպիսի տարածաժամանակային տարր է մայրամուտը, ինչը բնորոշ է նաև միֆապոետիկ ավանդույթին: Տե՛ս **Топоров, В. Н.** Миф. Ритуал. Символ. Образ, Исследования в области мифопоэтического. Избранное, М., 1995, էջ 201:

Նկ.1 Վերնագրային բաղադրիչների պարատեքստային կապը

Դրամայում տեքստ-պարատեքստ կապի մասին են վկայում նաև ռեմարկներում հերոսների խոսքի տրամաբանական-իմաստային շարունակականությունն ու զարգացումը, որի առերևույթ քերականական արտահայտությունը շաղկապների գործածությունն է ռեմարկների սկզբում, օր.՝ **ԱՂԱՍ ՎԱՆԱԿԱՆ** - Խեղճ աբեղա, երևի գիշերը շատ է ճգնեք: Տարե՛ք աղբյուրը, տարե՛ք աղբյուրը: *(Եվ ինքը կդառնա ետ իր նախորդ տեղը)* (415): Բովանդակային կապի հետաքրքիր դրսևորում է պարատեքստային բաղկացուցիչ միավորների՝ գործող անձանց անվանումների և միջխոսքային ռեմարկների միջև հարաբերությունը: Գործող անձանց անվանումների մեծ մասը որոշյալ առումով է՝ Վանահայրը, Աբեղան, Իշխանուհին, Իշխանը, Կույրը, ինչը հնարավորություն է տալիս անվանումների և միջխոսքային ռեմարկների տրամաբանական, քերականական համաձայնությամբ կազմված շարահյուսական կառույցները դիտարկելու որպես նախադասություններ, օր. **ԻՇԽԱՆ** - <.....> *(Պինդ կսեղմե աբեղայի ձեռքը)* <.....> (267) // **ՎԱՆԱՅՍՅՈՐ** - *(Կցնցվի, կուղղվի ու հայացքը ճերմակավորին հառած կքարանա)* (398): «Հին աստվածներ»-ում ընդամենը մի դեպք կա, երբ անվանը հաջորդող ռեմարկը վերջինիս անմիջականորեն կապվում է դերանունով³⁰, **ՊԱՌԱՎԸ** - *(Որ քիչ մը հեռուն կեցած էր ձեռքերը*

³⁰ Նմանատիպ դիտարկում կատարել է Ե. Վ. Տիտովան՝ անդրադառնալով Ի. Ս. Տուրգենևի դրամաներում գործածված ռեմարկներին. «Տուրգենևի թատերգությանը բնորոշ են ռեմարկներ, որոնք հաջորդում են կերպարի անվանմանը և սկսվում են «որը» դերանվամբ...», **Титова, Е. В.**, Рамочная функция паратекста в драматургии И. С. Тургенева // Новый филологический вестник,

կրծքին պատկառանքով. կերթա պատի պահարանեն կրերե ոլորած մագաղաթ մը) (393):

Պարատեքստային ուղղակի կապ կա նաև ներածական և միջխոսքային ռեմարկների միջև: Առաջին տիպի ռեմարկներում, ինչպես նշեցինք, հեղինակը նկարագրում է ոչ միայն միջավայրը, որտեղ պետք է ծավալվեն գործողությունները, այլև բնութագրում է կերպարներին. բնութագրական կրկնությունների հանդիպում ենք միջխոսքային ռեմարկներում, օր.

ներածական ռեմարկ.

...*Աբեղան մռայլ է. դեմքը անշարժ, աչքերը միշտ գետնին, տեսակ մը անկամք* (I արար, II տեսարան, պատկեր 4)

միջխոսքային ռեմարկ.

ԱԲԵՂԱՆ - (*Անշարժ ու համառ կեցած է. աչքերը գետնին*) (III արար, II տեսարան, պատկեր 8)// **ԱԲԵՂԱՆ** - (*Անշարժ է, պատկեր 9*):

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ Լ. Շանթի «Հին աստվածներ»-ում ռեմարկները ոչ միայն հերոսների գործողությունները, նրանց հուզագգացական ներաշխարհը բնութագրող հեղինակային նշագրումներ են, այլև տեքստի կառուցվածքային և իմաստաբանական կարևոր տարրեր: Արձակ այս միկրոտեքստերը մասնակցում են դիպաշարի կառուցմանը և առանցքային նշանակություն ունեն դրամայի ներքին գործողությունները, առհասարակ դրամայի ենթատեքստը ըմբռնելու համար:

Դրամայի կառույցն ամբողջանում է ներածական, միջխոսքային ռեմարկների և երկխոսական տեքստի, ինչպես նաև տեսարանների վերնագրային միավորների միջև պարատեքստային կապով: Ռեմարկների գործածությունը նպատակային է դրամայի ներքին կառույցն ամբողջացնելու տեսանկյունից: Ի վերջո, հեղինակը, Լ. Շանթի խոսքով, «խաղին բնագիրը պատրաստելիս» հաշվի է առնում նաև դրամատիկական երկի բեմադրվելու հեռանկարը, ուստի գեղարվեստական տեքստը կառուցելիս որոշակիորեն կարևորվում են նաև թատերարվեստի հետ կապված ստեղծագործական խնդիրները:

КАРИНЕ АСАТРЯН – Паратекст драмы Левона Шанта «Старые боги» (ремарки). – В числе паратекстуальных единиц драмы ремарки являются важным структурным элементом как драматического текста, так и сценографии в контексте театральной интерпретации пьесы. Авторские вербальные ремарки драматических текстов выражаются на

№ 4(47), М., Институт филологии и истории, РГГУ, 2018, с. 54: Այնուհետև հեղինակը հավելում է, որ պարատեքստի երկու բաղադրիչների սահմանագծում այդ դերանունը օտար է թվում, քանի որ այն իրար կապում է մեկ նախադասության մասերը, մինչդեռ պիեսում, որքան էլ պարադոքսալ է, որպես միացման օղակներ դառնում են պարատեքստի երկու տարատեսակ բաղադրիչները՝ կերպարի անվանումը և ռեմարկը: Ըստ հոդվածագրի՝ Ի. Ս. Տուրգենևը հավանաբար անհրաժեշտություն է համարել ցույց տալ պարատեքստի բաղկացուցիչների ներքին կապը:

сцене невербальными средствами выразительности. Ремарочными описаниями событий, обстановки и пространственно-временных отношений выстраивается сценическое пространство, а сопровождающие диалоги действующих лиц, характеризующие их физические действия и внутренний мир ремарки вместе с использованием паралингвистических средств в значительной степени способствуют коммуникативной выразительности художественной речи. Помимо интерпретационного значения, ремарки в художественном тексте являются смысловыми компонентами художественной структуры, которые участвуют в построении сюжета и раскрытии подтекстового смысла драматического действия.

В статье рассмотрен паратекст драмы Левона Шанта «Старые боги» в структурном и смысловом контексте, в частности, затронуты вводные и межрепликовые ремарки, а также паратекстовые связи самого драматического текста (текста диалогов и монологов) и заглавных компонентов сцен с последними.

Ключевые слова: *Левон Шант, паратекст, ремарка, драматический текст, вводные ремарки, межрепликовые ремарки, контекст ремарки.*

KARINE ASATRYAN – The Paratext of Levon Shant's Drama "Ancient Gods" (Remarks). –

Among the paratextual units of drama, remarks are important structural elements in a drama text as well as in stage art for a theatrical interpretation of a play. These author's verbal markings of a drama text are non-verbally expressed on stage. The stage space is built via descriptions of events, surroundings, relation of space and time through remarks, while remarks that accompany the characters' dialogues and describe their physical actions and inner world greatly contribute to the communicative expressiveness of artistic speech. Apart from their interpretational meaning, remarks are semantic components of the artistic structure in a literary text, which take part in the construction of the totality of events and the discovery of the subtextual meaning of dramatic actions.

The article discusses the paratext of Levon Shant's drama "Ancient Gods" from a structural and semantic point of view, focusing, in particular, on introductory and inter-speech remarks, as well as the paratextual connection between the drama text itself (the text of dialogues and monologues) and the title components of the scenes.

Key words: *Levon Shant, paratext, remark, drama text, introductory remarks, inter-speech remarks, remark context.*

Գրականության ցանկ

Գրիգորյան, Վ. Ռ. (2002): 20-րդ դարակգրի հայ դրամատուրգիայի հարցեր // Բանբեր Երևանի համալսարանի, № 3: (Grigoryan, V. R. (2002). 20-rd daraskzbi hay dramaturgiayi harcer // Banber Yerevani hamalsarani, № 3).

«Լևոն Շանթի երկերը» (2008): Հ. 5, Պէյրութ, Համազգայինի «Վահէ Սէթեան» տպարան: (Levon Shanti erkery (2008). H. 5, Beirut, Hamazgayin "Vahe Setyan" tparan).

«Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ» (2019): Եր., «Զանգակ»: (Hayoc lezu yev khosqi mshakuyt (2019). Yerevan, "Zangak").

Ղարիբյան, Ա. Ս. (1977): Ռուս-հայերեն բառարան, երկր. հրատ., «Հայաստան»: (Gharibyan, A. S. (1977). Rus-hayeren barraran, erkroord hrat., "Hayastan").

Շանթ, Լ. (1989): Երկեր, Եր., «Սովետ. գրող»: (Shant, L. (1988): Erker, Yerevan, "Sovetakan grogh").

- Арутюнова, Н. Д. (1994). Молчание: контексты употребления, Логический анализ языка: Язык речевых действий. М., «Наука». (Arutyunova, N. D. (1994). *Molchanie: konteksty upotrebleniya, Logicheskiy analiz yazyka: Yazyk rechevykh deystviy*, М., "Nauka").
- Борботко, Л. А. (2015). Авторский метатекст как ориентирующая система в коммуникативном пространстве театрального дискурса, Автореферат диссертации канд. филол. Наук. М. (Borbotko, L. A. (2015). *Avtorskiy metatekst kak orientiruyushchaya sistema v kommunikativnom prostranstve teatral'nogo diskursa*, Avtoreferat dissertatsii kand. filol. nauk, М.).
- Валгина, Н. С. (2003). Теория текста. М., «Логос». (Valgina, N. S. (2003). *Teoriya teksta*, М., "Logos").
- Волькенштейн, В. (1969). Драматургия, Издание пятое, дополненное. М., «Совет. Писатель». (Volkenshteyn, V. (1969). *Dramaturngiya*, izdanie pyatoye, dopolnennoye, М., "Sovetskiy pisatel").
- Габдуллина, А. Р. (2009). Отражение семиотических кодов театральной коммуникации в авторской ремарке (на примере американской драматургии первой половины XX века), Автореферат, диссертации канд. филол. наук, Уфа., (Gabdullina, A. R. (2009). *Otrazhenie semioticheskikh kodov teatral'noy kommunikatsii v avtorskoy remarke (na primere amerikanskoy dramaturgii pervoy poloviny XX veka)*, avtoreferat dissertatsii kand. filol. nauk, Ufa).
- Гушина, Ю. А. (2009). Драматургический вид авторской речи как композиционный и структурно-семантический компонент текстологии, Автореферат диссертации канд. филол. Наук. М. (Gushchina, Yu. (2009). *A. Dramaturgicheskiy vid avtorskoy rechi kak kompozitsionnyy i strukturno-semanticheskiy komponent tekstologii*, avtoreferat dissertatsii kand. filol. nauk, М.).
- Колшанский, Г. В. (1973). Функции паралингвистических средств в языковой коммуникации // Вопросы языкознания, № 1. М. (Kolshanskiy, G. V. (1973). *Funktsii paralingvisticheskikh sredstv v yazykovoy kommunikatsii* // Voprosy yazykoznavaniya, № 1, М.).
- Крейдлин, Г. Е. (2002). Невербальная семиотика. М., «Новое литер. Обозрение». (Kreydlin, G. E. (2002). *Neverbal'naya semiotika*, М., "Novoye lit. obozrenie").
- Кубрякова, Е.С., Петрова, Н. Ю. (2010). Лингвокультурологический статус драмы (Новое в изучении языка пьес) // Вопросы когнитивной лингвистики, Выпуск 2. (Kubyriakova, E. S., Petrova, N. Yu. (2010). *Lingvokulturologicheskiy status dramy (Novoye v izuchenii yazyka pies)* // Voprosy kognitivnoy lingvistiki, Vypusk 2).
- Пави, П. Словарь театра. М., «Прогресс», 1991. (Pavi, P. *Slovar' teatra*, М., "Progress", 1991).
- Поляков, М.Я. (1980). Теория драмы. Поэтика. М. «М.:ГИТИС». (Polyakov, M. Ya. (1980). *Teoriya dramy. Poetika*, М., "GITIS").
- Словарь литературоведческих терминов (1974). М., «Просвещение». (*Slovar' literaturovedcheskikh terminov* (1974). М., "Prosveshchenie").
- Титова, Е. В. (2018). Рамочная функция паратекста в драматургии И. С. Тургенева // Новый филологический вестник, № 4 (47). М., Институт филологии и истории, РГГУ. (Titova, E. V. (2018). *Ramochnaya funktsiya parateksta v dramaturgii I. S. Turgeneva* // Novyy filologicheskiy vestnik, № 4 (47), М., Institut filologii i istorii, RGGU).
- Топоров, В. Н. (1995). Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического. Избранное. М., «изд. Группа Прогресс, Культура». (Toporov, V. N. (1995). *Mif. Ritual. Simvol. Obraz. Issledovaniya v oblasti mifopoeticheskogo. Izbrannoye*, М., "Izd. gruppа Progress, Kultura").
- Успенский, Б. А. (1995). Семиотика искусства. Языки русской культуры. М., 1995. (Uspenskiy, B. A. (1995). *Semiotika iskusstva*, М., "Yazyki russkoy kultury").
- Хализев, В. Е. (1978). Драма как явление искусства. М., «Искусство». (Khalizev, V. E. (1978). *Drama kak yavlenie iskusstva*, М., "Iskusstvo").
- Хализев, В. Е. (1986). Драма как род литературы (поэтика, генезис, функционирование). М., «изд. Московского универ.». (Khalizev, V. E. (1986). *Drama kak rod literatury (poetika, genezis, funktsionirovaniye)*, М., "Izd. Moskovskogo universiteta").
- Чаковская, М. С. (1986). Текст как сообщение и воздействие. М., «Высш. шк.». (Chakovskaya M. S. (1986). *Tekst kak soobshchenie i vozdeystvie*, М., "Vysshaya shkola").
- Чистюхин, И. Н. (2014). Теория драмы: Анализ драматического произведения. Орел, «Орловский гос. инст. искусств и культуры». (Chistyukhin, I. N. (2014). *Teoriya dramy: Analiz dramaticheskogo proizvedeniya*, Orel, "Orlovskiy gos. inst. iskusstv i kultury").

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ ՆՈՐ ՄԵԴԻԱՅԻ ԵՎ ԹՎԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐՈՒՄ

ԳՈՐ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ*

Հոդվածը վերաբերում է ավանդական մեդիայի պրակտիկայի գործառնության դերի ֆունկցիոնալ մեդիայի և թվային հաղորդակցության պայմաններում հրապարակախոսության՝ իբրև ստեղծագործական ուրույն գործունեության տեսակի փոխակերպումներին: Այն փորձ է հիմնավորելու, որ նոր մեդիայի տեխնոլոգիական զարգացումն էապես փոխել է հաղորդակցության ձևերն ու մեթոդները՝ ազդելով հանրային դիսկուրսի ձևավորման ու հասարակական կարծիքի վրա ներգործության նոր մեխանիզմներով:

Հոդվածում վերլուծվում է այն հարցը, թե ինչպես են սոցիալական մեդիան և թվային տեխնոլոգիաներն ազդում հրապարակախոսության հանրային-սոցիալական դերի և նշանակության վրա՝ հիմք ընդունելով մեդիայի դեհումանիզացիայի, լսարանի սեզմենտացման ու բովանդակության ֆրագմենտացման, ինչպես նաև թվային հաղորդակցության միջավայրում հեղինակների ճգնաժամի երևույթները: Հոդվածում քննարկվում են ինչպես հրապարակախոսության արդիականացմանը նոր մեդիայի տված հնարավորությունները, այնպես էլ հիմնականում այդ ճանապարհին ծառացած մարտահրավերները՝ առաջարկելով լուծումներ թվային միջավայրում հրապարակախոսության էթիկաարժեքային բովանդակությունն ու նշանակությունը պահպանելու վերաբերյալ:

Բանալի բառեր – *հրապարակախոսություն, նոր մեդիա, թվային հաղորդակցություն, մեդիայի ապահովման ինքնագործ, բովանդակության ֆրագմենտացիա, լսարանի սեզմենտավորում, հեղինակային ճգնաժամ, մեդիայի փոխակերպում, սոցիալական ցանցերի ալգորիթմ*

* **Գոր Աբրահամյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ԵՊՀ տպագիր և հեռարձակվող լրատվամիջոցների ամբիոնի ասիստենտ

Гор Абрамян – кандидат филологических наук, доцент, ассистент кафедры печатных и электронных СМИ ЕГУ

Gor Abrahamyan – PhD in Philology, Associate Professor, Assistant at YSU Chair of Print and Broadcast Media

Էլ. փոստ՝ gor.abrahamyan@ysu.am <https://orcid.org/0009-0009-8367-4257>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 21.03.2025

Գրախոսվել է՝ 27.03.2025

Հաստատվել է՝ 02.06.2025

© The Author(s) 2025

Ներածություն

21-րդ դարում նոր մեդիայի և թվային տեխնոլոգիաների շարունակական զարգացումները ոչ միայն վերափոխել են հաղորդակցության ձևերն ու մեթոդները, այլև ստեղծել են նոր հնարավորություններ և մարտահրավերներ հասարակական մտքի գեներացման և հանրային կարծիքի վրա ներգործության մեխանիզմների առումով: Հրապարակախոսությունը, լինելով ստեղծագործական գործունեության և հասարակական մտքի ձևավորման կարևորագույն ու յուրահատուկ միջոց, գործել և գործում է լրագրությանը փոխկապակցված՝ ապահովելով սոցիալ-գաղափարական, էթիկաարժեքային և քաղաքական ուղենիշներ: Սակայն ժամանակակից թվային միջավայրում հրապարակախոսությունը բովանդակության մատուցման ձևաչափերի, թվային միջավայրում հրապարակախոսի և լսարանի միջև հարաբերությունների վարքագծային դրսևորումների և տեղեկատվության զանգվածայնացման և հասանելիության առումով կանգնած է փոփոխությունների և ճգնաժամային խնդիրների առջև:

Թվային տեխնոլոգիաների զարգացումը ոչ միայն ընդլայնել է տեղեկատվական հոսքերի հասանելիությունն ու արագությունը, այլև վերափոխել է հրապարակախոսության ավանդական դերակատարությունը՝ այն տեղափոխելով սոցիալական մեդիայի և ցանցային հաղորդակցության դաշտ: Այս միջավայրում բախվում են տարբեր արժեքային համակարգեր, որոնք հաճախ հանգեցնում են հասարակության բևեռացման, հանրային դիսկուրսի խաթարման և բովանդակության հատվածականացման:

Այս հոդվածի նպատակն է հայկական սոցցանցային ռեսուրսների, բլոգոլորտի ընդհանրական դիտարկումների հիման վրա վերլուծել նոր մեդիայում հրապարակախոսության դերի և նշանակության փոփոխությունները՝ համեմատելով դրանք ավանդական մեդիայի հրապարակախոսության գործառնական նշանակության և ձևաչափերի հետ: Խնդիրն է ուսումնասիրել, թե ինչպես են թվային տեխնոլոգիաները և սոցիալական մեդիան ազդում բովանդակության որակի, լսարանի հետ հաղորդակցության ձևերի և հանրային դիսկուրսի վրա՝ արդիական դարձնելով հրապարակախոսության արժեքների պահպանության և թվային միջավայրին հարմարվելու հարցերը:

Հոդվածում կիրառվել են որակական հետազոտական մեթոդներ: Մասնավորապես՝ կատարվել է տեսական վերլուծություն, քննարկվել են հրապարակախոսության բնույթն ու էվոյուցիան՝ հիմնվելով տարբեր տեսաբանների սկզբունքների ու մոտեցումների վրա: Քննվել են ավանդական մեդիայի (թերթեր, ամսագրեր) և նոր մեդիայի (սոցիալական ցանցեր, բլոգինգ, փոքրաստներ) միջավայրերում հրապարակախոսության առանձնահատկությունները օրինակների և դրանց համեմատական վերլուծության հիման վրա:

Հետազոտական մաս

Լրագրությունը և հրապարակախոսությունը մշտապես «սնուցել» են միմյանց: Հրապարակախոսության համար լրագրությունը տեղեկատվական

«հումքի» աղբյուր է, իսկ հրապարակախոսությունը ձևավորում է այն էթիկաարժեքային, սոցիալ-գաղափարական լանդշաֆտը, որը պայմանավորում է լուրերի հանրային-սոցիալական նշանակությունն ու արժեքայնությունը:

Առանձին տեսաբաններ համարում են, որ հրապարակախոսության առաջնահերթ նպատակը, լուսաբանումից գատ, նաև իրական ժամանակում հանրային կյանքի կացության հեղինակային մեկնաբանությունների հիման վրա հասարակական զարգացման ուղենիշներ առաջադրելն է¹:

Ընդհանուր առմամբ ներգործելով մարդկանց զգացմունքների, գիտակցության ու երևակայության վրա՝ հրապարակախոսությունը կազմակերպում, կարգավորում և ուղղություն է տալիս հասարակության, ազգի, կոլեկտիվի կամ նրա այս կամ այն շերտի նպատակասլաց գործունեությանը²:

21-րդ դարում, սակայն, պայմանավորված տեխնոլոգիայի և նոր մեդիայի թվային ձևաչափերի, ցանցային հաղորդակցության զարգացմամբ, մեդիաբովանդակության վիզուալացման և մուլտիմեդիական բովանդակության անկասելի հաղթարշավով, որոնք փոխել են մարդու տեղեկատվական-հաղորդակցային պահանջմունքները, հրապարակախոսությունը կանգնել է լրջագույն փոխակերպումների հրամայականի առջև:

Հրապարակախոսությունը «ժողովրդականացվում» է, այն դադարել է լինել միայն մտավոր էլիտայի մենաշնորհը: Սոցիալական մեդիան՝ Facebook, X (նախկին Twitter), Telegram, Instagram, Youtube, TikTok և այլն, ինչպես նաև բլոգինգային հարթակները ցանկացած անհատի, խմբի, որոնք նախկինում մեդիատարածք մուտք չունեին, հնարավորություն են տվել անկաշկանդ տարածելու տեղեկատվություն, կարծիք, միտք կամ առհասարակ բովանդակություն: Ինքնարտահայտման «իրավունքի» տեսանկյունից ցանկացած անհատ ունի ցանկացած տեսակի մեդիա արտադրելու և դրանով զանգվածների հետ հաղորդակցվելու, հրապարակագրական գործունեություն ծավալելու հնարավորություն՝ անկախ կրթական մակարդակից³: Դրա վրա ազդում է մի քանի էական գործոն:

1. Եթե նախկինում ավանդական մեդիան կատարում էր հասարակական-քաղաքական մտքի, արժեքանական և բարոյաէթիկական նորմերի գերենացման լոկոմոտիվի դեր, ապա ներկայում անհատը, թվային տեխնոլոգիաների տարածման շնորհիվ, ոչ միայն բովանդակություն ստեղծող է, այլ նաև գեղագիտական ճաշակ թելադրող՝ ստիպելով մեդիային վազել սպառողական հասարակության տեղեկատվական ակնկալիքների ետևից:

¹ Տե՛ս Մ. Խ. Դավթյան, Հ. Գ. Մանուչարյան, Մովսես Բաղրամյան. Հայ քաղաքական հրապարակախոսության սկզբնավորումը, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2015, էջ 44:

² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 44

³ Տե՛ս Jenkins H. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide, New York, New York University Press, 2006:

2. Թվային միջավայրում իրադարձություններին արձագանքելու արագությունը դարձել է ակնթարթային: Եթե, օրինակ, 1988 թ. փետրվար-մարտ ամիսներին Ստեփանակերտի և Երևանի հրապարակներում ծավալվող պահանջատիրական հզոր ցույցերը սփյուռքահայ մամուլի էջերում երևում էին երկու-երեք օր ուշացումով, իսկ Մպիտակի աղետալի երկրաշարժի մասին սովետական հանրությունը տեղեկացավ մի քանի օր անց միայն, ապա 2018 թ. «Թավշյա հեղափոխության» ակցիաները լուսաբանվում էին այդ իրադարձություններին հընթաց՝ հրապարակագիրներին հնարավորություն տալով օնլայն ռեժիմում միաժամանակ կատարելու գնահատողական մեկնաբանություններ: 2011 թվականից Մերձավոր Արևելքը համակած և տասնամյակների կարծրացած կառավարման ամբողջատիրական համակարգեր ավերած «արաբական գարնան» ֆենոմենը, 2022 թ. Իրանում բարոյականության ոստիկանների կողմից քուրդ կնոջ սպանության առիթով աննախադեպ ծավալների հասած բողոքի ցույցերը նախ զարգացվել էին ցանցային միջավայրում: Այս իրողությունները վաղուց ապացուցել են թվային մեդիահաղորդակցության հասարակական-քաղաքական շարժումներ գեներացնելու կարողությունը⁴: Այսինքն՝ այն, ինչը ավանդական մեդիայում հրապարակախոսների համար երազանք էր, նոր մեդիայի գրագետ կիրառման պարագայում դառնում է առօրեական:

3. Տեղեկատվական հոսքերը դարձել են ավելի ինտերակտիվ և անմիջական՝ ստեղծելով տեղեկատվահաղորդակցային բոլորովին նոր հարթակներ ու ձևաչափեր՝ ի դեմս սոցիալական մեդիայի, բլոգինգի, փողքասթների և տեսահարթակների, որոնցից յուրաքանչյուրը պարտադրում է բովանդակության ստեղծման և լսարանի հետ հետադարձ կապի ուրույն չափորոշիչներ:

4. Սոցիալական մեդիան լսարանի համար ապահովել է հրապարակախոսների հրապարակումներին անմիջականորեն արձագանքելու հնարավորություն՝ մեկնաբանությունների, պատասխան գրառումների, միկրո-, մակրոխմբային քննարկումների միջոցով: Հրապարակախոսի և լսարանի կապը դարձել է ինտերակտիվ՝ ստիպելով հրապարակախոսներին իրենց հետևորդների ահազանգերին և մտահոգություններին արձագանքել ավելի օպերատիվ և զգույշ, քանի որ քմահաճ լսարանն ունի այլընտրանքներ գտնելու լայն հնարավորություններ:

5. Նոր մեդիան բովանդակության վիզուալացման ակտիվ գործընթաց է խթանել, որը գալիս է փոխարինելու տեքստային խոսքին: Մուլտիմեդիան՝ որպես իրականության ցուցադրման հիփերիդային կառուցվածք, բովանդակությունը դարձրել է էքսպրեսիվ՝ մեծացնելով լսարանի վրա հուզական ներգործությունը: Տեսանյութերը, ընդ որում՝ հնարավորինս կարճ, ինֆոգրաֆիկաները, մեմերը և GIF-երը դարձել են մտարտահայտման նոր ձևաչափեր, որոնք

⁴ Տե՛ս **Castells M.** Networks of outrage and hope - social movements in the Internet age, Polity Press, Cambridge, 2012:

եկել են փոխարինելու խոսքի գեղարվեստական մատուցման ավանդական ձևերին, հեղինակային գրավոր ոճին: Այս փոփոխությունը բազմապատկում է իմաստարտահայտման ձևերը:

Վերոնշյալ գործոնների ազդեցությամբ ժամանակակից մեդիաանհատը նախընտրում է հնարավորինս կարճ և պարզ հաղորդագրությունների, տեսանյութերի⁵, պատկերների հետ գործ ունենալ, որոնցում հեղինակի դիրքորոշման՝ քննադատական մտածողություն և մտավոր լուրջ ներքին աշխատանք պահանջող ծավալուն նյութերի տեսակարար կշիռը, իհարկե, կախված նաև լսարանի բնույթից ու տարիքային առանձնահատկություններից, ընդհանուր առմամբ, նվազում է: Դժվար է պատկերացնել 21-րդ դարի շարքային մեդիասպառողի, ով, զուտ հետաքրքրությունից դրդված, մինչև վերջ կկարդա, օրինակ, 1988 թ. Բեյրութում ԱՅ ֆորմատով լույս տեսնող «Զարթոնք» օրաթերթի մայիսի 29-ի համարում Սիլվա Կապուտիկյանի՝ ուղիղ 4 էջ կազմող հրապարակախոսական ելույթը⁶, Միքայել Նալբանդյանի՝ 48 էջանոց «Երկու տող» կամ «Երկրագործությունը որպես ուղիղ ճանապարհ»՝ 120 էջանոց հրապարակախոսական երկերը:

Թվային մեդիայի վերոնշյալ առանձնահատկություններն իհարկե նոր հորիզոններ են բացում հրապարակախոսության արդիականացման համար: Թեև մեդիան գրեթե կորցրել է գեղարվեստահրապարակախոսական արժեքավոր ժանրեր՝ ֆելիետոն, պամֆլետ, էսսե, ակնարկ (առանձին բացառությունները չհաշված), գրախոսություն, սակայն դրանց փոխարեն ծնվել են նույն դասակարգման բացարձակապես նոր, հիբրիդային ժանրեր՝ փողքասթը, սթորիթելինգը՝ մեմերը, ինֆոգրաֆիկան, ստատուսային գրառումները, գաջեթային ֆոտոպատումները: Այս նոր ձևաչափերը փոխել են հրապարակախոսության ամենակարևոր հատկանիշներից մեկի բնությունը՝ հեղինակի ստեղծագործական անհատականության ու ինքնատիպության արտահայտչաձևերը, դրանցից բխող ազդեցության եղանակները: Սակայն դրանք հնարավորություն են տալիս նոր ժանրային ձևաչափերով պահպանելու հրապարակախոսության ավանդական արժեքները:

Հայաստանյան մեդիայում նման փորձեր արվում են: Մասնավորապես՝ «Բուն TV»-ն, «Ալիք մեդիան», լինելով առավելապես առցանց տեղեկատվական-վերլուծական ռեսուրսներ, ընդդիմանալով զանգվածային սպառման պահանջարկի թելադրանքին, շեշտը դնում են նոր, ավելի շատ երկխոսային ձևաչափով, մշակութային խորք և հրապարակախոսական արտահայտչականություն ունեցող բովանդակություն ստեղծելու վրա: Արդյունքում ստեղծվել

⁵ Տե՛ս Westcott K., Arbanas J., Arkenberg Ch., Loucks J. Streaming video at a crossroads: Redesign yesterday's models or reinvent for tomorrow? (<https://www2.deloitte.com/us/en/insights.html>)

⁶ Տե՛ս «Սիլվա Կապուտիկյանի բաց նամակը գիտության, մշակույթի ու մամուլ բոլոր ազնիվ գործիչներին», «Զարթոնք» օրաթերթ, Բեյրութ, 1988, № 182, էջ 3-6, https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/Zartong-1937/1988/182_ocr.pdf

են յուրօրինակ փողքաստներ, ինչպես «Դիլեմա» հաղորդաշարը⁷ «Բուն TV-ում, Կարպիս Փաշոյանի և Գոռ Մադոյանի հեղինակած «Թարգի ը, լառ» փողքաստը⁸: Այս շարքին կարելի է ավելացնել նաև Նարեկ Ամիրխանյանի «Rearrange» փողքաստը⁹: Նման ձևաչափերով հայաստանյան ժամանակակից հասարակական-քաղաքական, մշակութային երևույթները, հեղինակների ակտիվ ներգրավմամբ ու ռճավորմամբ, քննության են առնվում ավելի լայն՝ միջազգային, քաղաքագիտական կամ մշակութաբանական, պատմական համատեքստերում:

Սակայն չի կարելի չնկատել, որ նոր մեդիան նաև լրջագույն մարտահրավերներ է առաջադրել հրապարակախոսությանը: Թվային մեդիատարածքի նորօրյա կարծիքի առաջնորդները, ինֆյուենսերները, «քաղաքացիական լրագրողները» մեծամասամբ չեն կենտրոնանում նյութերի բովանդակության խորքայնության և արժեքայնության բաղադրիչների վրա: Առավելապես մարքեթինգային նկատառումներով ստեղծված հիմնականում ժամանցային, զվարճանքի բովանդակությունը, դրա որակական հատկանիշները, պայմանավորված են հետևորդների սպառողական ակնկալիքներով՝ կամա թե ակամա նպաստելով նման բովանդակության տարածմանը: Նշված գործոնները նվազեցնում են հանրային բարոյահոգեբանական և գիտակցական մակարդակը բարձրացնելու, լսարանին վերլուծականության մղելու՝ հրապարակախոսի արժեքահեն ստեղծագործական պլանի, ինքնատիպության պահանջարկը:

Այս իրողությունները պայմանավորված են մի քանի հիմնական երևույթներով:

1. Հանրային խոսքի ապահովմանիզացիան

Հրապարակախոսությունը հիմնվում է համամարդկային բարոյաէթիկական արժեքների, մարդակենտրոն գաղափարախոսության վրա և ինչ-որ իմաստով նաև այդ արժեքների ու սկզբունքների տարածման, վերահաստատման միջոց է: Ցանցային մեդիահաղորդակցային միջավայրում, սակայն, հանրույթը (հատկապես կոնտենտ սպառողը) ընկալվում է որպես հաղորդակցային օբյեկտ, «թիրախ լսարան»՝ մշտապես ենթարկվելով տեղեկատվական և ապատեղեկատվական գրոհների: Գրեթե բոլոր մեդիաներում՝ տեքստային, տեսալսողական, ֆիլմային, համակարգչային խաղերի և այլն, թվային տարածքը հագեցվում է մարդկային կյանքի, մարդկայնության արժեքկման ենթատեքստ պարունակող բովանդակությամբ: Մարդկանց կյանքից զրկելը, վնասելը, ֆիզիկական և հոգե-

⁷ Տե՛ս «Դիլեմա» հաղորդաշար, «Բուն TV», յությւոյան ալիք, https://www.youtube.com/playlist?list=PLmwsBqROifgTgsYl3Dcamy_CSp8kWqHL1

⁸ Տե՛ս «Թարգի ը, լառ» փողքաստ, «Aliq Media», յությւոյան ալիք, https://www.youtube.com/playlist?list=PLbUvoekPxGfoDCLBZ2b-rEBqploXfu6i_

⁹ Տե՛ս «Rearrange» փողքաստ Նարեկ Ամիրխանյանի հետ, յությւոյան ալիք, <https://www.youtube.com/@rearrange>

բանական բռնության ենթարկելը զանգվածային սպառման թվային մեդիակոնտենտում մատուցվում են որպես իրերի բնական դասավորություն, շատ դեպքերում՝ նպատակներին հասնելու անխուսափելի և անայլընտրանք միջոց: Շրջապատին մոլորեցնելու, մանիպուլացնելու կամ յուրօրինակ ձևերով մարդկային չարախնդությունն արտահայտելու երևույթները ցանցային մեդիահաղորդակցային միջավայրում սպառողների զգալի մասի կողմից ընկալվում են իբրև մտքի ճկունության, հնարամտության դրսևորում: Նոր թվային մեդիատարածքում ձևավորվող հերոսական կերպարները ևս կառուցվում են այդ կոնցեպտով: Այս համատեքստում մարդու կորուստը, մահը սեզմենտավորված ցանցային հասարակությունում ցավի, ապրումակցման ավանդական զգացողությունների փոխարեն կարող են մեկնաբանվել չարախնդության, քաղաքական նպատակահարմարության պրիզմայով:

Դրա ամենավառ օրինակը 2023 թ. սեպտեմբերին Ադրբեջանի կողմից Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության բռնի տեղահանության ընթացքում, Լեռնային Ղարաբաղի ռազմաքաղաքական գործող ու նախկին ղեկավարներից 8-ի ձերբակալություններից հետո, հայաստանյան առցանց մեդիատարածքում սկսված դիսկուրսի որակն էր: Որոշ դեպքերում, քաղաքական հակաքարոզչության նպատակներով, կարծիքի առաջնորդների կողմից ձերբակալվածները ենթարկվում են սուր քննադատության և արժանանում վիրավորական մեկնաբանությունների, ընդհուպ ադրբեջանական գերության մեջ ինքնապանություն չգործելու համար¹⁰, բացարձակապես անտեսելով ձերբակալվածների ընտանիքների հոգեկան ապրումները և առհասարակ հարցի մարդասիրական, բարոյական կողմերը:

2023 թ. հունիսի 23-ին «Առավոտ» օրաթերթի իր խմբագրականում թերթի խմբագիր, հրապարակախոս Արամ Աբրահամյանը, անդրադառնալով ՀՀ ԱԺ պատգամավոր, կառավարող «Քաղաքացիական պայմանագիր» խմբակցության անդամ Վիգեն Խաչատրյանի մահվանը հաջորդած ժամանակահատվածում սոցիալական մեդիայի հակաիշխանական սեզմենտներում ակտիվորեն գեներացվող, նրա հարազատների զգացումները վիրավորող՝ անձի մահը քաղաքական չարախնդության առիթ դարձնելուն ուղղված մեկնաբանություններին, գրում է հետևյալը. «...Բայց դարձյալ կրկնեմ՝ պետք է առանձնացնել մարդու հագուստը, զբաղմունքը, հայացքները բուն մարդուց: Եվ ցանկացած մարդու կյանքի և առողջության մասին պետք է խոսել ակնածանքով: Իսկ ուրախանալ, ծաղրել, չարախնդալ, մահացածի «տարոսը փոխանցել» այլ մարդկանց՝ դրանք ընդամենը անառողջ հոգեկան աշխարհի դրսևորումներ են: Ինձ ցավ է պատճառում ցանկացած մարդու մահը: Ավելին՝ ցանկացած մարդու թեկուզ թեթև առողջական խնդիրը: Գիտեմ, որ քաղաքականությունը կամ անձնական

¹⁰ Տե՛ս «Ռ. Բաղդասարյան. Այս լուսանկարում Արցախի առաջնորդներն են, ովքեր նստած են Բաքվի բանտում...», facebook-ի գրառում, <https://www.facebook.com/groups/NikolPashinyanFan/posts/1752597588913716/>

խնդիրները շատերին «տարել են»: Շատ կցանկանալի, որ «տարածները» հետ գան»¹¹:

Նման դրսևորումներից ելնելով՝ Կրոյչիկը հանգում է այն եզրակացության, որ մեդիակոնտենտի ապահովման իրավաբանական, բարոյական իդեալներից հրաժարման միտումներն արդեն հանգեցնում են այն բանին, որ հասարակական ուշադրությունը կենտրոնանում է սկանդալային-քրեական իրադարձությունների¹² վրա:

Այսինքն՝ կենտրոնականը ոչ թե մարդն է՝ իր հոգևոր-բարոյական նկարագրով կամ սոցիալական միջավայրում, հասարակական-մշակութային կյանքում ունեցած ներդրումը, այլ՝ տեսարանը: Այս փոխակերպումը հանգեցնում է ավանդական արժեհամակարգերի, սոցիալական հարաբերությունների բարոյական վարքականոնների փլուզման:

Հումանիստական արժեքների արժեզրկման հետևանքով առաջանում են ձևախեղված արժեքանական կարծրատիպեր, որոնք, տեղեկատվական աղմուկին և ապատեղեկատվության ահռելի ծավալներին զուգակցվելով, ժամանակակից անհատի մեջ ձևավորում են ավելի ագրեսիվ աշխարհընկալում. հրապարակախոսությունը, իր բարոյաթիկական ու գաղափարական առաքելությամբ շարունակելով մնալ արդիական, այս առումով ևս կորցնում է իր պահանջարկը:

2. Հեղինակությունների ճգնաժամը կամ փոխակերպումը

Թվային բովանդակության հակահումանիզացումը ինչպես մեդիահաղորդակցության մեջ, այնպես էլ քաղաքական տեխնոլոգիաներում կիրառվում է որպես ուժեղ ընդդիմախոսներին արժեզրկելու, մարգինալացնելու կամ դեմոնիզացնելու մեթոդ: Անտեսելով հասարակությունում մարդու ունեցած դիրքն ու ազդեցությունը, ստեղծած արժեքները՝ անձը թիրախավորվում է այնպիսի տեղեկատվական հոսքերի, կերպավորման մեթոդների միջոցով, որոնցով մատուցվում է որպես մարդկային սկզբունքներից, կայուն արժեհամակարգից զուրկ կամ, ըստ դավադրապաշտական մոտիվների, այլ շահեր սպասարկող:

Դրա վկայությունն էր, մասնավորապես, ֆեյսբուքյան հայկական սեզմենտում մի խումբ օգտատերերի և կոնկրետ անձանց, այդ թվում մտավորականների կողմից անվանի կոմպոզիտոր Տիգրան Մանսուրյանի նկատմամբ իրականացված տեղեկատվական-բարոյափոխական հարձակումն այն բանի համար, որ վերջինս հայտարարել էր «Գոյ» ստեղծագործական կենտրոնը լուծարելու և ստեղծագործական կազմը Գ. Սունդուկյանի անվան ազգային ակա-

¹¹ «Ա. Արրահամյան. Զատել մարդուն բոլոր ժամանակավոր շերտերից», aravot.am, 23.10.2023, <https://www.aravot.am/2023/06/23/1350397/>

¹² Տե՛ս **Кройчик, Л.Е.**, Диалоговые ресурсы публицистики // Вопросы теории и практики журналистики, 2015, 4 (2), էջ 143:

դեմիական թատրոնին միավորելու որոշման դեմ ստորագրահավաքի շրջանակներում իր ստորագրությունը ետ կանչելու մասին: Կոմպոզիտորի վաստակի և հանրային հեղինակության հանդեպ ակնածանքի բացարձակ արհամարհմամբ, անտեսելով նրա պատկառելի տարիքը՝ նրա նկատմամբ սոցցանցային բուլինգն այն աստիճանի էր հասել, որ կասկածի տակ էր դրվում առհասարակ նրա հայ լինելու հանգամանքը: Տեղեկատվական-հոգեբանական ճնշումն այնքան մեծ էր, որ Տիգրան Մանսուրյանը ստիպված եղավ հարցազրույցի ժամանակ բարձրաձայնել այդ մասին¹³:

Հեղինակագրկման նույնպիսի արշավի զոհ դարձավ նաև հանրահայտ կոմպոզիտոր Ռոբերտ Ամիրխանյանը՝ իր հոբելյանի առթիվ Երևանի կամերային երաժշտության տանը տեղի ունեցած «Հովեր» պետական կամերային երգչախմբի տոնական համերգից հետո ՀՀ վարչապետի տիկին Աննա Հակոբյանի հետ ձեռքսեղմման պահի լուսանկարի առիթով: Վիրավորական, ծաղրալից արտահայտություններով ուղեկցվող հրապարակային ելույթներով հանրային կարծիքի առանձին առաջատարներ¹⁴ նրան մեղադրում էին «դավաճան» իշխանությանը սիրաշահելու մեջ, այն դեպքում, երբ Աննա Հակոբյանն էր մոտեցել ու շնորհավորել կոմպոզիտորին համերգի և հոբելյանի առթիվ:

Նույն շարքից էր նաև 2024 թ. «Տավուշը հանուն հայրենիքի» շարժման ծավալմանը զուգահեռ ոչ միայն այդ շարժման առաջնորդումն ստանձնած *Բազրատ արքեպիսկոպոս Գալստանյանի*, այլ նաև հրապարակայնորեն վերջինիս սատարող և երկրում վարվող ներքին ու արտաքին քաղաքականությունը սուր քննադատության ենթարկող մտավորական գործիչների նկատմամբ ուղղորդված հեղինակագրկման գործընթացը:

Հրապարակախոսները՝ իբրև մտավորական էլիտայի ներկայացուցիչներ, որպես կանոն, հասարակական-քաղաքական գործընթացների կիզակետում են, առնվազն դրանց գաղափարականացման, ոգեշնչման առումով: Ունենալով երկարաժամկետ հեռանկարում հանրային կարծիք ձևավորելու կամ վերափոխելու ներուժ՝ նրանք գտնվում են հեղինակությունների արժեզրկման ռիսկային գոտում: Արծրուն Հովհաննիսյանը, ով 2020 թ. արցախյան 44-օրյա պատերազմի ընթացքում ՀՀ պաշտպանության նախարարության հիմնական պաշտոնական բանախոսը լինելուց բացի՝ նաև իր սոցցանցային կարճ հաղորդագրություններով, մեկնաբանություններով, գնահատողական-վերլուծական հարցազրույցներով փաստացի նաև հրապարակախոսական գործառույթ էր ստանձնել, 2020 թ. նոյեմբերի 10-ին հրադարարի եռակողմ հայտարարության ստորագրումից հետո հասարակական-քաղաքական առանձին հատվածների

¹³ Տե՛ս «Լ. Մարգարյան. Ես չեմ իմացել, թե ինչ թղթի տակ եմ ստորագրում. ստորագրությունս համարեք հետ կանչված. Տիգրան Մանսուրյան», hrparak.am, 05.04.2024, <https://hrparak.am/post/27812c28ae446afb450049da6bbac448>

¹⁴ Տե՛ս «Ն. Զոհրաբյան. Նոդկալի Ռոբերտ Ամիրխանյան, էդ ո՞նց էիր «պառկել Աննայի ոտքերի տակ», Hayeli.am, 19.12.2024, <https://hayeli.am/?p=779450&l=am>

կողմից թիրախավորվեց որպես պատերազմի պարտության հիմնական պատճառներից մեկը՝ մեղադրվելով հանրային կարծիքը պատերազմի ընթացքում գոնդաժի ենթարկելու¹⁵, ապատեղեկատվություն տարածելու¹⁶ համար:

Պետք է նկատել, որ թվային կամ ցանցային լսարանում ընդհանուր առմամբ նաև զգալիորեն աճել է ժամանցային, «լայֆհակային» թեթև տեղեկույթի նկատմամբ պահանջարկը, որը «սոցցանցային մարդուն» վարժեցնում է թվային մեդիայում հայտնվող կոնտենտին թռուցիկ և սպառողական ընկալմամբ մոտենալու վարքագծին: Դրանով է պայմանավորված նաև վերջին շրջանում նման բովանդակության վրա խարսխված TikTok, Instagram հարթակներում ներգրավվածության կտրուկ մեծացման հանգամանքը: Ըստ «Pew Research Center» հետազոտական կենտրոնի ուսումնասիրության՝ TikTok հարթակի միջոցով տեղեկույթ ստացող ամերիկացի օգտատերերի թիվը 2020 թ. համեմատ 2024 թ. աճել է ավելի քան 5 անգամ՝ 3%-ից հասնելով 17%-ի, իսկ Instagram-ի դեպքում՝ 11%-ից 20%-ի: Կտրուկ ավելացել է նաև «Youtube» հարթակից օգտվողների թիվը՝ 23%-ից հասնելով 32%-ի, սակայն այս դեպքում կոնտենտը ինչպես բովանդակության որակի, այնպես էլ ձևաչափի տեսանկյունից խիստ բազմազան ու հարուստ է՝ վիզուալացմամբ ինքնադրսևորման լայն հնարավորություններ ընձեռելով նաև հրապարակախոսներին: Մինչդեռ տեքստային կոնտենտի թողարկման առումով ավանդաբար առաջնային դիրքերում գտնվող Facebook սոցցանցից տեղեկատվություն ստացող օգտատերերի թիվը 2020-2024 թվականներին 36%-ից նվազել է 33%-ի, իսկ «X» հարթակի պարագայում՝ 15%-ից 12%-ի¹⁷:

Այսինքն՝ թվային անծայրածիր տարածքը հեղեղվում է ահռելի ծավալների՝ մարդու առաջնային բնագոյների բավարարմանը միտված՝ հոգևոր, մտավոր առումով ոչ այդքան արժեքավոր կամ ակնթարթային սպառման տեղեկույթով, ինչի արդյունքում, ինչպես նկատել է ամերիկացի փիլիսոփա Ջոն Նայսբիթը, մարդկությունը խեղդվում է տեղեկատվության մեջ, բայց տառապում է գիտելիքի պակասից¹⁸: Վերջինս հանգեցնում է ցանցային հարթակներում «մտածող հեղինակի» պահանջարկի կտրուկ նվազման՝ նրան վերապահելով առավելագույնը մոդերատորի դեր¹⁹:

¹⁵ Տե՛ս «Ա. Իշխանյան. Հանրությունն անկեղծ վրդովված է Արծրուն Հովհաննիսյանի «արդարացումների», իրականում՝ հեթոթական ստերի և կեղծիքների համար», pastinfo.am, 02.01.2021, <https://www.pastinfo.am/hy/news/2021/02/01/a7r0qoq6o/1139639>

¹⁶ Տե՛ս «Բ. Մուրադի. Արծրուն Հովհաննիսյանի կեղծիքի հետքերով», verelq.am, 09.10.2024, <https://verelq.am/hy/experts/show/95024>

¹⁷ Տե՛ս **Christopher St. Aubin Jacob Liedke**. «Social Media and News Fact Sheet», <https://www.pewresearch.org/journalism/fact-sheet/social-media-and-news-fact-sheet/>

¹⁸ Տե՛ս **Naisbitt J.** *Megatrends*, 1982, *Ten New Directions Transforming Our Lives*. New York: Warner Books:

¹⁹ Տե՛ս **Tertychnyy A.A.** Publizism in Modern Russian media: reflection and practice. RUDN Journal of Studies in Literature and Journalism, 23 (1), 2018, էջ 99:

Թվային հաղորդակցության, սունկ կայքերի, բոտային և ֆեյքային օգտատերերի ցանցային փոխկապակցված կառուցակարգերի կառավարման միջոցով թվային տարածքում կոնտենտ ձևավորող ակտիվիստները հնարավորություն են ունենում արհեստականորեն ընդլայնելու ինքնամատուցման կարողությունը՝ հետին պլան մղելով գիտելիքահեն գաղափարական մտաստեղծագործումը, ինտելեկտը: Սոցցանցային բլոգերների՝ «թվային մարդ-սպառողի» մտքի ու ճաշակի նոր «տիրակալների» բացարձակ մեծամասնությունն այս առումով մարտահրավեր է նետել հրապարակախոս-հեղինակներին, որոնք մղվում են ինքնամեկուսացման: Դրան նպաստում է նաև այն փաստը, որ սոցհարթակների հայկական տիրույթներում բովանդակային առումով բլոգինգով զբաղվող առանձին անհատ-ակտիվիստներ (Գնել Սարգսյան²⁰, Հայկ Մանասյան²¹, որոշ դեպքերում՝ Դավիթ Գրիգորյան²²) որպես ինքնարտահայտման և ներգործության մարտավարություն կիրառում են գերհուզականության (հիմնականում զայրույթ, ծաղր, տագնապ) ֆոն ստեղծելու մարտավարությունը՝ թիրախավորելով սպառողների կամ հետևորդների ենթագիտակցությունը:

3. Բովանդակության ֆրագմենտացում և լսարանի սեգմենտացում

Սոցիալական հարթակների գործարկման տրամաբանությունը զարգանում է երկու գործոնի ազդեցությամբ. լսարանի սեգմենտավորման՝ ըստ նախասիրությունների, կողմնորոշումների, քաղաքական, գաղափարական հայացքների ընդհանրությունների, երկրորդ՝ տեղեկատվության մասնատման՝ ըստ սեգմենտների տեղեկատվական, գաղափարական պահանջմունքների: Թվային տեղեկատվական-հաղորդակցային միջավայրում տեղեկատվության ֆրագմենտացիան իրականացվում է բովանդակությունն արհեստականորեն աղճատելու, համատեքստից զրկելու եղանակով՝ սպառողին մղելով իրերն ու երևույթները տեսնելու ոչ թե դրանց ամբողջության և համակողմանիության մեջ, այլ հատվածաբար, այսինքն՝ միայն այն տեսանկյունից, որով կոնտենտը հրամցվում է նրան:

Մ. Մ. Նազարովի բանաձևման համաձայն՝ ֆրագմենտացիա նշանակում է միակամ տարածքի բաժանում ավելի փոքր տարրերի կամ բաղադրիչների: Դրա էությունն այն է, որ բովանդակության ընտրության հնարավորությունների աճի պայմաններում զանգվածային լսարանը տրոհվում է և բաշխվում ըստ փոքր աղբյուրների քանակական աճի:

Տեղեկատվության ֆրագմենտացիայի դասական օրինակ է, մասնավորապես, կարևոր նորությունների մատուցումը միայն հուզական որակում պարունակող վերնագրերով կամ հոդվածներից բերվող և կոնկրետ թիրախ լսարանի ընկալման տեսանկյունից զգալուն, հատուկ ընտրված, համատեքստից

²⁰ Տե՛ս Գ. Սարգսյանի յուրությւն ալիք, <https://www.youtube.com/@gnelsargsyan1979/videos>

²¹ Տե՛ս Հ. Մանասյանի յուրությւն ալիք, <https://www.youtube.com/@HaykManasyan1/videos>

²² Տե՛ս Դ. Գրիգորյան, բլոգեր, ֆեյսբուքյան էջ, <https://www.facebook.com/Davit.V.Grigoryan>

կտրված կարճ մեջբերումներով: Տարատեսակ բոտերի, ուղղորդված օգտատերերի միջոցով դրանց բազմացման, հետադարձ կապի մեխանիզմներով կոնտենտ սպառողների կարծրատիպային, ուղղորդման ազդեցությամբ մեկնաբանությունների քանակական ճնշման էֆեկտով հանրային խոսույթում զարգացնում են միֆեր և նարատիվներ, որոնց հիման վրա հանրային կարծիքն արհեստականորեն ենթարկվում է բևեռացման:

Մասնավորապես, 2020 թ. արցախյան 44-օրյա պատերազմից հետո իշխանական և հակաիշխանական իրարամերժ դիրքավորված քաղաքական սեգմենտների, դրանց առաջնորդող կարծիքի առաջատարների ակտիվ հրապարակագրական գործունեության պայմաններում բևեռացված մեդիատեսուրսների, սոցիալական հաղորդակցային ցանցերի միջոցով կատարվող տեղեկատվության ֆրագմենտացիայի և ֆրեյմավորման արդյունքում հանրային քաղաքական օրակարգում զարգացել են մի քանի հակընդդեմ նարատիվներ, որոնք հանգեցրել են հասարակության պառակտման: Վերջինս առարկայական դրսևորում ստացավ 2021 թ. կայացած արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններում, որը, ինչպես ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ դիտորդական խմբի զեկույցում է արձանագրվել, անցել է հասարակության և քաղաքական ուժերի աննախադեպ բևեռացման պայմաններում²³:

Պատերազմում պարտության պատճառների և պատասխանատվության ուղղորդում՝

- *Հակաիշխանական սեգմենտի զարգացրած նարատիվները.* իշխանության դավաճանություն²⁴, զինված ուժերի ղեկավարման սխալներ, երկրում անվտանգության համակարգի և դաշնակից երկրների հետ հարաբերությունների փլուզում²⁵:

- *Իշխանական սեգմենտի զարգացրած նարատիվները.* «նախկին կոռուպցիոն ռեժիմի» կողմից բանակին հատկացվող միջոցների թալան²⁶, «80-ականների» անպետք զենքերի գնումներ²⁷, ոչ կոմպետենտ սպայակազմ, զինված ուժերի մարտունակության միֆի ստեղծում:

²³ Տե՛ս 2021 թ. հունիսի 20-ին կայացած Հայաստանի Հանրապետության արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններին միջազգային դիտորդական առաքելության նախնական եզրակացությունը, https://www.osce.org/files/f/documents/0/c/490436_0.pdf

²⁴ Տե՛ս «Ի. Սադաթեյան. Ես հատուկ զգուշացնում եմ այս իշխանության հենարան օլիգարխներին», Yerevan.today, 15.05.2022, https://yerevan.today/all/society/104313/es-hatouk-zgoushacnoum-em-ays-ishxanoutyan-henaran-oligarxnerin%E2%80%A4-ishxan-saghatelayan?utm_source=chatgpt.com

²⁵ Տե՛ս «Դերզյան. Փաշինյանը ՀՀ-ն թուլացրել է, ՀՀ գործընկերային հարաբերությունները փչացրել է, որ ասի՝ մենակ ես մնացել, մեզ օգնող չկա, եկեք ամեն ինչ հանձնենք», 168.am, 19.03.2024, <https://168.am/2024/03/19/2013079.html>

²⁶ Տե՛ս «Մովսես Հակոբյանի պատասխանը Սասուն Միքայելյանին», hrarak.am, 18.02.2024, https://hrarak.am/post/33639d349d007b9f819be3619192e651?utm_source=chatgpt.com

²⁷ Տե՛ս «Անորակ զենքը գնել են ոչ թե նախկինների, այլ Նիկոլ Փաշինյանի ժամանակ», hayeli.am, 01.10.2021, https://hayeli.am/?l=am&p=651073&utm_source=chatgpt.com

Արցախյան հիմնահարցի բանակցային գործընթացի ձախողման տիրույթում՝

• *Հակաիշխանական սեզմենտի նարատիվները.* վարչապետի՝ «Ամեն ինչ սեփական զրոյական կետից սկսելու» թեզը տարավ բանակցային փակուղի, «Արցախը Հայաստան է և վերջ» ուղերձով, տավուշյան սահմանային բախումներում տակտիկական հաղթանակի ուռճացմամբ Ադրբեջանին ռազմական գործողությունների սադրելը:

• *Իշխանական սեզմենտի նարատիվները.* հրադադարի հաստատումից՝ 1994 թ. ի վեր բանակցային գործընթացը նախկին բոլոր իշխանությունների կողմից Արցախը Ադրբեջանին վերադարձնելու տրամաբանությամբ է տարվել²⁸:

Հանրության կարծիքը ճակատագրապաշտական վախերով ուղղորդելու տիրույթում՝

• *Հակաիշխանական սեզմենտի նարատիվները.* «Եթե այս իշխանությունը մնա, Հայաստանը չի լինի», կամ՝ «Կառավարությունը Հայաստանի տարածքները հանձնում է Ադրբեջանին»²⁹, կամ՝ «Նիկոլ Փաշինյանը հանձնել է Արցախը, այժմ թրքահպատակ է ուզում դարձնել Հայաստանը»³⁰:

• *Իշխանական սեզմենտի նարատիվները.* «Եթե նախկին կոռումպացված թալանչիները վերադառնան իշխանության, կկորցնենք մեր անկախությունը»³¹, կամ՝ «Ընդդիմությունը դավադրաբար Հայաստանը փորձում է վերածել Ռուսաստանի «գուբերնիայի»³²:

Հատկանշականն այն է, որ նշված սեզմենտների սոցցանցային «հրապարակախոսների» կողմից այս իրարամերժ թեզերի առաջնության պայմաններում հանրությունը շատ դեպքերում աննկատ է թողնում իրողությունների առավել խորքային ու համակողմանի վերլուծությունները:

Բացի վերոնշյալից, թվային բովանդակության ֆրագմենտացումը խթանում են նաև առանձին մեդիահարթակների, ինչպես նաև փնտրման համակարգերի ալգորիթմները:

²⁸ Տե՛ս «Նիկոլ Փաշինյան. Բանակցային գործընթացը մեկնարկի պահից եղել է Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանի կազմ վերադարձնելու մասին», armenpress.am, 23.12.2024, <https://armenpress.am/hy/article/1208110>

²⁹ Տե՛ս «Ա. Աղաբաբյան. Կապիտուլյանտն Ադրբեջանին է հանձնում մի շարք տարածքներ Տավուշի և Արարատի (Տիգրանաշեն) մարզերից», 168.am, 25.05.2021, https://168.am/2021/05/25/1518958.html?utm_source=chatgpt.com

³⁰ Տե՛ս «Մաղաթեյանը նշեց՝ Փաշինյանը ունի պայմանավորվածություններ ու իշխանության մնալով երկիրը կամ պատերազմի է տանելու, կամ հայրենագրվման», infocom.am, 14.05.2022, <https://infocom.am/hy/article/82234>

³¹ Տե՛ս «Վիզեն Խաչատրյան. Թալանչիները ոտքի են կանգնել. օրինական դաշտում լուրջ անելիքներ ունենք», factor.am, 04.05.2022, <https://factor.am/507020.html>

³² Տե՛ս «Ժ. Ոսկանյան, Քոչարյանն իրեն պատկերացնում է Ռուսաստանի գուբերնիայի ղեկավար, ոչ ՀՀ 2-րդ նախագահ», 1in.am, 07.04.2021, <https://www.1in.am/2927618.html>

Սոցիալական ցանցերի ալգորիթմները, համացանցային փնտրման կառուցվածքների կիրառման արդյունքում որոշակիելով օգտատերերի նախասիրությունները, նրանց առաջարկում են դրանցից բխող բովանդակությունների սահմանափակ շրջանակներ, սահմանում առաջնահերթություններ: Տեղեկության սպառողներն իրենք են հաճախ իրենց տեղորոշում որոշակի սոցիալական կամ քաղաքական սեգմենտներում՝ ընտրելով այն տեղեկատվական հոսքերը, որոնք համապատասխանում են իրենց ճաշակին կամ համոզմունքներին: Ըստ «Deloitte Insights» ամսագրում հրապարակված հետազոտության՝ մեդիակոնտենտի սպառողների 77%-ը հետևում է կոնտենտ ստեղծողներին՝ ելնելով ընդհանուր հետաքրքրությունից կամ հոբբիից կամ ինչ-որ նոր բան սովորելու ցանկությունից, ինչը օգնում է ստեղծողներին՝ կապիտալացնելու այդ հետաքրքրությունների վրա հիմնված համայնքները³³: Այսինքն՝ ալգորիթմների միջոցով իրականացվում է տեղեկատվության աղբյուրների և բուն բովանդակության գտում:

Խիստ տարածված է, մասնավորապես, իրենց ցանցային «ընկերների» շարքից քաղաքական կամ քաղաքակրթական այլ համոզմունքներ կրող և «լուծյան պարույրին» չենթարկվող անհատների հեռացումը: Որպես կանոն՝ դա տեղի է ունենում քաղաքական նկատառումներով՝ «իշխանականների» և «հակաիշխանականների», «կառավարողների» և ընդդիմության, «կեղծ ընդդիմության» և «արմատական ընդդիմության», «հայրենասերների» և «ղավաճանների», «ռուսամետների» և «արևմտամետների» հակընդդեմ, իրարամերժ կոնցեպտներով:

Այս երևույթի հիման վրա ամերիկացի հետազոտող, մեդիաակտիվիստ Էլի Փերիզերը զարգացրել է իր հայտնի «ֆիլտրային պոպուլյար» տեսությունը: Հայտնի հետազոտողը գտնում է, որ ալգորիթմների կիրառմամբ տեղեկատվության ընտրողականությունը նպաստում է հասարակական ոլորտի մասնատմանը, և ընդհանուր աշխարհի փոխարեն մարդն ստանում է բազմաթիվ իրականություններ: Ըստ Փերիզերի՝ «ֆիլտրային փուչիկը» կամ պոպուլյար չի հանդուրժում հակասական կարծիքներ և չի տալիս ոչ մի հնարավորություն հանդիպելու այլընտրանքային փաստերին: Մա ստեղծում է մասնատված տեղեկատվական համակարգ, որն արտացոլում և խորացնում է սոցիալական բևեռացումը³⁴:

Բացի այդ, տեղեկատվության հեղինակները՝ լինեն զանգվածային տեղեկատվական միջոցներ, ֆիզիկական անձինք կամ կազմակերպություններ,

³³ Sté u **Seidenschwarz Co., Matheson B.** Creator Economy in 3D: The platform's place in a shifting media landscape. Consumers and social media, Deloitte, <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/chief-marketing-officer/articles/consumers-and-social-media-preferences.html>

³⁴ Sté u **Pariser E.** *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. New York: Penguin Press, 2011:

ձգտում են իրենց նախորդված լսարաններին հասու դառնալ կարճ գրառումներով, հեշթեգներով, ռիվերով: Այս հայեցակերպը կառուցված է լսարանին տեղեկությո, էմոցիա, զգացողություն, սակայն ոչ խորքային միտք հասցնելու, քննադատական հայացք զարգացնելու տրամաբանությամբ:

Ֆրագմենտացված տեղեկատվության միջոցով առավել դյուրին է դառնում շահառու հանրային շրջանակի մանիպուլյացիան: 2020 թվականին, COVID-19-ի համավարակի ընթացքում, օրինակ, ինչպես վարակի տարածման, այնպես էլ պատվաստանյութերի և պատվաստման գործընթացի վտանգավորության վերաբերյալ մանիպուլյատիվ միջերը ձևավորվել են առավելապես սոցիալական մեդիայում տարածվող 15-30 վայրկյանանոց տեսանյութերի ազդեցությամբ: Ապակոդմոնոքոչող այդ բովանդակության ահռելի ծավալները էականորեն բարդացրել են փաստերն ստուգելու և վստահելի տեղեկատվությունը մաքրագրելու լսարանի գործը:

Մեզմենտավորված լսարանների կողմից մանիպուլյատիվ նպատակներով սոցիալական հարթակների կիրառման դասական օրինակ էր 2017 թ. Մյանմայի զինված ուժերի կողմից երկրի արևմտյան մասում բնակվող ռոհինջա էթնիկ փոքրամասնության նկատմամբ իրականացված զանգվածային բռնություններին, սպանություններին ու բնակավայրերի ոչնչացման գործողություններին (որոնք ՄԱԿ-ը ճանաչել է որպես ցեղասպանական կամ էթնիկ զտման գործողություններ) նախորդած՝ ռոհինջաների դեմ հսկայածավալ ուղղորդված ատելության խոսքի գեներացումը սոցիալական ցանցերում և հատկապես Facebook-ի համապատասխան խմբերում³⁵:

Հրապարակային խոսույթի ցանցային հեղինակությունները կամ «ցանցային հրապարակախոսները» սեզմենտավորված լսարանների հետ ձևավորում են լոկալ հաղորդակցային հարթակներ և վերածվում այդ հարթակների բանախոսների: Հայկական մեդիատարածքում նման օրինակներից կարելի է համարել AntiFake ռեսուրսի կողմից թողարկվող երկու հեղինակ-բանախոսների՝ Վազգեն Սաղաթեյանի և Նարեկ Սամսոնյանի վարած «Imnemnimi» փողքաստը³⁶, «Լուսավոր Հայաստան» կուսակցության ղեկավար Էդմոն Մարությանի վարած «Platform» փողքաստը³⁷ կամ Ռոման Բաղդասարյանի ֆեյսբուքյան բլոգը³⁸:

Այս եղանակով բովանդակություն ստեղծողները, որոնք կարող են դիտվել որպես հրապարակախոսներ, իրենց ձևավորած լոկալ հանրույթներով սկսում

³⁵ Տե՛ս «Why Facebook is losing the war on hate speech in Myanmar», reuters.com, 15.08.2015, <https://www.reuters.com/investigates/special-report/myanmar-facebook-hate/>

³⁶ Տե՛ս «Imnemnimi» փողքաստ, յութուբյան ալիք,

https://www.youtube.com/playlist?list=PLDXUQCigq_napon2LqYFYnEpdwXRil55r

³⁷ Տե՛ս «Պլատֆորմ. Edmon Marukyan podcast», յութուբյան ալիք,

<https://www.youtube.com/playlist?list=PL6fVyQcTlpEAQjwUUDNG7F49r6icYlQ>

³⁸ Տե՛ս R. Baghdasaryan, ֆեյսբուքյան էջ,

<https://www.facebook.com/roman.bagdasaryan>

են միմյանց հանդեպ դիրքավորվել որպես «յուրայիններ» և «օտարներ», և ոչ յուրային սեգմենտի կողմից մյուսն արժանանում է անվստահության կամ անհանդուրժողականության:

Որոշ դեպքերում առցանց տեղեկատվական-հաղորդակցային լանդշաֆտում «ցանցային հրապարակախոսները» իրենց լսարաններին ավելի հասու դառնալու, լսարանը չկորցնելու, հակառակը՝ դրա շրջանակն ընդլայնելու նպատակով իրենց բովանդակությունը ձևավորում ու ձևակերպում են առօրյա-կենցաղային լեզվառճական կոդերով, ինչի հետևանքով ցանցային խոսույթում սկսում են գերակշռել կենցաղաբանությունը, ժարգոնն ու հայեցողականությունը: Առանձին կոնտենտ ձևավորողների համար դա դառնում է ինքնարտահայտման և իմիջակերտման, լսարանի վրա ներգործության գործնականում միակ միջոցը (Վարդան Ղուկասյան³⁹, Մարինա Պողոսյան⁴⁰):

Եզրակացություններ

Լինելով հանրային դիսկուրսի ձևավորման կարևորագույն միջոց՝ նոր մեդիայի և թվային տեխնոլոգիաների դարաշրջանում հրապարակախոսությունը ենթարկվում է էական փոխակերպումների: Այս առումով ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս հանգել հետևյալ հիմնական եզրակացություններին:

- Ավանդական մեդիայի պայմաններում հրապարակախոսությունը հանդես է եկել որպես համամարդկային, ազգային և հասարակական արժեքների, բարոյաթիկական սկզբունքների և քաղաքական ուղենիշների ձևավորման միջոց՝ ներգրավելով ստեղծագործական ունակություններով և անհատական ոճով առանձնացող մտավորականներին:

- Նոր մեդիայի պայմաններում հրապարակախոսությունը ժողովրդականացվում է՝ դառնալով ավելի զանգվածային կիրառման, լայն հասանելիության միջոց, միաժամանակ բխվելով բովանդակության պարզեցման, ընդհուպ պարզունակեցման մարտահրավերին: Մասնավորապես՝ նոր մեդիայի առանձնահատկությունները (բովանդակության վիզուալացում, սոցիալական ցանցերի ազդեցություն և տեղեկատվության ֆրագմենտացում), հանգեցնում են վերլուծությունների խորքայնության նվազման, լսարանի բևեռացման, ինչպես նաև, պայմանավորված սոցիալական ցանցերի ալգորիթմներով, «ֆիլտրային պղպջակների» (filter bubbles) ազդեցության մեծացման:

- Որպես հետևանք՝ տեղեկատվության ֆրագմենտացումը և լսարանի սեգմենտավորումը՝

- *բթացնում են կոնտենտ սպառողի՝ տեղեկատվության վերլուծության, օբյեկտիվ իրականությունը բացահայտելու և ճանաչելու կարողությունը,*

³⁹ Տե՛ս «Vilaj Gamer» յությւնայն ալիք, որ տարածում է բլոգեր Վարդան Ղուկասյանի վիդեոբովանդակությունը, <https://www.youtube.com/@VijayGamer-e4i>

⁴⁰ Տե՛ս Հակակոռուպցիոն բլոգ/Anticorruption Blog, ֆեյսբուքյան էջ, <https://www.facebook.com/anticorruptionblog>

- հանգեցնում են հասարակական կարծիքի բնեռացման՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ սպառող սեգմենտավորված հանրությունները, հիմնականում օգտվելով տեղեկատվության սեփական աղբյուրներից և համախոհ հեղինակների հրապարակագրական մտքից, բոլոր այլընտրանքային փաստարկներն ու հակափաստարկներն ընկալում են որպես այլ սեգմենտների կողմից իրենց գիտակցության վրա ներգործելու, հետևաբար և մերժելի միջոցներ ու մեթոդներ,

- որակագրկում են հանրային դիսկուրսի մշակույթը և խթանում հանրային իրական օրակարգերի փոխարեն արհեստական և իրարամերժ օրակարգերի ձևավորումը,

- խորացնում են անվստահությունը համացանցում շրջանառվող տեղեկատվության, այդ տեղեկատվությունը շրջանառող սուբյեկտների, այդ թվում նաև պետական, քաղաքական, հասարակական ինստիտուտների, սոցիալական տարբեր շերտերի նկատմամբ՝ հանգեցնելով հանրային վստահության համընդհանուր և քառտիկ ճգնաժամի,

- հանրային ինստիտուտներ-հանրություն, ինչպես նաև ներհասարակական հաղորդակցության մեջ խորացնում են փոխադարձ անհանդուրժողականությունը, մերժողականությունը, ինչը հասարակությանը գրկում է ընդհանուր իդեալներ և նպատակներ, բարոյական սկզբունքներ առաջադրելու, մարտահրավերների դեմ մոբիլիզացվելու և հավաքական դիմադրողականության ռեսուրսից:

• Փոխվել են մտաստեղծագործականության ձևաչափերը. ավանդական մեդիայի հրապարակախոսական ժանրերը կորցնում են իրենց տեղը՝ փոխարինվելով ավելի դինամիկ, փորձառության և պատումների վրա խարսխված ժանրային նոր ձևաչափերով: Հրապարակախոսությունն իր խորությունն ու ազդեցության ուժը չկորցնելու համար պարտադրված է ենթարկվել այս ակտիվ վերափոխումներին՝ պահպանելով իր էթիկաարժեքային բովանդակությունն ու սոցիալական պատասխանատվությունը:

• Վերոնշյալից հետևում է, որ նորարարական ձևաչափերի նպատակային և արհեստավարժ կիրառումը, թվային տեղեկատվահաղորդակցային միջավայրում ինտելեկտուալ, ինքնարտահայտման սեփական ոճն ու ձեռագիրն ունեցող անհատականությունների և նրանց կողմից առաջարկվող բովանդակության քանակական ավելացումը կարող են վերականգնել նոր մեդիայում հանրային դիսկուրսի որակը և հասարակական մտքի զարգացման առումով ամրապնդել հրապարակախոսության մրցակցային առավելությունները:

ГОР АБРААМЯН – Преобразования публицистики в среде новых медиа и цифровой коммуникации. – Статья исследует трансформацию публицистики как уникального вида творческой деятельности в контексте новых медиа и цифровой коммуникации на фоне исторической функциональной роли традиционной медиапрактики. В работе обосновывается, что технологическое развитие новых медиа кардинально изменило формы и

методы коммуникации, повлияв на механизмы формирования общественного дискурса и воздействия на общественное мнение.

Анализируется, как социальные сети и цифровые технологии влияют на общественную и социальную роль публицистики, с акцентом на такие явления, как дегуманизация медиа, сегментация аудитории, фрагментация контента и кризис авторитетов в условиях цифровой коммуникации. Также обсуждаются как возможности, предоставляемые новыми медиа для модернизации публицистики, так и основные вызовы, стоящие на этом пути, предлагая решения для сохранения этических и ценностно ориентированного содержания и значения публицистики в цифровой среде.

Ключевые слова: публицистика, новые медиа, цифровая коммуникация, дегуманизация медиа, фрагментация контента, сегментирование аудитории, кризис авторства, трансформация медиа, алгоритм социальных сетей.

GOR ABRAHAMYAN – *Transformations of Publicism in the New Media and Digital Communication Environment*. – The article explores the transformations of journalism as a unique form of creative activity in the context of new media and digital communication, against the background of the historical functional role of traditional media practice. It argues that the technological advancements of new media have fundamentally altered the forms and methods of communication, impacting the mechanisms of shaping public discourse and influencing public opinion.

The article analyzes how social media and digital technologies affect the social and public role of journalism, focusing on phenomena such as the dehumanization of media, audience segmentation, content fragmentation, and the crisis of authority in the digital communication environment. It discusses both the opportunities provided by new media for modernizing journalism and the challenges encountered along this path, offering solutions to preserve the ethical and value-based content and meaning of journalism in the digital environment.

Key words: *Publicism, New Media, Digital Communication, Dehumanization of Media, Content Fragmentation, Audience Segmentation, Crisis of Authorship, Media Transformation, Social Media Algorithm.*

Գրականության ցանկ

- Անանյան Գ. (2005): Հայ հին և միջնադարյան հրապարակախոսություն, Երևան: (Ananyan, G. (2005). Hay hin yev mijinadaryan hlurakaghokhutyun, Yerevan).
- Դավթյան Մ. Խ., Մանուչարյան Հ. Գ. (2015): Մովսես Բաղրամյան. Հայ քաղաքական հրապարակախոսության սկզբնավորումը, Եր., ԵՊՀ հրատ.: (Davtyan, M. Kh., Manucharyan, H. G. (2015). Movses Baghranyan. Hay kaghakakan hlurakaghokhutyun uzhbatsnavorum, Yer., Yerevan State University Press).
- Осипова Е.А. (2022). Публицистика: ее сущность и роль в обществе. Вопросы журналистики, педагогики и языкознания. Белгород, 41(2). (Osipova, E.A. (2022). «Publitsistika: yey sushchnost' i rol' v obshchestve», Voprosy zhurnalistiki, pedagogiki i yazykovedeniya, Belgorod, 41(2)).
- Прохоров Е.П. (1973). Публицист и действительность. М. (Prokhorov, E.P. (1973). Publitsist i deystvitel'nost', M.).
- Черепахов М. С. (1973). Проблемы теории публицистики. М. (Cherepakhov, M. S. (1973). Problemy teorii publitsistiki, M.).
- Ученова В.В. (1979). Публицистика и политика. М.: Политиздат. (Uchenova, V. V. (1979). Publitsistika i politika», 2nd group, M., Politizdat).

- Castells M. (2012). Networks of outrage and hope - social movements in the Internet age», Polity Press, Cambridge.
- Jenkins H. (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*, New York, New York University Press.
- Chomsky N. (2002). Media Control The Spectacular Achievements of Propaganda, New York, Seven stories press, 2nd edition.
- Kroychik L. E. (2015). Dialogue resources of journalism. Voprosy teorii i praktiki zhurnalistiki = Theoretical and Practical Issues of Journalism, vol. 4, no. 2, pp. 139–148.
- Naisbitt J. *Megatrends* (1982). *Ten New Directions Transforming Our Lives*. New York, Warner Books.
- Pariser Eli (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. Penguin Press, New York.
- Tertychnyy A.A. (2018). Publizism in Modern Russian media: reflection and practice. RUDN Journal of Studies in Literature and Journalism, 23 (1).

Համացանցային կայքեր / Websites

- https://www.osce.org/files/f/documents/0/c/490436_0.pdf [հասանելի՝ 09.01.2025]
- <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/chief-marketing-officer/articles/consumers-and-social-media-preferences.html> [հասանելի՝ 09.01.2025]
- <https://www.pewresearch.org/journalism/fact-sheet/social-media-and-news-fact-sheet/> [հասանելի՝ 09.01.2025]

Սոցիալական ցանցեր / Social Media

- <https://www.facebook.com/roman.bagdasaryan.184> [հասանելի՝ 09.01.2025]
- <https://www.facebook.com/anticorruptionblog> [հասանելի՝ 09.01.2025]
- https://www.youtube.com/playlist?list=PLmwsBqROifgTgsYl3Dcamy_CSp8kWqHL1 [հասանելի՝ 09.01.2025]
- https://www.youtube.com/playlist?list=PLbUvoekPxGfoDCLBZ2b-rEBqplXfu6i_ [հասանելի՝ 09.01.2025]
- <https://www.youtube.com/@VijayGamer-e4> [հասանելի՝ 09.01.2025]
- https://www.youtube.com/playlist?list=PLDXUQCigq_napon2LqYFYnEpdwXRil55r [հասանելի՝ 09.01.2025]
- <https://www.youtube.com/@gnelsargsyan1979/videos> [հասանելի՝ 09.01.2025]
- <https://www.youtube.com/@HaykManasyan1/videos> [հասանելի՝ 09.01.2025]
- <https://www.facebook.com/Davit.V.Grigoryan> [հասանելի՝ 09.01.2025]
- rearrange with Narek Amirkhanyan - YouTube [հասանելի՝ 09.01.2025]
- https://www.youtube.com/playlist?list=PL6fVyQcTlpEAQjJwUUDNG7F49r6icYlQ_ [հասանելի՝ 09.01.2025]

Հրատվամիջոցներ / Mass Media

- «Զարթոնք» օրաթերթ, 1988, № 182 - https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/Zartonq-1937/1988/182_ocr.pdf [հասանելի՝ 09.01.2025]
- aravot.am - <https://www.aravot.am/2023/06/23/1350397/> [հասանելի՝ 09.01.2025]
- hraparak.am - <https://hraparak.am/post/27812c28ae446afb450049da6bbac448> [հասանելի՝ 09.01.2025]
- hayeli.am - <https://hayeli.am/?p=779450&l=am> [հասանելի՝ 09.01.2025]
- https://hayeli.am/?l=am&p=651073&utm_source=chatgpt.com [հասանելի՝ 09.01.2025]

pastinfo.am - <https://www.pastinfo.am/hy/news/2021/02/01/a7r0qq6o/1139639> [հասանելի՝ 09.01.2025]

verelq.am - <https://verelq.am/hy/experts/show/95024> [հասանելի՝ 09.01.2025]

yerevan.today - https://yerevan.today/all/society/104313/es-hatouk-zgoushacnoum-em-ays-ishxanoutyan-henaran-oligarxnerin%E2%80%A4-ishxan-saghatelian?utm_source=chatgpt.com [հասանելի՝ 09.01.2025]

168.am - <https://168.am/2024/03/19/2013079.html> [հասանելի՝ 09.01.2025]

https://168.am/2021/05/25/1518958.html?utm_source=chatgpt.com [հասանելի՝ 09.01.2025]

infocom.am - <https://infocom.am/hy/article/82234> [հասանելի՝ 09.01.2025]

factor.am - <https://factor.am/507020.html> [հասանելի՝ 09.01.2025]

1in.am - <https://www.1in.am/2927618.html> [հասանելի՝ 09.01.2025]

Արմենպրես գործակալություն - <https://armenpress.am/hy/article/1208110> [հասանելի՝ 09.01.2025]

«Reuters» գործակալություն - <https://www.reuters.com/investigates/special-report/myanmar-facebook-hate/> [հասանելի՝ 09.01.2025]

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԻ ԱՐԾԱՐԾՈՒՄՆԵՐԸ ՎԱՆՈՒ ՍԻՐԱԴԵՂՅԱՆԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆ*

Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածում համակարգված կերպով վերլուծվում է Վանո Սիրադեղյանի հրապարակախոսության մեջ ղարաբաղյան հակամարտության թեման: Սիրադեղյանի համար Ղարաբաղյան հարցը եղել է իր հրապարակախոսության մեկնակետ և քաղաքական կենսագրության առանցք: Հոդվածում ցույց է տրվում, թե ինչպես է Սիրադեղյանը մոտեցել խնդրին՝ զուգահեռ դիտարկելով դրա պատմական, քաղաքական, աշխարհաքաղաքական և ներքաղաքական հարթությունները: Վերլուծվում են Սիրադեղյանի հրապարակախոսական հոդվածներն ու ելույթները, որոնցում նա քննադատում է թե՛ Հայաստանի իշխանությունների ռազմավարական թերացումները, թե՛ միջազգային ուժերի շահարկումները: Կարևորվում է Սիրադեղյանի՝ հակամարտությունը ոչ միայն որպես ռազմական կամ քաղաքական, այլև որպես ազգային հոգեբանության և պետականության ճակատագրական խնդիր դիտարկելու հանգամանքը: Ուսումնասիրության արդյունքում հեղինակը եզրակացնում է, որ Սիրադեղյանի հրապարակախոսությունը Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ առանձնանում է իր պատմական իրատեսությամբ, խորքային վերլուծություններով և ռազմավարական մտածողությամբ՝ պահպանելով արդիականությունը մինչ օրս:

Բանալի բառեր – *հրապարակախոսություն, հոդվածաշար, արձակ, աշխարհաքաղաքական իրադրություն, քաղաքականություն, գրականություն, Արցախ, դարաբաղյան հիմնահարց*

* **Հովհաննես Հովհաննիսյան** – ԵՊՀ Հայ նորագույն գրականության պատմության և գրաքննադատության ամբիոնի ասպիրանտ

Ованнес Овакимян – Аспирант кафедры истории новейшей армянской литературы и литературной критики ЕГУ

Hovhannes Hovakimyan – PhD Student at YSU Chair of History and Literary Criticism of Modern Armenian Literature

Էլ. փոստ՝ hovhannes.hovakimyan@ysu.am <https://orcid.org/0009-0003-2751-3957>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 30.05.2025

Գրախոսվել է՝ 03.06.2025

Հաստատվել է՝ 02.06.2025

© The Author(s) 2025

Ներածություն

Վանո Սիրադեղյանի հրապարակախոսության մեջ մեծ տեղ է զբաղեցնում դարաբաղյան (նախընտրում ենք «դարաբաղյան» ձևակերպումը, քանի որ Սիրադեղյանը հոգվածներում հենց այս ձևակերպմամբ է քննում հարցը: Նաև՝ հոգվածների հրապարակման տարիներին դեռևս շրջանառության մեջ դրված չէր «արցախյան» տարբերակը) հարցի արտացոլումը: Մա առանցքային պահ է, քանի որ Սիրադեղյանը նաև եղել է Ղարաբաղյան շարժման առաջնորդներից մեկը՝ ունենալով էական և չափազանց կարևոր դեր Հայաստանի անկախացման և պետականաստեղծման գործում: Նա «Ղարաբաղ կոմիտեի» անդամ էր, և այս հարցը, բնական է, շատ է հուզում Սիրադեղյանին: Նաև պետք է նշել, որ, ըստ էության, հենց դարաբաղյան հարցի շուրջ ունեցած տարաձայնություններն էին այդ թվականներին ՀՀ մի շարք ղեկավարների հրաժարականների գլխավոր պատճառը:

Վանո Սիրադեղյանի հրապարակախոսությունը հայ իրականության մեջ բացառիկ է իր բովանդակային խորությամբ և մեկնաբանությունների սրությամբ: Սիրադեղյանի հրապարակախոսական ու վերլուծական աշխատանքները հիմնված են ոչ միայն ընթացիկ իրադարձությունների արձանագրման, այլև դրանց պատճառահետևանքային կապերի վերհանման վրա: Սիրադեղյանի համար հրապարակախոսությունը քննադատական մտածողության խթան էր, մի տեսակ զենք, որը ուղղված էր թե՛ ներքին քաղաքական թերություններին, թե՛ արտաքին աշխարհում Հայաստանի դիրքերի խոցելիությանը:

Ղարաբաղյան հակամարտության մասին Սիրադեղյանը գրել է մի ժամանակաշրջանում, երբ խնդիրը դարձել էր ոչ միայն հայության գոյապայքարի առանցքային հարցերից մեկը, այլև հայտնվել էր միջազգային հանրության ուշադրության կիզակետում: Հակամարտությունը նրա հրապարակախոսության առանցքային թեմաներից էր, ինչը բնութագրում է թե՛ խնդրի բարդությունը, թե՛ ազգային հարցերի նկատմամբ Սիրադեղյանի խիստ պատասխանատու մոտեցումը:

Վանո Սիրադեղյանի հրապարակախոսության մեջ ակներև է խորը և բազմաշերտ մոտեցումը Ղարաբաղյան հակամարտությանը: Նրա վերլուծություններում Ղարաբաղը դիտարկվում է ոչ միայն որպես մարդու իրավունքների խնդիր և տարածքային վեճ, այլև որպես միջազգային ու տարածաշրջանային գերտերությունների շահերի կիզակետ: Սիրադեղյանը ներկայացնում է կոնֆլիկտի լուծման հնարավոր ուղիները՝ միաժամանակ վերլուծելով ներհայաստանյան քաղաքականության թուլությունները և արտաքին դերակատարների դերը:

Վերջիվերջո, Սիրադեղյանի մոտեցումները Ղարաբաղյան հակամարտության հարցում ընդգծում են այն, որ խնդրի լուծման առաջին քայլը պետք է լինի ռեալիզմը: Նրա հրապարակախոսական գործունեությունը մի տեսակ կոչ էր՝ դուրս գալու հուզական և ինտերգիոն մտածողության ծուղակից: Այս և նման

հոդվածները ցույց են տալիս, թե որքան կարևոր է պատմական և քաղաքական իրադարձությունները վերլուծել խորությամբ: Սիրադեղյանի աշխատանքներում ներկայացված են ոչ միայն կոնկրետ իրադարձությունների քննադատական վերլուծությունները, այլև հակամարտության ավելի լայն պատկերացումները, որոնք իրենց արդիականությունը չեն կորցրել նաև այսօր: Նրա համոզմամբ՝ Ղարաբաղյան հակամարտության լուծումը պահանջում է ոչ միայն գուտ ռազմական կամ քաղաքական մոտեցումներ, այլև հայ հասարակության հոգեբանական վերափոխում և իրատեսական քաղաքականություն՝ կառուցված սեփական ուժերի և հնարավորությունների ճիշտ գնահատման վրա:

Ղարաբաղյան հիմնահարցը արտաքին և ներքին շահերի բախման կիզակետ

Սիրադեղյանը առաջին հերթին անդրադառնում էր Ղարաբաղյան հիմնահարցի պատմական հիմքերին: Նրա մոտեցումը տարբերվում էր ավանդական հրապարակախոսության և պաշտոնական դիրքորոշումների կաղապարներից, քանի որ նա հաճախ էր ընդգծում, թե ինչպես են պատմական իրադարձությունները շահագործվել քաղաքական տարբեր ուժերի կողմից: Նրա խոսքում հաճախ ենք հանդիպում այն համոզմունքին, որ հակամարտությունն ունի ոչ միայն ազգային կամ կրոնական, այլև աշխարհաքաղաքական երանգներ:

Սիրադեղյանի հրապարակախոսական հոդվածներում հստակ երևում է, թե ինչպես են մեծ տերությունները ձգտում Ղարաբաղյան հակամարտությունը օգտագործել սեփական շահերի առաջնության համար: Նրա հոդվածներում մշտապես արծարծվում է այն հարցը, թե ինչու են միջազգային ուժերը հակամարտությանը մոտենում միայն իրենց շահերի տեսանկյունից՝ առանց ուշադրություն դարձնելու տարածաշրջանային և մարդկային անվտանգության հարցին: Անհրաժեշտ է նաև հիշատակել Սիրադեղյանի հայտնի հարցազրույցից մի հատված, որում ասվում է. «Մեծ պետությունների, մեծ ժողովուրդների շահերի բախման ասպարեզում փոքր ժողովուրդները շահելու բան չունեն: Փոքր ժողովուրդների շահը այն է, որ այդ մղձավանջից դուրս գան փոքր կորուստներով» (1999 թ): Նա քննադատում է թե՛ Ռուսաստանի, թե՛ ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը՝ դրանք որակելով իբրև սառը հաշվարկների վրա հիմնված ծրագրերի ամբողջություն:

Նրա կարծիքով՝ Ռուսաստանի և ԱՄՆ-ի հակադիր շահերը խոչընդոտում էին հակամարտության կարգավորումը: «Ռուսաստանը շահագործում էր հակամարտությունը՝ Ադրբեյջանին և Հայաստանին իր քաղաքական գոտում պահելու համար՝ օգտագործելով նրանց կախվածությունը»¹: Այս դիտարկումը մատնանշում է, որ Սիրադեղյանը գիտակցում էր, թե որքան բարդ է փոքր

¹ Ինչո՞ւ է Մոսկվան «հանձնում» Քոչարյանին, «Հայկական ժամանակ», 2002 թ. մարտի 3, էջ 5:

երկրների համար գտնել սեփական շահերը մեծ տերությունների ազդեցության դաշտում:

Նրա վերլուծական հոդվածներից մեկում նշվում է. «Արդեն մեկ տարի առաջ հայկական զորքերը դուրս են եկել Ֆիզուլու և Հորադիզի գրավյալ տարածքներից: Արդեն մեկ տարի այդ տարածքները ոչ միայն ականազերծվել են (բնականաբար, ականապատման քարտեզները տվել են մերոնք), ոչ միայն վերակառուցվում են Բաքվում ԱՄՆ-ի դեսպանի հսկողությամբ, այլև այդ տարածքում բացվել է սակրավորների ուսումնարան՝ ԱՄՆ-ի ֆինանսավորմամբ»²: Այս դիտարկումը ցույց է տալիս, թե ինչպես են մեծ տերությունները շահարկում հակամարտության կողմերի գործողությունները՝ վերահսկողություն սահմանելով տարածաշրջանի բնական և տնտեսական ռեսուրսների վրա:

Սիրադեղյանը քննադատում էր նաև միջազգային հանրության մոտեցումները, որոնք հաճախ ձևավորվում էին ոչ թե հակամարտության լուծման, այլ այն շահարկելու տրամաբանությամբ: Նրա խոսքով՝ մեծ տերությունները հակված են օգտագործելու այդ խնդիրը որպես լծակ՝ տարածաշրջանում սեփական ազդեցությունն ուժեղացնելու համար: «Սոււմգայիթի գենոցիդը չէր լինի, այդքան չէինք հերստտի, այդքան չհերստտեինք՝ պատերազմ չէր սկսվի»³: Այս դիտարկմամբ Սիրադեղյանը ընդգծում է, թե ինչպես են հակամարտության սրացումները երբեմն կանխորոշվում արտաքին ուժերի միջամտությամբ:

Վանո Սիրադեղյանի հրապարակախոսությունը կարևոր նշանակություն ունի նաև միջազգային և տարածաշրջանային շահերի բախման դինամիկան հասկանալու համար: Նրա հոդվածները վերլուծում են, թե ինչպես են տարբեր ուժային կենտրոնները՝ Ռուսաստանը, ԱՄՆ-ն, Թուրքիան և Իրանը, օգտագործում Ղարաբաղյան հակամարտությունը իրենց ռազմավարական շահերը պաշտպանելու համար:

Սիրադեղյանը տեսնում էր, որ Ռուսաստանը Հարավային Կովկասում իր ներկայությունը պահպանում է հակամարտության միջոցով: Նրա խոսքով՝ Ռուսաստանը միտումնավոր թույլ չէր տալիս և խանգարում էր հակամարտության արագ կարգավորմանը՝ տարածաշրջանում վերահսկողությունը չկորցնելու նպատակով: Այս մասին նա գրում է. «Ռուսաստանը չի կարող չպաշտպանել ու չգուրգուրել Տաջիկստանի նման բուֆերը, ինչպես պահպանում է Մոնղոլիան Չինաստանի ոչ իսլամ բնակչության դեմ»⁴: Այս դիտարկումը վկայում է Ռուսաստանի ռազմավարական բուֆերային գոտիների պահպանման կարևորության մասին:

² Երբ վերինների խելքը չի հասնում, ներքինիների էլ՝ տանձին չի, «Հայկական ժամանակ», 2002 թ., մայիսի 14, էջ 2:

³ Հակառակ մեր կամքին՝ Մեդրին մնաց ՀՀ կազմում, «Հայկական ժամանակ», 2002 թ. օգոստոսի 27, էջ 5:

⁴ Պարիտետի ժամը, «Հայկական ժամանակ», 2001 թ. փետրվարի 2, էջ 8:

Սիրադեղյանը շեշտում է, որ Ռուսաստանի քաղաքականությունը մշտապես զուգակցվել է Հայաստանի թուլացման հետ: Ղարաբաղի հարցում Ռուսաստանի աջակցությունն առավելապես պայմանավորված է նրա սեփական շահերով:

Արևմուտքի, մասնավորապես ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը, ըստ Սիրադեղյանի, հիմնված էր տարածաշրջանի էներգետիկ ռեսուրսների վերահսկման վրա: Անդրադառնալով նավթամուղերի նախագծերին՝ նա գրում է. «Եթե երկրորդ-երրորդ նավթամուղը Վրաստանով կանցնի թե Հայաստանով, Ադրբեջանի համար մեկ է: Իսկ Ռուսաստանը կուզի, որ Հայաստանով անցնի. ոչ թե հանուն Հայաստանի, այլ որ չանցնի Վրաստանով»⁵:

Սիրադեղյանի այս դիտարկումները ցույց են տալիս, որ Արևմուտքի համար Ղարաբաղի հարցը ոչ միայն քաղաքական կամ բարոյական խնդիր է, այլև տնտեսական հետաքրքրությունների անկյունաքար:

Թուրքիայի դերակատարությունը Սիրադեղյանը դիտարկում է որպես ՆԱՏՕ-ի հիմնական խողովակ՝ Հարավային Կովկասում իր ազդեցությունը տարածելու համար: Նա ընդգծում է. «Թուրքիան բուֆերային դերը կատարում է ոչ թե տարածաշրջանային կայունության համար, այլ սեփական տնտեսական և քաղաքական շահերը ամրապնդելու նպատակով»⁶: Այս դիտարկումը ցույց է տալիս, թե ինչպես է Թուրքիան օգտագործում իր ռազմավարական դիրքը միջազգային քաղաքականության մեջ:

Իրանի դեպքում Սիրադեղյանը մատնանշում է այդ երկրի երկակի քաղաքականությունը: Մի կողմից Իրանը խուսափում էր տարածաշրջանային պատերազմի մեջ ներքաշվելուց, մյուս կողմից փորձում էր սահմանափակել արևմտյան ազդեցությունը: Սա վկայում է, որ Սիրադեղյանը խորությամբ ուսումնասիրել է Իրանի ռազմավարական դիրքորոշումը:

Հրապարակախոսը հաճախ մատնանշում էր, որ միջազգային ուժերի շահերի բախումը խորացնում է հակամարտությունը՝ թույլ չտալով Հայաստանին և Ադրբեջանին կառուցողական երկխոսություն սկսել: Նա գրում է. «Մեծ տերությունների շահերի բախումն ավելի խորացրեց տարածաշրջանային խնդիրները՝ վերածելով դրանք միջազգային ճգնաժամի»⁷:

Այս դիտարկումները վկայում են, որ Սիրադեղյանի հրապարակախոսությունը ոչ միայն լուսաբանում էր միջազգային ուժերի ազդեցությունը Ղարաբաղյան հակամարտության վրա, այլև խորը վերլուծում դրանց հետևանքները Հայաստանի ու տարածաշրջանի ապագայի համար: Նրա հարցադրումները մնում են արդիական միջազգային քաղաքականության և տարածաշրջանային հակամարտությունների բարդությունները հասկանալու առումով:

⁵ Պարիտետի ժամը 4, «Հայկական ժամանակ», 2001 թ. փետրվարի 20, էջ 3:

⁶ Թուրքերը Մեդրին տանում են, «Հայկական ժամանակ», 2001 թ. մարտի 8, էջ 5:

⁷ Երբ վերինների խելքը չի հասնում, ներքինիների էլ՝ տանձին չի:

Սիրադեղյանի վերլուծություններում հաճախ հանդիպում ենք այն համոզմունքին, որ հակամարտության շուրջ Հայաստանում ձևավորված քաղաքական մոտեցումները եղել են ոչ միայն անկատար, այլև երբեմն կործանարար: Նրա գնահատմամբ՝ Հայաստանի քաղաքական վերնախավը հաճախ չի հասկացել հակամարտության իրական մասշտաբները: Այդ մասին նա գրել է. «Հայաստանը պետք է կարողանար ձևավորել իր խաղի կանոնները, բայց հակառակը՝ խաղում էր ուրիշների կանոններով»⁸: Սա գալիս է հաստատելու այն տեսակետը, որ Սիրադեղյանի համար ազգային շահերի պաշտպանությունը պահանջում էր ռազմավարական մտածողություն, ոչ թե կարճաժամկետ շահերի հետապնդում:

Վանո Սիրադեղյանի հրապարակախոսությունը Ղարաբաղյան հակամարտության հարցում առանձնանում է ռազմավարական խորությամբ և հստակ տեսլականով: Նա հակամարտության զարգացումները դիտարկում է որպես Հայաստանի պետականության կայունության, հասարակական միասնության և միջազգային հարաբերությունների բարդ փոխկապակցված գործընթաց: Հակամարտության տարբեր փուլերում Սիրադեղյանը ներկայացնում է թե՛ այդ ժամանակաշրջանի մարտահրավերները, թե՛ դրանց լուծման հնարավոր ուղիները:

Սկզբնական փուլում Սիրադեղյանը շեշտում էր համահայկական համախմբման անհրաժեշտությունը: Նրա կարծիքով՝ ազգային միասնականության պահպանման կարիքները գերակա էին, սակայն դրանք բախվում էին պատերազմի սուր մարտահրավերներին: Հետագայում նա առավել մեծ ուշադրություն է դարձնում դիվանագիտական ճկունության անհրաժեշտությանը: Նրա կարծիքով՝ տարածաշրջանում ձևավորվում է նոր քաղաքական քարտեզ, որտեղ Հայաստանի դերը կախված էր ոչ միայն ռազմական հաջողություններից, այլև արտաքին քաղաքական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումից. «Հայաստանը խրվում էր ոչ միայն ռեսուրսների սպառման, այլև դիվանագիտական միամտության թակարդի մեջ»⁹: Սիրադեղյանը համարում էր, որ դիվանագիտական տապալումները հաճախ սահմանափակում են հակամարտության արդարացի լուծման հնարավորությունները:

Ավելին՝ Սիրադեղյանը հասկանում էր, որ Հայաստանի ներսում հակամարտությունը հաճախ դառնում է ներքաղաքական պայքարի գործիք: Նա շեշտում է, որ «Հայաստանը այս 13 տարիներին այնքան քաղաքական, նյութական, մարդկային ռեսուրսներ վատնեց Ղարաբաղի վրա, որ հասավ մի սահման, որից հետո սկսվում է պետականության հիմքերի խարխլումը»¹⁰: Այս խոսքերով Սիրադեղյանը քննադատում էր այն քաղաքական գործիչներին, ով-

⁸ ՀՀ-ին փոռը տալու տարբերակը, «Հայկական ժամանակ» 2002 թ. մարտի 28, էջ 7:

⁹ Երբ վերինների խելքը չի հասնում, ներքինիների էլ՝ տանձին չի:

¹⁰ ՀՀ-ին փոռը տալու տարբերակը:

քեր, նրա համոզմամբ, Ղարաբաղի հարցը օգտագործում էին իրենց իշխանությունը ամրապնդելու նպատակով՝ անտեսելով երկրի ռազմավարական շահերը:

Ներքին քաղաքականության առումով Սիրադեղյանը մեծապես կարևորում էր հասարակական համերաշխության ազդեցությունը հակամարտության ընթացքի և արդյունքների վրա: Սակայն, ըստ նրա, պատերազմը խորացնում էր Հայաստանի քաղաքական ճգնաժամը: «Հայկական բանակի թիկունքը երկրի տնտեսությունը պիտի լիներ, որ գոյություն չունի, և ժողովրդի միաբանությունը, որը անհնար դարձավ հոկտեմբերի 27-ից հետո»¹¹: Սիրադեղյանի համար քաղաքական ճգնաժամը ոչ միայն բարդացնում էր հարցի լուծման ընթացքը, այլև սպառնում էր Հայաստանի կայունությանը:

Արդյունքում Սիրադեղյանի հրապարակախոսությունը ներկայացնում է ղարաբաղյան հարցի բարդությունը՝ միաժամանակ առաջարկելով դրա հաղթահարման ռազմավարական ուղիներ: Նրա դիտարկումները ցույց են տալիս, որ հարցի լուծման երկարաձգումը վտանգում էր Հայաստանի հասարակական, տնտեսական և քաղաքական համակարգերը. «Հայաստանը խաղում է ուրիշների կանոններով: Հաղթանակը միայն այն ժամանակ է մերը, երբ այն ունենում է նաև մեր կանոնները»¹²: Այս եզրահանգումը բացահայտում է Սիրադեղյանի այն հիմնարար համոզմունքը, որ հայկական կողմի հաջողությունը կախված է սեփական կանոններով խաղ ձևավորելուց:

Վանո Սիրադեղյանը Ղարաբաղյան հակամարտությունը չէր դիտարկում միայն որպես արտաքին և միջազգային շահերի բախման դաշտ: Նա արձանագրում էր, որ ներքին քաղաքական ուժերի պառակտված վիճակը և գաղափարական բախումները խոչընդոտ են խնդրի կառուցողական լուծման համար:

Սիրադեղյանը բազմիցս ընդգծում էր կուսակցությունների պատասխանատվությունը հակամարտության սրման հարցում: Նա նշում է, որ «Հայաստանի բոլոր քաղաքական խմբակները, ավել կամ պակաս չափով, կապվում են Դաշնակցությանը»¹³: Մա ցույց է տալիս, որ Սիրադեղյանը քննադատում էր կուսակցական շահերի գերակայությունը ազգային անվտանգության և պետական շահերի նկատմամբ: Սիրադեղյանը խիստ քննադատում էր նաև այն կուսակցություններին, որոնք, ըստ նրա, վերածվել էին ներհայաստանյան քաղաքական գործիքների՝ մեծ տերությունների ազդեցությունը սպասարկելու համար: Նա նշում է. «Հայկական կուսակցապետերը համերաշխորեն թյուրի-

¹¹ Նույն տեղում:

¹² Ինչո՞ւ է Մոսկվան «հանձնում» Քոչարյանին:

¹³ Երբ վերինների խելքը չի հասնում, ներքինիների էլ՝ տանձին չի:

մացության մեջ են պահում ժողովրդին՝ հավատացնելով, թե որևէ բանակ կարող է ուժեղ լինել աղետյալ թիկունք ունեցող երկրում»¹⁴։ Միրադեղյանը համարում էր, որ քաղաքական ճգնաժամը խորացնում է երկրի սոցիալական և ռազմական անկայունությունը։ Հեղինակը հակամարտությունը դիտարկում է նաև որպես ներքին իշխանության լեգիտիմության միջոց։ Նա գրում է. «Անհրաժեշտ է հիշել, որ Ղարաբաղի հարցը հաճախ օգտագործվում էր իշխանության կողմից՝ որպես հասարակությանը կարճաժամկետ կառավարելու գործիք»¹⁵։ Սա վկայում է, որ հակամարտությունը, ըստ Միրադեղյանի, դարձել էր ներքին քաղաքական մանիպուլյացիայի գործիք՝ առանց իրական խաղաղություն ապահովելու մտադրության։ Հատկապես հետաքրքրական է այն կարծիքը, որ Հայաստանի իշխանությունները հաճախ դրսևորում էին ռազմատենչ հոետորաբանություն, որը բացասաբար էր անդրադառնում հակամարտության խաղաղ կարգավորման վրա։

«Կառավարության մակարդակով հույները բանակցում են արդեն Ադրբեջանի հետ՝ ադրբեջանական գազը ապագայում Թուրքիայից Հունաստան և Բալկաններով՝ Եվրոպա քաշելու համար»¹⁶։ Միրադեղյանի այս դիտարկումը ակնարկում է, որ ռազմավարական նշանակություն ունեցող որոշումները կարող էին սակարկության առարկա դառնալ։ Միրադեղյան հրապարակախոսը հատկապես կարևորում էր, որ Ղարաբաղյան հարցը խորացնում է Հայաստանի տնտեսական ճգնաժամը։ Նա նշում է. «Հայաստանի այս չորս տարիների արտաքին տխմար քաղաքականությունը աներևակայելի չափերի ամրապնդել է Ադրբեջանի և Թուրքիայի դիրքերը տարածաշրջանում»¹⁷։ Սա վկայում է, որ նա մեծ կարևորություն էր տալիս տնտեսական հիմքերի զարգացմանը՝ հակամարտության լուծման և պետության կայունության ապահովման համար։

Միրադեղյանը հաճախ անդրադառնում է հայ հասարակության ներսում առկա պառակտվածությանը՝ նշելով, որ այն խոչընդոտում է ազգային համախմբվածության գաղափարի իրականացումը։ Նա նշում է. «Հին Մփյուռքը ունի իր հայրենիքը, որը ոչ մի կերպ չի նույնանում Հայաստանի տարածքի հետ, իսկ միայն Հայաստանի ժողովուրդը, փաստորեն, չունի հայրենիք»¹⁸։ Միրադեղյանը համարում էր, որ ազգային միասնականության բացակայությունը լուրջ վտանգ է Հայաստանի և Ղարաբաղի ապագայի համար։

Հայաստանի դերը տարածաշրջանային զարգացումներում Միրադեղյանը ներկայացնում է այնպես, որ Հայաստանը ասես սահմանափակված է արտաքին ուժերի շահերով և չունի բավարար միջոցներ՝ էական ազդեցության գոտի

¹⁴ ՀՅԴ-ին փոխը տալու տարբերակը։

¹⁵ Հայկական Թալիբան, «Հայկական ժամանակ», 2002թ. մարտի 7 էջ 10։

¹⁶ Երբ վերինների խելքը չի հասնում, ներքինիների էլ՝ տանձին չի։

¹⁷ Նույն տեղում։

¹⁸ Նույն տեղում։

ձևավորելու համար: Նա գրում է. «Հայաստանը չունի այն կշիռը, որ կարողանա ինքնուրույն որոշել հակամարտության ելքը կամ իր դաշնակիցներին պարտադրել իր պայմանները»¹⁹:

Այս իրավիճակը, ըստ նրա, պայմանավորված է ոչ միայն արտաքին միջամտություններով, այլև ներքին քաղաքական անկայունությամբ: Հատկապես Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականի և հետագա կառավարությունների կողմից կոշտ, բայց անհետևողական քայլերի ֆոնին Հայաստանը շարունակաբար կորցրել է իր նախաձեռնողականությունը:

Սիրադեղյանը նկատում է նաև ներհայաստանյան քաղաքական շահերի գերակայությունը ազգային խնդիրների նկատմամբ՝ պնդելով, որ նման մոտեցումը ոչ միայն չի օգնում կոնֆլիկտի լուծմանը, այլև խորացնում է այն:

Սիրադեղյանի հրապարակախոսության մեջ տեղ է գտնում նաև քաղաքակրթությունների բխման գաղափարը, որն ընդգծում է Ղարաբաղյան հակամարտության ավելի լայն՝ տարածաշրջանային և գլոբալ համատեքստը: Նրա վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ այս հակամարտությունն ընդամենը տեղական նշանակություն չունի, այլ խարսխված է միջազգային հարթակում ձևավորվող ուժերի հավասարակշռության վրա:

Նա Ղարաբաղյան հակամարտությունը ներկայացնում է ոչ միայն քաղաքական կամ տարածքային, այլև ավելի լայն քաղաքակրթական հարթության մեջ՝ առանձնացնելով Ռուսաստանի ու Արևմուտքի հետ իսլամական աշխարհի հարաբերությունների հանգամանքը: Նա գրում է. «Իսլամի ծագումը նախորդեց դեպի Միջերկրական ծովի հյուսիսային ու արևմտյան բարեխառն կլիմայով ամերեն ու դեպի Կասպյան ավազանի ոռոգելի հողերը իսլամի դրոշի տակ միավորված արաբական ցեղերի արշավանքին»²⁰:

Իսլամական աշխարհի և քրիստոնեական քաղաքակրթության միջև բախումը ունի ոչ միայն կրոնական, այլև սոցիալական և տնտեսական պատճառներ: Հեղինակը շեշտում է, որ Արևմուտքն այս մարտահրավերին արձագանքում է ավելի բարդ ռազմավարությամբ:

Հեղինակը հատուկ ուշադրություն է դարձնում այն հանգամանքին, որ Հայաստանը հաճախ ընկալվում է որպես քրիստոնեական աշխարհի «առաջապահ», մինչդեռ այս դիրքավորումը ավելի շատ պատրանք է, քան իրականություն: Նա գրում է. «Մինչդեռ իրականում՝ նա վաղուց ապահովության այլ համակարգի անցած տիրույթներում անելիք ունենալու պատրանքով ծերացող, հավատարիմ ու ժամանակավրեպ շան է նման...»²¹:

Այս դիտարկումը ցույց է տալիս, որ Հայաստանը հաճախ բախվում է քաղաքակրթական շահերի հակասություններին՝ չկարողանալով ամբողջությամբ գիտակցել իր դերակատարությունը այս պայքարում: Սիրադեղյանը

¹⁹ Ինչո՞ւ է Մոսկվան «հանձնում» Քոչարյանին:

²⁰ Պարիտետի ժամը 4:

²¹ Նույն տեղում:

քննադատում է միջազգային դաշինքներին Հայաստանի կուրորեն ապավինելը՝ ընդգծելով, որ այդ դաշինքները հաճախ պայմանավորված են մեծ տերությունների շահերով: «Արևմուտքը սոցիալական այդ արհավիրքին դիմագրավում է ազատ հասարակությանը հատուկ միակ եղանակով՝ ինտեգրելով կամ ինտեգրվելով»²²:

Նա հստակեցնում է, որ այս ինտեգրումը չի ներառում Հայաստանին, ինչը ստիպում է հայ ժողովրդին առավելապես ապավինել իր ներքին կարողություններին և խուսափել արտաքին ուժերից կախվածության մեջ ընկնելուց: Այս պարագայում նա բացահայտում է Ռուսաստանի և Ադրբեջանի ռազմավարական հարաբերությունների խորությունը՝ ընդգծելով, որ Ռուսաստանը միշտ գերադասում է Ադրբեջանի հետ համագործակցությունը, ինչի արդյունքում Հայաստանը հաճախ մնում է մեկուսացված: Նա նշում է. «Ռուսաստանը դատապարտված էր Ադրբեջանին դաշնակից-բուֆեր ունենալ...»²³:

Այս քաղաքականությունը ոչ միայն չի համապատասխանում Հայաստանի շահերին, այլև էապես խաթարում է տարածաշրջանային կայունությունը:

Քաղաքակրթական բախումը և տարածաշրջանային ուժերի շահերը տեղական խնդրի սահմանները վաղուց մոռանալ են տվել՝ Ղարաբաղյան հարցը դարձնելով համաշխարհային մեծ քաղաքականության կարևոր բաղկացուցիչ: Միրադեղյանը կոչ է անում առավել զգոնություն ցուցաբերել և ճիշտ կողմնորոշվել միջազգային հարաբերությունների այս բարդ համակարգում՝ խուսափելով ինքնախաբեության և արտաքին շահերի շահագործման գոհ դառնալուց:

Եզրակացություններ

Ուսումնասիրության արդյունքում եզրակացրել ենք, որ Վանո Միրադեղյանի հրապարակախոսությունը Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ առանձնանում է իր խորաթափանց վերլուծություններով, սթափ իրատեսությամբ և ազգային-քաղաքական արժեքների փիլիսոփայական վերաիմաստավորմամբ: Նրա մոտեցումները ներառում են թե՛ պատմական հենքի վրա հիմնված գնահատականներ, թե՛ տարածաշրջանային և միջազգային քաղաքականության դինամիկայի մասին հստակ պատկերացումներ:

Միրադեղյանը խորը ցավով արձանագրում էր, որ Հայաստանի ներքին պառակտումն ու քաղաքական թուլությունը հաճախ դառնում են արտաքին ուժերի շահարկումների գործիք: Նա պնդում էր, որ Ղարաբաղյան հարցում ազգային միասնությունն ու ռազմավարական մտածողությունը ունեն կենսական նշանակություն: Հատկապես իր հոդվածներում նա հաճախ նշում է, որ առանց երկրի ներսում կայունության և փոխըմբռնման անհնար է միջազգային ասպարեզում Հայաստանի շահերը պաշտպանելը:

²² Նույն տեղում:

²³ Նույն տեղում:

Միրադեղյանի դիրքորոշումներում նկատվում էր հակամարտության լուծման հավասարակշռված մոտեցում՝ առանց ծայրահեղականության: Նա ընդգծում էր, որ այս հարցում ճիշտ որոշումները պետք է հիմնվեն ոչ միայն պատմական արդարության, այլև քաղաքական իրատեսության վրա: Ղարաբաղյան հարցը Միրադեղյանի համար ոչ միայն տարածքային, այլև ազգային ինքնության, արժանապատվության և ապագայի կերտման հարց էր:

Այսպիսով՝ Միրադեղյանը մշտապես ահագանգում է այն մասին, որ քաղաքականությունը չպետք է գերակայի ազգային շահերին, և որ Հայաստանի հաղթանակը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ երկիրը կձգտի միաժամանակ ապահովել իր ներքին միասնությունը, տնտեսական կայունությունն ու արտաքին դիվանագիտական ճկունությունը:

ОВАННЕС ОВАКИМЯН – Освещение карабахской проблемы в публицистике Вано Сирадегяна. – Статья посвящена систематическому анализу отражения карабахского конфликта в публицистике Вано Сирадегяна. Для Сирадегяна карабахский вопрос был не просто темой, а отправной точкой его публицистики и центральной осью его политической биографии. В статье показано, как Сирадегян подходил к проблеме, одновременно рассматривая её в историческом, политическом, геополитическом и внутривнутриполитическом контексте.

Анализируются публицистические статьи и выступления Сирадегяна, в которых он критикует как стратегические просчёты властей Армении, так и манипуляции со стороны международных сил. Особое внимание уделяется тому, что Сирадегян рассматривал конфликт не только как военную или политическую проблему, но и как судьбоносный вопрос национальной психологии и государственности.

В результате исследования делается вывод, что публицистика Сирадегяна по поводу карабахского конфликта отличается историческим реализмом, глубокой аналитикой и стратегическим мышлением, сохраняя свою актуальность и по сей день.

Ключевые слова – публицистика, серия статей, проза, геополитическая ситуация, политика, литература, Арцах, карабахская проблема

HOVHANNES HOVAKIMYAN – Articulations of the Karabakh Issue in Vano Siradeghyan's Publicist Writings. – This article is dedicated to a systematic analysis of the reflection of the Nagorno-Karabakh conflict in Vano Siradeghyan's journalistic writings. For Siradeghyan, the Karabakh issue was not merely a topic but served as a starting point for his publicist work and a central axis of his political biography. The article demonstrates how Siradeghyan approached the issue, simultaneously examining its historical, political, geopolitical, and domestic dimensions.

The analysis focuses on Siradeghyan's journalistic articles and speeches, in which he criticizes both the strategic shortcomings of the Armenian authorities and the manipulations of international powers. Special emphasis is placed on Siradeghyan's view of the conflict not only as a military or political matter but also as a decisive issue of national psychology and statehood.

As a result of the study, it is concluded that Siradeghyan's journalistic work on the Karabakh conflict stands out for its historical realism, in-depth analysis, and strategic thinking—maintaining its relevance to this day.

Key words – *publicism, article series, prose, geopolitical situation, politics, literature, Artsakh, Nagorno-Karabakh issue*

Գրականության ցանկ

Սիրադեղյան, Վ. Պարիստեթի ժամը, «Հայկական ժամանակ», 2001, փետրվարի 2, թիվ 14: (Siradeghyan, V. Parit'eti zhamë, “Haykakan zhamanak”, 2001, p'etrvari 2, t'iv 14).

Սիրադեղյան, Վ. Պարիստեթի ժամը 4, «Հայկական ժամանակ», 2001, փետրվարի 20, թիվ 26: (Siradeghyan, V. Parit'eti zhamë 4, “Haykakan zhamanak”, 2001, p'etrvari 20, t'iv 26).

Սիրադեղյան, Վ. Թուրքերը Մեղրին տանում են, «Հայկական ժամանակ», 2001, մարտի 8, թիվ 38: (Siradeghyan, V. Turk'ery Meghrin tanum en, “Haykakan zhamanak”, 2001, mart'i 8, t'iv 38).

Սիրադեղյան, Վ. ՀՅԴ-ին փուռը տալու տարբերակը, «Հայկական ժամանակ», 2001, մարտի 28, թիվ 51: (Siradeghyan, V. HJD-in p'urry talu tarberaky, “Haykakan zhamanak”, 2001, mart'i 28, t'iv 51).

Սիրադեղյան, Վ. Ինչո՞ւ է Մոսկվան «հանձնում» Քոչարյանին, «Հայկական ժամանակ», 2002, մարտի 3, թիվ 34: (Siradeghyan, V. Inch'u e Moskvay “handznum” Kocharyanin, “Haykakan zhamanak”, 2002, mart'i 3, t'iv 34).

Սիրադեղյան, Վ. Հայկական Թալիբան, «Հայկական ժամանակ», 2002, մարտի 7, թիվ 37: (Siradeghyan, V. Haykakan Taliban, “Haykakan zhamanak”, 2002, mart'i 7, t'iv 37).

Սիրադեղյան, Վ. Երբ վերինների խելքը չի հասնում, ներքինիների էլ՝ տանձին չի, «Հայկական ժամանակ», 2002, մայիսի 14, թիվ 82: (Siradeghyan, V. Yerb verinneri khelk'y chi hasnum, nerk'yevinneri el-tandzin chi, “Haykakan zhamanak”, 2002, mayisi 14, t'iv 82).

Սիրադեղյան, Վ. Հակառակ մեր կամքին՝ Մեղրին մնաց ՀՀ կազմում, «Հայկական ժամանակ», 2002, օգոստոսի 27, թիվ 140: (Siradeghyan, V. Hakarak mer kamqin–Meghrin mnats HH kazmum, “Haykakan zhamanak”, 2002, ogostosi 27, t'iv 140).

Խմբագրության հասցեն. Երևան, Ալեք Մանուկյան փող., 1
Адрес редакции: Ереван, ул. Алека Манукяна 1
Address: 1, Alex Manoogian str., Yerevan

Կայք՝ journals.ysu.am
Էլ. փոստ՝ ephbanber@ysu.am

Հեռ. 060 710 218, 060 710 219

Հրատարակչական խմբագիր և
թողարկման պատասխանատու՝
Издательский редактор и
ответственный выпуска
Publishing Editor and Issued by

Արմեն Հովակիմյան

Армен Овакимян
Armen Hovakimyan

Վերստուգող սրբագրիչ՝
Контрольный корректор
Proofreader

Գայանե Գրիգորյան
Гаяне Григорян
Gayane Grigoryan

Ստորագրված է տպագրության 03. 06. 2025: